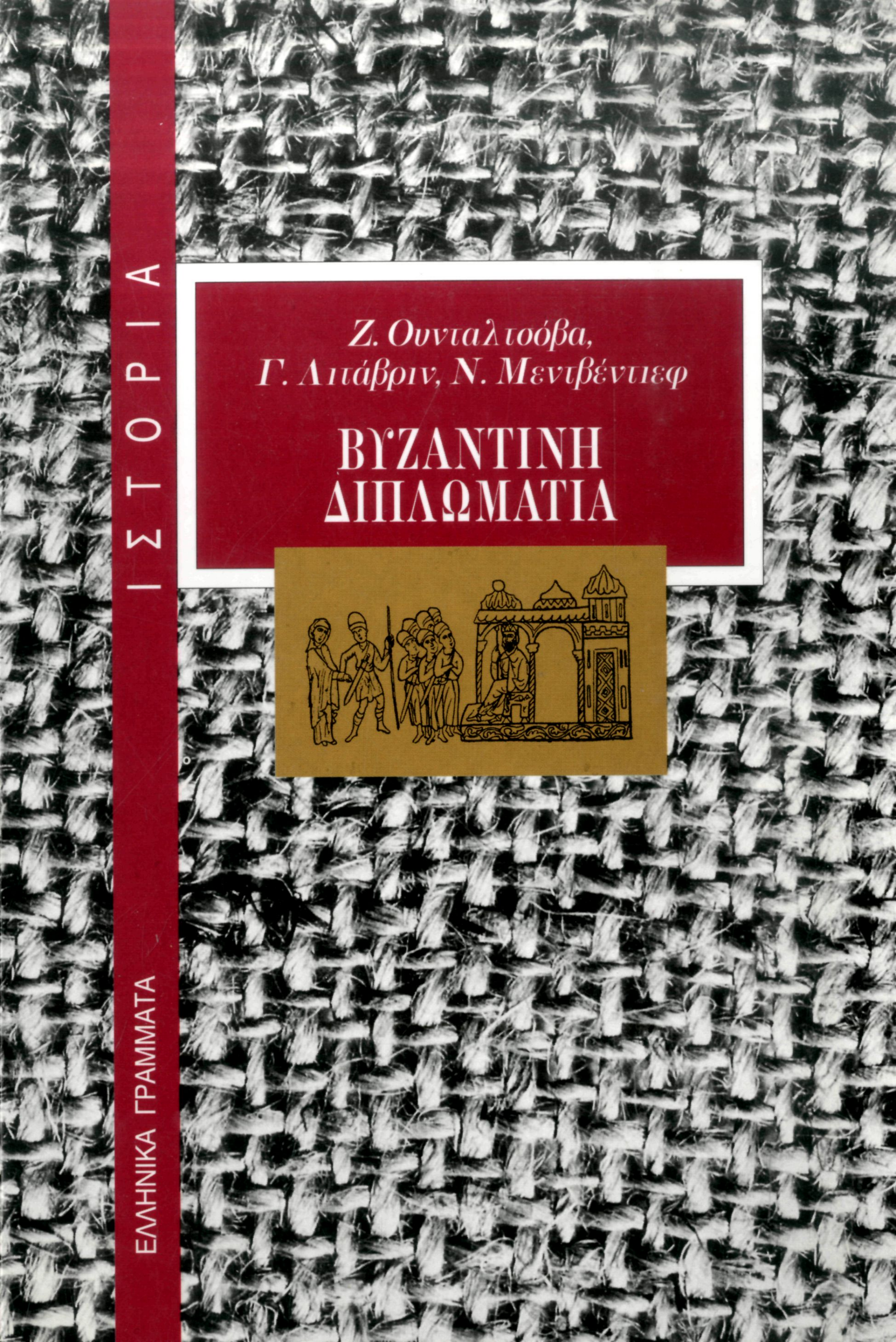

ΙΣΤΟΡΙΑ
Ζ. Ουνταλτσόβα,
Γ. Λιτάβριν, Ν. Μεντβέντιεφ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Βυζαντινή Διπλωματία

Ζ. Ουνταλτσόβα, Γ. Λιτάβριν, Ι. Μεντβέντιεφ

Ζ. Ουνταλτσόβα, Γ. Λιτάβριν, Ι. Μεντβέντιεφ

Βυζαντινή Διπλωματία

Μετάφραση
Παναγιώτα Ματέρη - Δημήτρης Πατέλης

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΑΘΗΝΑ 1995

Σειρά: ΙΣΤΟΡΙΑ
Ζ. Ουνταλτσόβα, Γ. Λιτάβριν, Ι. Μεντβέντιεφ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

Τίτλος πρωτοτύπου: «KULTURA BIZANTII», vol. 1, 2, 3
Nauka, Moscow 1984, 1989, 1991

Μετάφραση: Παναγιώτα Ματέρη, Δημήτρης Πατέλης
Επιμέλεια: Μαρία Αποστολοπούλου
Διόρθωση: Θάνος Μοσχούδης
Εξώφυλλο: Τατιάνα Ραΐση-Βολανάκη

Εκδόσεις «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»
Ακαδημίας 88, 7ος όροφος, 10678 Αθήνα
τηλ. 3302415 - fax 3836658
Βιβλιοπωλείο: Γ. Γενναδίου 6, 10678 Αθήνα
τηλ. 3817826, 3806661 - fax 3836658

ISBN: 960-344-060-4

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η σοβιετική σχολή στις βυζαντινές σπουδές είναι μία από τις σημαντικότερες και συστηματικότερες πηγές γνώσης και μεθοδολογικού προβληματισμού πάνω στην ιστορία του κόσμου της Ανατολικής Ευρώπης και της Νοτιοανατολικής Μεσογείου των μέσων χρόνων. Ως συνέχεια της ρωσικής βυζαντινολογίας έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το Βυζάντιο. Η Ρωσία άλλωστε διεκδικούσε –και σε κάποιο βαθμό τον έπαιξε– το ρόλο του διαδόχου της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μετά την Άλωση, ως κέντρο της ορθοδοξίας, ως τρίτη Ρώμη, αλλά το Βυζάντιο δεν μπορεί να θεωρηθεί από την άλλη ως άμεσο παρελθόν της: μέσα από αυτό το πλέγμα συνεχειών και ασυνεχειών, η σοβιετική σχολή κατάφερε να ισορροπήσει την καλλιέργεια της έρευνας με την κριτική θεώρηση απέναντι στην ιστορία του Βυζαντίου. Ο μαρξισμός –υποχρεωτική δέσμευση της σύστασής της– την έσπρωξε προς τη μελέτη των οικονομικών συνθηκών, του υλικού βίου και πολιτισμού, χωρίς ωστόσο να την εμποδίσει να ενδιαφερθεί για τις άλλες πτυχές της βυζαντινής πραγματικότητας.

Τα κείμενα για τη διπλωματία, που αποτελούν το πρώτο μέρος αυτής της έκδοσης, είναι τμήμα ευρύτερου έργου πάνω στο βυζαντινό πολιτισμό, που δημοσιεύθηκε στα ρωσικά το 1990. Είναι γραμμένα από κορυφαίους βυζαντινολόγους, απευθύνονται σε

ένα πλατύ μορφωμένο κοινό και καλύπτουν μια έλλειψη στην ελληνική βιβλιογραφία. Η μελέτη για τη σύνθεση της πρεσβείας της Όλγας στην Κωνσταντινούπολη παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον από την άποψη της μεθοδολογίας και της ερευνητικής τεχνικής· δημοσιεύεται ως δεύτερο μέρος του βιβλίου γιατί συμπληρώνει, στο επίπεδο του *ειδικού*, το γενικό διάγραμμα της ιστορίας της βυζαντινής διπλωματίας του πρώτου μέρους. Η έκδοση συμπληρώνεται, τέλος, με αποσπάσματα από τις πηγές (σε νεοελληνική μεταγραφή τα βυζαντινά και σε μετάφραση το Χρονικό του Odo de Deuil), που δεν είναι γνωστά στο ελληνικό κοινό και βοηθούν στην άμεση προσέγγιση της βυζαντινής διπλωματίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

I

Η Διπλωματία της Πρώιμης Βυζαντινής Περιόδου σύμφωνα με τις Πηγές της Εποχής

Ζ. Ουνταλτσόβα

Στη Βυζαντινή αυτοκρατορία λάμβαναν χώρα πολύ σύνθετες διεθνείς αντιπαραθέσεις. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, δημιουργήθηκε, γρηγορότερα απ' ό,τι στις άλλες χώρες, πολύ έμπειρη διπλωματία και με ιδιαίτερες ικανότητες. Αξιοποιώντας τις παραδόσεις της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το Βυζάντιο κατόρθωσε πολύ νωρίς να δημιουργήσει σύνθετο διπλωματικό σύστημα και να προσελκύει σε αυτό μορφωμένους και αξιόλογους ανθρώπους. Οι Βυζαντινοί διπλωμάτες, οι έμποροι, οι πρεσβευτές δρούσαν συνήθως από κοινού και εκτελούσαν σημαντικές διπλωματικές λειτουργίες. Για το συμφέρον της κυβέρνησής τους συγκέντρωναν ακούραστα ανεκτίμητες πληροφορίες για πολλά κράτη και λαούς. Οι παρατηρήσεις αυτές, τόσο για τις γειτονικές με το Βυζάντιο χώρες, όσο και για τις μακρινές εξωτικές, καταγράφονταν σε κείμενα που αποτελούν πολύ ενδιαφέρουσες διηγήσεις.

Ένας από τους πιο λαμπρούς και αξιόλογους συγγραφείς του 5ου αιώνα, ο οποίος άφησε μια ασυνήθιστα ζωντανή και αληθινή εικόνα, τόσο για τη ζωή και τις συνήθειες των βαρβάρων, όσο και για τους Ρωμαίους της εποχής της μεγάλης μετακίνησης των λαών, ήταν ο εξέχων διπλωμάτης και ιστορικός Πρίσκος. Η διήγησή του για τη βυζαντινή αποστολή στην αυλή του τρομερού κυβερνήτη

των Ούννων Αττίλα αποτελεί μέχρι σήμερα μοναδική πηγή για τον τρόπο ζωής και τις συνήθειες των βαρβάρων-κατακτητών, οι οποίοι απειλούσαν τον 5ο αιώνα την Ευρώπη.

Για τη ζωή του ιστορικού υπάρχουν ελάχιστα στοιχεία. Ο Πρίσκος γεννήθηκε, κατά πάσα πιθανότητα, το πρώτο μισό του 5ου αιώνα σε μια μικρή πόλη της Θράκης, το Πάνιο, στη βόρεια ακτή της θάλασσας του Μαρμαρά, κοντά στην πόλη Ηράκλεια. Οι βασικοί σταθμοί στη ζωή και τη δραστηριότητα του Πρίσκου είναι δυνατόν να ανασυσταθούν από κάποια αποσπάσματα του έργου του, αλλά και από τις αναμνήσεις γι' αυτόν στα έργα άλλων Βυζαντινών ιστορικών.

Ο Πρίσκος καταγόταν από αρκετά ευκατάστατη οικογένεια, η οποία του εξασφάλισε σπουδαία μόρφωση τόσο στη φιλοσοφία, όσο και στη ρητορική. Αποδεικτικό στοιχείο των βαθιών και πολύμορφων γνώσεών του αποτελεί το ίδιο του το έργο, το οποίο διακρίνεται για την πρωτοτυπία του ύφους και την ευρυμάθειά του. Ο Πρίσκος απέκτησε τον τιμητικό τίτλο του σοφιστή και του ρήτορα. Μετά το τέλος των σπουδών του στην Κωνσταντινούπολη δούλεψε σε κρατικές υπηρεσίες στην ίδια την πρωτεύουσα. Κατόρθωσε πολύ σύντομα να αποκτήσει την εύνοια του διακεκριμένου άρχοντα Μαξιμίνου, ο οποίος είχε σημαντικό αξίωμα κατά τη βασιλεία του Θεοδόσιου του Β' (408-450). Ο Πρίσκος έγινε γραμματέας και ένας από τους πιο έμπιστους συμβούλους του Μαξιμίνου. Το 448 ανετέθη στον Μαξιμίνο μια πολύ δύσκολη αποστολή: να τεθεί επικεφαλής της πρεσβείας στην Παννονία προς τον Αττίλα[1].

Στην πρεσβεία του Μαξιμίνου συγκαταλεγόταν συν τοις άλλοις και ο σύμβουλός του Πρίσκος, ο οποίος έχαιρε της απεριόριστης εμπιστοσύνης του προϊσταμένου του. Κατά τη διάρκεια του δύσκολου αυτού ταξιδιού προς τον Αττίλα και της παραμονής τους στην αυλή της «μάστιγας του Θεού», όπως αποκαλούσαν τον αρχηγό των Ούννων οι λαοί της Ευρώπης, ο Πρίσκος κρατούσε, κατά πάσα πιθανότητα, ημερολόγιο, όπου έγραφε τις παρατηρήσεις

του. Οι σημειώσεις αυτές χρησιμοποιήθηκαν ως βάση του περίφημου έργου του Πρίσκου «Ιστορία βυζαντιακή και τα κατ' Αττίλα» (8 βιβλία), από το οποίο, δυστυχώς, μόνο αποσπάσματα διασώθηκαν.

Η ενασχόληση του Πρίσκου με τη συγγραφή δεν τον αποπροσανατόλισε από τη διπλωματική του δραστηριότητα. Στον τομέα αυτό σημείωσε μεγάλες επιτυχίες. Εκτελούσε μυστικές διπλωματικές αποστολές των βυζαντινών ανακτόρων πολύ συχνά και πολύ επιδέξια. Η εναλλαγή των αυτοκρατόρων στο βυζαντινό θρόνο δεν έβαλε κανένα εμπόδιο στην ανέλιξη του Πρίσκου. Στις αρχές ήδη της βασιλείας του Μαρκιανού (450-457), το 450, συναντάμε τον Πρίσκο στη Ρώμη, όπου διεξάγει μυστικές συνομιλίες με το νεαρό γιο του βασιλιά των Φράγκων, με σκοπό να εμποδίσει τη σύναψη χωριστής συμφωνίας της Ρώμης με τη Γαλλία. Στη συνέχεια απεστάλη στην Ανατολή για τη διευθέτηση των σχέσεων του Βυζαντίου με τις νομαδικές φυλές της Αραβίας και της Νουβίας. Ο Πρίσκος βρέθηκε στη Δαμασκό και κατόπιν στην Αίγυπτο, όπου μαζί με τον Μαξιμίνο έφερε σε πέρας με επιτυχία δύσκολες διπλωματικές αποστολές. Η διπλωματική σταδιοδρομία του Πρίσκου τελείωσε με την υπογραφή ειρήνης με τους Λαζούς.

Το έργο του Πρίσκου περιλαμβάνει τα γεγονότα της βυζαντινής ιστορίας από το 411 μέχρι το 472. Το έγραψε μάλλον τον 5ο αιώνα, στις αρχές της δεκαετίας του 470, όταν, γέροντας πλέον ο συγγραφέας, είχε αποσυρθεί από τις κρατικές υποθέσεις και αφοσιώθηκε στο λογοτεχνικό του έργο. Η ακριβής ημερομηνία θανάτου του Πρίσκου είναι άγνωστη.

Η πιο σημαντική αποστολή του Πρίσκου αφορά στην επίσκεψη στην ίδια την έδρα του Αττίλα. Η περιγραφή ακριβώς της φυλής των Ούννων και του τρομερού αρχηγού τους προσέλκυσε και συνάρπασε τους αναγνώστες του ιστορικού έργου του Πρίσκου και του έφερε απρόσμενη δόξα. Ο Πρίσκος πραγματοποιεί μια πολύ ευφυή και αντικειμενική ανάλυση της διεθνούς κατάστασης στην Ευρώπη λίγο πριν την αναχώρησή του για τον Αττίλα. Αναγνωρί-

ζει χωρίς υπεκφυγές ότι κατά τον 5ο αιώνα, στο τέλος της δεκαετίας του 540, ο Αττίλας ήταν τόσο ισχυρός, ώστε όλοι οι άλλοι λαοί ήταν αναγκασμένοι να τον υπολογίζουν. Έτσι, και τα δύο κράτη, και το Ανατολικό και το Δυτικό Ρωμαϊκό επεδίωκαν συμμαχία με τον πανίσχυρο ηγέτη των Ούννων.

Η Ρώμη και η Κωνσταντινούπολη επεδίωκαν η καθεμιά για τον εαυτό της την εύνοιά του και έστελναν πρεσβείες με πλούσια δώρα γι' αυτόν. Τόσο η κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης, όσο και η αυλή της Ραβέννας προσπαθούσαν να χρησιμοποιήσουν τα στίφη των Ούννων ως προπέτασμα εναντίον των άλλων βάρβαρων φυλών.

Η Ανατολική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία προσπαθούσε να διατηρήσει με μεγαλύτερη επιμονή την ειρήνη με τους Ούννους, καθόσον απειλούνταν από όλες τις πλευρές από εχθρούς: Πέρσες, Βανδάλους, Άραβες, αιθιοπικές και αραβικές φυλές. Όμως, συμμαχία με τους Ούννους δεν επεδίωκαν μόνο η Δυτική και η Ανατολική αυτοκρατορία. Στις δεκαετίες του '40 και του '50 του 5ου αιώνα ο Αττίλας απέκτησε τόσο μεγάλη δόξα, ώστε απευθύνονταν σ' αυτόν για βοήθεια αρχηγοί άλλων φυλών των βαρβάρων, όπως για παράδειγμα ο βασιλέας των Βανδάλων Γιζέριχος και οι κυβερνήτες των Φράγκων. Ο Θεοδόσιος Β', λοιπόν, τη δύσκολη αυτή περίοδο, έστειλε το 448 πρεσβεία στον Αττίλα. Επίσημος σκοπός της πρεσβείας του Μαξιμίνου ήταν η σύναψη συμφωνίας για ειρήνη και φιλία. Κρυφός, όμως, σκοπός ήταν η δολοφονία του βασιλιά των Ούννων. Ο Πρίσκος καταδικάζει την κυβέρνηση γι' αυτή τη δολιότητα και εξαίρει τον Αττίλα, ο οποίος αφού έμαθε για την απόπειρα δολοφονίας που προετοίμαζαν όχι μόνο δε διέκοψε τις σχέσεις του με την αυτοκρατορία, αλλά παρ' όλα αυτά έκλεισε συμφωνία με τον Μαξιμίνο. Ο Πρίσκος προσπαθεί να πείσει τον αναγνώστη, ότι ακριβώς αυτός με την ευφυΐα και την ευρηματικότητά του έφερε σε πέρας την υπόθεση των Ελλήνων και ηρέμησε τον τρομερό βάρβαρο[2].

Ο συγγραφέας απεικόνισε πιστά τη ζωή των Ούννων και αυτό

οφείλεται στην άμεση γνωριμία του με τα γεγονότα που περιγράφει. Ο Πρίσκος ήταν έξυπνος και διορατικός παρατηρητής, συζητούσε πολύ με τους απεσταλμένους των δυτικών χωρών, οι οποίοι έφθασαν ταυτόχρονα με τους Βυζαντινούς στην αυλή του Αττίλα, αλλά και με τους ομοφύλους του, που ζούσαν ανάμεσα στους Ούννους, και πήρε ανεκτίμητες πληροφορίες απ' αυτούς για τη ζωή των βαρβάρων. Ο Πρίσκος κάνει μνεία για την υψηλή τεχνική οικοδόμησης των Ούννων και περιγράφει τα πολυτελή ανάκτορα του Αττίλα και της συζύγου του Κρέκα.

Ο τόπος διαμονής του Αττίλα ήταν ολόκληρος συνοικισμός, όπου βρίσκονταν τα ανάκτορα του κυβερνήτη και οι πλούσιες κατοικίες των πλησίον του. Το μεγαλοπρεπέστερο, ωστόσο, ήταν του Αττίλα. Είχε οικοδομηθεί από κορμούς δέντρων και από περίτεχνα πελεκημένες σανίδες, ήταν περιφραγμένο με ξύλινο περιτοίχισμα και διακοσμημένο με πύργους. Γύρω από το ανάκτορο απλωνόταν τεράστιος αυλόγυρος. Σχεδόν το ίδιο μεγαλοπρεπές ήταν και το ανάκτορο της συζύγου του Αττίλα. Ο Πρίσκος, ως κάτοικος της πιο λαμπρής πόλης της αυτοκρατορίας, της Κωνσταντινούπολης, ήταν πολύ δύσκολο να εκθαμβωθεί από τη μεγαλοπρέπεια των οικοδομημάτων και των σκευών. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο μιλά με απορία για την εσωτερική και εξωτερική διακόσμηση των ανακτόρων του Αττίλα και της Κρέκα, για την αφθονία των χρυσών και ασημένιων σκευών, για τα ακριβά υφάσματα και όπλα[3].

Ο Πρίσκος κατανόησε βαθιά την ομορφιά των *συνηθειών* των Ούννων. Περιγράφει πολύ ζωντανά και ποιητικά την πομπή των κοριτσιών των Ούννων, τα οποία προϋπαντούσαν τον Αττίλα κατά την επιστροφή στην έδρα του: «Τον Αττίλα κατά την είσοδό του στον οικισμό τον προϋπαντούσαν νέα κορίτσια, τα οποία βάδιζαν σε σειρές κάτω από λεπτά λευκά καλύμματα. Κάτω από κάθε τέτοιο κάλυμμα, το οποίο κρατούσαν με τα χέρια τους από τα δύο άκρα γυναίκες, βρίσκονταν επτά, ίσως και παραπάνω κορίτσια· και τέτοιες σειρές ήταν πάρα πολλές. Τα κορίτσια αυτά, προχωρώντας μπροστά από τον Αττίλα, τραγουδούσαν σκυθικά τραγούδια»[4].

Πολύ λεπτομερής είναι η περιγραφή της τελετής στο ανάκτορο του Αττίλα, στην οποία ήταν καλεσμένοι ο Μαξιμίνος και ο Πρίσκος, οι απεσταλμένοι του δυτικού αυτοκράτορα, όπως και πολλοί ευγενείς Ούννοι, οι έμπιστοι και οι γιοι του Αττίλα.

Κατά τη διάρκεια της τελετής τηρούνταν με αυστηρότητα η διάταξη των προσκεκλημένων, ανάλογα με το αξίωμα και τη θέση του στην αυλή. Τα φαγητά και τα κρασιά ήταν εκλεκτά, τα δε σκεύη πολυτελή. Τον Αττίλα και τους προσκεκλημένους του διασκέδαζαν με τραγούδια Ούννοι τραγουδιστές, οι οποίοι υμνούσαν τον αρχηγό τους για τις νίκες του, οι ποιητές με στίχους και αφηγήσεις διηγούνταν τις ένδοξες μάχες, ενώ οι τερατόμορφοι γελωτοποιοί διασκέδαζαν τους παρευρισκόμενους, αναμιγνύοντας τη λατινική, ουννική και γοτθική γλώσσα.

Κανένας άλλος από τους πρώιμους Βυζαντινούς συγγραφείς δεν άφησε τόσο ζωηρή, φυσική και αληθινή περιγραφή του πορτραίτου του Αττίλα, όσο ο Πρίσκος. Ο Αττίλας γι' αυτόν ήταν *λαμπρός* ηγεμόνας, που ασκούσε δραστήρια διεθνή πολιτική. Ο Πρίσκος μιλάει για την ακούραστη διπλωματική του δραστηριότητα, για την ανταλλαγή πρεσβειών με την Ανατολική και τη Δυτική αυτοκρατορία, με διάφορες χώρες των βαρβάρων[5]. Ο Αττίλας στο διπλωματικό του παιγνίδι άλλοτε χρησιμοποιεί απειλές και άλλοτε υποσχέσεις, πάντοτε όμως με την απαιτούμενη κρατική σοφία και προσοχή.

Εάν για τον *Ιορδάνη,* Αλανός στην καταγωγή, ο Αττίλας δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας κατακτητής, ο οποίος απειλεί όλο τον κόσμο[6], για τον Πρίσκο ο βασιλέας των Ούννων δεν είναι τόσο πολεμιστής, όσο κυβερνήτης, δεν είναι στρατηγός, αλλά δικαστής, ο οποίος ακούει με προσοχή τα παράπονα του λαού και παίρνει δικαστικές αποφάσεις στα δικαστήρια. Είναι φιλόξενος οικοδεσπότης, ο οποίος ξέρει να δέχεται τους πρέσβεις με λεπτότητα στη συμπεριφορά του απέναντί τους. Ο Αττίλας, έχοντας στην κατοχή του τεράστια πλούτη, προσπαθεί να τα επιδεικνύει στους απεσταλμένους των άλλων λαών, υπογραμμίζοντας ταυτόχρονα την εγκράτεια

και την αδιαφορία του για τα πλούτη. Ήταν ιδιαίτερα απλός στην ενδυμασία, την τροφή, στις συνήθειές του. «Για τους άλλους βαρβάρους και για μας – διηγείται ο Πρίσκος για το συμπόσιο στο ανάκτορο του Αττίλα – είχαν ετοιμαστεί υπέροχα εδέσματα, τα οποία προσφέρονταν σε ασημένια σκεύη, ενώ μπροστά στον Αττίλα δεν υπήρχε τίποτε άλλο, παρά ένα κομμάτι κρέας σε ξύλινο πιάτο. Και σε όλα τα υπόλοιπα αγαθά έδειχνε εγκράτεια. Στους προσκεκλημένους έφεραν χρυσές και ασημένιες κούπες, ενώ η δική του κούπα ήταν ξύλινη. Η ενδυμασία του ήταν επίσης απλή και δεν ξεχώριζε παρά μόνο από καθαριότητα. Ούτε το σπαθί που είχε κρεμασμένο επάνω του, ούτε οι ιμάντες των βαρβαρικών υποδημάτων του, ούτε τα χαλινάρια του αλόγου του διακοσμούνταν με χρυσό και πολύτιμες πέτρες, όπως συνήθιζαν οι άλλοι Σκύθες»[7].

Ο Πρίσκος αποκαλύπτει ενμέρει την προσωπική ζωή του Ούννου βασιλέα. Ο Αττίλας είχε πολλές γυναίκες και παιδιά και έκανε διαρκώς νέους γάμους με πανέμορφα κορίτσια.

Όμως η πρώτη γυναίκα του Αττίλα, η Κρέκα, έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και σεβασμού, είχε πολυτελές ανάκτορο και πολλούς υπηρέτες. Η ίδια δεχόταν ξένους απεσταλμένους και διοργάνωνε γι' αυτούς πλούσια γεύματα. Με τα παιδιά του ο Αττίλας ήταν αυστηρός και αυτά έτρεμαν σύγκορμα μπροστά στον πατέρα τους. Κατά τη διάρκεια του συμποσίου ο μεγαλύτερος γιος του Αττίλα καθόταν, σύμφωνα με το έθιμο, στο άκρο του καθίσματος του πατέρα, σε κάποια, όμως, απόσταση από αυτόν και με χαμηλωμένα μάτια από σεβασμό προς το βασιλέα. Ο Αττίλας ξεχώριζε και γέμιζε με χάδια μόνο το μικρότερο γιο του, Ίρνα, ο οποίος, σύμφωνα με τις προφητείες, θα έσωζε στο μέλλον το γένος του. Ο Πρίσκος γράφει ότι ο Αττίλας στεκόταν περήφανα, βάδιζε μεγαλόπρεπα, κοιτάζοντας δεξιά και αριστερά, ήταν οξύθυμος, ορισμένες φορές άξεστος, τρομερά οργισμένος. Τις περισσότερες όμως φορές ήταν με τους υποτακτικούς του πολύ πρόσχαρος, συμβουλευόταν τους έμπιστούς του για όλες τις υποθέσεις, είχε πολλούς γραφείς, για τη διπλωματική του αλληλογραφία[8].

Ο Ιορδάνης παρουσίαζε τον Αττίλα ως αρχομανή, υπερήφανο, πολεμοχαρή, δημιουργώντας μια μάλλον μη ελκυστική εικόνα για τον Ούννο ηγεμόνα: «Ήταν κοντός, με πλατύ στήθος, με μεγάλο κεφάλι και μικρά μάτια, με αραιά γένια, γκρίζα μαλλιά, πεπλατυσμένη μύτη, με αποκρουστικό χρώμα (δέρματος). Γενικά είχε όλα τα γνωρίσματα που τονίζουν την προέλευσή του»[9]. Τον Πρίσκο τον χαρακτηρίζει, σε αντίθεση με τον Ιορδάνη, η αντικειμενικότητα και η έλλειψη εχθρότητας, κατά την περιγραφή του κοινωνικού οικοδομήματος και των ηθών και εθίμων των ουννικών φυλών.

Ιδιαίτερη σημασία, αδιαμφισβήτητα, κατέχουν οι πληροφορίες του Πρίσκου που αφορά στη διπλωματία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και των βαρβάρων. Διπλωμάτης ως προς το επάγγελμα και τον τίτλο, είναι ο πρώτος που απεικόνισε τόσο εντυπωσιακά την οργάνωση του διπλωματικού έργου στη Βυζαντινή αυτοκρατορία κατά τον 5ο αιώνα. Ο συγγραφέας καθόρισε με ακρίβεια τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των Βυζαντινών πρέσβεων, την οργάνωση της πρεσβείας, την εθιμοτυπία της υποδοχής και της αποστολής πρέσβεων, ορισμένους κανόνες διεθνούς δικαίου. Το έργο του Πρίσκου μάς βοήθησε να παρακολουθήσουμε τη διαμόρφωση του βυζαντινού διπλωματικού συστήματος, το οποίο έφθασε στη συνέχεια σε μεγάλη τελειότητα. Ο Πρίσκος έδειξε ανάγλυφα την κατασκοπευτική δραστηριότητα των Βυζαντινών πρακτόρων αλλά και την αντίστοιχη των βαρβάρων. Είναι δε προφανές, ότι ο Αττίλας είχε κρυφούς πράκτορες στην αυλή της Κωνσταντινούπολης, αφού ήταν ενημερωμένος για το περιεχόμενο των κρυφών εντολών, τις οποίες έδωσε ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στους απεσταλμένους του[10].

Ένα από τα σημαντικότερα σημεία του διπλωματικού συστήματος του Βυζαντίου ήταν η αυστηρή διαβάθμιση των αξιωμάτων και των τίτλων των πρέσβεων, ανάλογα με την ισχύ του συγκεκριμένου κράτους, όπου αποστέλλονταν. Ο Πρίσκος δηλώνει ότι ο Αττίλας απαιτούσε να αποστέλλονται σ' αυτόν πρέσβεις με υψηλό αξίωμα, ευγενείς, οι οποίοι κατείχαν προξενικό τίτλο. Μερικές

φορές η βυζαντινή κυβέρνηση, κάτω από την πίεση των Ούννων, αναγκαζόταν να διαταράξει τη διαμορφωμένη ήδη ιεραρχία των κρατών και να στείλει πρέσβεις υψηλότερου αξιώματος στον Αττίλα, απ' ό,τι προϋπέθετε στην πραγματικότητα η εθιμοτυπία.

Η οργάνωση του προξενικού έργου των βαρβάρων φαίνεται μάλλον πιο σύνθετη. Στην αυλή του Αττίλα υπήρχε ήδη καθιερωμένη τελετουργία υποδοχής των πρεσβειών, κανόνες συμπεριφοράς των πρέσβεων. Στα συμπόσια του Αττίλα τηρούνταν το εθιμοτυπικό της αυλής και βασίλευε ο τοπικισμός. Ο πρέσβης κάθε χώρας κατά την υποδοχή είχε συγκεκριμένη θέση, πλησίον ή μακρύτερα του βασιλέα, ανάλογα με τη θέση και τη σπουδαιότητα της χώρας που τον έστειλε. Η δραστηριότητα των πρέσβεων ήταν αυστηρά καθορισμένη: οι πρέσβεις ήταν υποχρεωμένοι να ακολουθούν τη συνοδεία του βασιλέα και όχι να προπορεύονται· τους συνόδευαν βάρβαροι οδηγοί και τους προστάτευε απόσπασμα βαρβάρων· η σκηνή των πρέσβεων απαγορευόταν να στήνεται σε πιο υπερυψωμένη θέση από αυτήν που βρισκόταν η σκηνή του Αττίλα· η χώρα των Ούννων τούς παρείχε συγκεκριμένες αποδοχές, ενώ κατά τη διαδρομή τους στην ίδια την αυτοκρατορία τούς συντηρούσαν οι ντόπιοι κάτοικοι.

Οι πρέσβεις είχαν δικαίωμα να σταματούν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, να κατασκηνώνουν και να διαμένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα μόνο σε συγκεκριμένες τοποθεσίες, τις οποίες υποδείκνυαν άνθρωποι του Αττίλα[11].

Οι Βυζαντινοί πρέσβεις φρόντιζαν, με τη σειρά τους, ούτως ώστε να μην τραυματίζεται το κύρος τους ως εκπροσώπων του αυτοκράτορα. Δέχθηκαν για παράδειγμα να διεξαγάγουν διαπραγματεύσεις με τους Ούννους καβάλα σε άλογα, σύμφωνα με το έθιμο των βαρβάρων, για να μην ταπεινωθεί ακριβώς η αξιοπρέπειά τους[12]. Οι Βυζαντινοί πρέσβεις ήταν υποχρεωμένοι να μεταφέρουν τα γράμματα και τις προφορικές εντολές του αυτοκράτορα στο βασιλιά οι ίδιοι προσωπικά, μερικές όμως φορές οι βάρβαροι με διαταγή του Αττίλα προσπαθούσαν να παραβιάσουν τη συνή-

θεια αυτή και να πληροφορηθούν από τους πρέσβεις το σκοπό του ερχομού τους. Οι Βυζαντινοί διαμαρτύρονταν έντονα για την παραβίαση αυτών των κανονισμών[13].

Στην αυλή του Αττίλα υπήρχε ιδιαίτερη γραμματεία για τη διεξαγωγή της διπλωματικής αλληλογραφίας: Ο Αττίλας είχε στην υπηρεσία του πολύ μορφωμένους γραφείς, κυρίως Λατίνους, απεσταλμένους του Αετίου. Υπήρχαν όμως και Έλληνες. Η αλληλογραφία γινόταν στα λατινικά, στα ελληνικά και σε άλλες γλώσσες. Οι βάρβαροι, τους οποίους είχε υποτάξει ο Αττίλας, συνδιαλέγονταν σε διάφορες γλώσσες. Οι Ούννοι και οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν σε ευρεία κλίμακα τις υπηρεσίες διερμηνέων Ελλήνων, Λατίνων και βαρβάρων. Οι πολύ μορφωμένοι γραφείς και μεταφραστές, παρά το γεγονός ότι ήταν ιεραρχικά υποδεέστεροι από τους απεσταλμένους, αντιμετωπίζονταν με σεβασμό και ασκούσαν επίδραση, ιδιαίτερα στην αυλή του Αττίλα. Οι πρέσβεις στην πρώτη κιόλας συνάντηση με τον κυβερνήτη της χώρας, όπου απεστάλησαν, ήταν υποχρεωμένοι να μεταφέρουν προσωπικά σ' αυτόν τις επιστολές του αυτοκράτορα. Το ίδιο ακριβώς έκανε και ο Μαξιμίνος κατά την πρώτη συνάντηση με τον Αττίλα στη σκηνή του. Η προσωπικότητα του πρέσβη και όλων των μελών της αποστολής εθεωρείτο ιερή. Ο Αττίλας παρά τον τρομερό θυμό του προς τον κρυφά απεσταλμένο δολοφόνο Βιγίλα δεν αποφάσισε τελικά, όπως απειλούσε, να τον σουβλίσει και να τον πετάξει στα όρνεα, φοβούμενος μην τυχόν παραβιάσει τα δικαιώματα της πρεσβείας[13].

Ιδιαίτερο ρόλο στη διπλωματία τόσο της Ανατολικής και Δυτικής αυτοκρατορίας, όσο και των βαρβάρων έπαιξε η ανταλλαγή δώρων και κερασμάτων. Κατ' αυτό τον τρόπο η αυτοκρατορία, όπως είναι γνωστό, εξαγόραζε τους επικίνδυνους εχθρούς του κράτους. Ο Πρίσκος αναφέρει ποια δώρα έφεραν οι Βυζαντινοί απεσταλμένοι στον Ούννο κυβερνήτη και στον κύκλο του. Τα δώρα προσφέρονταν σε αυστηρή αντιστοιχία με το αξίωμα των αποδεκτών, επιλέγονταν δε πράγματα σπάνια για τους βαρβάρους και

γι' αυτό ακριβώς ιδιαίτερα πολύτιμα. Σύμφωνα με τα λόγια του Πρίσκου, οι Βυζαντινοί απεσταλμένοι έφεραν 6 χιλιάδες λίβρες χρυσού στον Αττίλα, μεταξένια ενδύματα και πολύτιμες πέτρες στους πρέσβεις του, ασημένιες κούπες, κόκκινα δέρματα, ινδικό πιπέρι, καρπούς φοίνικα στη χήρα του Σλάβου ηγέτη Μπλέντα για τη φιλοξενία της. Παρόμοια λοιπόν δώρα (συν τοις άλλοις και πολύτιμα αντικείμενα χρυσοχοΐας) προσφέρθηκαν στη σύζυγο του Αττίλα Κρέκα, χρυσός και πλούσια δώρα στους έμπιστους του Αττίλα[14]. Οι απεσταλμένοι πρόσφεραν δώρα δικά τους και του αυτοκράτορα. Έτσι, ο Πρίσκος χάρισε στον αγαπημένο του Αττίλα Ονιγίσιο δώρα από τον Μαξιμίνο και χρυσό από το βασιλέα. Οι πρέσβεις του Βυζαντινού αυτοκράτορα πρέπει να είναι οι ίδιοι πλούσιοι και γενναιόδωροι, ώστε να αποκτήσουν με πολύτιμα δώρα την εύνοια εκείνου του βαρβάρου, στον οποίο προσφέρονταν[15].

Ο Αττίλας με τη σειρά του πρόσφερε στους Βυζαντινούς απεσταλμένους ίππους και γούνες άγριων θηρίων, τις οποίες φορούσαν οι Σκύθες βασιλείς[16]. Στους πρέσβεις δεν πρόσφερε δώρα μόνο ο ίδιος ο Αττίλας, αλλά και όλοι οι ευγενείς των Ούννων. Μετά από διαταγές του ίδιου, ως ένδειξη σεβασμού προς τον Μαξιμίνο, οι ευγενείς ήταν υποχρεωμένοι να χαρίσουν στον επικεφαλής της αποστολής από έναν ίππο. Ο Μαξιμίνος, επιθυμώντας να δείξει «εγκράτεια στις επιθυμίες του», δέχθηκε μόνο μερικούς ίππους, τους υπόλοιπους δε τους επέστρεψε στους βαρβάρους.

Οι Ούννοι, σε περίπτωση φιλονικίας, περιόριζαν την ελευθερία κινήσεων των απεσταλμένων. Έτσι, ο Αττίλας απαγόρευσε στη βυζαντινή πρεσβεία του Μαξιμίνου να ελευθερώσει το Ρωμαίο αιχμάλωτο πολέμου, να αγοράσει δούλο βάρβαρο ή άλογο, ή οτιδήποτε άλλο εκτός από τρόφιμα, μέχρις ότου τακτοποιηθούν οι υπάρχουσες ανάμεσα στους Ούννους και τους Ρωμαίους παρεξηγήσεις[17]. Συνήθως η πρεσβεία αποστελλόταν από τον έναν αρχηγό κράτους στον άλλον, είτε στην πρωτεύουσα, είτε εκεί όπου βρισκόταν ο κυβερνήτης, ακόμα και στο στρατόπεδο.

Ο Αττίλας δεχόταν, σε ιδιαίτερες περιπτώσεις, να συναντήσει

τους πρέσβεις του αυτοκράτορα και να κάνει διαπραγματεύσεις σε προκαθορισμένο σημείο. Ήθελε, λόγου χάρη, να συναντήσει τους πρέσβεις του Θεοδόσιου Β' στη Σαρδική, όμως η βυζαντινή κυβέρνηση, φοβούμενη την εμφάνιση επικίνδυνου εχθρού στο έδαφός της, αρνήθηκε την πρόταση του Αττίλα. Ο πρέσβης, ως πρόσωπο με υψηλό αξίωμα, δε διεξήγαγε ο ίδιος τις συνομιλίες με τους παραπλήσιους του Αττίλα, αλλά ανέθεσε αυτό το έργο στους βοηθούς του. Ο Μαξιμίνος εξουσιοδότησε τον Πρίσκο για τη διεξαγωγή των συνομιλιών. Έτσι, το έργο του Πρίσκου είναι χωρίς αμφιβολία ανεκτίμητη πηγή της ιστορίας της διπλωματίας του Πρώιμου Βυζαντίου και του κόσμου των βαρβάρων[18].

Το ύφος και η γλώσσα του Πρίσκου διακρίνονται για την εκφραστικότητα και την αμεσότητά τους. Ο Πρίσκος χρησιμοποιεί σε μικρότερο βαθμό τη ρητορική και την αντιγραφή αρχαίων προτύπων. Η αρχαία τάση γραφής του Πρίσκου δεν επισκιάζει το κυρίως έργο του και μοιάζει σαν το οξείδιο του χαλκού, το οποίο καλύπτει ελαφρά τη λάμψη του ορείχαλκου. Το έργο του Πρίσκου είναι πολύ σύγχρονο. Οι διαθέσεις και τα αισθήματα του συγγραφέα, οι σκέψεις και οι αντιλήψεις των ανθρώπων μεταφέρονται απλά, χωρίς ρητορικά σχήματα. Ο Πρίσκος, χωρίς αμφιβολία, έχει ταλέντο. Κατέχει τέλεια το σπάνιο χάρισμα της αισθητικής απλότητας, η οποία είναι το καλύτερο μέτρο του αληθινού καλλιτεχνικού έργου. Αυτά που είδε και έζησε, τα διηγείται ήρεμα και με ειλικρίνεια. Η γοητεία του έργου του Πρίσκου έγκειται προπαντός στη φρεσκάδα και στην αμεσότητα με την οποία βλέπει ο συγγραφέας τον κόσμο. Η έντονη παρατηρητικότητα και η λεπτή ευαισθησία συνδυάζονται με την πνευματική διαύγεια του διπλωμάτη και τη βαθιά ανάλυση των ιστορικών γεγονότων. Η ιστορία του δεν αποτελείται από ταξιδιωτικές παρατηρήσεις και σκόρπιες εντυπώσεις κάποιου τυχαίου παρατηρητή, αλλά αρθρώνεται ως σοβαρή, στοχαστική αναλυτική εργασία ενός δημόσιου φορέα, ο οποίος προσπαθεί να διεισδύσει στην ουσία των γεγονότων που λαμβάνουν χώρα γύρω του. Ο Πρίσκος είναι συγγραφέας, διπλω-

μάτης, κρατικός λειτουργός, άνθρωπος όχι μόνο καλά πληροφορημένος για τα πολιτικά πράγματα στην αυτοκρατορία και στις σχέσεις της με τους άλλους λαούς, αλλά και συνετός κριτής, ο οποίος διατυπώνει αντικειμενικές κρίσεις για τα ιστορικά πρόσωπα της εποχής του και πραγματοποιεί ορθές εκτιμήσεις βάσει των συμφερόντων του κράτους του στα διεθνή γεγονότα, στα οποία έλαβε ενεργό μέρος.

Ο Πρίσκος έγινε γνωστός ως συγγραφέας, όπως είναι φυσικό, από την εκπληκτικά εναργή και παραστατική διήγηση που αφορούσε στην πρεσβεία των Βυζαντινών προς τον Αττίλα. Το έργο του, χάρη στην αφοπλιστική του αλήθεια και την απλότητα της περιγραφής της αυλής του Αττίλα, μπορεί να συγκριθεί με τις καλύτερες σελίδες της κλασικής ιστοριογραφίας. Η απαράμιλλη για Βυζαντινό αντικειμενικότητα, όσον αφορά στους βαρβάρους, η βαθιά κατανόηση της ιστορικής σημασίας της μετακίνησης μεγάλης μάζας ανθρώπων, η οποία πήρε τη μορφή της μεγάλης μετοίκησης λαών, η γνώση της ζωής, η καλλιτεχνική απεικόνιση των χαρακτήρων, η ικανότητα αξιολόγησης του υλικού και επιλογής του ουσιώδους θέτουν το έργο του Πρίσκου σε μια από τις πρώτες θέσεις μεταξύ των ιστορικών έργων των πρώιμων Βυζαντινών συγγραφέων.

Ο Πρίσκος κατόρθωσε να δημιουργήσει αληθινά σημαντικό ιστορικό έργο όχι μόνο χάρη στο ταλέντο και στην παρατηρητικότητά του, αλλά και διότι δεν είχε καλύψει τα μάτια του με το πέπλο ενός επίπλαστου ρωμαϊκού πατριωτισμού και της περιφρόνησης προς τους βαρβάρους.

Έβλεπε τους Ούννους και τους Σλάβους, τον Αττίλα και τους άλλους βαρβάρους, σαν ζωντανούς ανθρώπους με προτερήματα και ελαττώματα. Το μυστικό της δημοτικότητας του Πρίσκου κρυβόταν επίσης και στην πρωτοτυπία του έργου του, το οποίο ήταν μοναδικό στη σύγχρονή του ιστορική βιβλιογραφία. Ο Πρίσκος είναι δημιουργός και όχι εκλεκτικός συλλέκτης, είναι αφηγητής και όχι πρακτικογράφος γεγονότων, καλλιτέχνης και όχι αντιγραφέ-

ας. Η εργασία του έχει το στίγμα της δημιουργικής σκέψης και όχι μιας απομίμησης των αρχαίων προτύπων.

Πρωτοφανής άνοδος της διπλωματικής δραστηριότητας παρατηρείται στο Βυζάντιο τον 6ο αιώνα, ιδιαίτερα κατά τη βασιλεία του Ιουστινιανού. Η πραγματοποίηση του μεγάλου σχεδίου αποκατάστασης της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας απαιτούσε συνεχή και έντονη δραστηριότητα της βυζαντινής διπλωματίας σε διάφορες περιοχές του πολιτισμένου κόσμου. Για την κατάκτηση της Δύσης ήταν αναγκαίο να εξασφαλίσει την ασφάλεια της αυτοκρατορίας στην Ανατολή και στο Βορρά, να αποφύγει τον πόλεμο με την Περσία, να εξουδετερώσει τους βαρβάρους στο Δούναβη, να βρει συμμάχους μεταξύ των όμορων με την αυτοκρατορία λαών. Ακόμη και τα ίδια τα βασίλεια των βαρβάρων στη Δύση απαιτούσαν τεράστιες διπλωματικές προσπάθειες για την προσέλκυση, με το μέρος του Βυζαντίου, εκείνων των στρωμάτων του πληθυσμού, τα οποία κυβερνούσαν τους Βανδάλους στη Βόρεια Αφρική, τους Οστρογότθους στην Ιταλία ή τους Βησιγότθους στην Ισπανία. Η Βυζαντινή αυτοκρατορία συντόνιζε πολύ εύστοχα το κρυφό διπλωματικό παιγνίδι με ανάλογα στρατιωτικά πλήγματα.

Το Βυζάντιο, στη δύσκολη διεθνή κατάσταση εκείνης της εποχής, δε δίσταζε να χρησιμοποιήσει οποιαδήποτε μέσα για την επίτευξη των σκοπών του. Οι αναμνήσεις των Βυζαντινών διπλωματών, ακόμη και οι πιο έντιμες και αληθινές, δείχνουν πως, μετά από απαίτηση της κυβέρνησής τους, αναγκάζονταν να χρησιμοποιήσουν την εξαγορά των ξένων κυβερνητών, να δολοπλοκήσουν στις αυλές των άλλων χωρών, να παροτρύνουν κάποιους λαούς εναντίον κάποιων άλλων. Η βυζαντινή διπλωματία χρησιμοποιούσε πολύ τη δολιότητα. Ως σύνθημά της είχε την προ πολλού δοκιμασμένη αρχή της πολιτικής των Ρωμαίων «Διαίρει και βασίλευε».

Τον 6ο αιώνα ενισχύθηκε σημαντικά η συγκεντροποίηση του διπλωματικού συστήματος της αυτοκρατορίας. Όλη η δραστηριότητα των Βυζαντινών διπλωματών καθοδηγούνταν από ένα ενιαίο κέντρο, την αυλή του αυτοκράτορα. Η θέση του Βυζαντινού απεσταλ-

μένου στην ξένη αυλή ήταν διττή: αφενός μεν το Βυζάντιο φρόντιζε ιδιαίτερα για τη διαφύλαξη του κύρους του πρέσβη ενός μεγάλου κράτους, αφετέρου δε ο πρέσβης δεν ήταν παρά μόνο εκτελεστικό όργανο της βούλησης του αυτοκράτορα. Τα χαρακτηριστικά αυτά γνωρίσματα της βυζαντινής διπλωματίας αναφέρονται στις αναμνήσεις ενός διαπρεπούς διπλωμάτη του 6ου αιώνα, του Πέτρου Πατρίκιου.

Ο Πέτρος Πατρίκιος γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη[19]. Άρχισε τη σταδιοδρομία του στην Κωνσταντινούπολη, όπου χάρη στο μεγάλο χάρισμα του λόγου και στην ευρυμάθειά του έγινε γνωστός δικηγόρος. Έγινε πολύ σύντομα διάσημος ως διαπρεπής ρήτορας, με ιδιαίτερες δυνατότητες πειθούς και χάρη σ' αυτή την ικανότητά του κέρδισε πολλές δίκες[20]. Η αυλή εντόπισε αμέσως τον ταλαντούχο νέο και τον απέσπασε εξ ολοκλήρου στη διπλωματική δραστηριότητα. Ο Πέτρος εστάλη ως πρέσβης στη βασίλισσα Αμαλασούνθα των Οστρογότθων το 534, όμως έφθασε στην Ιταλία μετά την άνοδο στην εξουσία του βασιλέα Θεοδάτου.

Σύμφωνα με μαρτυρίες του Προκόπιου, ο επιδέξιος διπλωμάτης κατά τη διάρκεια της πρώτης του αποστολής είχε σημαντικές επιτυχίες. Κατόρθωσε να πείσει τον ανίσχυρο Οστρογότθο βασιλέα να κλείσει κρυφή συμφωνία για τη μεταβίβαση στο Βυζάντιο όλης της Ιταλίας[21]. Ο Προκόπιος, όμως, δε συμπαθούσε ιδιαίτερα τον Πέτρο, γι' αυτό στα «Ανέκδοτα ή Απόκρυφος ιστορία» του προσπάθησε να τον συκοφαντήσει, ισχυριζόμενος ότι ο Πέτρος ώθησε μυστικά τον Θεόδατο να δολοφονήσει την Αμαλασούνθα. Κατ' αυτό τον τρόπο έφερε σε πέρας τη δόλια αποστολή της Θεοδώρας, η οποία έβλεπε στο πρόσωπο της Αμαλασούνθας μια πιθανή επικίνδυνη αντίπαλο[22]. Η μαύρη αυτή σελίδα της δραστηριότητας του Πέτρου μάς υπενθυμίζει για μια ακόμη φορά τη σκληρότητα των ηθών της αυλής της εποχής εκείνης, που ήταν λογικό επακόλουθο της δεσποτικής διακυβέρνησης του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας. Ο ίδιος ο Πέτρος ήταν, προφανώς, τυφλό όργανο αυτής της αυτοκράτειρας με το αχαλίνωτο μίσος.

Η δεύτερη αποστολή του Πέτρου προς το Θεόδατο δεν ήταν και τόσο επιτυχής όσο η πρώτη. Ο Οστρογότθος βασιλιάς, ενισχύοντας το θρόνο του και μαθαίνοντας για τις νίκες των Γότθων κατά των βυζαντινών στρατευμάτων στην Ιλλυρία, άλλαξε ξαφνικά πολιτική και διέκοψε εντελώς τις σχέσεις του με τη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Ο Πέτρος, μετά από διαταγή του βασιλιά, κλείστηκε σε σκοτεινή φυλακή, όπου πέρασε τρία χρόνια από τη ζωή του και ελευθερώθηκε στο τέλος του 538 από το νέο Οστρογότθο κυβερνήτη Ουίτιγη. Ο Πέτρος, κατά την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη, τιμήθηκε με τον τίτλο του μάγιστρου για την ανδρεία που επέδειξε στη φυλακή και το 550 για την επιτυχή διεκπεραίωση μιας αποστολής απέκτησε το αξίωμα του πατρίκιου.

Η διπλωματική δραστηριότητα του Πέτρου μεταφέρεται κατά τις δεκαετίες του 550 και του 560 ολοκληρωτικά σχεδόν στην Ανατολή, όπου το Βυζάντιο την εποχή εκείνη διεξήγαγε σκληρό πόλεμο με την Περσία. Το 550 εστάλη στην Περσία για τη σύναψη ειρήνης με τον Χοσρόη τον Α΄, χωρίς όμως επιτυχία. Ο Πέτρος Πατρίκιος ετέθη για μια ακόμη φορά επικεφαλής της πλούσιας πρεσβείας της βυζαντινής κυβέρνησης στην Περσία, με σκοπό και πάλι τη σύναψη ειρήνης. Αποτέλεσμα των συνομιλιών μεταξύ των δύο εχθρικών χωρών ήταν η σύναψη πενηνταετούς ειρήνης. Ωστόσο, η ειρήνη αυτή ήταν μάλλον άδοξη για το Βυζάντιο, διότι παρά την αξίωσή του να του επιστραφούν ορισμένες περιοχές του Καυκάσου, συν τοις άλλοις και η Σουανία*, αυτό δεν πραγματοποιήθηκε. Παρ' όλα αυτά, όμως, έδωσε τη δυνατότητα στην αυτοκρατορία να ανασάνει και σ' αυτό βοήθησε άμεσα και ο Πέτρος.

Το 563 ο Πέτρος Πατρίκιος επισκέφθηκε για μια ακόμη φορά την αυλή του Πέρση σάχη, με τον οποίο διεξήγαγε συνομιλίες για την επιστροφή της Σουανίας, οι οποίες κατέληξαν σε πλήρη απο-

* Περιοχή που βρίσκεται στη σημερινή Γεωργία.

τυχία. Πικραμένος ο Πέτρος με την πλήρη αποτυχία της αποστολής του, γύρισε στο Βυζάντιο, όπου ύστερα από λίγο πέθανε. Ο Πέτρος άφησε σημαντικές μαρτυρίες για τη διπλωματική του δραστηριότητα στην Περσία, τις οποίες χρησιμοποίησε στη συνέχεια ο Μένανδρος (ο επονομαζόμενος Πρωτήκτωρ) στο ιστορικό του έργο[23].

Η μορφή του Πέτρου, ως διπλωμάτη, ιστορικού και ανθρώπου, μπορεί να στοιχειοθετηθεί τόσο από ορισμένα αποσπάσματα του έργου του, όσο και από τις αναμνήσεις των συγχρόνων του και προπαντός του Προκόπιου, του Μένανδρου και του Ιωάννη του Λυδού. Στα έργα των συγγραφέων αυτών ο Πέτρος Πατρίκιος απεικονίζεται ως πολύ ευρυμαθής και άνθρωπος με πολλά χαρίσματα. Παράλληλα με τη διπλωματική και κρατική δραστηριότητά του μελετούσε ασταμάτητα διάφορες επιστήμες. Οι σύγχρονοί του υμνούσαν ομόφωνα το ταλέντο και τα ηθικά χαρίσματα του Πέτρου: την όλο πάθος ευφράδεια, το ασυνήθιστο χάρισμα της πειθούς και της διεισδυτικότητας, τόσο απαραίτητο σε άνθρωπο που εργάζεται σε κρατική θέση, την τρομερή ικανότητά του για εργασία, την πολύπλευρη επιστημονική του κατάρτιση, την πραότητα του χαρακτήρα του. Ο Κασσιόδωρος, μια εξέχουσα πολιτική φυσιογνωμία του οστρογοτθικού κράτους, εκτίμησε βαθύτατα το υψηλό ταλέντο και τα προσωπικά χαρίσματα του Πέτρου, αποκαλώντας τον άνδρα με μεγάλη ευφράδεια, επιφανή επιστήμονα και άνθρωπο με καθαρή συνείδηση[24].

Μέχρι και ο Προκόπιος αναγκάστηκε να αναγνωρίσει το ρητορικό ταλέντο του Πέτρου, την πραότητα και την άψογή του συμπεριφορά κατά την αποστολή του στην Ιταλία επί Ιουστινιανού[25].

Η πολιτική ευφράδεια των πρεσβευτών ήταν ένα από τα πλέον απαραίτητα στοιχεία της διπλωματικής πρακτικής. Το γεγονός αυτό φαίνεται ανάγλυφα στους πολυάριθμους λόγους, οι οποίοι αναφέρονται στα έργα των συγχρόνων του. Κατά τον Μένανδρο, ο Πέτρος Πατρίκιος στο λόγο του προς τους πρέσβεις των Περσών αναφέρει: «Εάν μεταξύ των ανθρώπων βασίλευε η αλήθεια, τότε

δεν θα ήταν αναγκαίοι ούτε οι ρήτορες, ούτε η τέχνη της ευφράδειας, διότι θα αφοσιωνόμασταν μόνοι μας από εσωτερική ανάγκη στα ωφέλιμα για όλους έργα. Εφόσον όμως οι άνθρωποι σκέπτονται ότι το δίκιο είναι με το μέρος τους, τους χρειάζεται η σαγήνη του λόγου. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο συναθροιζόμαστε σε συσκέψεις, όπου ο καθένας, με την τέχνη του λόγου, προσπαθεί να πείσει τον άλλον ότι έχει δίκιο»[26].

Ο Ιωάννης ο Λυδός μάς άφησε την πιο αναλυτική περιγραφή του Πέτρου, δεδομένου ότι τον γνώριζε από πολύ κοντά και εργαζόταν υπό την άμεση καθοδήγησή του ως μάγιστρου. Τον περιγράφει, ως ευγενή άρχοντα, τον οποίο εκτιμούσαν όλοι οι υποτελείς του, ως μεγάλο διπλωμάτη και κρατικό λειτουργό[27]. Η μεγάλη ευρυμάθειά του, όπως και η μεγάλη ικανότητά του για εργασία είχαν εντυπωσιάσει βαθύτατα τον Ιωάννη τον Λυδό. Σύμφωνα με τα λόγια του, ο Πέτρος Πατρίκιος δεν ήταν ποτέ φυγόπονος. Τη νύχτα την περνούσε με το διάβασμα βιβλίων και τις μέρες ασχολείτο με τις κρατικές υποθέσεις. Ακόμα και κατά τη διαδρομή του από το σπίτι προς τα ανάκτορα ο Πέτρος δεν έχανε χρόνο σε ανούσιες συζητήσεις, αλλά επιδιδόταν σε επιστημονικές φιλονικίες και συζητήσεις με σοφούς άνδρες για τις αρχαίες υποθέσεις. Ο Ιωάννης ο Λυδός αναστατωνόταν πάντοτε όταν έκανε επιστημονικές συζητήσεις με τον Πέτρο. Όπως και οι άλλοι σύγχρονοι, ο Ιωάννης τόνιζε ιδιαίτερα την πραότητα του χαρακτήρα του Πέτρου: ήταν καλός και ευγενής, ευχάριστος και απλός, δεν γνώριζε τι θα πει έπαρση και αλαζονεία[28]. Ο Προκόπιος αναγνώριζε ότι ο Πέτρος ήταν πράος και δεν πρόσβαλε ποτέ κανέναν. Ταυτόχρονα όμως ο ιστορικός αυτός κατηγορούσε τον Πέτρο για φιλαργυρία και ιδιοτέλεια.

Βλέπουμε, λοιπόν, ανάγλυφα, ότι διακεκριμένοι Βυζαντινοί διπλωμάτες, όπως για παράδειγμα ο Πέτρος ο Πατρίκιος, αποκτούσαν πολύ υψηλά αξιώματα στην κοινωνία. Έτσι, ο Πέτρος χάρη στις προσωπικές του υπηρεσίες απέκτησε εξουσία και πλούτη, σύχναζε στους διπλωματικούς κύκλους και στα ανάκτορα, ζούσε την

ατμόσφαιρα του πολιτικού αγώνα και των μηχανορραφιών της αυλής, ήταν, όπως και ο Προκόπιος, πολύ καλός γνώστης των σημαντικότερων πολιτικών γεγονότων της εποχής του.

Είναι πολύ δύσκολο να κρίνει κανείς την κοσμοθεωρία και τις πολιτικές ιδέες του Πέτρου από τα αποσπάσματα που διασώθηκαν από τις εργασίες του και από τις αφηγήσεις των συγχρόνων του. Γνωστό είναι πάντως ότι ο Πέτρος ήταν πολύ νομοταγής προς την κυβέρνηση του Ιουστινιανού, ήταν θεοφοβούμενος και τηρούσε με αυστηρότητα τις θρησκευτικές του υποχρεώσεις. Στα έργα του Πέτρου, όπως και σε έργα άλλων ιστορικών διπλωματών του 6ου αιώνα, συναντά κανείς ειρηνιστικές ιδέες. Ο Πέτρος είναι οπαδός της ειρήνης και εχθρός του πολέμου, ιδιαίτερα του εμφύλιου. Οι ειρηνιστικές διαθέσεις του Πέτρου επιβεβαιώνονται επίσης στο λόγο του προς τους Πέρσες πρέσβεις που αναφέρει ο Μένανδρος: «...πρέπει να επιλέξετε το καλύτερο και το ωφελιμότερο και από τον άγνωστο πόλεμο να προτιμήσετε το γνωστότερο σε όλους τους ανθρώπους δώρο, την ειρήνη... κανείς δεν αμφιβάλλει ότι η ειρήνη είναι το πιο μεγάλο δώρο για τους ανθρώπους και ότι, αντίθετα, ο πόλεμος είναι κακό.

Ίσως, όμως, η σίγουρη νίκη να είναι επιχείρημα εναντίον της άποψης αυτής. Νομίζω, ωστόσο, ότι και ο νικητής υποφέρει από τα δάκρυα των άλλων ανθρώπων. Έτσι, λοιπόν, και η νίκη φέρνει δάκρυα, παρόλο που το να είσαι νικημένος είναι ακόμη πιο οδυνηρό»[29].

Τα απομνημονεύματα του Πέτρου είναι μνημείο της διπλωματικής σκέψης του Βυζαντίου. Σ' αυτά παρέχονται σημαντικές συμβουλές προς πρέσβεις, περιγράφεται η τεχνική του διπλωμάτη και η διαδικασία σύναψης συμφωνίας, καθορίζονται τα καθήκοντα των πρέσβεων. Ο Πέτρος Πατρίκιος διατυπώνει σαφώς τη γνώμη του κατά την οποία το πρώτιστο καθήκον του πρέσβη είναι «η εφαρμογή της εντολής»[30]. Ο πρέσβης είναι υποχρεωμένος να μεταφέρει με απόλυτη ακρίβεια στη χώρα, με την οποία διεξάγονται οι συνομιλίες, τις αξιώσεις του κράτους του, είναι υποχρεωμένος,

όμως, και να εξιστορήσει στο βασιλιά του με την ίδια ακρίβεια τους όρους της άλλης πλευράς. Η προσωπική διπλωματική δραστηριότητα του Πέτρου διέπεται από παρόμοιους κανόνες. Ο Πέτρος, μεταφέροντας την εντολή του Θεοδάτου προς τον Ιουστινιανό, δεν αναλύει τους όρους της «εφεδρικής» εκδοχής της συμφωνίας (για την εκθρόνιση του Οστρογότθου βασιλιά) αμέσως, αλλά μόνο όταν ο αυτοκράτορας αποκρούει τους όρους της κύριας εκδοχής. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο πρεσβευτής εκτέλεσε με ακρίβεια την εντολή του Θεοδάτου[31]. Όμως ο Πέτρος δεν αρνείται την αξία των ατομικών ενεργειών του πρεσβευτή και το ρόλο της προσωπικότητάς του στη σύνθετη διπλωματική κατάσταση. Μερικές φορές, για παράδειγμα, ο πρεσβευτής μπορεί να μετριάσει με την ηπιότητα των ενεργειών του τη σκληρότητα των εντολών των κυβερνητών του. Ο Πέτρος δεν αρνείται την αναγκαιότητα να καταφύγει κανείς κατά την εκτέλεση του διπλωματικού έργου σε διάφορες πονηρίες. Έτσι, μας υπενθυμίζει την ιδιόμορφη διπλωματική παγίδα να απαιτεί κανείς το αδύνατο, οδηγώντας κατ' αυτό τον τρόπο τις συνομιλίες σε αδιέξοδο.

Οι αναμνήσεις του Πέτρου είναι γενικά άξιες εμπιστοσύνης, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι ο συγγραφέας δεν προσπαθεί να υπερυψώσει τον εαυτό του. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται με το χαρακτηρισμό που δίνει ο Μένανδρος στις αναμνήσεις του Πέτρου: «Στο έργο του μπορεί να διαβάσει κανείς όλα εκείνα, που συζήτησαν και πώς συζήτησαν μεταξύ τους για τόσο σημαντικά θέματα. Το βιβλίο του οι "Ιστορίαι" περιέχει λόγους, που, κατά τη γνώμη μου, ειπώθηκαν αληθινά. Ο Πέτρος βέβαια πρόσθεσε ορισμένα για την προσωπική του δόξα, για να φανεί στους μεταγενέστερους βαθιά σκεπτόμενος άνθρωπος και στην ευφράδεια αξεπέραστος, όταν χρειάζεται να κάνει πιο ήπιες τις χοντροκομμένες και υπεροπτικές σκέψεις των βαρβάρων. Ο αναγνώστης θα τα βρει όλα αυτά στο βιβλίο του»[32].

Ο Πέτρος Πατρίκιος ήταν θεωρητικός και πρακτικός διπλωμάτης. Όχι μόνο επέδρασε στις διπλωματικές σχέσεις της αυτοκρα-

τορίας με τις διάφορες άλλες χώρες, αλλά βοήθησε, προφανώς, και στην ανάπτυξη της διπλωματίας γενικότερα. Επεξεργάστηκε τους κανόνες υποδοχής και αποστολής πρεσβευτών και καθόρισε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των διπλωματών των χαμηλότερων αξιωμάτων. Οι βαθιές γνώσεις του βοήθησαν απεριόριστα σ' αυτούς τους τομείς. Ανεκτίμητες είναι οι πληροφορίες για τη διαδικασία επίτευξης συμφωνιών με τις ξένες χώρες, οι οποίες γράφονταν και στις δύο γλώσσες των συμβαλλόμενων μερών, καθώς και οι μαρτυρίες του αναφορικά με το τελετουργικό της υπογραφής. Ο Πέτρος Πατρίκιος είναι φωτεινό παράδειγμα έμπειρου, πολύ μορφωμένου και μεγάλου γνώστη του προξενικού έργου διπλωμάτη της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Το Βυζάντιο τον 6ο αιώνα διεξήγαγε δύσκολες διπλωματικές συνομιλίες όχι μόνο με τα βασίλεια των βαρβάρων στη Δύση ή με τους *Σασσανίδες* της Περσίας, αλλά και με τα κράτη της Αραβίας και της Αιθιοπίας. Άλλωστε, λόγω της πολυετούς διαμάχης με την Περσία, ενδιαφερόταν άμεσα για τη σταθεροποίηση της επιρροής του στις χώρες αυτές και τη σύναψη με αυτές διπλωματικών και εμπορικών σχέσεων για την εξάπλωση του χριστιανισμού.

Ανεκτίμητο μνημείο των διπλωματικών σχέσεων του Βυζαντίου με την Αραβία και την Αιθιοπία αποτελούν οι σημειώσεις ενός ακόμα διακεκριμένου διπλωμάτη του 6ου αιώνα, του Νόννοσου, συγγραφέα ενός έργου που αφορά στις αποστολές στην Ανατολή, στην Αραβία και την Αιθιοπία. Δυστυχώς, όπως και το έργο του Πέτρου, το έργο του Νόννοσου διασώθηκε αποσπασματικά. Τμήματά του κατόρθωσε να συγκεντρώσει ο πατριάρχης Φώτιος. Από τις σημειώσεις του Φωτίου για το ιστορικό έργο του Νόννοσου μπορούμε να αντλήσουμε ορισμένες πληροφορίες, βέβαια πολύ φτωχές, για τη ζωή και τη δραστηριότητά του.

Ο Νόννοσος ήταν Σύριος, απόγονος διπλωματών. Ο παππούς του και ο πατέρας του έφεραν σε πέρας στην Ανατολή σημαντικές διπλωματικές αποστολές της βυζαντινής κυβέρνησης. Ο ίδιος ο Νόννοσος τέθηκε επικεφαλής της αποστολής Βυζαντινών στην Αι-

θιοπία, τους *Ομηρίτες* και τους Άραβες της Υεμένης[33]. Μεγάλο ενδιαφέρον έχει η περιγραφή του Νόννοσου για την πρεσβεία προς το βασιλέα (νέγκους)* της Αξούμ (Αξώμη) Ελεσβά[34].

Ο πρεσβευτής της κυβέρνησης του Βυζαντίου έκανε μακρύ και δύσκολο δρόμο. Από την Αλεξάνδρεια ο Νόννοσος κατευθύνθηκε με πλοίο προς τον Νείλο και στη συνέχεια, μετά από σύντομο ταξίδι στην ξηρά, πάλι διά θαλάσσης, στην Αιθιοπία. Ο Νόννοσος, αφού έφθασε στη χώρα των *Ομηριτών*, διέσχισε για δεύτερη φορά την Ερυθρά θάλασσα και στη συνέχεια μετακινήθηκε, μέσω ξηράς, μάλλον από την Άδουλη μέχρι την Αξούμ. Έφτασε, επίσης, σ' ένα από τα νησιά του αρχιπελάγους Νταχλάκ, όπου συνάντησε μια φυλή ιθαγενών νέγρων, των πυγμαίων, οι οποίοι ονομάζονταν ιχθυοφάγοι. Να πώς περιγράφει ο Νόννοσος τους πυγμαίους: είναι κοντοί, μαύρου χρώματος, σε όλο το σώμα έχουν μαλλιά, περπατούν γυμνοί. Είναι ειρηνικοί, δεν έχουν επάνω τους τίποτα το άγριο και το θηριώδες, μιλούν σε άγνωστη για τους γύρω λαούς γλώσσα, τρέφονται με στρείδια και με ψάρια, τα οποία βγάζει η θάλασσα στο νησί. Φοβούνται τους άγνωστους ταξιδιώτες.

Ο Νόννοσος στο έργο του περιέγραψε το ταξίδι της βυζαντινής πρεσβείας που ήταν γεμάτο ανησυχίες και κινδύνους: στη διάρκειά του αναγκάστηκε να «πολεμήσει τις δολοπλοκίες διαφόρων λαών», να υποστεί τους κινδύνους επίθεσης των άγριων θηρίων και να ξεπεράσει τις δυσκολίες μετακίνησης στα αδιαπέραστα μέρη. Ο Νόννοσος μετακινιόταν αργά, με μεγάλη προφύλαξη. Τη διαδρομή από την Άδουλη στην Αξούμ την έκανε σε 15 μέρες, πιο αργά από όλους τους άλλους ταξιδιώτες της αρχαιότητας και της εποχής του[35].

Ο Νόννοσος έμεινε στην Αιθιοπία περίπου εννέα μήνες, από τον Νοέμβριο μέχρι τον Ιούλιο – έμεινε εκεί μάλλον μέχρι το

---

* Νέγκους: τίτλος του αυτοκράτορα της Αβησσυνίας (Νέγκους νεγκούστι = βασιλεύς των βασιλέων) (σ.τ.μ.)

531[36]. Το έργο του Νόννοσου παρέχει πολύτιμες εθνογραφικές και γεωγραφικές πληροφορίες για την Αραβία και τις χώρες της Αφρικής. Τα αποσπάσματα που διασώθηκαν περιέχουν ανεκτίμητο υλικό για τα ήθη και τα έθιμα των αραβικών φυλών, μεταξύ άλλων και για τις θρησκευτικές τους τελετές. Κατά τη διαδρομή προς την Αξούμ, κοντά στην τοποθεσία Άβα, ο Νόννοσος και οι συνοδοιπόροι του συνάντησαν ένα τεράστιο κοπάδι από ελέφαντες, το οποίο απαριθμούσε πάνω από 5 χιλιάδες από αυτά τα ασυνήθιστα για τους Βυζαντινούς ζώα. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν, επίσης, οι πληροφορίες του Νόννοσου για το κλίμα της Αφρικής και τα διάφορα φυσικά φαινόμενα της ηπείρου καθώς και η αφήγησή του για την υποδοχή του ίδιου, του Βυζαντινού πρέσβη, στα ανάκτορα του βασιλιά της Αξούμ Ελεσβά. Όταν οδήγησαν τον πρέσβη στο ανάκτορο, εκείνος αντίκρισε το βασιλιά των Αξουμιτών καθισμένο πάνω σε ψηλό, διακοσμημένο με χρυσό, άρμα, ζεμένο σε τέσσερις ελέφαντες. Ο θώρακας του βασιλιά περιβαλλόταν με λινόχρυσο επίδεσμο, φορούσε χρυσό περιδέραιο στο λαιμό του, χρυσά βραχιόλια στα μπράτσα και στους καρπούς, στην κοιλιά πλάκες με μαργαριτάρια και πολύτιμα πετράδια και λινόχρυσο σαρίκι στο κεφάλι. Στα χέρια κρατούσε επίχρυση ασπίδα και δύο επίχρυσα δόρατα. Γύρω από το βασιλιά έστεκαν τα μέλη του συμβουλίου του. Η περιγραφή της εξωτερικής εμφάνισης του Ελεσβά που μας δίνει ο Νόννοσος είναι πανομοιότυπη με τις απεικονίσεις των βασιλέων στα νομίσματα του 6ου αιώνα[37].

Ο πρεσβευτής λύγισε το γόνατο μπροστά στο βασιλιά, που τον διέταξε να σηκωθεί, πήρε στα χέρια του την επιστολή του αυτοκράτορα και φίλησε την τυπωμένη σφραγίδα. Στη συνέχεια, δέχθηκε τα δώρα του βασιλιά. Ο διερμηνέας μετέφρασε την επιστολή, στην οποία ο αυτοκράτορας απαιτούσε από τον Ελεσβά τη διακοπή του εμπορίου με τον Πέρση σάχη Καβάδη και την κήρυξη πολέμου εναντίον του. Ο αυτοκράτορας πρότεινε στο βασιλιά να εμπορεύεται με το Βυζάντιο, διά του Νείλου ποταμού. Στο τέλος της υποδοχής, ο Ελεσβά πήρε στα χέρια του το πρόσωπο του Βυ-

ζαντινού πρεσβευτή, του έδωσε το «φιλί της ειρήνης» και του επέτρεψε να συνεχίσει το δρόμο του, δίνοντάς του επιπλέον φρουρά[38]. Ο Θεοφάνης ο Βυζάντιος αναφέρει στην ιστορία του ότι ο βασιλιάς πρόσφερε συν τοις άλλοις και δώρα για το Βυζαντινό αυτοκράτορα[39]. Έτσι, ο Νόννοσος, διεκπεραιώνοντας με επιτυχία την αποστολή, διήνυσε το δρόμο της επιστροφής χωρίς απρόοπτα και επέστρεψε στο Βυζάντιο.

Ο Νόννοσος κατείχε, εκτός από τη συριακή γλώσσα, την ελληνική, στην οποία έγραψε τις αναμνήσεις του, και την αραβική στην οποία διεξήγαγε τις συνομιλίες με τους βασιλείς και τους πρίγκιπες της Αραβίας. Όπως ο Πέτρος, έτσι και ο Νόννοσος ήταν νομοταγής προς την κυβέρνηση του Ιουστινιανού, γνώριζε καλά τα ήθη και τα έθιμα της Ανατολής και έχαιρε της εμπιστοσύνης του αυτοκράτορα. Εκτός των άλλων ήταν πολύ μορφωμένος, παρατηρητικός και κατόρθωσε να γράψει όλα όσα είδε και έμαθε στο ταξίδι του. Ο Νόννοσος, όπως και ο πατέρας του, ανήκε στους μονοφυσίτες.

Οι εθνογραφικές και γεωγραφικές πληροφορίες, που συγκέντρωσε ο Νόννοσος, συμπλήρωσαν ουσιαστικά τις γνώσεις των Βυζαντινών όχι μόνο για την Αραβία, αλλά και για τις χώρες της Αφρικής, οι οποίες ήταν σχεδόν άγνωστες και δυσπρόσιτες στους Βυζαντινούς εμπόρους, τους απεσταλμένους και τους διπλωμάτες.

Ανεκτίμητες πληροφορίες για την εξωτερική πολιτική και τη διπλωματία του Βυζαντίου στα τέλη του 6ου αιώνα, για την εμφάνιση στο διεθνή στίβο νέων λαών, όπως των Τούρκων και των Αράβων, για τη διείσδυση των Ευρωπαίων στην Κίνα κ.λπ. περιέχονται στο έργο ενός ακόμη ιστορικού-διπλωμάτη, του Θεοφάνη του Βυζάντιου.

Πολύ διαδεδομένη είναι η πρωτότυπη αφήγηση του Θεοφάνη του Βυζαντίου για το πώς η κυβέρνηση της αυτοκρατορίας κατόρθωσε να αποκτήσει το μυστικό της καλλιέργειας του μεταξοσκώληκα και της παραγωγής μεταξιού. Η Κίνα, ολόκληρους αιώνες, είχε το μονοπώλιο παραγωγής μεταξιού και έκρυβε πολύ προσε-

κτικά το πολύτιμο αυτό μυστικό. Το Βυζάντιο, παρά τις προσπάθειές του, δεν είχε κατορθώσει να μάθει το μυστικό. Σύμφωνα με τα λόγια του Θεοφάνη του Βυζαντίου, κατά τη βασιλεία του Ιουστινιανού, ένας Πέρσης νεστοριανός μοναχός αποκάλυψε στους Βυζαντινούς την άγνωστη γι' αυτούς τέχνη της καλλιέργειας του μεταξοσκώληκα. Ο Πέρσης αυτός, διαδίδοντας τη νεστοριανή διδασκαλία, πέρασε μαζί με άλλους μοναχούς στη χώρα των Σινών (Κινέζων), όπου προμηθεύτηκε μεταξόσπορους, τους έκρυψε στο κούφιο του ραβδί και τους έφερε στο Βυζάντιο. Την άνοιξη τους άφησε στη λευκή μουριά, όπου, τρεφόμενοι με τα φύλλα της, οι μεταξοσκώληκες ύφαναν μεταξένιες κλωστές. Έτσι, από τότε άρχισε η σηροτροφία στο Βυζάντιο[40].

Ο Μένανδρος Πρωτήκτωρ συμπληρώνει την πλειάδα των Βυζαντινών συγγραφέων, οι οποίοι ρίχνουν φως στην ιστορία της διπλωματίας και της εξωτερικής πολιτικής της αυτοκρατορίας από τον 5ο έως τις αρχές του 7ου αιώνα. Ο Μένανδρος ήταν πολύ ταλαντούχος και θα μπορούσε να συγκριθεί ακόμη και με τον Πρίσκο.

Ο Μένανδρος σε αντιδιαστολή με τον Πρίσκο και τον Νόννοσο δεν ήταν διπλωμάτης στο επάγγελμα. Είχε σπουδάσει νομικός, του άρεσε η ιστορία και ως προς το επάγγελμα ήταν αξιωματούχος της κυβέρνησης. Όμως, τα αποσπάσματα του ιστορικού του έργου που διασώθηκαν αφορούσαν εξ ολοκλήρου στη διπλωματική ιστορία του Βυζαντίου. Το γεγονός αυτό κατατάσσει τον Μένανδρο στην ίδια σειρά με εκείνους τους συγγραφείς, οι οποίοι βοήθησαν στην ανάπτυξη της βυζαντινής διπλωματίας κατά την πρώιμη περίοδο της αυτοκρατορίας.

Ο Μένανδρος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το τελευταίο τρίτο του 6ου αιώνα, σε μια φτωχή αστική οικογένεια. Σπούδασε νομικά, έγινε δικηγόρος, όμως η σκληρή, απαιτητική, καθημερινή εργασία δεν άρεσε στον ιδιότυπο νέο. Ακολούθησε τον έκλυτο βίο της νεολαίας της Πρωτεύουσας, του άρεσαν οι ιπποδρομίες, το τσίρκο και γυμναζόταν στις παλαίστρες. Όμως, η ζωή

αυτή τον απειλούσε με ολοκληρωτική καταστροφή και το φάσμα της φτώχιας που τον ακολουθούσε παντού ανάγκασε τον Μένανδρο να συνέλθει. Η νεότητα έφευγε, η κενή ζωή και οι πρόσκαιρες χαρές της άφηναν στην ψυχή του μόνο πικρή απογοήτευση και ο Μένανδρος, κατά την περίοδο της βασιλείας του Μαυρικίου, αποφάσισε να εργασθεί. Κατατάχθηκε στην αυτοκρατορική φρουρά και έφθασε μέχρι το αξίωμα του πρωτήκτορα (σωματοφύλακας του αυτοκράτορα), χωρίς να σταματήσει εδώ η υπηρεσιακή του σταδιοδρομία. Ταυτόχρονα, άρχισε να γράφει το ιστορικό του έργο που ήταν αφιερωμένο στη σύγχρονη ιστορία και στο κράτος. Η ιστορία ήταν η αγαπημένη του ασχολία και αφιέρωνε πολύ χρόνο σ' αυτήν. Ο Μένανδρος, σαν άνθρωπος με τάση προς την αυτοανάλυση και το διαλογισμό, περιέγραψε με συγκλονιστική ειλικρίνεια, λύπη και μετάνοια τα λάθη της έκλυτης ζωής της νεότητάς του. Τι ακριβώς έκανε στη συνέχεια ο συγγραφέας δεν ξέρει κανείς· δεν είναι, επίσης, γνωστές ούτε η χρονολογία γέννησης, ούτε του θανάτου του.

Το ιστορικό έργο του Μενάνδρου διασώθηκε αποσπασματικά, όπως και το έργο του Πρίσκου, μόνο μέσα από τα κείμενα του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου και μέσω του Λεξικού της Σούδας. Τα αποσπάσματα που διασώθηκαν είναι αρκετά εκτενή και περιλαμβάνουν την περίοδο από το 558 έως το 582.

Ο Μένανδρος χρησιμοποίησε ευρέως τη διπλωματική αλληλογραφία, τις εκθέσεις των Βυζαντινών πρεσβευτών, διάφορα ιστορικά έργα, αφηγήσεις αυτοπτών μαρτύρων καθώς και προσωπικές παρατηρήσεις. Στο έργο του περίοπτη θέση κατέχουν, τέλος, οι διπλωματικές σχέσεις του Βυζαντίου με την Περσία, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιγραφή της αποστολής του Πέτρου στους Πέρσες για τη σύναψη ειρηνικής συμφωνίας[41]. Ο Μένανδρος περιγράφει με απαράμιλλη αναλυτικότητα και ακρίβεια όλες τις περιπέτειες των συνομιλιών του Πέτρου με το γνωστό Πέρση ευγενή Ζιχ για την επίτευξη ειρήνης το 561.

Στο έργο του αναφέρονται μακροσκελείς ομιλίες των πρέσβε-

ων των δύο κρατών· συν τοις άλλοις ο συγγραφέας αποκαλύπτει με λεπτότητα τα διπλωματικά τεχνάσματα που χρησιμοποιεί και η μια και η άλλη πλευρά. Πίσω από τους πλούσιους ρητορικούς λόγους, διακρίνεται η έντονη σκέψη και υπάρχει η επιθυμία των διαπραγματευομένων να επιτύχουν τους κρυφούς στόχους τους, χωρίς να επιφέρουν πλήγμα στην αξιοπρέπεια του κράτους τους.

Και οι δύο δυνάμεις, τόσο το Βυζάντιο, όσο και η Περσία, επιδίωκαν ειρήνη, προτάσσοντας όμως διαφορετικούς στόχους· η Περσία επιθυμούσε μακροχρόνια πενηνταετή ειρήνη, με τον όρο να πληρώσει το Βυζάντιο ένα μεγάλο ποσό χρημάτων για τη διασφάλισή της. Οι Βυζαντινοί, αντίθετα, προσπαθούσαν να κλείσουν μια σύντομη ειρηνική συμφωνία και χωρίς την υποχρέωση κάποιας χρηματικής αντικαταβολής. Τελικώς, η Περσία, χάρη στις στρατιωτικές της επιτυχίες, κατόρθωσε να επιτύχει το στόχο της: το 561 πέτυχε ειρήνη με ευνοϊκούς για τους Πέρσες όρους. Ο Μένανδρος είχε στη διάθεσή του το κείμενο της ειρηνικής συμφωνίας του 561 το οποίο και συμπεριέλαβε σχεδόν ολόκληρο στο έργο του. Απαρίθμησε τα 14 σημεία της συμφωνίας και περιέγραψε όλη τη διαδικασία υπογραφής της ειρήνης. Όλες οι σελίδες του έργου του έχουν, αδιαμφισβήτητα, εξέχουσα σημασία για την ιστορία της διπλωματίας της πρώιμης μεσαιωνικής περιόδου.

Με το τέλος των συνομιλιών, όταν οι διαπραγματευόμενοι συμφώνησαν στα κύρια ζητήματα, η συμφωνία έγινε γραπτή. Το κείμενο γράφηκε και στις δύο γλώσσες, «στα περσικά και στα ελληνικά, στη συνέχεια δε το ελληνικό πρωτότυπο μεταφράστηκε στην περσική γλώσσα και το περσικό στην ελληνική»[42]. Τη συμφωνία συνέταξαν από ελληνικής πλευράς ο Πέτρος ο Πατρίκιος και ο Ευσέβιος και από περσικής πλευράς ο Ζιχ, ο Σούριν κ.ά. Μετά την υπογραφή της συμφωνίας έγινε αντιπαραβολή των κειμένων μεταξύ τους για να διαπιστωθεί ότι το περιεχόμενο δε διαφέρει στη διατύπωση και στο νόημα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιγραφή που κάνει ο Μένανδρος της τελευταίας πράξης της ειρηνικής συμφωνίας. Αφού

συντάχθηκε η συμφωνία και γράφηκαν τα αντίγραφα, οι συμβαλλόμενοι προχώρησαν στο τελευταίο στάδιο της διαδικασίας. Τα πρωτότυπα κείμενα της ειρηνικής συμφωνίας, τα οποία ήταν μαζεμένα σε ρολό, είχαν σφραγισθεί με κέρινες σφραγίδες και με κάποια άλλα κατασκευάσματα που χρησιμοποιούσαν συνήθως οι Πέρσες, όπως επίσης και με τα αποτυπώματα των δακτυλιδιών των πρεσβευτών και των 12 διερμηνέων, έξι Ελλήνων και έξι Περσών. Στη συνέχεια, έγινε ανταλλαγή των κειμένων της συμφωνίας. Ο Ζιχ επέδωσε τη συμφωνία γραμμένη στα περσικά στον Πέτρο, ενώ ο Πέτρος παρέδωσε στον Ζιχ το πρωτότυπο, συνταγμένο στην ελληνική γλώσσα[43]. Εδώ τελείωσε το τελετουργικό σύναψης της συμφωνίας και οι πρέσβεις αναχώρησαν. Στη συνέχεια οι Βυζαντινοί πλήρωσαν τον απαιτούμενο φόρο προς τους Πέρσες.

Το αριστουργηματικό έργο του Μενάνδρου περιγράφει, ακόμη, την αποστολή του Βυζαντινού διπλωμάτη Ζήμαρχου στη χώρα των Τούρκων. Η πληθωρική και λεπτομερής του αφήγηση μπορεί ως ένα βαθμό να συγκριθεί με την αφήγηση του Πρίσκου για την πρεσβεία των Ελλήνων στην αυλή του Αττίλα. Εάν ο Μένανδρος δεν έγραφε τίποτε άλλο, εκτός από την αφήγηση που αφορούσε στην αποστολή του Ζήμαρχου προς το χαγάνο Διζάβουλο, χωρίς άλλο μ' αυτή και μόνο θα δοξαζόταν.

Η πρεσβεία του Ζήμαρχου, εξοπλισμένη κατάλληλα για το μακρινό ταξίδι, ξεκίνησε από την Κωνσταντινούπολη τον Αύγουστο του 568. Ο δρόμος αναμενόταν μακρύς και δύσκολος και οι κίνδυνοι καιροφυλακτούσαν στις άγνωστες χώρες[44].

Οι Βυζαντινοί πρέσβεις συνάντησαν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού πολλούς διαφορετικούς λαούς και φυλές: οι Σογδιανοί τούς πρότειναν να αγοράσουν από τη χώρα τους σίδηρο, επιθυμώντας να εμφυσήσουν στους πρέσβεις την ιδέα ότι εκεί υπάρχει σιδηρομετάλλευμα. Εκεί οι Βυζαντινοί συνάντησαν και τους Σαμάνους οι οποίοι πραγματοποίησαν την τελετή του καθαρμού για τον Ζήμαρχο και την ομάδα του. Αφού άναψαν φωτιά από κλαδιά ευώδους δέντρου, άρχισαν να χορεύουν κάτω από τους ήχους των

κουδουνιών και του τύμπανου. Κατά τη διάρκεια του χορού ψιθύριζαν ξόρκια στη γλώσσα τους, έφεραν πάνω από τις συγκεντρωμένες σ' ένα χώρο αποσκευές των Βυζαντινών καμένα κλαδιά του ευώδους αυτού δέντρου και εκστασιαζόμενοι εξευμένιζαν τα κακά πνεύματα. «Αφού έδιωξαν, όπως νόμιζαν, την εχθρική δύναμη, πέρασαν τον ίδιο τον Ζήμαρχο πάνω από τις φλόγες και κατ' αυτό τον τρόπο καθάριζαν και τους ίδιους τους εαυτούς τους»[45].

Μετά την ιεροτελεστία του καθαρμού, η πρεσβεία του Ζήμαρχου, πραγματοποιώντας μεγάλο ταξίδι μερικών ημερών, στην Κεντρική Ασία, έφθασε με τη συνοδεία των ιθαγενών στο όρος Εκτάγ («Χρυσό Όρος»)*, όπου βρισκόταν ο τόπος διαμονής του ίδιου του Διζάβουλου.

Η σκηνή του χαγάνου βρισκόταν κάπως απόμακρα από τις άλλες. Ήταν κατασκευασμένη από μεταξένιο, πολύ όμορφα διακοσμημένο, ύφασμα και ξεχώριζε για την παραμυθένια πολυτέλειά της. Ο Διζάβουλος, ως ένδειξη σεβασμού προς τους Βυζαντινούς απεσταλμένους, τους δέχθηκε αμέσως μετά την άφιξή τους. Ο χαγάνος καθόταν μεγαλόπρεπα σε δίτροχο χρυσό κάθισμα στο εσωτερικό της σκηνής, το οποίο, όταν χρειαζόταν, μπορούσε να μεταφερθεί με άλογο. Μετά από τη συνηθισμένη ανταλλαγή χαιρετισμών, την απονομή των δώρων του βασιλέα των Ρωμαίων και την προσφορά φιλικών λόγων, άρχισε το συμπόσιο, το οποίο διήρκεσε ολόκληρη μέρα. Στους Έλληνες πρέσβεις πρόσφεραν κάποιο ντόπιο γλυκό ποτό και όχι κρασί, καθόσον η άμπελος δεν καλλιεργείται στη χώρα των Τούρκων.

Την επόμενη μέρα το συμπόσιο συνεχίστηκε, όχι όμως στο ίδιο μέρος, αλλά σε άλλη σκηνή του χαγάνου, ο οποίος φορούσε ακόμη πιο όμορφα μεταξωτά ενδύματα, διακοσμημένα με διάφορα σχέ-

* Το Εκτάγ, δηλ. «Χρυσό Όρος», βρισκόταν πιθανότατα στους δυτικούς πρόποδες των Ορέων Pamir, αλλά ίσως και ανατολικότερα, στην οροσειρά των Αλτάιων (σ.τ.μ.).

δια. Στη σκηνή υπήρχαν διαφόρων ειδών παράξενα ειδώλια και αγάλματα των ειδωλολατρών, ενώ ο Διζάβουλος καθόταν σε χρυσό κρεβάτι. Στο κέντρο της σκηνής υπήρχαν όμορφα τακτοποιημένα ακριβά σκεύη από καθαρό χρυσό. Η διασκέδαση στη σκηνή του χαγάνου κράτησε και αυτή τη μέρα πολλές ώρες.

Την τρίτη μέρα το συμπόσιο περιορίστηκε σε μικρότερο κύκλο των πιο επίσημων πρεσβευτών και σ' ένα χώρο πολύ πλούσιο και πολυτελή με σκοπό να εντυπωσιάσει τους Έλληνες. Το χώρο αυτόν διακοσμούσαν «ξύλινοι κίονες καλυμμένοι με χρυσό, όπως ακριβώς και το ανάκλιντρο που ήταν σφυρηλατημένο από χρυσό, το οποίο κρατούσαν υπερυψωμένο τέσσερα παγόνια. Στο πρόσθιο μέρος του οικήματος, πάνω σε τετράτροχα άρματα, υπήρχε ένα μεγάλο πλήθος ασημένιων αντικειμένων, πινάκια, βάζα και πολλές παραστάσεις τετράποδων ζώων, επίσης ασημένιων, τα οποία δεν υστερούσαν σε τίποτα από τα δικά μας»[46].

Ο Ζήμαρχος, μετά το τέλος των συνομιλιών, πήρε μέρος με δώδεκα υπηρέτες και με τον Διζάβουλος σε εκστρατεία εναντίον των Περσών, ενώ οι υπόλοιποι Έλληνες επέστρεψαν στην πατρίδα. Ο Διζάβουλος χάρισε σε όλους ακριβά δώρα, ενώ στον ίδιο τον Ζήμαρχο χάρισε μια αιχμάλωτη υπηρέτρια.

Ο Διζάβουλος κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του συνάντησε τους Πέρσες απεσταλμένους τους οποίους δέχθηκε ταυτόχρονα με τους Βυζαντινούς πρεσβευτές, τους πρώτους, όμως, τους δέχθηκε με επικρίσεις και μομφές, ενώ τους δεύτερους με τιμές. «Ο Διζάβουλος, γράφει ο συγγραφέας, δέχθηκε τους Βυζαντινούς με μεγαλύτερες τιμές και γι' αυτό ακριβώς τους επέτρεψε να καθίσουν σε ψάθες που είχαν πολύ πλούσια διακόσμηση»[47]. Ο Διζάβουλος μη βρίσκοντας κοινή γλώσσα με τους Πέρσες και πολεμώντας τους, έφθασε στο βάθος των κτήσεών τους, ενώ τον Ζήμαρχο με τη φρουρά του τον έστειλε στην Κωνσταντινούπολη. Η αποστολή του Ζήμαρχου τελείωσε με τη σύναψη ειρηνικής συμφωνίας για διαρκή φιλία μεταξύ των Τούρκων και του Βυζαντίου.

Ο Ζήμαρχος ξεπερνώντας τεράστιες δυσκολίες στο μακρινό

του ταξίδι, όπου καιροφυλακτούσαν διαρκώς κίνδυνοι και ενέδρες, έφθασε τελικά στην πρωτεύουσα. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του είδε πολλές χώρες και γνώρισε διάφορους άγνωστους μέχρι τότε για τους Έλληνες λαούς και φυλές, λαούς της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου, όπως και τους Αλανούς[48].

Η ζωντανή εξιστόρηση, η εγκυρότητα των λεπτομερειών και η πιστή περιγραφή των γεγονότων καθιστούν την αφήγηση του Μενάνδρου, για την πρώτη γνωριμία του Βυζαντίου με το τουρκικό χανάτο του Διζάβουλου, ξεχωριστή στην πρώιμη βυζαντινή ιστοριογραφία. Δεν είναι τυχαίο, ότι μέχρι σήμερα η αφήγηση αυτή χρησιμοποιείται ως πηγή για την ιστορία των αρχαίων τουρκικών λαών. Πολλές μαρτυρίες του Μενάνδρου επιβεβαιώθηκαν από αρχαιολογικές ανακαλύψεις των τελευταίων χρόνων αλλά και διασταυρώθηκαν με χρονικά ανατολικών λαών, συμπεριλαμβανομένων και των κινεζικών.

Ο Μένανδρος, όσον αφορά στην ιδεολογία του και στις κοινωνικο-πολιτικές του ιδέες, ήταν πολύ προοδευτικός συγγραφέας. Αναγνωρίζοντας, όπως και οι άλλοι ιστορικοί της εποχής του, την καθοριστική σημασία της μοίρας[49], είναι παρ' όλα αυτά πεπεισμένος για το ευμετάβλητο της ανθρώπινης ευτυχίας. Δεν υιοθετεί μια τυφλή μοιρολατρία. Ο Μένανδρος, πιστεύοντας στη μοίρα, ασπάζεται ταυτόχρονα την ανθρώπινη λογική και θεωρεί μέγιστο δώρο της ζωής τη σοφία. Εκτιμά τη λογική περισσότερο από τα όπλα. Η δύναμη της σοφίας υπερτερεί των όπλων, καθώς η στρατιωτική δύναμη δεν μπορεί να κατορθώσει τίποτα χωρίς να εξασθενίσει τον εαυτό της. Η σοφία, όμως, είναι η ίδια προπύργιο του εαυτού της και διαφυλάσσει εκείνον που την απέκτησε. «Στον πόλεμο την αποφασιστική νίκη δεν τη δίνει η σωματική δύναμη, αλλά το ανδρείο πνεύμα»[50].

Ο Μένανδρος θεωρεί τη διορατικότητα ένα από τα καλύτερα χαρίσματα του κυβερνήτη, του στρατηγού και του διπλωμάτη. «Η αναμονή του κινδύνου, γράφει, θέτει εκείνον που τον περιμένει εκτός κινδύνου, επειδή διαφύλαξε τις υποθέσεις του μακριά από τον κίνδυνο, χάρη στη διορατικότητά του»[51].

Ο Μένανδρος προτιμά την ενεργητική δραστηριότητα από την παθητική αναμονή των αποφάσεων της μοίρας. Κατ' αυτόν, ο άνθρωπος δεν είναι καθόλου υποχρεωμένος να ακολουθεί τυφλά τη μοίρα του. Δεν πρέπει να υποτάσσεται σ' αυτήν και να περιμένει σιωπηλά την καταδίκη του. Μπορεί να αγωνιστεί δραστήρια για την ύψιστη αρετή. Σύμφωνα με τον Μένανδρο, αντικείμενο της ευγενικής υπερηφάνειας του ανθρώπου είναι η κατευθυνόμενη προς το αγαθό ενεργητική «συμμετοχή στην ανασυγκρότηση των πραγμάτων»[52]. Ο Μένανδρος καταδικάζει τη δειλία και την παθητικότητα του ανθρώπου. «Το πνεύμα που καταδυναστεύεται από το φόβο δε φροντίζει έγκαιρα και αποφασιστικά για ό,τι θα έπρεπε να αποφασίσει». Πιστεύει δε ότι η αναμονή του αναπόφευκτου και η τυφλή υποταγή στη μοίρα αποδυναμώνουν τον άνθρωπο και του αφαιρούν την ενεργητικότητα, το κίνητρο για δράση[53].

Ο Μένανδρος, υμνώντας τη λογική, πιστεύει επίσης και στη γοητεία του λόγου. Ο λόγος είναι ο μεγαλύτερος μεσάζοντας και υπερασπιστής της ανθρώπινης ζωής. Επιδιώκοντας, εξάλλου, την επικράτηση της αλήθειας στη γη, συνειδητοποιεί ταυτόχρονα το ανέφικτο αυτού του ονείρου της ανθρωπότητας[54].

Ο Μένανδρος ανακηρύσσει θαρραλέα ως πεποίθησή του την ανεξαρτησία του τρόπου σκέψης. Ο ιστορικός πρέπει να είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος στις σωστές απόψεις των ανθρώπων. «Δεν πρέπει να αποσιωπώ την αλήθεια, γράφει, δε θα πω τίποτα προς όφελος των δυνατών. Όποιος, παρά τη γενικά αντίθετη άποψη, υπερυψώνει κάποιον άνθρωπο, ο οποίος δεν αξίζει για τίποτα να δοξαστεί, τότε εκείνος εκθέτει τον υμνολογούμενο μπροστά στα μάτια των άλλων»[55]. Όμως, ο ιστορικός πρέπει να προφυλάσσεται από τους συκοφάντες. Η συκοφαντία είναι ένα από τα μεγαλύτερα κακά, τα οποία καταστρέφουν την ανθρωπότητα.

«Η συκοφαντία που χαίρεται με τη δυστυχία των άλλων δε σταματά ποτέ να κάνει κακό και ενώ εξαπλώνεται όλο και περισσότερο κάνει τη δουλειά της, ψιθυρίζοντας στο αυτί των άλλων εναντίον του θύματός τους»[56].

Οι αντιλήψεις περί ηθικής του Μενάνδρου διακρίνονται για την ουμανιστική τους ζωντάνια. Πιστεύει ειλικρινά ότι το αγαθό υπερτερεί στις ψυχές των ανθρώπων έναντι του κακού. Ο Μένανδρος, ως προς την αισιόδοξή του αντίληψη για τον κόσμο, βρίσκεται πιο κοντά στον καλοπροαίρετο Αγαθία, παρά στον πικρόχολο Προκόπιο. Τάσσεται υπέρ των ηθικοδιδακτικών ρητών, τα οποία διδάσκουν την αληθινή φιλία, τη δικαιοσύνη, το αγαθό. «Η φιλία, η οποία στηρίζεται στο χρήμα, είναι βλαβερή, αυτή είναι φιλία δουλική, που φέρνει ντροπή. Η αληθινή φιλία είναι εκείνη η οποία δεν προσβλέπει στην ιδιοτέλεια, που είναι ωφέλιμη και για τις δύο πλευρές και στηρίζεται στη φύση των πραγμάτων»[57].

Ο συγγραφέας υμνεί χαρίσματα σαν τη σταθερότητα και την προσήλωση σε κάποιο σκοπό κατά την εκτέλεση από τους ανθρώπους καλών πράξεων. «Μεγάλους επαίνους αξίζει εκείνος ο άνθρωπος, ο οποίος έχοντας τελειοποιημένα σχέδια κατά νου τα πραγματοποιεί»[58]. Με άλλα λόγια, οι αγαθές προθέσεις του ανθρώπου δεν πρέπει να αποκλίνουν από τα έργα του. Ο Μένανδρος καταδικάζει με κάθε τρόπο την κενολογία, την κομπορρημοσύνη, την αλαζονεία. Οι ανθρώπινες αυτές αδυναμίες είναι ιδιαίτερα δυσβάστακτες στους πρέσβεις, στους οποίους αρμόζει η σοφία και η διορατικότητα. Στο συγγραφέα έκανε ιδιαίτερη εντύπωση η σιωπηλή στάση και η εγκράτεια των Περσών διπλωματών, οι οποίοι θεωρούσαν, ότι «για τους Πέρσες είναι ασυνήθιστο να λένε πολλά λόγια σε σημαντικές υποθέσεις»[59].

Σύμφωνα με τον Μένανδρο οι διπλωμάτες πρέπει να χαρακτηρίζονται από σταθερότητα των απόψεών τους και μη εξαγορά των απόψεών τους.

Ο Μένανδρος, επικρίνοντας τη δολιότητα των εχθρών του Βυζαντίου, κατανοεί ότι κάθε κράτος κατά τη διάρκεια των συνομιλιών προσπαθεί να επωφεληθεί πρώτα και κύρια το ίδιο και μερικές φορές «χρησιμοποιεί την ειρήνη, ως παραπέτασμα»[60]. Ακόμη, είναι ένθερμος υποστηρικτής της ειρήνης και εχθρός του πολέμου. Επαναλαμβάνει πολύ συχνά ότι η ειρήνη είναι μεγάλο αγαθό για

τους ανθρώπους, ενώ ο πόλεμος είναι τρομερό κακό[61]. Όπως ο λαός, έτσι και οι αξιωματούχοι χαίρονται για την ειρήνη. Ο Μένανδρος απεχθάνεται περισσότερο απ' όλα τον εμφύλιο πόλεμο: «Εάν ο εμφύλιος πόλεμος υποτιμηθεί, δαμάζεται πολύ δύσκολα». «Δοξάζεται εκείνος, ο οποίος δείχνει γενναιότητα εναντίον των εχθρών του και όχι φυσικά εναντίον των συμπολιτών του»[62]. Η περιγραφή της φρίκης του πολέμου, ο ύμνος της ειρήνης, της εργασίας, της διορατικότητας, της προσοχής επαναλαμβάνονται πολύ συχνά σε πολλά αποφθέγματα και ιστορικές αφηγήσεις του Μενάνδρου.

Ο Μένανδρος, βάσει της κοσμοθεωρίας του, ήταν ιδεολόγος εκείνου του τμήματος της βυζαντινής κρατικής διανόησης που φερόταν αρκετά υποτακτικά προς τους διαδόχους του Ιουστινιανού. Αυτή η ελίτ των διανοουμένων, η οποία ήταν στενά συνδεδεμένη με την εξωτερική πολιτική της αυτοκρατορίας, εκτελούσε διάφορες διπλωματικές εντολές του κράτους και έχαιρε της πολιτικής προστασίας και της υλικής υποστήριξης της άρχουσας τάξης κατά τη βασιλεία του Τιβερίου και ιδιαίτερα του Μαυρικίου.

Εάν ο Πρίσκος έγραψε για το κράτος των Ούννων και τον κυβερνήτη του, βασισμένος στις προσωπικές του εντυπώσεις, ο Μένανδρος έγραψε για το κράτος των Τούρκων, χωρίς όμως να είναι ο ίδιος αυτόπτης μάρτυρας και, παρά τις γλαφυρές λεπτομέρειες, στηρίζεται κυρίως στις προφορικές αφηγήσεις κάποιων μελών της βυζαντινής αποστολής ή σε κάποια απολεσθέντα σήμερα τεκμήρια.

Όμως ο Μένανδρος, όπως και ο Πρίσκος, στις αφηγήσεις του για τη διπλωματική δραστηριότητα του Βυζαντίου κατά τον 6ο αιώνα, δεν κάνει μια απλή συρραφή συγγραμμάτων, αλλά είναι ένας βαθιά σκεπτόμενος ιστορικός, χωρίς όμως να έχει την ίδια πείρα και το ίδιο καλλιτεχνικό ταλέντο, όπως ο προκάτοχός του.

Έτσι, τα έργα μιας σειράς Βυζαντινών συγγραφέων αντανακλούσαν το γίγνεσθαι και την ανάπτυξη της διπλωματίας στη Βυζαντινή αυτοκρατορία, από τον 4ο έως τον 7ο αιώνα. Στην πλειο-

νότητά τους ήταν σημειώσεις διπλωματών, ταξιδιωτών, κρατικών υπαλλήλων της βυζαντινής διοίκησης, στις οποίες το υποκειμενικό στοιχείο είναι πολύ έντονο, λόγω του γεγονότος ότι έχουν γραφεί βάσει προσωπικών αναμνήσεων και εντυπώσεων. Οι συγγραφείς αυτοί αντιγράφουν πολύ λιγότερο απ' ό,τι οι ιστορικοί τους προγενεστέρους τους και στηρίζονται περισσότερο στην προσωπική πείρα διπλωματών και αξιωματούχων διοικητών. Τα έργα τους διακρίνονται για την ανανεωμένη πρόσληψη του κόσμου που τους περιβάλλει, για τις βαθιές επαγγελματικές γνώσεις τους στις διπλωματικές υποθέσεις και για την αντικειμενικότητα στην περιγραφή του κοινωνικού οικοδομήματος, των ηθών και των εθίμων των λαών, οι οποίοι περιέβαλλαν τη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Οι πληροφορίες των συγγραφέων αυτών μάς βοηθούν να αναπλάσουμε την εικόνα της ανάπτυξης της βυζαντινής διπλωματίας, τις μορφές και τις μεθόδους του αυτοκρατορικού διπλωματικού συστήματος και να αντιληφθούμε τις βασικές κατευθύνσεις της εξωτερικής πολιτικής της βυζαντινής εποχής.

II

Η Διπλωματία από τον 7ο έως το 13ο Αιώνα

Ζ. Ουνταλτσόβα

Η διπλωματία κατείχε σημαντική θέση στην πολιτική, ιδεολογική και πολιτιστική ζωή της βυζαντινής κοινωνίας. Στο προηγούμενο κεφάλαιο είδαμε σε πόσο υψηλό επίπεδο έφθασε η διπλωματική τέχνη στο πρώιμο Βυζάντιο, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της βασιλείας του Ιουστινιανού του Α'. Η βυζαντινή διπλωματία διεύρυνε διαρκώς το πεδίο δράσης της τις επόμενες εκατονταετίες, τελειοποιώντας και περιπλέκοντας τις μεθόδους της. Εννοείται, βέβαια, ότι γνώρισε τόσο επιτυχίες, όσο και αποτυχίες. Άλλωστε, εξαρτιόταν άμεσα από την εξωτερική και εσωτερική πολιτική κατάσταση της αυτοκρατορίας. Όμως, η διπλωματία, ακόμα και στις πιο δύσκολες περιόδους της ιστορίας του Βυζαντίου, το οποίο πιεζόταν από παντού από εχθρούς, παρέμενε το σημαντικότερο μέσο ενίσχυσης της επίδρασής του στο μεσαιωνικό κόσμο.

Κατά την περίοδο του μεσαίωνα οι διπλωματικές σχέσεις λάμβαναν χώρα στα μεγάλα πολιτιστικά κέντρα της διεθνούς ζωής. Τα κυριότερα από αυτά τα κέντρα από τον 7ο έως το 12ο αιώνα, ήταν το Βυζάντιο, οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης, η Ρωσία του Κιέβου, τα αραβικά χαλιφάτα, η Κίνα και η Ινδία. Τα κέντρα αυτά εμπλούτιζαν αμοιβαία τις γνώσεις τους σχετικά με τις διπλωματικές συνήθειες, τη διαδικασία της υποδοχής και το εθιμοτυπικό.

Όμως οι διπλωματικοί δεσμοί (επομένως και η ανταλλαγή πείρας) δεν είχαν μόνιμο χαρακτήρα. Το καθένα από τα ενλόγω κέντρα διαμόρφωνε τις δικές του μορφές και μεθόδους διπλωματίας, οι οποίες καθορίζονταν από τις ιδιαιτερότητες των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών, από τις τοπικές, πολιτικές και πολιτιστικές του παραδόσεις.

Η βυζαντινή διπλωματία διέθετε μέχρι το 13ο αιώνα ένα διπλωματικό σύστημα που είχε την καλύτερη οργάνωση, τη μεγαλύτερη επιρροή και τις πιο εκλεπτυσμένες μεθόδους, τόσο στην Ευρώπη, όσο και στην Εγγύς Ανατολή. Χαρακτηριστική του ιδιαιτερότητα αποτελούσε η στενή σχέση του πολιτικού δόγματος της μοναδικότητας της «Χριστιανικής αυτοκρατορίας» με τη θέση περί του μοιραίου ρόλου της στην ιστορία της ανθρωπότητας[1].

Η βυζαντινή πολιτική σκέψη υιοθέτησε από τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία την αντίληψη περί της μοναδικότητας του κράτους της. Ο κόσμος που την περιέβαλλε χωριζόταν, δηλ., στην οικουμένη, στον «κατοικημένο» (στην ουσία εννοείται ο πολιτισμένος) κόσμο και στη γη των βαρβάρων.

Ο κόσμος των βαρβάρων φάνταζε για πολύ καιρό στα μάτια των Βυζαντινών σαν θρύλος, σαν ιδιόμορφος μύθος, παρά ως γεωγραφική πραγματικότητα. Οι Βυζαντινοί φαντάζονταν τη γη των βαρβάρων κατοικημένη από άγρια όντα, τέρατα, πουλιά με ανθρώπινα πρόσωπα και ανθρώπους με κεφάλια σκυλιών και, παρά τη μεγάλη τούς κινητικότητα, τούς θεωρούσαν αιώνια αμετάβλητους. Αυτό γινόταν πρόδηλο κυρίως με το αμετάβλητο της ορολογίας που χρησιμοποιούσαν για την επισήμανση διάφορων εθνολογικών ομάδων. Οι Βυζαντινοί συγγραφείς χρησιμοποιούσαν για τον κόσμο που τους περιέβαλλε κατηγορίες του Στράβωνα, τον οποίο εκτιμούσαν βαθιά, τον αντέγραφαν και προσπαθούσαν να τον ερμηνεύσουν. Την περιοχή που βρισκόταν προς βορρά την κατοικούσαν, κατά τη γνώμη τους, όπως παλιότερα, οι Σκύθες, οι Σαρμάτες, οι Παίονες και οι Κέλτες, ενώ προς νότο οι Αιθίοπες και άλλοι άγνωστοι για την αρχαιότητα λαοί.

Έτσι, οι τουρκικοί λαοί ονομάζονταν Πέρσες, οι Ούγγροι Τούρκοι, οι Νορμανδοί Φράγκοι. Η γενική ονομασία «Σκύθες» χρησιμοποιούνταν ακόμη και για τους Βούλγαρους, τους Πετσενέγκους, τους Κομάνους, τους Ρώσους κ.ά. Πολύ ενδεικτική για τη βυζαντινή βιβλιογραφία ήταν η ονομασία των Ρώσων ως Ταυροσκυθών κατά το 10ο έως το 13ο αιώνα.

Μια βαθιά περιφρόνηση διακρίνει επίσης τις σχέσεις των Βυζαντινών προς τους ξένους. Όλοι αυτοί αποκαλούνται βάρβαροι, ξένοι προς τον υψηλό ρωμαϊκό πολιτισμό. Για τους Βυζαντινούς ο κάθε λαός είχε, κατά τη γνώμη τους, ένα τουλάχιστον χαρακτηριστικό ελάττωμα: οι Σκύθες ήταν σκληροί, οι Λατίνοι υπεροπτικοί, οι Αρμένιοι δόλιοι, οι Άραβες είχαν τάσεις προδοτικές κ.ά.

Το πεδίο δράσης των βυζαντινών διπλωματικών ενεργειών ήταν αρκετά μεγάλο, όμως οι σημαντικότερες κατευθύνσεις τους άλλαζαν με το πέρασμα των αιώνων, ανάλογα με τις αλλαγές της διεθνούς συγκυρίας.

Για την αυτοκρατορία και τη διπλωματία της, καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας της, μεγάλη σημασία είχαν οι σχέσεις με τους βόρειους γείτονές της. Το Βυζάντιο για την αποφυγή διεξαγωγής πολέμου σε δύο μέτωπα (προς ανατολάς με τους Πέρσες, τους Άραβες, τους Σελτζούκους Τούρκους· προς βορρά με διάφορους λαούς, με Ούγγρους και με Σλάβους των Βαλκανίων) προσπαθούσε, όσον αφορά τους βόρειους γείτονες, να χρησιμοποιεί την τέχνη της διπλωματίας όσο περισσότερο μπορούσε.

Στο κέντρο της προσοχής των Βυζαντινών πολιτικών βρίσκονταν τρεις βασικές περιφέρειες – στο βορρά των συνόρων της αυτοκρατορίας: ο Καύκασος, η βόρεια Παραευξείνια περιοχή και η Παραδουνάβια.

Για το Βυζάντιο η σπουδαιότητα των περιοχών αυτών οφειλόταν προπαντός στη γεωγραφική και επομένως και στη στρατηγική τους θέση. Συχνά η περιοχή του Καυκάσου γινόταν στη βόρεια πλευρά της πεδίο σύγκρουσης του Βυζαντίου με τους νομάδες της Ευρασίας, ενώ στη νότια με τα πολιτικά μορφώματα της Εγγύς και

της Μέσης Ανατολής. Οι προσπάθειες της βυζαντινής διπλωματίας κατευθυνόταν, εδώ, στην ίδρυση στους πρόποδες του Καυκάσου ενός ιδιόμορφου προκαλύμματος εναντίον των κάθε λογής επιδρομών των Περσών, των Αράβων και των Τούρκων προς τις βυζαντινές κτήσεις στη Μικρά Ασία. Παρόμοιο προκάλυμμα θα μπορούσαν να είναι κάποια συμμαχικά ή υποτελή κράτη, τα οποία εκτείνονταν στο χώρο από τον Κάτω Βόλγα και την Αζοφική θάλασσα έως τη λίμνη Βαν, στην Αρμενία. Μέχρι τον 11ο αιώνα το ρόλο αυτόν έπαιζε η περιοχή του Καυκάσου, η οποία είχε για το Βυζάντιο μεγάλη οικονομική σημασία. Στη συνέχεια, όμως, η αυτοκρατορία πέρασε στην πολιτική της άμεσης κατάκτησης[2].

Για την ασφάλεια των βόρειων συνόρων του, το Βυζάντιο προσπαθούσε να συνάψει διπλωματικές επαφές επίσης με τους λαούς, οι οποίοι κατοικούσαν τις περιοχές που εκτείνονταν μεταξύ του κάτω Βόλγα και της Αζοφικής θάλασσας, στο κοινώς ονομαζόμενο «διάδρομο της στέπας», μέσω του οποίου κατευθύνονταν οι νομάδες στη Μαύρη θάλασσα, στο Δούναβη και τον Καύκασο.

Η δεύτερη σημαντική περιφέρεια, όπου είχε έντονη δραστηριότητα η βυζαντινή διπλωματία, βρισκόταν ανάμεσα στον κάτω Βόλγα και τον κάτω Δούναβη, δηλ. στη βόρεια Παραευξείνια περιοχή, συμπεριλαμβανομένης και της Κριμαίας, η οποία είχε για το Βυζάντιο μέχρι το 13ο αιώνα μεγάλη οικονομική σημασία. Οι Βυζαντινοί πολιτικοί εφάρμοζαν εδώ την προαιώνια αρχή του «διαίρει και βασίλευε». Η περιοχή της Κριμαίας χρησιμοποιούνταν ενμέρει ως στρατιωτική βάση για την απόκρουση των νομάδων. Η ασφάλεια των βαλκανικών επαρχιών του Βυζαντίου εξαρτιόταν κατά πολύ από το κατά πόσο βρίσκονταν σε ετοιμότητα οι υποτελείς της αυτοκρατορίας στις κτήσεις στην Κριμαία, ώστε να βοηθήσουν, ακόμα και ως σύμμαχοι του Βυζαντίου, τις γειτονικές προς την Κριμαία περιοχές.

Μια από τις μεθόδους της βυζαντινής πολιτικής στην περιοχή αυτή ήταν η υποχρεωτική αναγνώριση της αρχής της αυτονομίας, γνωστή ήδη από την αρχαιότητα, με την αυτονομία των πόλεων-

κρατών, την οποία χρησιμοποιούσαν, για παράδειγμα, οι κάτοικοι της χερσονήσου. Η χερσόνησος έπαιξε με επιτυχία και για πολύ το ρόλο του προμαχώνα της αυτοκρατορίας στην περιοχή της Κριμαίας. Νέος συσχετισμός δυνάμεων διαμορφώθηκε στη συγκεκριμένη περιοχή το πρώτο μισό του 9ου αιώνα. Ο κίνδυνος που υπήρχε από την πλευρά των Χαζάρων προς τις κτήσεις της Κριμαίας, αλλά και ο προνομιακός διακανονισμός για αυτοδιοίκηση της Χερσώνας καθόρισαν την ίδρυση κατά την περίοδο της βασιλείας του Θεοφίλου (829-841) του θέματος των «κλιμάτων Χερσώνος»[3]. Η βυζαντινή διπλωματία στο τέλος του 9ου αιώνα, φοβούμενη την επιδρομή των Πετσενέγκων στην Κριμαία, κατόρθωσε να τους προσελκύσει σε συμφωνία με την αυτοκρατορία. Η συμμαχία αυτή έγινε ο ακρογωνιαίος λίθος της βυζαντινής πολιτικής, έναντι των βόρειων βαρβάρων. Το Βυζάντιο, με τη βοήθεια των Πετσενέγκων, κατόρθωσε να αποκτήσει ειρηνικές σχέσεις και με τη Ρωσία. Εμπόδισε επίσης την επίθεση των Ούγγρων και των Βουλγάρων εναντίον των βαλκανικών επαρχιών.

Ο τρίτος τομέας της προς βορρά δραστηριότητας της βυζαντινής διπλωματίας περιλαμβάνει την κάτω και κεντρική Παραδουνάβια περιοχή. Η διπλωματία της αυτοκρατορίας ακριβώς εδώ προσέκρουσε στη μεγαλύτερη και πιο επίμονη αντίσταση, ιδιαίτερα από την πλευρά της Βουλγαρίας, οι σχέσεις με την οποία αναπτύσσονταν με εντελώς ασταθή τρόπο για το Βυζάντιο[4].

Κύριος σκοπός της εξωτερικής πολιτικής του Βυζαντίου ήταν η υπεράσπιση των συνόρων της αυτοκρατορίας και η εξάπλωση της οικονόμικής και πολιτικής της επιρροής στο βάθος των προαναφερόμενων τριών περιφερειών, μέσω της παρακίνησης του ενός λαού εναντίον του άλλου, όπως επίσης και με την επιλεκτική σύναψη συμφωνιών με όρους συμμαχίας είτε υποτέλειας.

Εξαιρετικά ασταθείς (πότε φιλικές και πότε εχθρικές) ήταν οι σχέσεις του Βυζαντίου με τα χριστιανικά βασίλεια του Καυκάσου. Ακόμα και τα ίδια τα σύνορα με αυτούς πότε εξαφανίζονταν και πότε επανακαθορίζονταν εκ νέου. Οι ηγεμόνες των ενλόγω βασι-

λείων πότε αναγνώριζαν οι ίδιοι την κυριαρχία της αυτοκρατορίας, πλήρωναν φόρο και τη βοηθούσαν με στρατό, και πότε, αντίθετα, διέκοπταν τις σχέσεις μαζί της και απαιτούσαν από την ίδια την καταβολή φόρων και βοηθούσαν τους στασιαστές εναντίον των αυτοκρατόρων, όπως και άλλους εχθρούς.

Το έργο της βυζαντινής διπλωματίας στον Καύκασο περιπλεκόταν μεταξύ άλλων και λόγω των μόνιμων ερίδων μεταξύ των Γεωργιανών και των Αρμένιων πριγκίπων.

Με την αρχαία Ρωσία, η οποία από το 860 μέχρι το 988 πραγματοποίησε έξι εκστρατείες εναντίον του Βυζαντίου, το Βυζάντιο αποκατέστησε σταδιακά εμπορικές και πολιτιστικές επαφές, οι οποίες και εδραιώθηκαν με μια σειρά ειδικών συμφωνιών. Οι Ρώσοι έμποροι, οι οποίοι αντιπροσώπευαν τα συμφέροντα της διοικούσας ελίτ της Ρωσίας, εξασφάλισαν ιδιαίτερες εμπορικές διευκολύνσεις στην ίδια την Κωνσταντινούπολη. Ο μέγας δούκας Βλαδίμηρος, μάλιστα, παντρεύτηκε την «πορφυρογέννητη» πριγκίπισσα Άννα, αδελφή του Βασιλείου Β′ του Βουλγαροκτόνου. Η Ρωσία ασπάσθηκε το χριστιανισμό με την επίδραση του Βυζαντίου, εθελοντικά και χωρίς στρατιωτική ή πολιτιστική πίεση από την αυτοκρατορία, οι δε Ρωσοβάραγγοι μισθοφόροι, σύμφωνα με τους όρους των προαναφερόμενων συμφωνιών, υπηρετούσαν στο βυζαντινό στρατό και αποτελούσαν για σχεδόν εκατό χρόνια το πιο μαχητικό τμήμα του[5].

Με τους σλαβικούς λαούς της Βαλκανικής χερσονήσου οι σχέσεις του Βυζαντίου ήταν πιο ασταθείς, με μακρές πολεμικές περιόδους και βραχύβιες περιόδους ειρήνης. Οι Βούλγαροι απείλησαν δύο φορές, τη μια το 10ο και την άλλη τον 11ο αιώνα, να αφαιρέσουν τις ευρωπαϊκές κτήσεις από την αυτοκρατορία. Μάλιστα, ο βασιλιάς της Βουλγαρίας Συμεών (893-927), ο οποίος διεξήγαγε αδυσώπητο πόλεμο με το Βυζάντιο, προσπάθησε να καταλάβει το θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Το 1018, μετά από τεσσαρακονταετή σχεδόν αγώνα, το Βυζάντιο κατόρθωσε τελικώς και για 170 χρόνια (μέχρι το 1186) να κατακτήσει τη Βουλγαρία και να υποτάξει σχεδόν όλους τους Σλάβους των Βαλκανίων[6].

Το κύριο ενδιαφέρον της βυζαντινής διπλωματίας στράφηκε επανειλημμένα κατά την περίοδο από τον 8ο έως τον 12ο αιώνα προς τα ανατολικά σύνορα. Εδώ ήταν που η αυτοκρατορία διέτρεχε το μεγαλύτερο κίνδυνο. Το Βυζάντιο, αποκρούοντας την αραβική επιδρομή, υιοθέτησε, κατά το δεύτερο ήμισι του 10ο αιώνα, το διπλωματικό αγώνα, ως κύριο μέσο άμυνας. Η αυτοκρατορία, παίρνοντας υπόψη τον κατατεμαχισμό του αραβικού χαλιφάτου και χρησιμοποιώντας τις αντιθέσεις μεταξύ μεμονωμένων εμιράτων, προσέλκυσε με το μέρος της ορισμένα απ' αυτά, υποχρεώνοντάς τα να πολεμήσουν εναντίον των άλλων[7]. Μόνο από τα μέσα του 11ου αιώνα, όταν τη θέση των Αράβων πήρε ένας απειλητικότερος και συνεκτικότερος εχθρός, οι Σελτζούκοι Τούρκοι, οι στρατηγοί άρχισαν να παίζουν ξανά τον κύριο ρόλο στις πολιτικές δραστηριότητες της αυτοκρατορίας στην Ανατολή, παραμερίζοντας τους διπλωμάτες.

Όσον αφορά στις χώρες της Δύσης, η αυτοκρατορία απέκτησε μόνιμες σχέσεις μαζί τους. Πολλές φορές οι σχέσεις αυτές επιτυγχάνονταν με μεγαλύτερη δυσκολία, απ' ό,τι με τους λαούς της Ανατολής, της Ανατολικής, της Νοτιο-Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης. Με την ενίσχυση της εξουσίας της δυναστείας των Καρολιδών και την απώλεια από την αυτοκρατορία του εξαρχάτου της Ραβέννας στην Ιταλία, για πρώτη φορά μετά από την πτώση της Δυτικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, επικρατεί μεταξύ Βυζαντίου και Δύσης μια σχετική (όμως όχι χωρίς απώλειες για το Βυζάντιο) ισορροπία δυνάμεων. Στα τέλη του 8ου μέχρι και τον 11ο αιώνα, το Βυζάντιο προσπάθησε να αποκτήσει συμμαχικές σχέσεις με τη Δύση. Με τον καιρό, όμως, οξύνθηκε η αντιπαλότητα μεταξύ της Δύσης και του Βυζαντίου, υποθαλπόμενη από τους ανώτατους ιεράρχες των δύο πλευρών, τόσο της δυτικο-ρωμαϊκής, όσο και της ανατολικο-βυζαντινής Εκκλησίας. Παρ' όλα αυτά το Βυζάντιο είχε στενές οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές σχέσεις με τη Βενετία και τη Νότια Ιταλία: στη χερσόνησο των Απεννίνων είχε διατηρήσει κτήσεις μέχρι τη δεκαετία του 1070. Όμως, οι αυτό-

χθονες κάτοικοι της ελληνικής γης ήρθαν σε άμεση και μόνιμη επαφή με τους εκπρόσωπους της ευρωπαϊκής Δύσης μόνο κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 11ου αιώνα, όταν οι Νορμανδοί της Ιταλίας μετέφεραν τις στρατιωτικές τους επιχειρήσεις εναντίον της αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια, ενώ στο βυζαντινό στρατό έκαναν την εμφάνισή τους πολλοί μισθοφόροι δυτικοί ιππότες[8].

Το βυζαντινό διπλωματικό σύστημα είχε οργανική σχέση με το πολιτικό δόγμα της κρατικής εξουσίας στο Βυζάντιο, σύμφωνα με το οποίο η ειδωλολατρική περιφέρεια των βαρβάρων ερχόταν σε αντιπαράθεση με τη «Χριστιανική αυτοκρατορία» των Ρωμαίων, που ήταν η ενσάρκωση του πολιτισμού.

Οι Βυζαντινοί ήταν ο «περιούσιος λαός», ο οποίος βρισκόταν υπό την ιδιαίτερη προστασία του θεού. Ως διάδοχοι της Ρώμης θεωρούσαν τους εαυτούς τους κατόχους του υπέροχου εκείνου πολιτισμού του ελληνο-ρωμαϊκού κόσμου. Σύμφωνα, λοιπόν, με το οικουμενικό δόγμα ο βασιλέας των Ρωμαίων είναι «κυρίαρχος όλης της γης» και διάδοχος των ρωμαϊκών αύγουστων. Κατά συνέπεια, όλοι οι κυβερνήτες του πολιτισμένου ή του χριστιανικού κόσμου θεωρούνταν σύμφωνα με αυτό το δόγμα ως υποτελείς του βασιλέα των Ρωμαίων. Αυτό εκφραζόταν με την ανάρρησή τους σε συγκεκριμένες βαθμίδες της «οικογενειακής» ιεραρχίας. Αναγορεύονταν λοιπόν «γιοι» «εγγονοί», «αδελφοί», «φίλοι» του αυτοκράτορα, τους απονέμονταν επίλεκτοι βυζαντινοί τίτλοι και μερικές φορές έπαιρναν και υπηρεσιακά αξιώματα στο βυζαντινό κρατικό μηχανισμό[9].

Το Βυζάντιο προστάτευε με κάθε δυνατό τρόπο την ιδιαίτερη πολιτική και θρησκευτική θέση του στον κόσμο. Σύμφωνα με τη βυζαντινή θεωρία της εξουσίας, ο αυτοκράτορας ήταν ο τοποτηρητής του θεού στη γη και προστάτης όλης της χριστιανικής Εκκλησίας. Κανείς από τους ξένους κυβερνήτες δεν ήταν δυνατό να φθάσει στο ύψος του, όμως ο βαθμός της ανισότητας αυτής ήταν διαφορετικός και καθοριζόταν από πολλούς παράγοντες. Όλα αυτά έβρισκαν την έκφρασή τους στους τίτλους, στα αξιώμα-

τα, στους επαίνους και σ' ένα σωρό τιμητικές διακρίσεις. Οι πολιτικοί συμβολισμοί δεν καθόριζαν μόνο το βυζαντινό εθιμοτυπικό της αυλής, αλλά και τη σειρά της επικοινωνίας με τα ξένα κράτη, τη σειρά της υποδοχής των ξένων κυβερνητών και των πρεσβευτών. Ο Οστρογκόρσκι ονόμασε πολύ εύστοχα τη θεωρία της εξουσίας και το σχετιζόμενο με αυτή εθιμοτυπικό «ιδιόμορφη βυζαντινή πολιτική θρησκεία». Ο δε κύριος σκοπός οποιασδήποτε συνάντησης του Βυζαντινού αυτοκράτορα με τους ξένους αντιπροσώπους, θεωρεί ο Οστρογκόρσκι, προέβλεπε με ακρίβεια την απόσταση, η οποία θα χώριζε τον επισκέπτη από τον αυτοκράτορα[10].

Η βυζαντινή διπλωματία, θέτοντας ως κύριο στόχο της την ενίσχυση της κυριαρχίας της αυτοκρατορίας και παρ' όλη την υπεροψία της, ακόμη και σε σχέση προς τους χριστιανικούς λαούς, χωρίς να γίνεται λόγος για τους ειδωλολάτρες-«βαρβάρους», έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον κόσμο που την περιέβαλλε, καθοδηγούμενη από την αρχή: για να διοικήσεις τους λαούς, πρέπει να τους μάθεις. Και εφόσον η διπλωματία για την αυτοκρατορία αποτελούσε το κύριο εργαλείο των σχέσεών της με τις χώρες και τους λαούς που την περιέβαλλαν, θεωρούσε απαραίτητη την όσο το δυνατόν καλύτερη γνωριμία της με τους φίλους και τους εχθρούς του βυζαντινού κράτους. Ο Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος (913-959) αναπτύσσει διεξοδικά στην εισαγωγή του και στη συνέχεια επεξηγεί ευρύτερα την αρχή αυτή στην πραγματεία του «Κωνσταντίνου του εν Χριστώ βασιλεί αιωνίω βασιλέως Ρωμαίων προς τον ιδίου υιόν Ρωμανόν τον θεοστεφή και πορφυρογέννητον βασιλέα» (στην έκδοση της Βόννης το επέγραψαν: «De administrado Imperio»), η οποία απευθύνεται στο γιο του, το μέλλοντα αυτοκράτορα, Ρωμανό Β':

> «Νῦν οὖν ἄκουσόν μου, υἱέ, καί τήνδε μεμαθηκώς τήν διδαχήν ἔσῃ σοφός παρά φρονίμοις, καί φρόνιμος παρά σοφοῖς λογισθήσῃ· εὐλογήσουσί σε οἱ λαοί, καί μακαριοῦσί σε πλήθη ἐθνῶν. Ἰδού ἐκτίθημί σοι διδασκαλίαν, ὥστε τῇ ἐκ ταύτης πείρα καί

γνώσει συνετισθέντα περί τάς βελτίστας βουλάς καί τό κοινό συμφέρον μή διαμαρτάνειν· πρῶτα μέ ποῖον ἔθνος κατά τι μέν ὠφελῆσαι δύναται Ρωμαίους, κατά τι δέ βλάψαι, καί ποῖον, καί πῶς ἕκαστον τούτων καί παρά ποίου δύναται ἔθνους καί πολεμεῖσθαι καί ὑποτάσσεσθαι, ἔπειτα περί τῆς ἀπλείστου καί ἀκορέστου αὐτῶν γνώμης, καί ὧν παραλόγως ἐξαιτοῦνται λαμβάνεις, εἶθ' οὕτως καί περί διαφορᾶς ἑτέρων ἐθνῶν, γενεαλογίας τε «αὐτῶν» καί ἐθῶν καί βίου διαγωγῆς καί θέσεως καί κράσεως τῆς κατοικουμένης παρ' αὐτῶν γῆς καί περιηγήσεως αὐτῆς καί σταδιασμού, πρός τούτοις καί περί τῶν ἐν τινι καιρῷ μεταξύ Ρωμαίων καί διαφόρων ἐθνῶν συμβεβηκότων...»

Η αυτοκρατορία προσπαθούσε να εξαναγκάσει καθέναν από τους βάρβαρους λαούς να υπηρετήσει τα ιδιοτελή της συμφέροντα. Με το σκοπό αυτόν συγκέντρωναν επιμελώς πληροφορίες γι' αυτούς τους λαούς, μελετούσαν με πολύ προσοχή την ιστορία τους, τις συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα, τους οικονομικούς πόρους, την οργάνωση της εξουσίας, τη στρατιωτική τους κατάρτιση, τις σχέσεις τους με τους γείτονες. Η μεγάλη δυσπιστία προς τους συμμάχους, όπως και η φοβερή επιφυλακτικότητα ήταν τα μόνιμα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της βυζαντινής διπλωματίας. Η διπλωματία βοηθούσε στην ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων, ενώ το Βυζάντιο χρησιμοποιούσε τη διεύρυνσή τους ως ένα από τα ισχυρότερα όπλα της διπλωματίας του. Οι εμπορικές πόλεις, οι οποίες βρίσκονταν στις παραμεθόριες περιοχές της αυτοκρατορίας, αποτελούσαν προπύργια της πολιτικής και πολιτιστικής επιρροής της. Οι Βυζαντινοί έμποροι, οι οποίοι είχαν εμπορικές σχέσεις με απομακρυσμένες χώρες, έφερναν στο Βυζάντιο πολύτιμες πληροφορίες γι' αυτές. Οι βάρβαροι, μαζί με τα βυζαντινά εμπορεύματα που προσκόμιζαν οι έμποροι, δέχονταν επίσης και την πολιτική επιρροή της αυτοκρατορίας.

Μετά τον έμπορο συνήθως ακολουθούσε ο ιεραπόστολος. Ένα από τα σημαντικότερα διπλωματικά μέσα του Βυζαντίου κατά τη

διάρκεια πολλών εκατονταετιών ήταν η εξάπλωση του χριστιανισμού. Οι Βυζαντινοί ιεραπόστολοι έφθασαν μέχρι την οροσειρά του Καυκάσου, τη στέπα της Μαύρης θάλασσας, την Αιθιοπία, τις οάσεις της Σαχάρας. Κατά τους 9ο και 10ο αιώνες ο χριστιανισμός εξαπλώθηκε με γρήγορους ρυθμούς μεταξύ των σλαβικών φυλών (Μοραβία, Βουλγαρία, Σερβία, Ρωσία). Οι ιεραπόστολοι ήταν συν τοις άλλοις και διπλωμάτες, οι οποίοι εργάζονταν για την ενίσχυση της επίδρασης του Βυζαντίου. Αυτοί αποκτούσαν την εύνοια των πριγκίπων και άλλων σημαντικών προσώπων και ιδιαίτερα των επιφανών γυναικών. Πολύ συχνά οι γυναίκες των βάρβαρων κυβερνητών ήταν χριστιανές, και με την επιρροή των «πνευματικών πατέρων» γίνονταν άλλοτε συνειδητά και άλλοτε ασύνειδα υπερασπίστριες των συμφερόντων του Βυζαντίου. Το Βυζάντιο, σε αντίθεση με την παπική Ρώμη, η οποία δεν επέτρεπε να γίνεται η εκκλησιαστική λειτουργία στις τοπικές γλώσσες των λαών, διευκόλυνε το έργο της εξάπλωσης του χριστιανισμού που προωθούσαν οι ιεραπόστολοί του, επιτρέποντας τη λειτουργία σε οποιαδήποτε γλώσσα και μεταφράζοντας την Αγία Γραφή στις γλώσσες των νεοφώτιστων λαών. Το Ευαγγέλιο μεταφράστηκε στη γοτθική, στη γλώσσα των κοπτών, στην αιθιοπική, στην αρχαία σλαβική και σε άλλες γλώσσες. Η ευέλικτη αυτή πολιτική απέφερε καρπούς. Στις χώρες, οι οποίες ασπάσθηκαν το χριστιανισμό, ενισχυόταν η βυζαντινή επίδραση. Ο κλήρος, άμεσα εξαρτημένος από το Βυζάντιο, έπαιξε σπουδαίο ρόλο στα κράτη των βαρβάρων, πολύ συχνά δε απέβαινε ο μοναδικός φορέας στοιχειώδους εκπαίδευσης και παιδείας. Οι επίσκοποι ήταν Έλληνες, ή φιλικά διακείμενοι προς τους Έλληνες, και συμμετείχαν στα αρχηγικά συμβούλια. Η εκπαίδευση, τέλος, των νεοφώτιστων λαών εξαρτιόταν άμεσα από τον κλήρο[11].

Για την αυτοκρατορία ο εκχριστιανισμός των ειδωλολατρικών λαών σήμαινε την ένταξή τους στη μεγάλη «οικουμενική» οικογένεια, η οποία βρισκόταν κάτω από τη σκέπη του αυτοκράτορα. Ο αυτοκράτορας γινόταν συχνά προστάτης και πνευματικός «πατέ-

ρας» του βαπτισμένου κυβερνήτη. Το 864 ο Βούλγαρος ηγεμόνας Βόρις, ο οποίος υποστήριζε το Γερμανό βασιλιά Λουδοβίκο Γερμανό στον πόλεμο εναντίον της συμμάχου του Βυζαντίου Μοραβίας, προτίμησε να κλείσει ειρήνη με την αυτοκρατορία, τα στρατεύματα της οποίας εισέβαλαν στη Βουλγαρία, και, τελικώς, βαπτίσθηκε, παίρνοντας το όνομα του Βυζαντινού αυτοκράτορα Μιχαήλ. Σύμφωνα δε με τους τελετουργικούς και πολιτικούς κανόνες του Βυζαντίου στο εξής αναγνωριζόταν ως γιος του αυτοκράτορα[12].

Η βυζαντινή κυβέρνηση κατέφευγε συχνά και σε ένα άλλο μέσο: καλούσε στα ανάκτορα τους συγγενείς των γειτονικών κυβερνητών, τους πρίγκιπες και άλλους επιφανείς ξένους. Στην Κωνσταντινούπολη τους έφερναν σε επαφή με τα κορυφαία επιτεύγματα του ελληνο-ρωμαϊκού πολιτισμού με την ελπίδα ότι η κοσμοθεωρία τους θα τους άλλαζε, ότι θα προσέγγιζαν τη βυζαντινή αριστοκρατία, θα υιοθετούσαν τον τρόπο ζωής, τις συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα της βυζαντινής κοινωνίας. Τους διαπαιδαγωγούσαν στο πνεύμα της αφοσίωσης στα συμφέροντα της αυτοκρατορίας: ταυτόχρονα τους χρησιμοποιούσαν ως ομήρους σε περιπτώσεις όξυνσης των σχέσεων ή πολέμου με τη χώρα προέλευσής τους.

Τέτοιου είδους παραδείγματα αποτελούν ο Βούλγαρος ηγεμόνας Τελέριγος τον 7ου αιώνα, ο γιος του Βούλγαρου ηγεμόνα Βόρι Συμεών τον 9ο αιώνα, ο γιος του Λομβαρδού στασιαστή Μελ Αργυρός το 10ο αιώνα κ.ά. Όμως δεν έμεναν όλοι αυτοί πιστοί στο Βυζάντιο. Πολλοί απ' αυτούς, επιστρέφοντας στην πατρίδα τους, γίνονταν πολύ συχνά αδυσώπητοι εχθροί του[13].

Εκτός των άλλων η Κωνσταντινούπολη παρακολουθούσε με μεγάλη προσοχή τις έριδες, οι οποίες ήταν συνηθισμένες στα πριγκιπικά γένη των βαρβάρων ή στους κυβερνητικούς κύκλους των γειτονικών χωρών. Παρείχε άσυλο στους επίδοξους διεκδικητές, σε έκπτωτους πρίγκιπες και τους κρατούσε «ως απόθεμα» για κάθε περίπτωση, ώστε να έχει τη δυνατότητα να προωθεί κάποιον επικίνδυνο αντίπαλο εναντίον κάθε «αλαζονικού» ηγεμόνα των

βαρβάρων. Οι έριδες και οι διαμάχες των δυναστειών στην πατρίδα τους οδηγούσαν συχνά παρόμοιους αποστάτες στην αυτοκρατορία, η οποία τους περιέθαλπε όπως πάντα, ώστε να έχει στη διάθεσή της ανά πάσα στιγμή φιλικά διακείμενους προς τον αυτοκράτορα διεκδικητές του θρόνου ξένων χωρών (παραδείγματος χάρη, οι βασιλόπαιδες από την Ουγγαρία). Τους Άραβες εμίρηδες, οι οποίοι αλλαξοπιστούσαν, τους βάπτιζαν. Ο αυτοκράτορας μπορούσε, ανάλογα με τα κέρδη που θα αποκόμιζε, να παραδώσει τους επιφανείς αιχμαλώτους του στους εχθρούς ή να τους επιστρέψει στους συγγενείς και φίλους[14].

Η διπλωματία των Βυζαντινών χρησιμοποιούσε αρκετά συχνά τα δοκιμασμένα μέσα, όπως είναι η εξαγορά των κυβερνητών των ξένων κρατών, παρακίνηση του ενός εναντίον του άλλου, η ανάμιξη στις εσωτερικές υποθέσεις διάφορων χωρών, οι μηχανορραφίες εναντίον άλλων ανακτόρων κ.λπ. Οι διπλωμάτες και οι κατάσκοποί τους φρόντιζαν, ώστε οι γείτονες της αυτοκρατορίας να μην κλείσουν εναντίον τους συμμαχίες, με κατάλληλες μηχανορραφίες δε διέλυαν ενώσεις των εχθρών εναντίον της αυτοκρατορίας μόλις εμφανίζονταν κι εμπόδιζαν με κάθε δυνατό τρόπο την ενίσχυση των αντιπάλων του βυζαντινού κράτους. Εάν δεν ήταν δυνατό να εξαγοράσει τον ισχυρό εχθρό ή να τον απομακρύνει με δικά του ή με ξένα όπλα, το βυζαντινό κράτος κατέφευγε στην πολιτική και οικονομική πίεση, προσπαθώντας να απομονώσει τους εχθρούς του, να τους αφαιρέσει την υποστήριξη των συμμάχων, να τους εξασθενήσει οικονομικά, να αποκόψει σημαντικούς για τον εχθρό εμπορικούς δρόμους. Έτσι, ανάγκαζαν αρχηγούς των φυλών των βαρβάρων και τους κυβερνήτες διάφορων κρατών να διεξάγουν πολέμους προς όφελος του Βυζαντίου, το οποίο πλήρωνε κάθε χρόνο στις παραμεθόριες φυλές μεγάλα ποσά, υποχρεώνοντάς τες να υπερασπίζονται τα σύνορα της αυτοκρατορίας. Μοίραζαν, τέλος, στους αρχηγούς τους πλούσιους βυζαντινούς τίτλους, αξιώματα, χρυσά είτε ασημένια στέμματα, μανδύες, σκήπτρα.

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία, σύμφωνα με την αντίληψη των βυζαντινών κρατικών παραγόντων, έπρεπε να ορίζει την ανάπτυξη των κρατικών σχέσεων σε διεθνή κλίμακα. Ως διάδοχος της Ρώμης, προσπαθούσε για μια μεγάλη ιστορική περίοδο να πείσει τους χριστιανικούς λαούς για την ανωτερότητά της και μάλιστα πολλές φορές είχε επιτυχίες σ' αυτό, παρά τη σχετική είτε την ολοκληρωτική αυτοτέλεια των λαών αυτών και παρά το γεγονός, ότι οι εχθρικές διαθέσεις υπερτερούσαν στην πλειονότητα των ενλόγω λαών εξαιτίας της αυταρχικής πολιτικής της[15].

Έτσι, η αντίληψη περί ενιαίας χριστιανικής αυτοκρατορίας επικράτησε για πολύ κατά τη μεσαιωνική περίοδο. Η βυζαντινή διπλωματία κατασκεύασε ένα μύθο, σύμφωνα με τον οποίο υπήρχει ένας παντοδύναμος πολιτισμός, κάποια οικουμένη, που ένωνε πολλές φυλές και λαούς και η οποία ετέθη, αναμφισβήτητα, στη βάση της συγκεκριμένης ιεραρχίας των κρατών[16].

Στο μεσαίωνα κατά τη μια ή την άλλη διπλωματική συμφωνία είχε πρωταρχική σημασία το θέμα του τίτλου του αρχηγού του κράτους. Ο τίτλος είχε άμεση σχέση με το γόητρο του κράτους, πολύ συχνά δε και με τις εδαφικές διεκδικήσεις και την οικονομική και την πολιτική επιρροή του. Μέχρι το 13ο αιώνα η αντίληψη περί οικουμενικότητας παρέμενε ο ακρογωνιαίος λίθος όχι μόνο του κρατικού δόγματος, αλλά και της διπλωματίας. Ο αυτοκράτορας ονομαζόταν στο επίσημο λεξιλόγιο κυρίαρχος όλης της οικουμένης, όπως παλιότερα αποκαλούνταν κοσμοκράτωρ, η Κωνσταντινούπολη θεωρούνταν «βασιλεύουσα», ενώ οι Βυζαντινοί από την παιδική τους ακόμα ηλικία μάθαιναν, ως ένα από τα σύμβολα της ορθοδοξίας, ότι οι Ρωμαίοι είναι «ο εκλεκτός λαός του θεού». Έτσι, αποκτούσαν την πεποίθηση ότι υπερείχαν χωρίς αμφιβολία έναντι των κατοίκων άλλων χωρών. Το Βυζάντιο στις σχέσεις του με οποιοδήποτε κράτος επεδίωκε πάση θυσία να μην εξισωθεί με αυτό. Ακόμη και ταπεινωμένο και νικημένο δεν υποχωρούσε, αλλά έδειχνε συγκατάβαση, υπογράφοντας ειρήνη. Και αυτό δεν ήταν θέατρο, το οποίο έπαιζαν συνειδητά και προσποιούμενοι οι

διπλωμάτες και οι πολιτικοί του, αλλά αποτελούσε τη βαθύτατα ειλικρινή τους στάση[17].

Το Βυζάντιο, το οποίο τηρούσε διπλωματικές σχέσεις με πολλές χώρες του τότε κόσμου, είχε καθορίσει με ακρίβεια τον τίτλο των κυβερνητών αυτών των κρατών, ανάλογα με τη σπουδαιότητα και τη σημασία τους. Ο Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος στο έργο του «Περί βασιλείου τάξεως» έγραφε, ότι οι αυτοκράτορες του Βυζαντίου στα έγγραφα, τα οποία απέστελναν στους κυβερνήτες της αρχαίας Ρωσίας, απευθύνονταν σε αυτούς με τον εξής τρόπο: «Επιστολή του Κωνσταντίνου και του Ρωμανού, ευσεβών αυτοκρατόρων των ρωμαίων, προς τον άρχοντα των Ρως». Έτσι, ο συγκεκριμένος τίτλος ανήκε πλέον στον κυβερνήτη του αρχαίου ρωσικού κράτους. Ο Κωνσταντίνος Ζ' πρότεινε να απευθύνονται κατά τον ίδιο τρόπο και στο Βούλγαρο τσάρο, όμως στον τίτλο «άρχοντας» προστέθηκε επιπλέον το επίθετο «πολυαγαπημένος γιος», ενώ προς τον ηγεμόνα των Φράγκων πρότεινε την προσφώνηση «η εαυτού εκλαμπρότης βασιλεύς των Φράγκων» (Κωνστ. Πορφυρ., όπ.π.). Εννοείται, ότι η έννοια «λαμπρότητα» αντιστοιχούσε στη θέση που είχε δοθεί από τη βυζαντινή διπλωματία στους Φράγκους και στους Ρώσους κυβερνήτες. Το 944, η χρησιμοποίηση του τίτλου «η εκλαμπρότητά του», που είχε δοθεί στους Ρώσους, εξέπεσε. Στη Ρωσία, σύμφωνα με τις αρχαίες ρωσικές πηγές, χρησιμοποιείται επίσημα ο τίτλος «μεγάλος δούκας των Ρώσων» ή απλώς «μεγάλος δούκας». Η διαφοροποίηση αυτή του τίτλου αντανακλούσε, πιθανότατα, τις αλλαγές των σχέσεων της Ρωσίας και του Βυζαντίου, δηλώνοντας την ενίσχυση του αρχαίου ρωσικού κράτους[18].

Οι σχέσεις του Βυζαντίου με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης χωρίζονται σε δύο περιόδους. Η πρώτη περίοδος αρχίζει με την πτώση της Δυτικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας το 476 μ.Χ. και διαρκεί έως την ίδρυση του κράτους των Φράγκων Καρολιδών, η δε δεύτερη περίοδος αρχίζει από τους Καρολίδες ως την εποχή των σταυροφοριών.

Όλα τα υπόλοιπα χριστιανικά κράτη έπρεπε να θεωρούνται, τουλάχιστον de jure, ως εδάφη υποταγμένα στην Κωνσταντινούπολη, εφόσον εκείνη ήταν διάδοχος της Ρώμης και άρα αποτελούσε το κέντρο του κόσμου, αντίληψη που κυριαρχούσε ακόμη και στις προσφωνήσεις που χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες προς τους δυτικούς και κυρίως προς τους Μεροβίγγειους βασιλείς, κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου. Οι ανατολικοί αυτοκράτορες, ανεξάρτητα από την κατάσταση των πραγμάτων, απευθύνονταν με τα διαγγέλματά τους προς τα νέα βαρβαρικά κράτη, τα οποία σχηματίστηκαν στην περιοχή των παλαιών ρωμαϊκών επαρχιών, ως σε υποτελείς τους. Η κατάσταση άρχισε να αλλάζει μόνο με την ενίσχυση του κράτους των Φράγκων στα μέσα του 8ου αιώνα και ιδιαίτερα με τη δημιουργία της αυτοκρατορίας του Καρόλου του Μεγάλου (800 μ.Χ.)[19].

Ο μύθος για το μεγαλείο της βασιλείας των Ρωμαίων, με την αποδυνάμωση του Βυζαντίου, ήταν όλο και πιο δύσκολο να στηριχθεί. Το 812 το Βυζάντιο αναγνώρισε τον αυτοκρατορικό τίτλο του Καρόλου, βέβαια όχι ως Ρωμαίου βασιλέα, αλλά ως βασιλέα των Φράγκων. Το 927 οι Βυζαντινοί έκλεισαν ειρήνη με τη Βουλγαρία, αναγνωρίζοντας τον τσάρο της ως βασιλέα των Βουλγάρων. Στο μεταξύ, το βασίλειο της «Μεγάλης Αρμενίας» συμπεριλαμβανόταν στη σύνθεση της γνωστής στο μεσαιωνικό κόσμο βυζαντινής «οικογένειας των ηγεμόνων και των λαών». Οι εκπρόσωποι της άρχουσας τάξης της δυναστείας των Βαγρατιδών ήταν τα «πνευματικά τέκνα» του Βυζαντινού αυτοκράτορα. Ο ηγεμόνας της Αρμενίας απέκτησε τον τίτλο του «βασιλέως των βασιλέων» την εποχή της αραβικής κυριαρχίας. Τον τίτλο «βασιλεύς των βασιλέων» έφεραν ο Ασόδ Α', ο Σεμπάτ Α', ο Ασόδ Β' και στη συνέχεια ο Χακίκ ή Χατσίκ Α' ο Χαρτσρουνιάν (ή Αρτσρουνή). Στη συνέχεια οι κυβερνήτες της Αρμενίας απέκτησαν τον τίτλο «ο πρώτος». Ο ελληνικός τίτλος των Αρμένιων κυβερνητών αποτελεί απόδειξη των σχέσεων υποτέλειας ανάμεσα στην Αρμενία και το Βυζάντιο κατά τους 9ο-11ο αιώνα[20].

Στη Γεωργία η κατάσταση των κυβερνητών και των επίσημων προσφωνήσεων προς αυτούς άλλαξε ανάλογα με την ισχυροποίηση του γεωργιανού κράτους. Το Βυζάντιο είχε άμεσο συμφέρον να κλείσει συμφωνία με τη Γεωργία για κοινό αγώνα εναντίον της επιδρομής των Σελτζούκων Τούρκων τον 11ο αιώνα, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο έδωσε στο Γεωργιανό τσάρο Γεώργιο Β' (1078-1089) τον τίτλο του κουροπαλάτη και στη συνέχεια του νοβελίσιμου, του επιφανέστατου (nobilissimus), του σεβαστοκράτορα και του καίσαρα, ο οποίος κατείχε τη δεύτερη θέση μετά τον αυτοκράτορα στη βυζαντινή κοσμική ιεραρχία[21]. Αργότερα το Βυζάντιο χάριζε στους ξένους ηγεμόνες τιμητικούς τίτλους ταυτόχρονα με το δικαίωμα να μεταβιβάζονται κληρονομικά στα παιδιά τους. Ο Βενετός δόγης απέκτησε, μετά τη νίκη εναντίον των Νορμανδών το 1082, τον τίτλο του πρωτοσεβαστοκράτορα. Ο Βοημούνδος, Λατίνος ηγεμόνας της Αντιόχειας, ανακηρύχθηκε σεβαστοκράτορας το 1096, ο Στέφανος ο πρωτοστεφής, γιος του Στέφανου Νεμάνια, του μεγάλου ηγεμόνα της Ράσκια, έγινε σεβαστοκράτορας και σύζυγος της ανιψιάς του αυτοκράτορα Ισαακίου Β' του Αγγέλου Ευδοκίας και κόρης του επίσης αυτοκράτορα Αλεξίου του Γ' (1190). Τίτλους αποκτούσαν επίσης και διακεκριμένοι ξένοι, οι οποίοι ανήκαν στην ακολουθία του ηγεμόνα τους.

Ένα από τα αποτελεσματικότερα διπλωματικά μέσα που χρησιμοποιούσαν οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες ήταν και η προσφορά προς τους ξένους ηγέτες πολύτιμων στεμμάτων. Τα στέμματα αυτά, υπέροχα δείγματα της τέχνης της αργυροχρυσοχοΐας των Βυζαντινών τεχνουργών, διακοσμημένα καλλιτεχνικά με σμάλτο και πολύτιμες πέτρες, ήταν ένδειξη μεγάλης εύνοιας του Βυζαντινού αυτοκράτορα, ο οποίος προσπαθούσε μέσω του δώρου αυτού να ενισχύσει τις συμμαχικές σχέσεις με τα ξένα κράτη. Ο Βασίλειος Α' έστειλε στέμμα στον Ασόδ Β', δούκα της Μεγάλης Αρμενίας (885), ο Κωνσταντίνος Θ' ο Μονομάχος στον Ούγγρο βασιλιά Ανδρέα Α' (1047-1061)· μετά από 30 χρόνια ο Μιχαήλ Ζ' ο Δούκας δώρισε διάδημα στη σύζυγο του Ούγγρου βασιλιά Γκέζα Α'

(1074-1077) Βυζαντινή πριγκίπισσα Συναδηνή[22]. Για τη βυζαντινή διπλωματία, ο διαχωρισμός των συμμαχικών και των υποτελών φυλών και των λαών σε μια σειρά από κατηγορίες δεν αποσκοπούσε μόνο στον προσεταιρισμό τους και στην απομόνωσή τους αλλά και στη δημιουργία εχθρότητας μεταξύ τους και συνεχούς διαπάλης για τους τίτλους και τα πλούσια δώρα του αυτοκράτορα.

Η πολιτική του Βυζαντίου, όσον αφορά στη σύναψη γάμων με τους ξένους ηγεμόνες, προωθήθηκε σημαντικά, κατά τη διάρκεια των αιώνων. Τα πρώτα χρόνια το Βυζάντιο προσπαθούσε να βρίσκεται σε «λαμπρή» απομόνωση, όπως του υποδείκνυε και το πολιτικό δόγμα που ενσάρκωνε: τη βασιλεία δηλ. της δικαιοσύνης στη γη. Όμως, με τον καιρό οι περιστάσεις τού επέβαλαν νέα στάση. Ακόμα και κατά τους 8ο με 9ο αιώνες οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες αναγκάζονταν, πολύ συχνά, να υποχωρούν από αυτές τις αρχές. Έτσι, όταν ο αυτοκράτορας Ηράκλειος κατά τη δεκαετία του '20 του 7ου αιώνα δεχόταν μεγάλες πιέσεις από την πλευρά των Περσών και των Αβάρων, έστειλε πρεσβεία προς το χαγάνο των Χαζάρων για να ζητήσει βοήθεια και του πρότεινε για σύζυγο την κόρη του Ευδοκία, στέλλοντάς του επιπλέον και πλούσια δώρα. Ο αυτοκράτορας Λέων Γ' νύμφευσε το γιο του Κωνσταντίνο, το μέλλοντα Κωνσταντίνο Ε', με την πριγκίπισσα Ειρήνη των Χαζάρων, προσπαθώντας κατ' αυτό τον τρόπο να διατηρήσει τη συμμαχία τους. Το γάμο αυτόν καταδίκασε με έντονο τρόπο στη συνέχεια ο Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος, ο οποίος θεωρούσε ότι το γόητρο της αυτοκρατορικής εξουσίας εδέχθη καίριο πλήγμα.

Κατά τη δεκαετία του '20 του 10ου αιώνα, ο Βούλγαρος τσάρος Πέτρος εδραίωσε τις ειρηνικές του σχέσεις με το Βυζάντιο με το γάμο του με την εγγονή του Ρωμανού Α' Μαρία (Ειρήνη), κάτι που συνάντησε και πάλι την αντίδραση του Κωνσταντίνου Ζ'. Εκείνος απαγόρευσε ρητά στο εξής τους γάμους Βυζαντινών πριγκιπισσών με οποιουσδήποτε ξένους ηγεμόνες, εκτός των Φράγκων, καθώς και την απονομή κάθε είδους βασιλικών προνομίων ή τίτλων. Οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες, στο μεταξύ, προσπαθώ-

ντας να εξασφαλίσουν την υποστήριξη της ισχυρής δύναμης των Φράγκων και αργότερα του Γερμανικού βασιλείου, στον αγώνα τους εναντίον των Αράβων, επιδίωκαν επίμονα την ενίσχυση των σχέσεων των δυναστειών με τον οίκο του Καρόλου του Μεγάλου. Έτσι, το 802 του εστάλη επιστολή με την πρόταση να συνάψουν συμφωνία «ειρήνης και αγάπης», επικυρωμένη με δυναστικό λόγο. Το 842 ο αυτοκράτορας Θεόφιλος έστειλε διπλωματική αποστολή στους Τρεβήρους προς τον Λοθάριο Α' για συνομιλίες, με στόχο κοινές ενέργειες εναντίον των Αράβων, και πρότεινε το χέρι της κόρης του στο γιο του Λοθάριου Λουδοβίκο. Με τον ίδιο σκοπό το 869 ο αυτοκράτορας Βασίλειος Α' ο Μακεδόνας προσπαθούσε να επιτύχει το γάμο του μεγαλύτερού του γιου Κωνσταντίνου με την κόρη του Γερμανού βασιλιά Λουδοβίκου Β' [23].

Οι καιροί άλλαζαν και η Βυζαντινή αυτοκρατορία έχανε σταδιακά την παλιά της επιρροή σε διεθνές επίπεδο, όπως και το φωτοστέφανο της μεγάλης κοσμοκράτειρας. Μετά το τέλος του 10ου και ιδιαίτερα τον 11ο αιώνα η αυτοκρατορία παραιτήθηκε από την αυστηρή τήρηση της παλιάς αρχής να μη δίνουν στους ηγεμόνες άλλων χριστιανικών κρατών πορφυρογέννητες συγγενείς του αυτοκράτορα. Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι οι αυτοκράτορες στην αρχή προτιμούσαν να δίνουν για συζύγους στους ξένους ηγεμόνες κάποιες μακρινές συγγενείς τους, είτε ακόμη απλά αριστοκράτισσες, καταφεύγοντας μερικές φορές σε συνειδητή εξαπάτηση, προσπαθώντας και σε μόνιμη βάση να ερμηνεύσουν το συμφωνητικό γάμου με την κυβερνούσα αρχή της ξένης χώρας ως απόδειξη της εξάρτησής της από την αυτοκρατορία. Συνηθισμένο όπλο στο διπλωματικό παιγνίδι ήταν επίσης και τα εξώγαμα παιδιά των βασιλέων και των μελών της οικογένειάς τους.

Όμως η διεθνής κατάσταση απαιτούσε από τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες πιο αποφασιστικές ενέργειες. Οι στρατιωτικές αποτυχίες και η ισχυροποίηση των γειτονικών κρατών ανάγκασαν την αυτοκρατορία να κάνει συμβιβασμούς και να δώσει σε γάμο στους ξένους ηγεμόνες, κάτω από την πίεση των καταστάσεων,

πορφυρογέννητες πριγκίπισσες. Το 989 οι Βυζαντινοί αναγκάστηκαν να νυμφεύσουν την αδελφή του Βασιλείου Β' Άννα με το Ρώσο πρίγκιπα Βλαδίμηρο (ακριβώς κάτω απ' αυτές της συνθήκες ο δούκας συμφώνησε να επιστρέψει στην αυτοκρατορία τη Χερσώνα, την οποία είχε καταλάβει, να βαπτιστεί και να δώσει στην αυτοκρατορία στρατιωτική βοήθεια).

Η βυζαντινή κυβέρνηση προσπαθούσε όλο και πιο δραστήρια να ενισχύσει τις οικογενειακές σχέσεις με τους ξένους ηγεμόνες. Ο γιος του Κωνσταντίνου Ζ' Ρωμανός Β' μνηστεύθηκε την κόρη του Ούγου της Προβηγκίας Βέρθα-Ευδοκία. Η Θεοφανώ, η οποία ήταν ανιψιά του Ιωάννη Α' του Τσιμισκή (μη πορφυρογέννητη), νυμφεύθηκε τον Όθωνα Β', το γιο του Γερμανού αυτοκράτορα Όθωνα Α'. Ο Ρωμανός Γ' ο Αργυρός (1028-1034) νύμφευσε δύο ανιψιές του με πρίγκιπες του Καυκάσου. Όμως ακόμη και τον 11ο αιώνα οι βασιλείς εύρισκαν τις συζύγους τους, ως επί το πλείστον, στο ελληνικό περιβάλλον. Τον 11ο αιώνα η μοναδική ξένη σε βυζαντινό θρόνο ήταν η απαράμιλλης ομορφιάς Γεωργιανή βασιλοπούλα Μαρία η Αλανή. Αυτή υπήρξε σύζυγος δύο αυτοκρατόρων, του Μιχαήλ Ζ' του Δούκα (1071-1078) και του Νικηφόρου Γ' του Βοτανειάτη (1078-1081).

Όμως κατά το 12ο αιώνα οι γάμοι προσώπων του βασιλικού οίκου γίνονται όλο και πιο συνηθισμένο φαινόμενο. Από την εποχή αυτή, παρά τις απαγορεύσεις του Κωνσταντίνου Ζ', οι συζεύξεις γίνονται το πιο συνηθισμένο και τις περισσότερες φορές το πιο αποδοτικό μέσο της βυζαντινής διπλωματίας[24].

Κατά τη βασιλεία των Κομνηνών η επιρροή των γάμων μεταξύ των δυναστειών αναβαθμίστηκε σημαντικά ως μέσο άσκησης διεθνούς πολιτικής. Ο γιος του Αλεξίου Α' Κομνηνού αυτοκράτορας Ιωάννη Β' ο Κομνηνός (1118-1143) νυμφεύθηκε την Ειρήνη της Ουγγαρίας, ο Μανουήλ Α' (1143-1180) στον πρώτο του γάμο νυμφεύθηκε τη Βέρθα Σούλτσβαχ, κουνιάδα του Γερμανού αυτοκράτορα Κορράδου Γ' Χοχενστάουφεν και στο δεύτερο γάμο του τη Μαρία από την Αντιόχεια, αδελφή του πρίγκιπα Βοημούνδου Γ'.

Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Β' ο Κομνηνός (1180-1183) νυμφεύθηκε την Άννα, κόρη του Γάλλου βασιλιά. Στα μέσα και στο δεύτερο μισό του 12ου αιώνα μια σειρά συγγενών του βασιλικού οίκου παντρεύτηκαν με βασιλείς της Δυτικής Ευρώπης[25]. Όμως μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα οι βασιλείς αρνήθηκαν αποφασιστικά τους γάμους με αλλόπιστους, μεταξύ άλλων με τους Πέρσες, τους Άραβες εμίρηδες και τέλος με συγγενείς των Σελτζούκων σουλτάνων, φοβούμενοι ότι θα παραβιάσουν τους εκκλησιαστικούς κανόνες και ότι οι ξένοι βασιλείς-συγγενείς θα αποκτήσουν στη συνέχεια αξιώσεις στον αυτοκρατορικό θρόνο. Ο Αλέξιος Α' ο Κομνηνός αρνήθηκε ανάλογη πρόταση του σουλτάνου του Ικονίου για γάμο ανάμεσα στο γιο του και την Άννα Κομνηνή, παρά τους πολύ επωφελείς όρους και τη μεγάλη απειλή σύρραξης, την περίοδο εκείνη, με το σουλτάνο του Ικονίου. Όσον αφορά στο σχέδιο αυτό, η Άννα παρατηρεί, ότι η συμμετοχή στη διοίκηση του βασιλείου των μουσουλμάνων θα ήταν γι' αυτή βαρύτατη συμφορά (Άννα Κομνηνή, σ. 197-198).

Οι γάμοι των Βυζαντινών αυτοκρατόρων με ξένες πριγκίπισσες επιτυγχάνονταν συχνά πολύ δύσκολα. Αυτό οφειλόταν στις μηχανορραφίες και στην εξαγορά των αρχόντων στις ξένες αυτοκρατορικές αυλές, οι οποίοι συμμετείχαν στη σύναψη του γάμου, χωρίς βέβαια να επιφέρουν πάντα στην αυτοκρατορία τα πολιτικά οφέλη και τους αληθινούς φίλους που ανέμενε. Με την εμφάνιση των ξένων πριγκιπισσών στο βυζαντινό θρόνο, ενισχύθηκε η επιρροή των ξένων, οι οποίοι δρούσαν πολύ συχνά εναντίον της άρχουσας δυναστείας, εξύφαιναν συνωμοσίες και ήταν έτοιμοι ανά πάσα στιγμή να διαπράξουν προδοσία. Εκτός των άλλων όμως οι γάμοι με τις ξένες αποτελούσαν κι ένα σημαντικό μέσο ανταλλαγής πολιτιστικών και πνευματικών αξιών μεταξύ του Βυζαντίου και άλλων χωρών.

Με την πάροδο των εκατονταετιών το σύστημα της διπλωματίας του Βυζαντίου αναπτυσσόταν και τελειοποιούνταν, παρά το γεγονός ότι το χαρακτήριζαν διπλωματικά στερεότυπα και κάποια

συντηρητικότητα και δυσκαμψία στο διπλωματικό τελετουργικό. Η βυζαντινή κυβέρνηση έδινε τεράστια σημασία στις διπλωματικές αποστολές. Η αποστολή των πρέσβεων στα ξένα κράτη και η επιλογή αυτών και των προσώπων που θα τους συνόδευαν θεωρούνταν πρωταρχικής σημασίας έργο. Σύμφωνα με τη διεθνή διπλωματική πολιτική πρακτική, διπλωματικά αξιώματα κατείχαν άνθρωποι, οι οποίοι ήταν πεπειραμένοι στον τομέα των διεθνών υποθέσεων. Η αξία των πρέσβεων καθοριζόταν όχι μόνο από τη διπλωματική τους προετοιμασία, αλλά και από τη θέση τους στην ιεραρχία των αξιωματούχων[26].

Ο βαθμός του Βυζαντινού πρεσβευτή καθοριζόταν από τη θέση της χώρας, όπου αποστελλόταν η πρεσβεία. Σε ανεξάρτητο κράτος αποστελλόταν αξιωματούχος, ο οποίος κατείχε έναν από τους παρακάτω τίτλους: πατρίκιος, στρατηγός, σακελάριος, πριμικήριος, πρωτοσπαθάριος. Στους υποτελείς, είτε στους ημιαυτόνομους ηγεμόνες αποστελλόταν αξιωματούχος χαμηλότερου βαθμού: σιλεντιάριος σκρίβων, στράτωρ, βεστιάριος, σπαθάριος. Ανάλογα με τη θέση του ηγεμόνα του κράτους, κατά τη βυζαντινή διπλωματική ιεραρχία, άλλαζε και ο χαρακτήρας του μηνύματος, το οποίο έφερε σ'αυτόν ο εκπρόσωπος του Βυζαντινού βασιλέως. Σε ανεξάρτητο κράτος έστελναν «επιστολή προς τον αδελφό», ενώ σε κράτος με κατώτερη θέση αυτοκρατορικό διάταγμα[27].

Η ανάθεση μιας μεμονωμένης εντολής εκτελούνταν συνήθως από διάφορους αξιωματούχους της κεντρικής διεύθυνσης. Αξιοσημείωτη όμως είναι η διπλωματική σταδιοδρομία του σιλεντιάριου Ιωάννη (7ος αιώνας), ο οποίος διατέλεσε επανειλημμένα πρέσβης, και επίσης του μάγιστρου Λέοντα Χοιροσφάκτη (τέλος του 9ου – αρχές του 10ου αιώνα), ο οποίος εστάλη τρεις φορές στη Βουλγαρία και τη Βαγδάτη. Η αποστολή αποτελούνταν από ένα ή περισσότερα πρόσωπα. Έτσι, για παράδειγμα, ο σιλεντιάριος Ιωάννης απεστάλη με επιστολή προς τον Πάπα και το Λογγοβάρδο βασιλιά, ενώ μετά από λίγο καιρό τον συνόδευσε στον Πεπίνο τον Βραχύ ο πρωτοασικρήτης Γεώργιος. Η αυτοκράτειρα Ειρήνη

(797-802) έστειλε δύο πολύ υψηλά ιστάμενους αξιωματούχους, το σακελάριο Κωνσταντίνο και τον πριμικήριο Σταυρίκιο, να διεξαγάγουν συνομιλίες για το γάμο του Κωνσταντίνου ΣΤ' με την κόρη του Καρόλου του Μέγα. Ο λογοθέτης του δρόμου μάγιστρος Πέτρος και ο δομέστικος Αντώνιος απεστάλησαν μαζί στον Χαρούν-αλ-Ρασίντ (781). Τέλος, δύο υψηλού βαθμού αξιωματούχοι είναι ο ηγούμενος Δωροθέος και ο χαρτοφύλακας της Αγίας Σοφίας Κωνσταντίνος, οι οποίοι εστάλησαν στον Αμπού-αλ-Μελίκ, εμίρη του Μαντζικέρτ.

Στην ιστορία της βυζαντινής διπλωματίας είναι χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις, όπου εξέχοντες κρατικοί και στρατιωτικοί παράγοντες, πνευματικές προσωπικότητες, μεταξύ άλλων και πατριάρχες (όπως συνέβη το 10ο αιώνα κατά τη διάρκεια συνομιλιών με το Βούλγαρο τσάρο Συμεών), συμμετείχαν συστηματικά στο διπλωματικό έργο ως σύμβουλοι των διπλωματικών αποστολών σε διάφορες χώρες. Με τον καιρό η πρακτική αυτή πήρε μεγάλες διαστάσεις. Οι διπλωμάτες αποκτούσαν πολύ συχνά, πριν από κάποια αποστολή, υψηλούς τίτλους, εάν δεν κατείχαν παρόμοιους. Έτσι, οι διπλωματικές αποστολές άνοιγαν το δρόμο για τα πιο υψηλά αξιώματα[28]. Απαραίτητος όρος θεωρούνταν η εντιμότητα, η ευσέβεια και η ακεραιότητα του πρεσβευτή – ιδιότητες που του επέτρεπαν να υπερασπίζεται με ανιδιοτέλεια και αυστηρότητα τα συμφέροντα του κράτους του. Πριν ξεκινήσει η αποστολή για τον ξένο ηγεμόνα, ο διπλωμάτης ήταν υποχρεωμένος να περάσει από κάποιου είδους εξέταση. Η εξέταση αποσκοπούσε στη διαπίστωση των γνώσεων σχετικά με τη φύση, τον πληθυσμό και τις συνήθειες της χώρας όπου πήγαινε, αφού είχε μελετήσει προηγουμένως την πολιτική κατάσταση στα ανάκτορα του ηγεμόνα και γνώριζε πολύ καλά τους σκοπούς και τα καθήκοντα της αποστολής του.

Τους διπλωμάτες συνόδευαν μεταφραστές και υπηρέτες, μερικές φορές αυτόχθονες της περιοχής ή της χώρας την οποία θα επισκέπτονταν. Ο διπλωμάτης έφερνε πάντα μαζί του πολυάριθμα δώρα: χρυσά και ασημένια τεχνουργήματα, μετάξι, πολύτιμους λί-

θους, έργα τέχνης, πορφυρά ενδύματα, αρώματα και άλλα πολύτιμα είδη. Η αξία των δώρων εξαρτιόταν από τη σημασία της διπλωματικής αποστολής, το βαθμό του ηγεμόνα της ξένης χώρας και τη θέση του κράτους στη βυζαντινή ιεραρχία. Σε άμεση εξάρτηση με την ισχύ της ξένης χώρας, όπου αποστελλόταν η πρεσβεία, βρισκόταν, όπως είδαμε, και ο βαθμός του ίδιου του πρεσβευτή καθώς και η σύνθεση της πρεσβείας του. Ο συγκεντρωτισμός, που χαρακτήριζε τη διοίκηση της αυτοκρατορίας, βοηθούσε στη διευθέτηση της διπλωματικής υπηρεσίας, στο συγκεκριμένο τελετουργικό της αποστολής των Βυζαντινών διπλωματών και στην υποδοχή των ξένων διπλωματικών αποστολών.

Στα ανάκτορα της Κωνσταντινούπολης γινόταν η επεξεργασία συγκεκριμένων κανόνων της διπλωματίας, οι οποίοι αφομοιώνονταν χωρίς δυσκολία από όλες τις δυνάμεις που είχαν κοινές υποθέσεις με το Βυζάντιο. Ο Βυζαντινός πρέσβης ήταν αντιπρόσωπος του βασιλέα* και είχε δικαίωμα να διεξάγει συνομιλίες μόνο μέσα στα όρια που του είχε καθορίσει εκείνος. Σε περίπτωση που προέκυπταν απρόβλεπτες καταστάσεις, οι οποίες δεν καθορίζονταν από τις οδηγίες, ήταν υποχρεωμένος να ζητήσει επιπρόσθετες υποδείξεις. Ο πρεσβευτής κινδύνευε από βαριά τιμωρία σε περίπτωση παραβίασης της πληρεξουσιότητάς του. Ο εκπρόσωπος του αυτοκράτορα είχε άδεια να διεξάγει συνομιλίες αυτεξούσια, καθορίζοντας τη στάση του, ανάλογα με την εξέλιξη της υπόθεσης. Ο πρεσβευτής, κατά την άφιξη στον προορισμό του, ήταν υποχρεωμένος να παρουσιάσει στον ηγεμόνα του κράτους τα διαπιστευτήριά του. Κείμενα παρόμοιων διαπιστευτηρίων έχουν διασωθεί. Συνήθως ήταν γεμάτα από μεγαλόστομες, πομπώδεις και κολακευτικές εκφράσεις, δήλωναν το όνομα του πρέσβη και ανέφεραν εν συντομία τους σκοπούς της διπλωματικής αποστολής, με την υπόδειξη, ότι ο πρεσβευτής έχει ειδικές εντολές από το βασι-

* Ο επί των απορρήτων (Secreta) γραμματέας του αυτοκράτορα (σ.τ.μ.).

λέα. Τα διαπιστευτήρια παραδίδονταν κατά τη διάρκεια της πρώτης επίσημης υποδοχής. Όσον αφορά στις υποθέσεις γινόταν λόγος στη συνέχεια, κατά τη δεύτερη ακρόαση. Οι διπλωμάτες, παράλληλα με τις γραπτές οδηγίες, έπαιρναν επίσης και προφορικές, οι οποίες δίνονταν συνήθως μυστικά. Μερικές φορές στους πρέσβεις, παράλληλα με τις επίσημες οδηγίες, δίνονταν εντολές να βολιδοσκοπήσουν την πολιτική κατάσταση και τις διαθέσεις των ξένων ηγεμόνων. Έτσι, η διπλωματία συνδυαζόταν με την πολιτική και στρατιωτική κατασκοπεία.

Ο Γάλλος χρονογράφος του 12ου αιώνα Odo, ο οποίος βρισκόταν στον άμεσο κύκλο του βασιλέα Λουδοβίκου Ζ′ (1137-1180), διηγείται ειρωνικά και περιπαικτικά τις μεγαλόστομες και ανειλικρινείς εκφράσεις των Βυζαντινών διπλωματών. Γράφει, ότι οι πρεσβευτές του Μανουήλ Α′ του Κομνηνού, κάνοντας την εμφάνισή τους στο Λουδοβίκο Ζ′ στο Ρέγκενσμπουργκ, το καλοκαίρι του 1147 για συνομιλίες, «αφού χαιρέτησαν τον βασιλέα και του απέδωσαν τα διαπιστευτήρια, παρέμεναν όρθιοι περιμένοντας απάντηση, ενώ ο Φράγκος βασιλέας καθόταν στη σκηνή του. Κάθισαν μόνο αφού πήραν πρόσκληση γι' αυτό, χρησιμοποιώντας τα σκαμνάκια που είχαν φέρει μαζί τους γι' αυτόν το σκοπό» (Odo de Deuil, II). Ο Odo δεν ήξερε για τη συνήθεια αυτή των Ελλήνων να στέκονται κατά την παρουσία της κεφαλής του κράτους. Εκείνο που έκανε ιδιαίτερη εντύπωση στο βασιλικό χρονογράφο ήταν η πολυλογία των Βυζαντινών διπλωματών, οι οποίοι έφθασαν στον Λουδοβίκο Ζ′, όταν ο στρατός του πλησίαζε προς την Κωνσταντινούπολη. Οι συνομιλίες άρχισαν μετά από μεγαλόστομες προσφωνήσεις των Ελλήνων «εις πολλά έτη» προς το βασιλέα και μετά από απειράριθμες υποκλίσεις. Οι επιστολές του ίδιου του αυτοκράτορα ήταν επίσης μακροσκελείς και στομφώδεις. «Υπερβολικά συναισθηματική είναι η γλώσσα – γράφει ο χρονογράφος – η οποία δεν προερχόταν από αισθήματα αφοσίωσης και δεν άρμοζε όχι μόνο σε αυτοκράτορα, αλλά ακόμη και σε ηθοποιό» (ό. π.). Ο Odo, συγκρίνοντας το ύφος των βυζαντινών και των γαλλικών δι-

πλωματικών επιστολών, εκθειάζει όπως είναι φυσικό, τις γαλλικές: «Δεν μπορώ, όμως, να μην παρατηρήσω, ότι οι Γάλλοι, όσο κόλακες και αν είναι, δε συγκρίνονται με τους Έλληνες» (ό. π.). Ο Γάλλος βασιλέας υπέφερε με δυσκολία τις μεγαλοστομίες των Βυζαντινών, ενώ ο εχθρός της αυτοκρατορίας επίσκοπος Γοδεφρείδο από τη Λανγκρ, διακόπτοντας ξαφνικά τους πρεσβευτές, είπε: «Αδέλφια, μη μιλάτε τόσο πολύ για τη δόξα, τη μεγαλοσύνη, τη σοφία, την ευσέβεια του βασιλέα. Ο ίδιος γνωρίζει τον εαυτό του και εμείς ακόμη τον ξέρουμε καλά. Απαριθμήστε αμέσως και όσο γίνεται πιο σύντομα, τι θέλετε» (ό. π.).

Η αρχή του απαραβίαστου των διπλωματών, που πρωτοεμφανίστηκε στο Βυζάντιο, διαδόθηκε στη συνέχεια σε όλα τα μεσαιωνικά κράτη. Βάσει αυτής εμφανίστηκε το δικαίωμα ασυλίας στις πρεσβείες. Άνθρωποι, οι οποίοι βρίσκονταν σε κίνδυνο, ζητούσαν τη βοήθεια των διπλωματών. Η ασυλία των διπλωματών παρείχε προστασία και στην ακολουθία τους και πολύ συχνά ενσωματώνονταν σ' αυτή έμποροι, οι οποίοι ήταν ασφαλείς υπό τη σκέπη της.

Ως προς τη συμπεριφορά τους, οι Βυζαντινοί διπλωμάτες έπρεπε να συμπεριφέρονται στις ξένες χώρες βάσει συγκεκριμένων κανόνων συμπεριφοράς. Ο διπλωμάτης έπρεπε να είναι πρόσχαρος, γενναιόδωρος, να υμνεί όλα όσα βλέπει στα ξένα ανάκτορα. Τυπικά ήταν υποχρεωμένος να μην αναμιγνύεται στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών. Οι Βυζαντινοί διπλωμάτες, όμως, δεν τηρούσαν πάντα αυτό τον κανόνα, συχνά δε εξύφαιναν μηχανορραφίες στα ξένα ανάκτορα, εν γνώσει συνήθως της κυβέρνησής τους.

Η συμφωνία που έκλειναν οι διπλωμάτες ετίθετο σε ισχύ μόνο μετά την επικύρωση του αυτοκράτορα. Η συμφωνία, κατά την πολιτική θεωρία των Βυζαντινών, θεωρούνταν ως ένα είδος προνομίου που παρείχε ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στον ξένο ηγεμόνα. Ακριβώς γι' αυτό οι βασιλείς στα συμφωνητικά έγγραφα χρησιμοποιούσαν τη διατύπωση επιστολής-προνομίων, όπως για πισά-

δειγμα είναι το χρυσόβουλο[29]. Σταδιακά, όμως, η διατύπωση των συμφωνιών άλλαξε. Έτσι, μετά το 1187 οι συμφωνίες μεταξύ του Βυζαντίου και της Βενετίας έλαβαν τη μορφή επιστολής-συμφωνίας με αμοιβαίες δεσμεύσεις. Το πιο γνωστό παράδειγμα είναι οι συμφωνίες του Βυζαντίου με τους αρχαίους Ρώσους (Ρως), οι οποίες έχουν μελετηθεί πολύ προσεκτικά στη σοβιετική ιστορική βιβλιογραφία[30].

Το αυτοκρατορικό ταχυδρομείο αποτελούσε μονοπώλιο του κράτους και είχε τεθεί εν πολλοίς στην υπηρεσία της εξωτερικής πολιτικής και της διπλωματίας. Κατ' αρχήν το διηύθυνε ο μάγιστρος των οφικίων και στη συνέχεια ο λογοθέτης του δρόμου. Αυτό φρόντιζε για τις συνθήκες ασφάλειας και ταχύτητας μετακίνησης των Βυζαντινών και ξένων πρεσβευτών, όπως και άλλων διπλωματών. Οι διπλωμάτες και οι δημόσιοι υπάλληλοι μπορούσαν κατ' αρχάς να προμηθεύονται άλογα και άμαξες στις ταχυδρομικές στάσεις και συν τοις άλλοις να εξασφαλίζουν τρόφιμα. Η συντήρηση των αυτοκρατορικών δρόμων ήταν καθήκον των κατοίκων της περιοχής, απ' όπου περνούσαν.

Στα βυζαντινά ανάκτορα συναντούσε κανείς ένα ποικιλόμορφο πλήθος διπλωματών από διάφορα μέρη της Ευρώπης, της Ασίας, της Αφρικής, με παντός είδους εθνικές ενδυμασίες και άκουγε όλες τις γλώσσες του κόσμου. Η υπηρεσία του λογοθέτη του δρόμου απασχολούσε μεγάλο αριθμό προσωπικού, καθώς και πολλούς μεταφραστές διάφορων ξένων γλωσσών, ενώ ένα σύνθετο τελετουργικό υποδοχής των ξένων διπλωματών σκόπευε στο να τους καταπλήξει και να προβάλει ενώπιόν τους την ισχύ του Βυζαντίου κατά τον πλέον συμφέροντα τρόπο. Μεταξύ άλλων η υποδοχή γινόταν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μη δίνουν στους διπλωμάτες τη δυνατότητα να δουν ή να ακούσουν πάρα πολλά, και κυρίως τις αδύναμες πλευρές της αυτοκρατορίας. Οι Βυζαντινοί συναντούσαν τους ξένους διπλωμάτες στα σύνορα. Με την πρόφαση της τιμητικής φρουράς έστελναν σ' αυτούς άγρυπνους κατασκόπους. Δεν επέτρεπαν πάντα στους διπλωμάτες να φέρουν μαζί

τους μεγάλη ένοπλη φρουρά, γιατί είχε συμβεί ορισμένες φορές να καταλαμβάνουν αιφνίδια κάποιο από τα βυζαντινά κάστρα. Μερικές φορές τούς οδηγούσαν στην Κωνσταντινούπολη μέσω του μακρύτερου και πιο άβολου δρόμου, πείθοντάς τους ότι είναι ο μοναδικός δρόμος. Σκοπός της συγκεκριμένης αυτής πράξης ήταν να εμφυσήσουν στους «βαρβάρους» το πόσο δύσκολο είναι να φτάσουν μέχρι την πρωτεύουσα και να τους αποτρέψουν από κάθε πιθανή προσπάθεια κατάληψής της. Κατά τη διαδρομή, οι διπλωμάτες προμηθεύονταν τρόφιμα και εύρισκαν χώρο να αναπαυθούν από ειδικά διορισμένους γι' αυτόν το σκοπό ανθρώπους, τους οποίους βοηθούσαν πολύ συχνά οι πλησιέστεροι κάτοικοι της περιοχής. Επίσης, υπήρχαν και ειδικές οικίες για την υποδοχή των διπλωματών. Κατά την άφιξή τους στην Κωνσταντινούπολη, τους παρεχόταν ειδικό ανάκτορο, το οποίο μετατρεπόταν στην ουσία σε φυλακή, καθώς δεν επέτρεπαν σε κανένα να τους επισκεφθεί, οι ίδιοι δε δεν μπορούσαν να βγουν από αυτό χωρίς συνοδεία. Εμπόδιζαν, έτσι, με κάθε δυνατό τρόπο την επικοινωνία τους με τον ντόπιο πληθυσμό, αφού δεν μπορούσαν να κάνουν βήμα χωρίς επιτήρηση.

Στην Κωνσταντινούπολη, με την υποδοχή των διπλωματών και τη συνοδεία τους ασχολείτο ειδικό προσωπικό δημόσιων υπαλλήλων, οι οποίοι τούς φέρονταν με ιδιαίτερη ευγένεια, τους πρότειναν, μάλιστα, να παρακολουθήσουν κάποιες παραστάσεις στον ιππόδρομο ή την επίσημη λειτουργία στην Αγία Σοφία. Την πιο σημαντική στιγμή του προγράμματος κατά τη διαμονή του διπλωμάτη στην Κωνσταντινούπολη αποτελούσε η τελετουργική ακρόαση του αυτοκράτορα. Κατά το 10ο αιώνα, οι ακροάσεις αυτές λάμβαναν χώρα στο ανάκτορο της Μαγναύρας. Κατά τη διάρκεια της πρώτης επίσημης ακρόασης οι διπλωμάτες απλώς παρέδιδαν στον αυτοκράτορα τα διαπιστευτήριά τους και τα δώρα, τα οποία ήταν στην πλειονότητά τους σκεύη και εμπορεύματα της χώρας τους: πολύτιμες πέτρες, όπλα, υφάσματα, αρώματα, αγγεία, σπάνια ζώα. Οι πάπες έστελναν στα βυζαντινά ανάκτορα λείψανα αγίων.

Ο χαλίφης Μουταουακέλ ιμπν Μοετάσσεμ (847-861) έστειλε αρωματικά έλαια, μεταξωτά ενδύματα, πολύτιμες πέτρες. Ο βασιλέας ανταπέδιδε με τον ίδιο τρόπο: έδινε δώρα στους διπλωμάτες για τους ηγεμόνες τους, όπως: ακριβά υφάσματα, ασημένια σκεύη, έργα τέχνης, εικόνες, πλούσια εικονογραφημένα χειρόγραφα. Οι πρίγκιπες και οι επιφανείς ξένοι εκτιμούσαν δεόντως τις λαμπρές ακροάσεις στα αυτοκρατορικά ανάκτορα.

Μετά την επίσημη ακρόαση των διπλωματών ακολουθούσαν συναντήσεις για διαπραγματεύσεις και συνομιλίες με τους Βυζαντινούς άρχοντες και τους διπλωμάτες. Οι διπλωμάτες έπαιρναν τελειωτική απάντηση κατά τη διάρκεια της τελευταίας ακρόασης, το ίδιο επίσημης, όπως και η πρώτη. Στο μεταξύ στα ανάκτορα συζητούσαν μεταξύ τους τα θέματα της αποστολής, ενώ οι διπλωμάτες έκαναν επισκέψεις στην αυτοκράτειρα και σε εξέχοντες αξιωματούχους, με την κατάλληλη ιεραρχική σειρά. Κατά τη διάρκεια των προσκλήσεων αυτών, πολύ συχνά, μεταξύ των συμποσίων, γινόταν και συζήτηση σημαντικών υποθέσεων. Μερικές φορές ο αυτοκράτορας καθυστερούσε πολύ τους διπλωμάτες στην Κωνσταντινούπολη, αποφεύγοντας να δώσει την τελευταία ακρόαση. Μια τέτοιου είδους αποστολή μετατρεπόταν μερικές φορές σε αληθινή αιχμαλωσία. Γενικά, η διαμονή των διπλωματών στην Κωνσταντινούπολη, συνήθως, διαρκούσε αρκετό διάστημα, ορισμένες φορές, μάλιστα, και μερικούς μήνες.

Οι Βυζαντινοί πολύ συχνά προσπαθούσαν να καταπλήξουν τους διπλωμάτες, φροντίζοντάς τους ιδιαίτερα, ούτως ώστε να τους εξαπατούν και ευκολότερα. Τους ξεναγούσαν στην Κωνσταντινούπολη, τους έδειχναν μεγαλοπρεπείς εκκλησίες, ανάκτορα, δημόσια κτίρια, τους πρότειναν να επισκεφθούν τα λουτρά, τους καλούσαν στις εκκλησιαστικές και σε άλλες γιορτές ή διοργάνωναν τιμητικές εκδηλώσεις ειδικά γι' αυτούς. Τους επιδείκνυαν δε τη στρατιωτική ισχύ της Κωνσταντινούπολης και το απόρθητο των οχυρών της, υπογραμμίζοντάς τους τη στέρεη κατασκευή των τειχών της. Τα στρατεύματα παρέλαυναν μπροστά στους πρέσβεις

και μάλιστα για μεγαλύτερο εντυπωσιασμό μερικές φορές άλλαζαν κατά την παρέλαση ενδυμασία και οπλισμό.

Μετά το πέρας της αποστολής, οι διπλωμάτες, έκθαμβοι αποχωρούσαν από την Κωνσταντινούπολη. Οι Βυζαντινοί τους συνόδευαν υπό τους ήχους σαλπίγγων και υποστέλλοντας τις σημαίες. Μερικές φορές το Βυζάντιο απέδιδε εξεζητημένες τιμές σε ήσσονος σημασίας πρίγκιπες, εάν υπήρχαν λόγοι για τον προσαιτερισμό τους. Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις πολύ αυστηρής είτε ακόμα και εχθρικής συμπεριφοράς προς αλλοδαπούς πρέσβεις, είτε γιατί αυτό επιβαλλόταν από τα συμφέροντα της εξωτερικής πολιτικής, είτε για τη διατήρηση του γοήτρου της αυτοκρατορίας. Σ' αυτές τις περιπτώσεις χρησιμοποιούσαν τις πιο εκλεπτυσμένες μεθόδους για να ασκήσουν την πίεσή τους.

Σήμερα, έχουν διασωθεί εξαιρετικής σημασίας μαρτυρίες ξένων πρέσβεων που αφορούν αποστολές τους στην Κωνσταντινούπολη. Μεταξύ αυτών, σημαντικές είναι οι μαρτυρίες του επισκόπου της Κρεμώνας Λιουτπράνδου (Liutprandus), η αφήγηση του οποίου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον επειδή σε μια περίπλοκη διεθνή κατάσταση ο ίδιος ο Λιουτπράνδος, ο οποίος δύο φορές ήταν επικεφαλής διπλωματικών αποστολών, δοκίμασε τη δολιότητα και τις εκλεπτυσμένες μεθόδους της βυζαντινής διπλωματίας: την ευμενή υποδοχή της πρώτης αποστολής και την άκρως εχθρική της δεύτερης.

Ο Λιουτπράνδος από την Κρεμόνα (920-972) ήταν ευγενής Λογγοβάρδος, πήρε άριστη μόρφωση, κατείχε τη λατινική και την ελληνική γλώσσα και στα νεανικά του χρόνια βρισκόταν στην αυλή του Λογγοβάρδου βασιλέα Βερεγγάριου. Σύμφωνα με δική του εντολή ετέθη επικεφαλής της διπλωματικής αποστολής των Λογγοβάρδων στην Κωνσταντινούπολη, αργότερα δε περιέγραψε στα απομνημονεύματά του το ταξίδι αυτό. Ο Λιουτπράνδος άφησε την Παβία και, ακολουθώντας το ρου του ποταμού Ηριδανού (Πάδου), έφθασε στη Βενετία. Εκεί συνάντησε τον Έλληνα πρέσβη ευνούχο Σολομώντα, ο οποίος επέστρεψε στην Κωνσταντινούπο-

λη από την Ισπανία και τη Σαξονία, όπου είχε σταλεί από τη βυζαντινή κυβέρνηση. Τον συνόδευε ο πρέσβης του Όθωνα Α', του Γερμανού ακόμα τότε βασιλέα, Λιούντφριντ, ένας από τους πλουσιότερους κατοίκους της Μαγεντίας. Από τη Βενετία ξεκίνησαν μαζί στις 25 Αυγούστου και στις 17 Σεπτεμβρίου έφθασαν στην Κωνσταντινούπολη. Η ομορφιά της μεγάλης πόλης και ο πλούτος της θάμπωσαν τον Λιουτπράνδο, ο οποίος είχε συνηθίσει στο λιτό τρόπο ζωής της πατρίδας του. Η υποδοχή, την οποία επιφύλαξε στους αλλοδαπούς διπλωμάτες ο Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος, ήταν αρκετά φιλική. Στην πρώτη επίσημη ακρόαση του αυτοκράτορα που έγινε στη Μαγναύρα, σε αίθουσα απαράμιλλης ομορφιάς, ήταν καλεσμένοι, παράλληλα με τον Λιουτπράνδο, δύο ακόμη διπλωμάτες: του Ισπανού χαλίφη και του Γερμανού βασιλέα (Λιουτ. σ. 178 κ.ε.).

Μπροστά στο θρόνο του βασιλέα ορθονώταν ένα ορειχάλκινο επιχρυσωμένο δέντρο, πάνω στο οποίο κελαηδούσαν και φτερούγιζαν μηχανικά χρυσά πουλιά. Στα δύο άκρα του θρόνου βρίσκονταν χρυσοί (ή κατά τον καχύποπτο Λιουτπράνδο ίσως επίχρυσοι) λέοντες, οι οποίοι κουνούσαν τις ουρές τους και έβγαζαν βρυχηθμούς. Ο Λιουτπράνδος υποκλίθηκε, σύμφωνα με το έθιμο, μπροστά στον αυτοκράτορα, και, όταν σήκωσε το κεφάλι του, είδε, προς μεγάλη του έκπληξη, ότι ο βασιλεύς ανυψώθηκε μέχρι την οροφή και φορούσε άλλη, επίσης πλούσια, ενδυμασία. Ο ίδιος ο αυτοκράτορας δεν πρόφερε ούτε λέξη, όμως μέσω του λογοθέτη πληροφορήθηκε για την υγεία του βασιλέα Βερεγγάριου. Έτσι τελείωσε η πρώτη επίσημη ακρόαση, σκοπός της οποίας ήταν να επιδείξει στους διπλωμάτες τη λάμψη και τη μεγαλοπρέπεια της αυτοκρατορίας και να υπογραμμίσει τη μεγάλη απόσταση που χωρίζει το βασιλέα από τους ξένους. Το γεγονός ότι ο Βερεγγάριος έστειλε στον αυτοκράτορα μόνο επιστολή και δε φρόντισε για δώρα, ανάγκασε τον Λιουτπράνδο να δώσει στον αυτοκράτορα τα προσωπικά του δώρα ως δώρα απεσταλμένα από το βασιλέα. Κατά τα λεγόμενα του Λιουτπράνδου αυτά περιελάμβαναν εννέα

υπέροχους πάνθηρες, επτά εξαίσιες ασπίδες με επίχρυσα δεσίματα, δύο ασημένια κύπελλα με επιχρύσωση, σπαθιά, δόρατα και τέσσερις πολύ νέους δούλους-ευνούχους, δώρο που το εκτιμούσαν ιδιαίτερα στα βυζαντινά ανάκτορα. Ο αυτοκράτορας με τη σειρά του ανταπέδωσε απλόχερα τα πλούσια δώρα τόσο στον ίδιο τον Λιουτπράνδο, όσο και στην ακολουθία του.

Δεν πέρασε πολύς καιρός και ο Λιουτπράνδος προσκλήθηκε σε πλούσιο συμπόσιο από το βασιλέα σε ιδιαίτερη αίθουσα, η οποία ονομαζόταν «Δεκαεννεακούβιτον», όσα ήταν και τα ανάκλινδρα (19) όπου κάθονταν και δειπνούσαν οι καλεσμένοι. Σύμφωνα με το αρχαίο έθιμο, κατά τη γιορτή των Χριστουγέννων συμποσιάζονταν στην αίθουσα αυτή ξαπλωμένοι γύρω από το τραπέζι. Κατά το συμπόσιο, πρόσφεραν εξεζητημένα εδέσματα σε χρυσά σκεύη, ενώ ποικίλων ειδών καρποί βρίσκονταν μέσα σε τεράστια βάζα, καλυμμένα με πορφυρό ύφασμα, που τα μετέφεραν με χειράμαξες και με τη βοήθεια ειδικών σύνθετων συσκευών τα σέρβιραν στο τραπέζι. Στην αίθουσα, κατά τη διάρκεια του συμποσίου, έδιναν παραστάσεις ταχυδακτυλουργοί και ακροβάτες. Μα περισσότερο απ' όλα εξέπληξαν τον άπειρο σε θεατρικά θεάματα Λογγοβάρδο οι ακροβάτες. Να τι λέει ο ίδιος για τη συγκεκριμένη παράσταση: «Βγήκε ένας άνθρωπος, ο οποίος μετέφερε με το μέτωπο ένα κοντάρι, χωρίς να το κρατά με τα χέρια του, 24 ποδιών μήκους, ίσως ακόμη και περισσότερο, και πάνω σ' αυτό, λίγο πιο κάτω από το υψηλότερο σημείο, υπήρχε μια οριζόντια δοκός, μήκους δύο πήχεων. Στη συνέχεια έφεραν δύο γυμνά αγόρια, τα οποία κάλυπταν μόνο τους γοφούς τους με ένα κομμάτι ύφασμα. Αναρριχήθηκαν και οι δύο στη δοκό και εκτελούσαν εκεί επιδέξια ακροβατικά κόλπα. Μετά από λίγο κατέβηκε το ένα αγόρι και το άλλο έμεινε και συνέχιζε την επίδειξη» (Λιουτ. σ. 157). Ο Λιουτπράνδος έμεινε κατάπληκτος με την ισορροπία που κατόρθωνε να διατηρεί σε τόσο μεγάλο ύψος αυτό το αγόρι, το οποίο μετά την παράσταση κατέβηκε κάτω σώο και αβλαβές. Η κατάπληξη του διπλωμάτη έγινε αντιληπτή από τον αυτοκράτορα

και προκάλεσε καταιγισμό ερωτήσεων των παρευρισκομένων. Ο απλοϊκός του θαυμασμός για ό,τι έβλεπε γύρω του προκάλεσε το γέλιο του βασιλέα και των αυλικών του.

Ο σκοπός της πρώτης διπλωματικής αποστολής του Λιουτπράνδου δε μας έγινε γνωστός και μάλλον οι συνομιλίες δεν απέφεραν το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Ο Λιουτπράνδος, επιστρέφοντας στην πατρίδα του, έπεσε στη δυσμένεια του βασιλέα Βερεγγάριου και αναγκάστηκε να ξενιτευτεί στη Γερμανία, όπου τον δέχθηκαν ευνοϊκά στα ανάκτορα του Γερμανού βασιλέα Όθωνα Α′. Το 968 με το βαθμό πλέον του επισκόπου της Κρεμόνας τέθηκε επικεφαλής της νέας διπλωματικής αποστολής στην Κωνσταντινούπολη. Αυτή τη φορά μάς είναι γνωστό το περιεχόμενο των συνομιλιών μεταξύ των ηγεμόνων των δύο αυτοκρατοριών. Από την πλευρά της Γερμανίας σκοπός της διπλωματικής αποστολής ήταν η εγκαθίδρυση φιλικών σχέσεων με το Βυζάντιο και η ενίσχυσή τους με το γάμο του γιου του Όθωνα Α′ (το μέλλοντα Όθωνα Β′) με τη Βυζαντινή πριγκίπισσα Θεοφανώ.

Ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Β′ Φωκάς (963-969) εξοργίστηκε με τη στέψη του Όθωνα ως αυτοκράτορα της Ρώμης. Επίσης είχε πληροφορηθεί, ότι ο Όθων Α′ επιβουλευόταν τις ελληνικές κτήσεις στην Ιταλία και προέβαλλε κυριαρχικές αξιώσεις στη Ρώμη. Σε αυτούς τους λόγους οφείλεται το γεγονός, ότι υποδέχθηκε εχθρικά τον πρέσβη. Δεν επιφύλαξε, μάλιστα, στον Λιουτπράνδο την πρέπουσα υποδοχή και τον κρατούσε σε περιορισμό κατ' οίκον. Η κύρια αιτία της αποτυχίας της συμμαχίας των δύο αυτοκρατοριών που πρότεινε ο Όθων Α′ ήταν οι ηγεμονιστικές αξιώσεις της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, σύμφωνα με τις οποίες το Βυζάντιο έπρεπε να έχει την πρωτοκαθεδρία στον πολιτισμένο κόσμο. Η στέψη του Όθωνα Α′ ως αυτοκράτορα ερχόταν σε αντιπαράθεση με το πολιτικό δόγμα των Βυζαντινών, οι οποίοι παραδέχονταν ως νόμιμο αυτοκράτορα ένα και μοναδικό βασιλέα των Ρωμαίων.

Η αφήγηση του επισκόπου της Κρεμόνας για το δεύτερο ταξίδι του στην Κωνσταντινούπολη είναι ένα από τα πιο εντυπωσιακά

ντοκουμέντα, τα οποία ρίχνουν άπλετο φως στην ιστορία της διπλωματίας του πρώιμου μεσαίωνα. Ο ταλαντούχος αφηγητής, έξυπνος και λεπτός, αν και όχι πολύ αμερόληπτος παρατηρητής, απέδωσε πολύ ζωντανά τις μεθόδους και τους χειρισμούς της βυζαντινής διπλωματίας. Ωστόσο, αυτή τη φορά μπροστά μας παρουσιάζεται όχι τόσο ένας καλοκάγαθος βάρβαρος από μια μακρινή περιοχή, ο οποίος ενθουσιάζεται απλοϊκά με τη λάμψη της Νέας Ρώμης, όσο ένας έμπειρος στη ζωή, πονηρός διπλωμάτης, που παρατηρεί προσεκτικά κάθε αδυναμία του εχθρού. Προσβεβλημένος με την ψυχρή υποδοχή, έχυσε στα απομνημονεύματά του όλη τη χολή, το θυμό και την αγανάκτησή του για τους αλαζονικούς και ύπουλους Βυζαντινούς.

Ήδη από την αρχή της η διπλωματική αποστολή του Λιουτπράνδου δεν προμήνυε τίποτα το ευχάριστο. Ο επίσκοπος της Κρεμόνας, φθάνοντας στην Κωνσταντινούπολη, αναγκάστηκε να περιμένει όχι και λίγο κάτω από τη βροχή στη Χρυσή Πύλη της πόλης. Δεν του επέτρεψαν να φθάσει στα ανάκτορα, ιππεύοντας και φορώντας την επίσημη ενδυμασία του, καθώς άρμοζε στο αξίωμά του. Ο χώρος διαμονής που παραχωρίθηκε στον Λιουτπράνδο και τους 25 συμβούλους του ήταν κρύος και αποπνικτικός, βρισκόταν πολύ μακριά από τα ανάκτορα, ενώ μπροστά στην πόρτα υπήρχε φρουρά. Στα ανάκτορα ο πρέσβης πήγαινε πεζός. Ο μισθός ήταν πενιχρός και η συμπεριφορά άξεστη. Πολύ συχνά τούς άφηναν χωρίς νερό. Από τις 2 έως τις 24 Ιουνίου του 968 δεν τους έδωσαν καθόλου τρόφιμα. Στην πόλη όλα κόστιζαν πάρα πολύ ακριβά. Μόλις και μετά βίας αρκούσαν τα τρία χρυσά που διέθετε ο Λιουτπράνδος την ημέρα για τη διατροφή της ακολουθίας του και των τεσσάρων Βυζαντινών φρουρών. Οι πολυάριθμες προσβολές κατά του διπλωμάτη συνεχίστηκαν ακόμη και όταν επιτέλους έγινε δεκτός στα ανάκτορα. Τα διαπιστευτήρια δεν τα παρέδωσε στον ίδιο τον αυτοκράτορα, αλλά στον αδελφό του και στο λογοθέτη. Από την πρώτη κιόλας συνάντηση άρχισε η φιλονικία που αφορούσε στον τίτλο του Γερμανού αυτοκράτορα. Ο Λιουτπράν-

δος απαιτούσε να προσφωνούν τον Όθωνα Α' «αυτοκράτορα», ενώ οι εκπρόσωποι της βυζαντινής κυβέρνησης τον προσφωνούσαν «ρήγα» (Λιουτ. σ. 176). Κατ' αυτό τον τρόπο αμφισβήτησαν την ισότητα των κυβερνητών των δύο αυτοκρατοριών. Την ημέρα της γιορτής της Αγίας Τριάδος οδήγησαν τον Λιουτπράνδο στη μεγάλη αίθουσα των ανακτόρων, εκεί όπου γινόταν η στέψη του Βυζαντινού αυτοκράτορα. Εδώ συνέβη η πρώτη συνάντηση του διπλωμάτη με το βασιλέα και άρχισαν οι συνομιλίες, οι οποίες καθυστερούσαν διαρκώς με υπαιτιότητα της βυζαντινής πλευράς. Οι Βυζαντινοί, κατά τη διάρκεια των συνομιλιών εκδήλωναν τη δυσαρέσκειά τους προς την πολιτική του Όθωνα Α' στη Νότια Ιταλία, η οποία είχε μετατραπεί σε μήλο της έριδος μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών.

Κατά τη συνάντηση, ο Νικηφόρος Φωκάς έκανε φρικτή εντύπωση στο Γερμανό διπλωμάτη. Είναι δύσκολο να φαντασθεί κανείς πιο αποκρουστική εικόνα από αυτή που μας παρέδωσε ο Λιουτπράνδος για το Βυζαντινό αυτοκράτορα.

Σύμφωνα με την περιγραφή του, ο Νικηφόρος Φωκάς ήταν κοντός, έμοιαζε με πυγμαίο με βαρύ κεφάλι και είχε μικροσκοπικά, σαν του τυφλοπόντικα, μάτια. Η πλατιά γενειάδα με λευκές εδώ και εκεί τρίχες και τα μακριά και πυκνά μαλλιά τού προσέδιδαν τη μορφή αγριόχοιρου, το δε χρώμα του δέρματος ήταν ίδιο με το χρώμα Αιθίοπα. «Αυθάδης στη γλώσσα, πονηρός σαν αλεπού, πανούργος και ψεύτης όπως ο Οδυσσέας», αυτό είναι το θλιβερό πορτραίτο που παρουσιάζει ο κακόγλωσσος Λογγοβάρδος (ό.π., σ. 177).

Ο Λιουτπράνδος, σύμφωνα με το πρωτόκολλο, προσκλήθηκε αργότερα από τον αυτοκράτορα να συμμετάσχει στην επίσημη εκκλησιαστική πομπή που ετελείτο στις μεγάλες γιορτές. Οργισμένος με την αποτυχία της εξέλιξης των συνομιλιών και την κακή υποδοχή, ο Λουτπράνδος περιέγραψε και αυτή τη γιορτή με τα μελανότερα χρώματα. Παρατήρησε, λοιπόν, ότι κατά την επίσημη έξοδο του βασιλέα στην πόλη, οι οδοί διακοσμούνταν με φτηνές

ασπίδες και δόρατα και ο συγκεντρωμένος λαός ήταν στην πλειοψηφία του ξυπόλυτος. Οι επίσημες ενδυμασίες των αξιωματούχων ήταν φθαρμένες από τον καιρό, γεγονός που μαρτυρούσε ότι είχαν κληρονομηθεί από τους παππούδες τους. Οι δοξολογίες προς τιμή του βασιλέα και οι προσφωνήσεις «εις πολλά έτη» κατά την είσοδό τους στο ναό της Αγίας Σοφίας φάνηκαν στον Λιουτπράνδο υποκριτικές εκδηλώσεις ποταπής κολακείας (ό.π., σ. 180-1). Την ίδια ημέρα ο αυτοκράτορας κάλεσε τον εκπρόσωπο του Όθωνα στα ανάκτορα για το αποχαιρετιστήριο συμπόσιο. Ακριβώς τότε συνέβησαν τα πιο ταπεινωτικά για το διπλωμάτη γεγονότα. Στο τραπέζι τού προσφέρθηκε μόνο η 15η θέση, γεγονός που ο Λιουτπράνδος το εξέλαβε ως απαράδεκτη προσβολή προς το Γερμανό αυτοκράτορα. Ο Νικηφόρος Φωκάς φερόταν αλαζονικά και υπεροπτικά, καυχιόταν για τη δύναμη του κράτους του, του στρατού και του στόλου, περιέπαιζε τους Γερμανούς για την αδυναμία τους να πολεμήσουν τόσο με το ιππικό, όσο και με το πεζικό, αναφερόταν σκωπτικά στο γεγονός ότι δε διέθεταν πολεμικό στόλο. Συν τοις άλλοις, «τους εμποδίζει, πρόσθεσε ο αυτοκράτορας κοροϊδεύοντας, η ασιτία των στομαχιών τους. Θεός τους είναι η γαστέρα, ανδρεία τους η ζάλη, πονηριά το μεθύσι, το ξεμέθυσμα είναι η αδυναμία τους, η αποχή ο φόβος τους». «Εσείς δεν είστε Ρωμαίοι, αλλά Λογγοβάρδοι», είπε, τελειώνοντας την ομιλία του. Ο Λιουτπράνδος, στην απάντησή του, άρχισε να κατηγορεί τους Ρωμαίους, από τους οποίους ξεκίνησαν κατά τη γνώμη του όλα τα κακά στον κόσμο. Ο βασιλεύς, εξοργισμένος, διέταξε με νοήματα των χεριών του να πάψει και να απομακρυνθεί από την αίθουσα (ό.π., σ. 181-9).

Ο Γερμανός διπλωμάτης με τη συνοδεία του παρέμεινε ακόμη 120 ολόκληρες ημέρες στην Κωνσταντινούπολη, περνώντας αρρώστιες, στερήσεις και υφιστάμενος διάφορους εμπαιγμούς. Οι συνομιλίες δεν είχαν κανένα απολύτως αποτέλεσμα. Οι Βυζαντινοί άρχοντες φέρονταν υπεροπτικά στον πρέσβη, ονόμαζαν τη χώρα του φτωχό συγγενή της Σαξονίας, απειλούσαν τους Γερμανούς με

διάλυση, επαίρονταν και φέρονταν άξεστα, ενώ ξαφνικά, λίγο πριν αποχωρήσει από την Κωνσταντινούπολη, άρχισαν να είναι υποκριτικά ευγενικοί και κολακευτικοί, δίνοντας στον Λιουτπράνδο άφθονα φιλιά. Ο Λιουτπράνδος εξοργισμένος προσθέτει ότι στο πρώτο του ταξίδι, επί βασιλείας του Κωνσταντίνου Ζ', είκοσι χρόνια πριν, μετέφερε από την Κωνσταντινούπολη πολλά ακριβά υφάσματα χωρίς κανέναν έλεγχο, ενώ τώρα του πήραν ακόμη και εκείνα που του χάρισε ο ίδιος ο αυτοκράτορας. Σύμφωνα με τα λόγια του Λιουτπράνδου, η Κωνσταντινούπολη, η οποία μέχρι πριν λίγο καιρό ανθούσε, τώρα έγινε φτωχή, ενώ οι κάτοικοί της ύπουλοι, πονηροί, επιθετικοί, ματαιόδοξοι (ό.π., σ. 199-200).

Ο επίσκοπος της Κρεμόνας πήρε την εκδίκησή του για τη δυσαρέσκεια που του προκάλεσε η πλήρης αποτυχία της αποστολής του με λεπτομερείς περιγραφές της βυζαντινής πρωτεύουσας και του ηγεμόνα της, τις οποίες συνέταξε με σατιρικό ύφος που γίνεται συχνά γελοιογραφικό. Όσο του προκαλούσαν το θαυμασμό τα πάντα στην Κωνσταντινούπολη παλιότερα, τόσο τώρα τον εκνεύριζαν. Το έργο του Λιουτπράνδου*, το οποίο συνέγραψε λίγο μετά την επιστροφή του από την Κωνσταντινούπολη, τυπικά αποτελεί απολογισμό προς τον Όθωνα Α' για την πρεσβεία, ουσιαστικά όμως είναι εχθρικό λιβελογράφημα, που στρέφεται κατά των βυζαντινών ανακτόρων. Όλο το έργο στάζει χολή και μίσος για τη βυζαντινή κυβέρνηση, για τις διπλωματικές μηχανορραφίες, για τα ήθη της αυλικής αριστοκρατίας, για το εθιμοτυπικό και τις φιλοφρονήσεις των ανακτόρων. Η αφήγηση του Λιουτπράνδου διακατέχεται από τη βαθιά εχθρότητα, η οποία χώριζε ήδη το δυτικό και το βυζαντινό κόσμο, παρά τις προσπάθειες προσέγγισής τους. Για τους Έλληνες οι συμπατριώτες του Λιουτπράνδου παρέμεναν βάρβαροι, αμόρφωτοι και αδηφάγοι. Ο Λιουτπράνδος, απ' την

* De legatione Constantinopolitana (σ.τ.μ.)

άλλη, θεωρούσε τους Βυζαντινούς κίβδηλους και αδύναμους. Είναι δύσκολο να πει κανείς ποιες από τις ύβρεις εναντίον του Βυζαντίου είναι αληθινές και ποιες ψεύτικες. Ποιες από τις εικόνες της ζωής της βυζαντινής κοινωνίας αντιστοιχούν στην πραγματικότητα και ποιες είναι καρπός του πληγωμένου του εγωισμού. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, η τόσο μελανή «εικόνα του εχθρού», την οποία έδωσε ο Γερμανός διπλωμάτης, να οφείλεται κατ' εξοχήν στην επιθυμία του να δικαιολογηθεί στον Όθωνα Α' για την αποτυχία του στη διπλωματική αποστολή.

Από τις περιγραφές του Λιουτπράνδου προκύπτει μεταξύ άλλων ότι οι Βυζαντινοί, εάν το θεωρούσαν απαραίτητο, μπορούσαν να καταπλήξουν τους αλλοδαπούς διπλωμάτες με την πολυτέλεια της υποδοχής. Μπορούσαν, όμως, και να τους ταπεινώσουν, κάνοντας δύσκολη την παραμονή τους στην Κωνσταντινούπολη.

Πολύ σημαντικές, εξάλλου, πληροφορίες για τις μεθόδους της βυζαντινής διπλωματίας και το εθιμοτυπικό της υποδοχής των ξένων διπλωματών στην Κωνσταντινούπολη μας δίνουν και οι αφηγήσεις του Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου, το «Ρωσικό Χρονικό», ο χρονογράφος Ιωάννης Σκυλίτσης και άλλες πηγές για την πρεσβεία της Ρωσίδας πριγκίπισσας Όλγας[31]. Οι συνομιλίες των Βυζαντινών με την πριγκίπισσα Όλγα έλαβαν χώρα σε περίοδο που η διεθνής κατάσταση ήταν πολύ δύσκολη. Ήδη αυτή την περίοδο οι σχέσεις του Βυζαντίου με την αρχαία Ρωσία διήνυαν μακρύ και δύσκολο δρόμο. Η εμφάνιση και ενίσχυση του νέου ρωσικού κράτους στην Ανατολική Ευρώπη δεν μπορούσε παρά να προκαλέσει, όπως ήταν φυσικό, την προσοχή της βυζαντινής κυβέρνησης.

Η βυζαντινή διπλωματία προσπαθούσε με όλες της τις δυνάμεις να εμποδίσει την εξάπλωση της ρωσικής επιρροής στην περιοχή της Μαύρης θάλασσας και να αποκόψει τη Ρωσία από αυτήν.

Η Ρωσία, απ' την πλευρά της, επιδιδόταν σ' αυτόν το μακραίω-

να αγώνα, καταφέρνοντας, από καιρό εις καιρόν, καίρια πλήγματα στα σημαντικότερα βυζαντινά κέντρα. Το Βυζάντιο απαντούσε, παροτρύνοντας εναντίον της Ρωσίας άλλους γειτονικούς λαούς. Εκτός αυτού, σημαντικό μέσο της βυζαντινής πολιτικής αποτέλεσε ο εκχριστιανισμός της Ρωσίας. Μετά την εκστρατεία των Ρώσων στην Κωνσταντινούπολη το 860 και το 907, και τη σύναψη των ρωσοβυζαντινών συμφωνιών το 867 και το 901, οι σχέσεις μεταξύ της Ρωσίας και του Βυζαντίου σταθεροποιήθηκαν προσωρινά.

Ωστόσο η εκστρατεία του δούκα Ιγκόρ στην Κωνσταντινούπολη το 941 δυσκόλεψε εκ νέου την κατάσταση. Μετά τη σύναψη της νέας συμφωνίας το 944 και στη συνέχεια μετά το θάνατο του Ιγκόρ, οι σχέσεις του Βυζαντίου και της Ρωσίας ήταν ειρηνικές. Παρ' όλα αυτά το βυζαντινό κράτος ανησυχούσε ιδιαίτερα για την κατάσταση των σχέσεων με τη Ρωσία, φοβούμενο νέες επιθέσεις από την πλευρά της. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο προσπαθούσε να έχει ως μόνιμους συμμάχους του εναντίον της τους Πετσενέγκους. Ωστόσο, το Βυζάντιο ήταν υποχρεωμένο να έχει καλές σχέσεις με τη Ρωσία, ως αναγκαία προϋπόθεση εξασφάλισης από αυτήν μισθοφόρων πολεμιστών για τη διαπάλη του με τους Άραβες. Η δε Ρωσία είχε ανάγκη προνομιακών εμπορικών σχέσεων με την αυτοκρατορία και χρειαζόταν την ανάπτυξη καλών σχέσεων μαζί της, ώστε να αναβαθμίσει το γόητρο του ανερχόμενου, όντως, αρχαίου ρωσικού κράτους σε διεθνές επίπεδο. Τα δύο κράτη, παίρνοντας υπόψη αυτές τις καταστάσεις, έκαναν βήματα αμοιβαίας προσέγγισης. Το 957 η Ρωσίδα ηγεμονίδα Όλγα με την ακολουθία της ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη και έγινε δεκτή από τον Κωνσταντίνο τον Πορφυρογέννητο. Στην Κωνσταντινούπολη, κατά πάσα πιθανότητα, βαπτίσθηκε και έλαβε το χριστιανικό όνομα Ελένη[32]. Η βάπτιση της Όλγας και η απόκτηση του τίτλου «κόρη» του αυτοκράτορα είναι σημαντικές μαρτυρίες αναφορικά με τις προθέσεις της Ρωσίδας ηγεμονίδας, που συνδέονταν στενά με τη σύναψη ευνοϊκότερων και στενότερων εμπορικών και πολιτικών σχέσεων της Ρωσίας με την αυτοκρατορία. Η απόκτηση πλέον τι-

μητικού τίτλου από ηγέτες της χώρας προσέδιδε ανώτερο πολιτικό γόητρο στο ρωσικό κράτος και εναρμονιζόταν με την εξωτερική πολιτική της Ρωσίας για βελτίωση των σχέσεών της με το Βυζάντιο.

Ωστόσο, η διπλωματική αποστολή της Όλγας δεν ξεκίνησε και πολύ ευνοϊκά για τους Ρώσους. Η Όλγα παρέμεινε για πολύ «στο πλοίο» (δηλαδή στο λιμάνι της πρωτεύουσας). Η παρατήρηση αυτή συμπίπτει με τις πληροφορίες που δίνει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, ότι έγινε, δηλ., δεκτή για πρώτη φορά στα ανάκτορα μόνο στις 9 Σεπτεμβρίου, ενώ τα ρώσικα καραβάνια ξεκινούσαν για την αυτοκρατορία συνήθως καλοκαίρι. Στη σύνθεση της ακολουθίας της Όλγας συμπεριλαμβάνονταν τόσο οι κοντινοί συγγενείς της, όσο και πολύ μακρινοί, 6 συγγενείς, 20 διπλωμάτες, 43(44) έμποροι, ο ιερέας Γρηγόριος, 3 μεταφραστές και πολλοί υπηρέτες και υπηρέτριες. Όλοι μαζί πάνω από εκατό άνθρωποι[33], που έπαιρναν αξιοσέβαστες αποδοχές (σε χρήματα και ενδυμασία) από τη βυζαντινή κυβέρνηση. Για πρώτη φορά στην ιστορία η Ρωσία έστελνε τόσο αντιπροσωπευτική αποστολή στο Βυζάντιο[34].

Σύμφωνα με το έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου «Περί της βασιλείου τάξεως» η Όλγα είχε τον τίτλο του «ηγεμόνα και της αρχόντισσας των Ρώσων» (σ. 511). Ποιο, όμως, ήταν το επίπεδο υποδοχής της πρεσβείας της Όλγας στα ανάκτορα; Η πρώτη ακρόαση της Όλγας από τον αυτοκράτορα έγινε στις 9 Σεπτεμβρίου με τον ίδιο τρόπο, όπως διεξάγονταν οι ακροάσεις των αλλοδαπών ηγεμόνων ή των διπλωματών ισχυρών κρατών. Σύμφωνα με την αφήγηση του ίδιου του Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου, «η αρχόντισσα μπήκε μαζί με τις παραπλήσιες συγγενείς της αρχόντισσες και τις πιο διακεκριμένες από τις υπηρέτριες. Εκείνη ήταν πρώτη στη σειρά μπροστά απ' όλες τις γυναίκες, οι δε άλλες ακολουθούσαν η μία μετά την άλλη πίσω από αυτήν. Αυτή σταμάτησε εκεί, όπου κάνει συνήθως ερωτήσεις ο λογοθέτης»[35]. Έγιναν οι επίσημες ερωτήσεις για τον τίτλο, συνηθισμέ-

νες ευχές και ερωτήσεις για την υγεία της οικογένειας. «Πίσω από αυτήν ακολούθησαν οι διπλωμάτες και οι έμποροι των αρχόντων της Ρωσίας, οι οποίοι σταμάτησαν πίσω από το παραπέτασμα, στο τέλος της σκηνής». Η υποδοχή είχε οργανωθεί εξίσου πλουσιοπάροχα με αυτή που περιέγραψε ο Λιουτπράνδος κατά την πρώτη αποστολή του στην ίδια πολυτελή αίθουσα της Μαγναύρας, υπό τους ήχους του οργάνου.

Ωστόσο, ο Κωνσταντίνος Η′ ο Πορφυρογέννητος περιέγραψε και κάποιες λεπτομέρειες στην υποδοχή της Ρωσίδας ηγεμονίδας, οι οποίες δεν έμοιαζαν με καμία άλλη κατά τη διάρκεια συνάντησης με άλλους αλλοδαπούς διπλωμάτες. Είχε, μάλλον, σημασία το γεγονός ότι η Όλγα δεν ήταν διπλωμάτης, αλλά ηγεμόνας ισχυρού κράτους. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο ο αυτοκράτορας έκανε στην Όλγα μια σειρά από υποχωρήσεις, σε σχέση με τις καθορισμένες εθιμοτυπικές συνήθειες. Μόλις σηκώθηκαν όρθιοι οι αυλικοί, ενώ ο βασιλεύς ανέβηκε στο θρόνο του «Σολομώντα», οι κουρτίνες που χώριζαν τη Ρωσίδα αρχόντισσα από την αίθουσα τραβήχτηκαν και η Όλγα μπροστά απ' όλη την πρεσβεία κατευθύνθηκε προς τον αυτοκράτορα. Συνήθως οδηγούσαν τον ξένο διπλωμάτη προς το θρόνο δύο ευνούχοι, οι οποίοι τον κρατούσαν από τα χέρια και αυτός προσκυνούσε στη συνέχεια, έπεφτε δηλαδή κάτω στα πόδια του αυτοκράτορα. Τίποτα, ωστόσο, παρόμοιο δε συνέβη με την Όλγα. Εκείνη χωρίς τη συνοδεία ευνούχων πλησίασε προς το θρόνο και συζητούσε με τον αυτοκράτορα όρθια με τη βοήθεια του λογοθέτη. Κατά την υποδοχή συμμετείχε όλη η αυλή και η ατμόσφαιρα ήταν εορταστική. Μετά την ανταλλαγή χαιρετισμών μετέφεραν στην αίθουσα τα πλούσια δώρα που έφερε η Ρωσίδα αρχόντισσα και η μουσική σιώπησε. Εδώ τελείωσε η επίσημη υποδοχή και η Όλγα, υπό τους ήχους του οργάνου που ξανάρχιζε να παίζει, απομακρύνθηκε.

Την ίδια μέρα διαδραματίστηκε μια ακόμα παραδοσιακή για τους υψηλούς απεσταλμένους επίσημη τελετή, παρόμοια με εκείνη που περιέγραψε ο Λιουτπράνδος: ένα γεύμα, κατά τη διάρκεια

του οποίου διασκέδασαν τους παρευρισκόμενους με τις καλύτερες εκκλησιαστικές χορωδίες της Κωνσταντινούπολης και με διάφορες θεατρικές παραστάσεις. Το γεύμα αυτό οργάνωσε η αυτοκράτειρα, σύζυγος του Κωνσταντίνου Η', Ελένη.

Κατά τη διάρκεια του επίσημου γεύματος, η Όλγα μπήκε και πάλι στην αίθουσα, όπου ήταν καθισμένη στο θρόνο η αυτοκράτειρα και τη χαιρέτησε με υπόκλιση. Η Όλγα κάθισε σε «απομονωμένο τραπέζι» μαζί με την αυτοκράτειρα, τη νύφη της, που ήταν μνηστή του νεαρού Ρωμανού Β', και μερικές ακόμη υψηλές κυρίες της αυλής, οι οποίες είχαν το δικαίωμα να παρακάθονται σ' ένα τραπέζι με τα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Το δικαίωμα αυτό απέκτησε και η Ρωσίδα αρχόντισσα. Οι άντρες της διπλωματικής αποστολής βρίσκονταν την ίδια στιγμή με τον αυτοκράτορα και το διάδοχό του σε άλλη αίθουσα, τη Χρυσή. Ο αυτοκράτορας χάρισε, κατά τη διάρκεια του γεύματος, στους συγγενείς της Όλγας, τους διπλωμάτες, τους εμπόρους, ως δώρο, διάφορα ποσά ασημένιων νομισμάτων. Η Όλγα βρέθηκε στο ίδιο τραπέζι με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, το γιο του Ρωμανό και άλλα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Ο αυτοκράτορας δώρισε στην Όλγα χρυσό πινάκιο με ανεκτίμητη καλλιτεχνική εργασία, διακοσμημένο με πολύτιμους λίθους και γεμισμένο με ασημένια νομίσματα. Δώρα πήραν επίσης οι συγγενείς της και οι υπηρέτριες.

Μετά το γεύμα έγινε μικρό διάλειμμα που η Όλγα το πέρασε σε μιαν από τις αίθουσες του ανακτόρου και στη συνέχεια έλαβε χώρα ιδιωτική συνάντηση με την αυτοκρατορική οικογένεια. Το γεγονός αυτό, όπως σημείωσε ο Γ. Οστρογκόρσκι, ήταν μοναδικό και δε συνέβη ποτέ τίποτε το παρόμοιο με την υποδοχή των συνηθισμένων διπλωματών. «Στη συνέχεια, όταν ο βασιλεύς με την αυγούστα και τα πορφυρογέννητα παιδιά του κάθισαν, κάλεσαν την αρχόντισσα από την αίθουσα συμποσίων. Αφού κάθισε μετά από κέλευσμα του βασιλέως, συζήτησε μαζί του, όσο εκείνη επιθυμούσε» (De cer. II. 15). Εδώ, σε στενό κύκλο, διεξήχθησαν οι συνομιλίες και διευκρινίστηκαν οι λόγοι της επίσκευψής της Όλγας στην

Κωνσταντινούπολη, κάτι που επίσης δεν προβλεπόταν από το καθορισμένο εθιμοτυπικό της υποδοχής των διπλωματών[36].

Ακόμη και κατά τη διάρκεια του επίσημου αποχαιρετιστήριου γεύματος, στις 18 Οκτωβρίου, η αρχόντισσα κάθισε στο ίδιο τραπέζι με τον αυτοκράτορα και τα παιδιά του. Μια συνηθισμένη διπλωματική αποστολή, ή ένας συνηθισμένος διπλωμάτης δεν έχαιραν στην Κωνσταντινούπολη παρόμοιων προνομίων. Η αποχαιρετιστήρια ακρόαση έγινε και πάλι στη Χρυσή Αίθουσα. Κατά το συμπόσιο η Όλγα με ένα τμήμα της ακολουθίας της παρακάθισε και πάλι με την αυτοκράτειρα, ενώ οι άνδρες της διπλωματικής αποστολής γευμάτισαν με τον αυτοκράτορα. Σύμφωνα δε με το «Ρωσικό Χρονικό», ο αυτοκράτορας παρακάθισε στο ίδιο τραπέζι με τη Ρωσίδα ηγεμόνιδα και έμεινε κατάπληκτος από την ευφυΐα της.

Στο τέλος του συμποσίου η Όλγα και τα μέλη της ακολουθίας της έλαβαν ως δώρα χρηματικά ποσά. Η αλήθεια είναι πως ήταν λιγότερα από την πρώτη φορά (De cer. σ. 598). Ακόμη μια χαρακτηριστική λεπτομέρεια διαφοροποιεί ιδιαίτερα την υποδοχή της ρωσικής διπλωματικής αποστολής, τόσο στις 9 Σεπτεμβρίου, όσο και στις 18 Οκτωβρίου, από των άλλων διπλωμάτων: κατά την περιγραφή των συναντήσεων αυτών δε γίνεται μνεία για καμία άλλη διπλωματική αποστολή. Μέχρι τότε, στο ιστορικό της βυζαντινής αυλής υπήρχε η συνήθεια να γίνεται επίσημη υποδοχή την ίδια μέρα σε μερικές κατά σειρά ξένες αποστολές, ενώ στο συμπόσιο τους καλούσαν όλους μαζί, κάτι που διηγείται και ο Λιουτπράνδος[37].

Οι αλλαγές που σημειώθηκαν στην υποδοχή και κατά τη φιλοξενία της αρχόντισσας Όλγας είναι αρκετά περίεργες και μαρτυρούν, κατά πάσα πιθανότητα, τον έντονο παρασκηνιακό διπλωματικό αγώνα, κατά τη διάρκεια των συνομιλιών[38]. Οι διπλωματικές διαπραγματεύσεις κατά την υποδοχή της αρχόντισσας στα ανάκτορα και ολόκληρο το εθιμοτυπικό της παραμονής της στη βυζαντινή πρωτεύουσα μάλλον άρχισαν πριν ακόμα και από την ανα-

χώρησή της και συνεχίστηκαν και μετά την άφιξη στην Κωνσταντινούπολη του ρωσικού στολίσκου. Αυτές διήρκεσαν πολλές μέρες. Τελικά, οι Ρώσοι κατάφεραν μια σειρά υποχωρήσεων στο τελετουργικό υποδοχής της μεγάλης αρχόντισσας. Για τα καθιερωμένα της βυζαντινής διπλωματίας τέτοιου είδους αποκλίσεις ήταν πολιτικές υποχωρήσεις με πολύ σοβαρή σημασία.

Είναι, επίσης, προφανές ότι ταυτόχρονα με τις άλλες εκδηλώσεις διεξάγονταν συνομιλίες επί των σημαντικότερων ζητημάτων των πολιτικών σχέσεων του Βυζαντίου και των Ρώσων. Το Βυζάντιο προσπαθούσε να ενισχύσει και να εδραιώσει τις συνθήκες συμμαχίας του 944. Επιπλέον, η αυτοκρατορία χρειαζόταν τη Ρωσία ως αντιστάθμισμα εναντίον του χανάτου των Χαζάρων, παραδοσιακού συμμάχου στον αγώνα της εναντίον των Αράβων στην Υπερκαυκασία, στα σύνορα της Συρίας και στην περιοχή της Μεσογείου[39].

Εκτός των άλλων, το Βυζάντιο προσπαθούσε να χρησιμοποιήσει τον εκχριστιανισμό της Ρωσίας, που μόλις άρχιζε, για τους δικούς του σκοπούς. Οι Ρώσοι με τη σειρά τους προσπαθούσαν να χρησιμοποιήσουν τις δυσκολίες των Βυζαντινών για την περαιτέρω ανύψωση του πολιτικού τους γοήτρου, για να επιτύχουν την αναγνώριση από την αυτοκρατορία ενός νέου πολιτικού τίτλου της Ρωσίας και πιθανόν για να συνάψουν γάμο μεταξύ της άρχουσας τάξης των δύο χωρών. Η Όλγα με τον ασπασμό του χριστιανισμού στο Βυζάντιο κατόρθωσε συγκεκριμένα αποτελέσματα ως προς τον πρώτο σκοπό: απέκτησε τον τίτλο της «κόρης» του αυτοκράτορα και ανυψώθηκε στη βυζαντινή διπλωματική ιεραρχία πάνω από όλους τους κρατικούς λειτουργούς, που έφεραν τον τίτλο «εκλαμπρότητα», όπως κάποτε ο Ολέγκ.

Ωστόσο, η βάπτιση της Όλγας ήταν μεν πολιτική πράξη αλλά αφορούσε την ίδια και δεν προέβλεπε την ίδρυση εκκλησιαστικής οργάνωσης στη Ρωσία. Η Ρωσία της εποχής εκείνης δεν ήταν έτοιμη να ασπαστεί το χριστιανισμό: στο Κίεβο η ειδωλολατρία ήταν αρκετά ισχυρή και η πλειοψηφία της αριστοκρατίας ήταν ένθερ-

μος υποστηρικτής της ειδωλολατρικής πίστης. Παρά το γεγονός, ότι ο εκχριστιανισμός της ρωσικής κοινωνίας προχωρούσε, και σ' αυτό βοηθούσε και η συμφωνία του 944, η ισχύς της οποίας διαρκούσε ακόμα και στα μέσα της δεκαετίας του '50 του 10ου αιώνα, το Βυζάντιο δεν είχε επιτυχίες στην προσπάθεια προσεταιρισμού των χριστιανών υπηκόων της Ρωσίας για την προώθηση των δικών του πολιτικών σκοπών[40].

Ίσως το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγηθεί με το ότι η άφιξη της αρχόντισσας Όλγας δεν οδήγησε, πιθανότατα, στη σύναψη οποιασδήποτε επίσημα διατυπωμένης συμφωνίας και η ηγεμονίδα του ρωσικού κράτους δεν έμεινε ευχαριστημένη με τα αποτελέσματα της αποστολής της, παρότι η συμφωνία του 944 ήταν επικυρωμένη και σε ισχύ. Παρ' όλα αυτά οι πληροφορίες τόσο του «Ρωσικού Χρονικού», όσο και του Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου, για την παραμονή της Όλγας, ρίχνουν άπλετο φως στις μεθόδους της βυζαντινής διπλωματίας και στη ζωή της Κωνσταντινούπολης κατά το 10ο αιώνα.

Κατά την περίοδο της βασιλείας του Σβιατοσλάβ, οι σχέσεις μεταξύ της αρχαίας Ρωσίας και του Βυζαντίου ήταν ακόμα πιο περίπλοκες. Το Βυζάντιο, απασχολημένο με τους επίπονους πολέμους με τους Άραβες στην Ανατολή, ήταν υποχρεωμένο να εξασφαλίσει τα βόρεια σύνορά του. Σύμφωνα με τον Β.Τ. Πασούτο, η αυτοκρατορία αποφάσισε να παίξει διπλό παιχνίδι: να στρέψει τη Ρωσία εναντίον της Βουλγαρίας και τους Πετσενέγκους εναντίον της Ρωσίας[41]. Το Βυζάντιο, χρησιμοποιώντας τις προσφιλείς μεθόδους της βυζαντινής διπλωματίας, όπως την εξαγορά των «βαρβάρων», την ιδεολογική εξάρτηση, την παρότρυνση ορισμένων λαών εναντίον κάποιων άλλων, στηριγμένο ακόμα και στη συμφωνία του 944, κατόρθωσε να μεθοδεύσει την εκστρατεία του Σβιατοσλάβ στον Δούναβη και τη συντριβή της Βουλγαρίας. Ο Ρώσος ηγεμόνας, όμως, αφού πέτυχε μια σειρά από λαμπρές νίκες, άρχισε να σχεδιάζει τη μεταφορά της πρωτεύουσάς του στον Δούναβη. Το καλοκαίρι του 970 τα στρατιωτικά αποσπάσματα του Σβιατοσλάβ διέσχισαν τη

Βαλκανική οροσειρά, εισέβαλαν στη Θράκη και άρχισαν να μετακινούνται προς την Κωνσταντινούπολη. Ο Σβιατοσλάβ κατόρθωσε να ιδρύσει αντιβυζαντινή συμμαχία, στην οποία συμμετείχαν οι Βούλγαροι, οι Ούγγροι και για κάποιο διάστημα οι Πετσενέγκοι. Η απειλή εναντίον της πρωτεύουσας ανησύχησε ιδιαίτερα τη βυζαντινή κυβέρνηση και την ανάγκασε να επιστρατεύσει ισχυρές δυνάμεις εναντίον του επικίνδυνου εχθρού. Ο αυτοκράτορας Τσιμισκής Α′ (967-976), χρησιμοποιώντας όλες τις δολοπλοκίες της βυζαντινής διπλωματίας, σε συνδυασμό και με τις πολεμικές επιχειρήσεις, διέσπασε την αντιβυζαντινή συμμαχία, εισέβαλε στη Βουλγαρία και τον Ιούλιο του 971 νίκησε τα στρατεύματα του Σβιατοσλάβ στο Δορύστολο (Σιλιστρία), στον Δούναβη. Ο Σβιατοσλάβ αναγκάστηκε να αρχίσει ειρηνευτικές συνομιλίες. Η αξιολόγηση της ρωσο-βυζαντινής συμφωνίας στο Δορύστολο το 971 προκάλεσε μεγάλη συζήτηση μεταξύ των επιστημόνων[42]. Ο Τσιμισκής δέχθηκε πολύ ευνοϊκά τις ειρηνικές προτάσεις του Σβιατοσλάβ, καθώς ο νικητής του πολέμου θεώρησε ωφελιμότερο να μη συνεχίσει το σκληρό πόλεμο αλλά να αποκαταστήσει τις συμμαχικές σχέσεις με το βάρβαρο από το βορρά. Πρώτα απ' όλα πέτυχε προκαταρκτική συμφωνία κατάπαυσης των στρατιωτικών δραστηριοτήτων. Βάσει της συμφωνίας αυτής οι Ρώσοι θα ελευθέρωναν τους αιχμαλώτους και θα επέστρεφαν στην πατρίδα τους. Από την πλευρά τους, οι Έλληνες ήταν υποχρεωμένοι να εξασφαλίσουν στους Ρώσους ακίνδυνη υποχώρηση, να τους εφοδιάσουν με τρόφιμα και να πετύχουν την ουδετερότητα των Πετσενέγκων. Μετά από μερικές ημέρες μια νέα επίσημη συμφωνία επαναλάμβανε στα κύρια άρθρα της τις ρωσο-βυζαντινές συμφωνίες του 907 και του 944. Η Βυζαντινή αυτοκρατορία ανανέωσε τις εμπορικές της σχέσεις με τη Ρωσία, ενώ η Ρωσία τη στρατιωτική βοήθεια προς αυτήν. Η συμφωνία επισφραγίστηκε με την προσωπική συνάντηση του Σβιατοσλάβ και του Ιωάννη Τσιμισκή, την οποία περιέγραψε ο Λέων ο Διάκονος. Μυστικά δε, το Βυζάντιο, ακολουθώντας τον κώδικα προδοσίας της βυζαντινής διπλωματίας, παρότρυνε εναντίον του Σβιατοσλάβ τους

Πετσενέγκους, προετοιμάζοντας έτσι το θάνατό του στην περιοχή του Δνείπερου ποταμού, την άνοιξη του 972.

Οι σχέσεις του Βυζαντίου με τις σλαβικές χώρες γενικά, συμπεριλαμβανομένου και των Βουλγάρων, ήταν πάντα πολύ περίπλοκες και οι ειρηνικές συμφωνίες εναλλάσσονταν μόνιμα από τον 9ο έως τις αρχές του 11ου αιώνα με μακροχρόνιους και αιματηρούς πολέμους[43].

Εξαιρετική ανάπτυξη της βυζαντινής διπλωματίας παρατηρείται κατά την περίοδο των Κομνηνών. Επί Αλεξίου Α' του Κομνηνού, ο οποίος ήταν ευφυής και προσεκτικός διπλωμάτης, η αυτοκρατορία εύρισκε συχνά διέξοδο από τις οξύτατες διεθνείς καταστάσεις διά της διπλωματικής οδού. Απειλητικός εχθρός του Βυζαντίου από τη Δύση ήταν κατά τον 11ο αιώνα οι Νορμανδοί. Με την ενθρόνιση του Αλεξίου του Κομνηνού, ο Ροβέρτος Γυϊσκάρδος πέρασε την Αδριατική θάλασσα και πολιόρκησε το Δυρράχιο. Οι Σλάβοι του Ντουμπρόβνικ και άλλων Δαλματικών πόλεων του παρείχαν υποστήριξη. Η μάχη του Δυρραχίου (18 Οκτωβρίου 1081) έφερε τη νίκη στους Νορμανδούς. Μετά από αυτήν, η Βόρεια Ελλάδα βρέθηκε υπό την κυριαρχία τους για μερικά χρόνια. Οι Νορμανδοί διέσχισαν την Ήπειρο και τη Θεσσαλία και πολιόρκησαν τη Λάρισα. Οι ήττες των Βυζαντινών συνεχίζονταν. Ο Αλέξιος αναζητώντας με επιμονή συμμάχους, έκανε διαπραγματεύσεις με το Γερμανό αυτοκράτορα. Ο πλέον φερέλπις σύμμαχος των Ρωμαίων στη Δύση αποδείχθηκε η Βενετία, η οποία δεν επιθυμούσε να δει και τις δύο ακτές της Αδριατικής υπό την κυριαρχία του Νορμανδού δούκα. Τον Μάιο του 1082 υπογράφηκε συμφωνία με τη δημοκρατία του Αγίου Μάρκου. Ο βασιλεύς υποσχέθηκε στους Βενετούς πλουσιοπάροχα δώρα και εμπορικά προνόμια ως αντάλλαγμα για τη βοήθεια του πολεμικού ναυτικού. Ο Αλέξιος Α' προσέλαβε με επιτυχία για λογαριασμό του και στρατεύματα των Σελτζούκων, υποστηρίζοντας ταυτόχρονα τις συνωμοσίες της νορμανδικής αριστοκρατίας κατά του δούκα.

Η επιδέξια πολιτική του Αλεξίου έφερε τους καρπούς της: ο Ροβέρτος αναγκάστηκε να αποσυρθεί στη σπαρασσόμενη από εμφύλιους πολέμους Ιταλία. Οι Βενετοί συνέτριψαν τη νορμανδική μοίρα του στόλου, ενώ ο Αλέξιος ανάγκασε το νορμανδικό στράτευμα να παραδοθεί στην Καστοριά. Ο γιος του Ροβέρτου, Βοημούνδος, συνετρίβη στη Λάρισα. Το 1085, επιστρέφοντας ο Ροβέρτος στα Βαλκάνια, αρρώστησε από πανώλη και πέθανε. Τότε οι Βυζαντινοί πήραν πίσω το Δυρράχιο.

Ο Αλέξιος απέφευγε προς ανατολάς τις μεγάλες εκστρατείες εναντίον των Σελτζούκων[44]. Η έχθρα των εμίρηδων μεταξύ τους και ο φόβος του σουλτάνου για τους πιο ισχυρούς απ' αυτούς, παρείχαν στους Βυζαντινούς ευρύ πεδίο για τους διπλωματικούς τους ελιγμούς. Ο Αλέξιος προσπαθούσε να προσελκύσει προς τη δική του πλευρά τους Σελτζούκους εμίρηδες, οι οποίοι μετά το θάνατο το 1086 του σουλτάνου Σουλεϊμάν Α′ (1077/78-1086), πέτυχαν το διαμελισμό των κτήσεών τους σε πολλά εμιράτα, τυπικά μόνο υποταγμένα στο σουλτάνο του Ικονίου. Ο Αλέξιος σύναπτε ευκαιριακές συμμαχίες πότε με τον έναν και πότε με τον άλλον εμίρη και προσπαθούσε να επιτύχει τη σύναψη συμφωνίας με το σουλτάνο του Ικονίου. Το 1092 ο σουλτάνος πρότεινε στον Αλέξιο συμμαχία, επισφραγισμένη με δυναστικό γάμο του μεγάλου γιου του με την κόρη του αυτοκράτορα, υποσχόμενος κατ' αυτό τον τρόπο να καθαρίσει το πεδίο στη Μικρά Ασία και να προσφέρει στην αυτοκρατορία στρατιωτική βοήθεια. Όμως, η διπλωματική αποστολή στα μισά του δρόμου γύρισε πίσω, όταν πληροφορήθηκε το θάνατο του σουλτάνου.

Την περίοδο εκείνη ο εμίρης της Σμύρνης Τζαχάς προκαλούσε τη μεγαλύτερη ανησυχία στην αυτοκρατορία. Αυτός συνέτριψε το βυζαντινό στόλο και κατέλαβε τις Κλαζομενές, τη Φώκαια, τη Μυτιλήνη και τη Χίο. Ο Τζαχάς ετοιμάστηκε να επιτεθεί και εναντίον της Κωνσταντινούπολης, παρά το γεγονός, ότι οι δυνάμεις του ήταν πενιχρές. Ο στρατηγός του Αλεξίου Ιωάννης Δούκας τον συνέτριψε· στη συνέχεια η διπλωματία ανέλαβε τα περαιτέρω. Ο

Αλέξιος ξεσήκωσε εναντίον του εμίρη της Σμύρνης το συγγενή του, σουλτάνο του Ικονίου Κιλίτζ-Αρσλάν Α' (1092-1107). Ο Τζαχάς, αδυνατώντας να πολεμήσει σε δύο μέτωπα, άρχισε συνομιλίες, όμως δολοφονήθηκε κατά τη διάρκεια συμποσίου στα ανάκτορα του σουλτάνου. Προς βορρά, ο Αλέξιος Κομνηνός παρότρυνε με πολύ έξυπνο τρόπο τους Κομάνους εναντίον των Πετσενέγκων και έτσι έσωσε την αυτοκρατορία από τους επικίνδυνους νομάδες, συντρίβοντάς τους το 1091 στη Θράκη, και αφού στο μεταξύ είχε συμμαχήσει ο ίδιος με τους Κομάνους[45].

Οι επιτυχίες της διπλωματίας της βυζαντινής αυτοκρατορίας επί της βασιλείας των πρώτων Κομνηνών βοήθησε στην προσωρινή σταθεροποίησή της[46]. Η Άννα Κομνηνή αφηγήθηκε με πολύ ζωντανό και ευχάριστο τρόπο τη δραστηριότητα του πατέρα της, εξυμνώντας, όπως είναι φυσικό, τη σοφία του και τη διπλωματική του πείρα.

Οι σταυροφορίες δημιούργησαν μεγάλες δυσκολίες στο Βυζάντιο[47]. Ο Αλέξιος Κομνηνός, από την αρχή κιόλας της πρώτης σταυροφορίας, απέκτησε με τους σταυροφόρους σχέσεις αμοιβαίας δυσπιστίας και κρυφής εχθρότητας, καλυμμένης, ωστόσο, υπό το προσωπείο υποκριτικής ευμένειας. Είναι γεγονός πως ο Αλέξιος Κομνηνός κατόρθωσε να πάρει από την πλειονότητα των αρχηγών της όρκο υποτέλειας, όμως όλο τον καιρό φοβόταν ότι οι σταυροφόροι μπορούσαν να επιτεθούν στις κτήσεις της ίδιας της αυτοκρατορίας.

Σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή, ιδιαίτερα εχθρικές ήταν οι σχέσεις του πατέρα της με τον Βοημούνδο, γιο του εχθρού του Ροβέρτου Γυϊσκάρδου[48]. Η Άννα περιγράφει τον Βοημούνδο ως άνθρωπο, ο οποίος ψεύδεται και δολοπλοκεί και είναι ικανός για οποιοδήποτε κακό, ως άξεστο βάρβαρο, όμως ατρόμητο πολεμιστή. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας, αναγνωρίζοντας στο πρόσωπο του Βοημούνδου ένα σοβαρό αντίπαλο, αποφάσισε να τον προσελκύσει με κολακευτικά λόγια και πλούσια δώρα. Όμως ο «αλα-

ζονικός βάρβαρος» φέρθηκε πολύ εχθρικά και με μεγάλη επιφύλαξη. Ο Βοημούνδος, ενθυμούμενος την παλιά έχθρα με τους Έλληνες, τόσο πολύ δεν τους εμπιστευόταν, ώστε δεν άγγιξε κανένα από τα πολυτελή εδέσματα, τα οποία έστειλε σε αυτόν ο αυτοκράτορας, από φόβο μη δηλητηριαστεί. Τότε ο Αλέξιος προσπάθησε να καταπλήξει τον άξεστο Λατίνο με τη λάμψη του πλούτου της αυτοκρατορίας του. Το πάτωμα σ' ένα από τα δωμάτια του ανακτόρου ήταν στρωμένο με πολύτιμα υφάσματα, καλυμμένο με χρυσά και ασημένια νομίσματα και αντικείμενα αργυροχρυσοχοΐας. Ξαφνικά άνοιξαν την πόρτα από το δωμάτιο αυτό μπροστά στον Βοημούνδο. Ο Βοημούνδος, συγκλονισμένος από το θέαμα, αναφώνησε: «Εάν είχα τόσο πλούτο, θα είχα καταλάβει εδώ και πολύ καιρό πολλές χώρες». Τότε ο απεσταλμένος του Αλεξίου του είπε «όλ' αυτά σού τα δώρισε σήμερα ο αυτοκράτορας» (Άννα Κομν., Αλεξιάδα, σ. 291-2). Ο αλαζόνας ηγέτης του σταυροφορικού στρατεύματος αρχικά απέρριψε υπερήφανα το πλούσιο δώρο. Αφού το ξανασκέφθηκε, όμως, το δέχθηκε, έδωσε όρκο υποτέλειας στο βασιλέα και προχώρησε προς τη Μικρά Ασία. Τα γεγονότα που επακολούθησαν πήραν μια εξαιρετικά δραματική τροπή: μετά τις νίκες του Βοημούνδου και αφού ο τελευταίος κατέκτησε την Αντιόχεια, ο Αλέξιος κινητοποίησε εναντίον του στρατιωτική δύναμη, αλλά και μυστική διπλωματία. Έτσι, προσεταιρίστηκε για λογαριασμό του Βυζαντίου το σελτζούκο ηγεμόνα Κιλίτς-Αρσλάν Α', συνείργησε στην ήττα του Βοημούνδου στη Μικρά Ασία και στην αναχώρησή του για τη Δύση, περικύκλωσε τους Νορμανδούς στο Δυρράχιο και ανάγκασε τον Βοημούνδο να δεχθεί την ειρήνη. Το 1108 πραγματοποιήθηκε η σύναψη της συμφωνίας της Δεάβολης, μεταξύ Βυζαντίου και Νορμανδών, με ευνοϊκούς όρους για την αυτοκρατορία. Ο Βοημούνδος αναγνώρισε την Αντιόχεια ως θέμα του Βυζαντινού αυτοκράτορα, παραιτήθηκε από τις κτήσεις του στην Κιλικία και υποσχέθηκε στον Αλέξιο Κομνηνό στρατιωτική βοήθεια (Άννα Κομνηνή, ό.π., σελ. 364-372). Πρόκειται για μια σοβαρή νίκη της διπλωματίας του Αλεξίου[49].

Ο Αλέξιος Κομνηνός αγωνίστηκε μέχρι το τέλος της ζωής του για την ενίσχυση της αυτοκρατορίας στη Δύση και στην Ανατολή. Αναμείχθηκε στις υποθέσεις των Σέρβων, υποδαυλίζοντας τις εχθρικές διαθέσεις μεταξύ της Ζέντας και της Ράσκιας και προσπάθησε να επιτύχει συμφωνία με την Ουγγαρία, η επίδραση της οποίας γινόταν όλο και πιο αισθητή στα Βαλκάνια. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο νύμφευσε το γιο του Ιωάννη με την Ουγγαρέζα πριγκίπισσα. Ακόμη, συνέχιζε να ενοχλεί τους Σελτζούκους, πότε συνάπτοντας συμφωνίες μαζί τους και πότε πολεμώντας τους. Οι διάδοχοι του Αλεξίου συνέχισαν την επιθετική πολιτική του. Έπαιζαν αδιάκοπα με τις αντιθέσεις των μουσουλμάνων ηγεμόνων, παροτρύνοντας τους μεν εναντίον των δε. Η δεύτερη σταυροφορία, επί της βασιλείας του Μανουήλ (1143-1180), μάλλον αποδυνάμωσε, παρά ενίσχυσε τις θέσεις του Βυζαντίου στον αγώνα εναντίον των μουσουλμάνων. Το 1147 έφθασαν στην Κωνσταντινούπολη δύο μεγάλες στρατιές σταυροφόρων, στη μία από τις οποίες ήταν επικεφαλής ο βασιλέας της Γερμανίας Κορράδος Γ' (1138-1152), ενώ στην άλλη ο Γάλλος βασιλέας Λουδοβίκος Η' (1137-1180). Οι Γερμανοί ιππότες φέρονταν στην αυτοκρατορία όχι ως σύμμαχοι, αλλά μάλλον ως κατακτητές. Ο Μανουήλ δεν κατόρθωσε να πλησιάσει τον Κορράδο, παρά το γεγονός ότι ο βασιλέας είχε παντρευτεί τη συγγενή του Βέρθα Σούλτσβαχ. Ο Μανουήλ προσπάθησε να εξευμενίσει με κάθε τρόπο το Γάλλο βασιλέα, όμως και μ' αυτόν οι σχέσεις ήταν αρκετά τεταμένες, ενώ η ακολουθία του Λουδοβίκου Ζ' κατέστρωνε σχέδια κατάληψης της Κωνσταντινούπολης. Λεπτομερής αφήγηση αναφορικά με τις διαπραγματεύσεις του Μανουήλ Κομνηνού με τον Λουδοβίκο Ζ' διέσωσε ο αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, άνθρωπος του βασιλικού περιβάλλοντος, καπελλάνος Odo de Deuil. Το έργο του Odo de Deuil «Η περιπλάνηση του Λουδοβίκου Ζ', του Γάλλου βασιλέα στην Ανατολή», είναι μοναδική πηγή της ιστορίας της βυζαντινής διπλωματίας το 12ο αιώνα. Σύμφωνα με τα λόγια του χρονογράφου, ο βασιλέας είχε στην Κωνσταντινούπολη μια χαρούμενη,

αληθινά «αδελφική» υποδοχή (ό.π., σ. 60). Αμέσως μόλις έφθασαν οι σταυροφόροι στην Κωνσταντινούπολη, οι ευγενείς και οι πλούσιοι κάτοικοι της πόλης βγήκαν να προϋπαντήσουν το Γάλλο βασιλέα και τον παρακαλούσαν να επισκεφθεί τον αυτοκράτορα. Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι ο βασιλέας μπήκε στην πρωτεύουσα του Βυζαντίου μετά από παράκληση του Μανουήλ μόνο με μικρή ακολουθία, καθώς γνώριζε τις επιφυλάξεις του αυτοκράτορα, τις οποίες προκάλεσαν τα έκτροπα του γερμανικού στρατεύματος στην πόλη και δεν επιθυμούσε επίσης συγκρούσεις των πολεμιστών του με τους πολίτες. Ο αυτοκράτορας τον δέχθηκε με βασιλικές τιμές στη στοά του ανακτόρου. «... Και οι δύο κυβερνήτες είχαν σχεδόν την ίδια ηλικία και ύψος, διέφεραν μόνο στην ενδυμασία και στους τρόπους. Μετά από τους αλληλοεναγκαλισμούς και τα φιλιά μπήκαν στα ανάκτορα, όπου κάθισαν σε ίδιες πολυθρόνες που είχαν τοποθετηθεί στην κατάλληλη θέση από πριν» (ό. π., σ. 58). Εδώ συζήτησαν μεταξύ τους με τη βοήθεια διερμηνέα. Μετά το τέλος της συζήτησης χώρισαν σαν αδέλφια και οι άρχοντες οδήγησαν τον Λουδοβίκο στην έπαυλη που του είχε παραχωρηθεί. Ωστόσο ο Odo, βλέποντας αναδρομικά πλέον και γνωρίζοντας τη ρήξη που επήλθε στη συνέχεια μεταξύ των Βυζαντινών και του Λουδοβίκου, μιλά για μη ειλικρινή συμπεριφορά του Μανουήλ. Θεωρεί δε την καλή συμπεριφορά του Μανουήλ απέναντι στο Γάλλο βασιλέα ως προσωπείο που έκρυβε τα συναισθήματά του. Μάλλον όμως είναι απίθανο να είχαν επισημανθεί τα παραπάνω κατά τη διάρκεια της συνάντησης αυτής[50].

Η αφήγηση του Odo για την Κωνσταντινούπολη αντανακλά σε μεγάλο βαθμό την αντίληψη των δυτικών σταυροφόρων για το Βυζάντιο: Ένα κράμα θαυμασμού και αναγνώρισης της ομορφιάς της Κωνσταντινούπολης με την κακοπροαίρετη κριτική του βυζαντινού τρόπου ζωής, από τις θέσεις της Καθολικής Εκκλησίας.

Ο Odo αναφέρεται με λεπτομέρειες στη σωστή θέση της πόλης και στα πλούτη της. Με θαυμασμό περιγράφει τα ανάκτορα του Μανουήλ στη Βλαχέρνα: «... η εξωτερική τους ομορφιά είναι σχε-

δόν απαράμιλλη, όμως η εσωτερική ομορφιά δεν περιγράφεται με λόγια, ξεπερνάει κάθε φαντασία. Απ' όλες τις πλευρές είναι διακοσμημένα με χρυσό και πολύχρωμες εικόνες, η αυλή είναι στρωμένη με μάρμαρο, το οποίο είναι τοποθετημένο με υπέροχο γούστο. Και δεν ξέρω τι δίνει μεγαλύτερη αξία και ομορφιά, η τελειότητα της τέχνης ή το πλούσιο υλικό» (ό. π., IV, σ. 62-6). Ο δυτικός παρατηρητής μιλάει για καλό εφοδιασμό της πόλης σε πόσιμο νερό και τρόφιμα, όμως παρατηρεί ότι το εξωτερικό τείχος από την πλευρά της θάλασσας δεν είναι αρκετά ενισχυμένο και οι πύργοι χαμηλοί. Περιγράφει χαιρέκακα, πλην όμως αντικειμενικά απ' ό,τι φαίνεται, τις τρώγλες της πόλης, όπου βασιλεύει η αθλιότητα, ο ζόφος και τα εγκλήματα. «Η πόλη αυτή σε όλα ξεπερνάει το μέτρο. Βλέπετε, ξεπερνά τις άλλες πόλεις και στον πλούτο, αλλά και στην ανέχεια» (ό.π. V, σ. 86). Ο Γάλλος βασιλέας επισκέφθηκε τους ναούς της πόλης (εκτός της Αγίας Σοφίας), που ήταν εξίσου υπέροχοι όχι μόνο για την ομορφιά τους, αλλά και λόγω των ιερών λειψάνων που διέθεταν. Ο Odo δε διέκρινε στην Κωνσταντινούπολη εκείνη τη χαρακτηριστική για την καθολική δύση ιδιαίτερη θρησκευτικότητα, γεγονός που φαίνεται από τις παρατηρήσεις του, κατά τις οποίες: «όλοι όσοι μπορούν έρχονται στην εκκλησία: άλλοι από περιέργεια και άλλοι από ευλάβεια» (ό. π., IV, σ. 66). Ο αυτοκράτορας Μανουήλ παρέθεσε γεύμα προς τιμή του Γάλλου βασιλέα. «Αυτό το συμπόσιο - γράφει ο Odo - στο οποίο παρευρίσκονταν ευγενείς προσκεκλημένοι, ήταν εκπληκτικό για τον πλούτο του, τα υπέροχα εδέσματα και τις ευχάριστες διασκεδάσεις του. Προκαλούσε τέρψη ταυτόχρονα και στην ακοή και στα χείλη και στα μάτια» (ό. π.). Ωστόσο πολλοί από την ακολουθία του βασιλέα, φοβούμενοι τη δολιότητα των Ελλήνων, ανησυχούσαν για τη ζωή του. Ιδιαίτερη καχυποψία τούς προκάλεσε η εξαιρετική εξυπηρετικότητα των οικοδεσποτών. Πόσο μάλλον που υπήρχαν λόγοι και με το παραπάνω για δυσαρέσκεια των Ελλήνων: στίφη μαινόμενων σταυροφόρων, τα οποία ο βασιλέας δεν μπορούσε να θέσει υπό τον έλεγχό του ακόμα και

με τα αυστηρότερα μέτρα, λυμαίνονταν και ερήμωναν τα περίχωρα της βασιλεύουσας. Ο Λουδοβίκος καθυστέρησε πολύ, περιμένοντας ενισχύσεις στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός που επέτεινε την αμοιβαία καχυποψία και την έχθρα μεταξύ Ελλήνων και σταυροφόρων. Ο αυτοκράτορας Μανουήλ θεωρούσε, ωστόσο, πρόωρη τη διακοπή των σχέσεων με τους απρόσκλητους φιλοξενούμενους και επιδείκνυε ως συνήθως την προβλεπόμενη προσοχή στον Λουδοβίκο. Κατά την εορτή του τιμώμενου στη Δύση Αγίου Διονυσίου έστειλε στους Φράγκους ορθόδοξους ιερείς και εκκλησιαστική χορωδία. Αυτοί οι ιερείς κατέπληξαν τους «βαρβάρους» με τη λεπτεπίλεπτη συμπεριφορά τους, με τα σεμνά χειροκροτήματα και την ευελιξία των κινήσεων, ενώ η ψαλμωδία των Ελλήνων γοήτευσε τους σταυροφόρους με τη γλυκιά μελωδικότητά της και την αρμονική συνωδία βαρυτόνων και υψιφώνων. Όμως η έχθρα των σταυροφόρων για τους Έλληνες μεγάλωνε. Ο επίσκοπος της Λαγκρ Γοδεφρείδος, ακραιφνής εχθρός των Βυζαντινών, προέτρεπε να καταληφθεί η πόλη. Υπ' αυτούς τους όρους ο Μανουήλ επέσπευσε τη διεκπεραίωση των στρατευμάτων των Λατίνων στη Μικρά Ασία, όπου ως γνωστό τούς περίμενε η ήττα και η αιχμαλωσία του Λουδοβίκου το 1151. Μετά την αποχώρηση των σταυροφόρων στη Μικρά Ασία, ο Μανουήλ χρειάστηκε να επανέλθει στην προηγούμενη τακτική του: βραδεία και σταδιακή ανάκτηση εδαφών και συμπαιγνία με τους Σελτζούκους Τούρκους[51]. Ο νέος σουλτάνος του Ικονίου Κιλίτζ-Αρσλάν Β' (1156-1192) έγινε επίσημα δεκτός στην Κωνσταντινούπολη το 1061, όπου υπογράφηκε συμφωνία, η οποία επικύρωνε την αποκατάσταση της ειρήνης στη βυζαντινο-σελτζουκική μεθόριο[52]. Η βυζαντινή κυβέρνηση στα Βαλκάνια διατήρησε γενικά τον έλεγχο επί των σερβικών εδαφών, εκμεταλλευόμενη τις διαφωνίες της σερβικής αριστοκρατίας και υποστηρίζοντας κάποιες ομάδες της εναντίον κάποιων άλλων. Το 1172 τα στρατεύματα του Μανουήλ εισέβαλαν στη Σερβία. Ο Στέφανος Νεμάνια έγινε υποτελής του αυτοκράτορα, παραχωρώντας στην αυτοκρατορία δύο περιοχές

στρατηγικής σημασίας. Ο Σέρβος άρχοντας παρέμεινε πιστός στην αυτοκρατορία μέχρι το θάνατο του Μανουήλ.

Τεράστιο, εξάλλου, κίνδυνο για το Βυζάντιο αποτελούσε το Ουγγρικό βασίλειο. Οι Ούγγροι είχαν υποτάξει την Κροατία και διατηρούσαν στενούς δυναστικούς και πολιτικούς δεσμούς με τους Σέρβους άρχοντες και μόνιμους με τα ρώσικα εδάφη. Όλ' αυτά καθιστούσαν την Ουγγαρία σημαντικότατο πολιτικό παράγοντα στα βορειο-δυτικά σύνορα του Βυζαντίου. Οι Βυζαντινοί, απ' την πλευρά τους, αναμιγνύονταν στις ανακτορικές έριδες της ουγγρικής αριστοκρατίας και υποστήριζαν διεκδικητές του θρόνου, ελπίζοντας να εξασθενήσουν την ισχύ και την επιρροή της στα Βαλκάνια[53]. Ιδιαίτερα ενεργό ανάμιξη στις ουγγρικές υποθέσεις ανέπτυξε ο Μανουήλ Κομνηνός, η μητέρα του οποίου ήταν Ουγγαρέζα, με κάποιες επιτυχίες κατά περιόδους.

Στα μέσα του 12ου αιώνα επανενεργοποιήθηκαν οι Νορμανδοί, οι οποίοι άρχισαν στρατιωτικές επιχειρήσεις εναντίον του Βυζαντίου επί Ρογήρου, που είχε προσεταιριστεί τους Σέρβους και τους Ούγγρους και προσπαθούσε να συνάψει συμμαχία με το Γάλλο βασιλέα Λουδοβίκο Ζ'. Ο Μανουήλ με τη σειρά του αναζητούσε υποστήριξη από τη Βενετία και τη Γερμανία. Η αντινορμανδική συμμαχία με τον Κορράδο Γ' ενισχύθηκε μ' ένα δυναστικό γάμο. Όμως αυτή η συμμαχία των δύο αυτοκρατοριών δεν απέφερε αποτελέσματα. Ο Ρογήρος κατάφερε να εξεγείρει εναντίον του Κορράδου τους Βαυαρούς φεουδάρχες, γεγονός που ανάγκασε το Γερμανό βασιλέα να ασχοληθεί με τη διευθέτηση των εσωτερικών του υποθέσεων, όσο ο σύμμαχός του πολεμούσε με τους Νορμανδούς. Στους ουγγρο-βυζαντινούς πολέμους είχαν πρόσκαιρα εμπλακεί και δουκάτα της αρχαίας Ρωσίας. Η Ρωσία του Κιέβου ήταν σύμμαχος της Ουγγαρίας, ενώ τα πριγκιπάτα του Γκάλιτς και του Ροστόβ-Σούζνταλ υποστήριζαν το Βυζάντιο.

Η νίκη επί των Νορμανδών άνοιξε το δρόμο προς την Ιταλία για τον Μανουήλ, ο οποίος προ πολλού ονειρευόταν την κατάκτησή της. Ο Μανουήλ ανέπτυξε έντονη διπλωματική δραστηριότητα για

να εξασφαλίσει τη συμμαχία των ιταλικών πόλεων Γένουα, Πίζα, Αγκώνα, Κρεμόνα και Πάδουα. Στα τέλη 1160 το Μιλάνο έδωσε όρκους πίστης στο Βυζαντινό αυτοκράτορα. Ταυτόχρονα οι διπλωμάτες των Ρωμαίων απεργάζονταν την ενίσχυση της συμμαχίας Νορμανδών-Βυζαντινών. Φρόντιζαν, μάλιστα, να δημιουργήσουν ένωση των δύο κρατών και πρότειναν στον Γουλιέλμο Β', το νέο βασιλέα των δύο Σικελιών, να γίνει διάδοχος του Μανουήλ. Αργότερα αυτός ο τιμητικός τίτλος αποδόθηκε στον Ούγγρο πρίγκιπα Βέλα Γ'-Αλέξιο, ο οποίος, όπως και ο προκάτοχός του ο Ιστβάν Δ', τηρούσε πίστη υποτέλειας προς τον αυτοκράτορα μέχρι το 1180.[54]

Στις αρχές της δεκαετίας του 1170 η εξωτερική πολιτική του Βυζαντίου είχε μερικές σοβαρές επιτυχίες: Οι Πετσενέγκοι είχαν συντριβεί, οι *Κομάνοι* είχαν απωθηθεί, η Ουγγαρία και η Σερβία είχαν μετατραπεί σε υποτελή κράτη, οι Σελτζούκοι είχαν αποσυρθεί στην ενδοχώρα της Μ. Ασίας και η αυτοκρατορία είχε αποκτήσει ισχυρούς συμμάχους και στην Ιταλία. Το Βυζάντιο δεν ακολουθούσε πλέον την υπερήφανη πολιτική της «λαμπρής απομόνωσης», η οποία το διέκρινε κατά τους προηγούμενους αιώνες, όταν είχε την ευχέρεια να εξαγοράζει μισθοφόρους, χωρίς όμως να συνάπτει συμμαχίες, και όταν οι Βυζαντινοί δεν αναγνώριζαν ούτε ένα κράτος ως επάξιο εταίρο στο πολιτικό παιγνίδι και ταπείνωναν συνειδητά τους ξένους πρέσβεις στις υποδοχές των ανακτόρων. Κατά το 12ο αιώνα οι Βυζαντινοί συνάπτουν διαρκώς συμμαχίες: άλλοτε με τον Κορράδο Γ' και τους Βενετούς κατά των Νορμανδών της Σικελίας και του Γάλλου βασιλέα, άλλοτε με τη Γένουα και το Μιλάνο και στη συνέχεια με τους Γάλλους και τους Άγγλους εναντίον της Βενετίας και του Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα. Όμως, η νηφαλιότητα της στρατιωτικής τακτικής και του διπλωματικού παιγνιδιού στην πολιτική του Κομνηνού περιπλέκονται με φανταστικά σχέδια κοσμοκρατορικού χαρακτήρα. Οι Κομνηνοί έκαναν πολλά για να ενισχύσουν το Βυζάντιο, το οποίο κατά το 12ο αιώνα έγινε και πάλι ένα από τα ισχυρότερα κράτη της Μεσογείου.

Όμως η εποχή των κοσμοκρατορικών μοναρχιών είχε παρέλθει. Η Ευρώπη βρισκόταν στις παραμονές της γένεσης εθνικών κρατών. Η πολιτική του Μανουήλ, ο οποίος ονειρευόταν μια ενιαία παγκόσμια αυτοκρατορία, μια ενιαία Εκκλησία και ένα και μοναδικό μονάρχη, ήταν εξίσου εξωπραγματική με την πολιτική του δραστήριου αντιπάλου του Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα[55]. Το Βυζάντιο βρισκόταν ενώπιον σκληρών δοκιμασιών[56], με κορυφαία την επερχόμενη καταστροφή του 1204.

Ανακεφαλαιώνοντας, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι, κατά την περίοδο του κλασικού μεσαίωνα (10ου-12ου αιώνα), η βυζαντινή διπλωματία γνώρισε τη μεγαλύτερη άνθισή της. Δεν αφομοίωσε μόνο όλες τις κατακτήσεις της ελληνορωμαϊκής διπλωματίας που κληρονόμησε από το πρώιμο Βυζάντιο, αλλά και τις πολλαπλασίασε. Αυτό φαίνεται με την περαιτέρω τελειοποίηση της διπλωματικής τέχνης, με την επεξεργασία διπλωματικού τελετουργικού συνοδείας και υποδοχής πρέσβεων και με τη διατύπωση συμφωνιών και αυτοκρατορικών επιστολών. Το διπλωματικό σύστημα της αυτοκρατορίας κατά την ενλόγω περίοδο αναπτυσσόταν διαρκώς, και βρισκόταν σε μια διαρκή δυναμική, σε μια μεταβολή, προσαρμοζόμενο ακατάπαυστα στη μεταβαλλόμενη και συχνά άκρως δυσμενή διεθνή κατάσταση. Αναφερθήκαμε παραπάνω στο ευρύτερο πεδίο δράσης της βυζαντινής διπλωματίας: από τα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας, τον Καύκασο, τη Νοτιο-ανατολική και Ανατολική Ευρώπη, τα Βαλκάνια, μέχρι την Εγγύς Ανατολή (Άραβες, Σελτζούκοι Τούρκοι) και τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι, ενώ το Βυζάντιο διατηρούσε τις γενικές μεθόδους και τους χειρισμούς της διπλωματίας του, προσαρμοζόταν σύμφωνα με τις συνθήκες διάφορων περιοχών και χωρών, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες της ιδεολογίας, της πολιτικής, της θρησκείας, του τρόπου ζωής και των ηθών των λαών τους. Παρ' όλες τις προσαρμογές, όμως, ο στενότατος δεσμός του διπλωματικού συστήματος με την ηγεμονική ιδεολογία του Βυζαντίου παρέμενε ακέραιος, τηρώντας την αυ-

στηρά προκαθορισμένη στο επίσημο δόγμα της διεθνή ιεραρχία των κρατών. Οι πολιτικοί αξιωματούχοι της αυτοκρατορίας, στο βαθμό που εξασθένιζαν οι δυνάμεις του Βυζαντίου, τη στιγμή που αντιθέτως αυξανόταν η ισχύς των ανταγωνιστικών δυνάμεων, δεν μπορούσαν να μη διακρίνουν ότι η εικόνα που είχαν δημιουργήσει οι Βυζαντινοί για τον πολιτισμένο κόσμο, επικεφαλής του οποίου ήταν δήθεν ο βασιλεύς, δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα. Νέες αυτοκρατορίες δημιουργούνταν και προσπαθούσαν να φθάσουν στο επίπεδο του Βυζαντίου. Μεταβαλλόταν, όμως, και η θέση άλλων κρατών στη διεθνή κονίστρα. Η βυζαντινή κυβέρνηση ήταν κατά κανόνα καλά πληροφορημένη για την κατάσταση των πραγμάτων των γειτονικών κρατών, χάρη στην καλά δικτυωμένη διπλωματία της. Αυτό της παρείχε τη δυνατότητα ευελιξίας και συγκέντρωσης όλων των δυνάμεων, στρατιωτικών και διπλωματικών, «στην κατεύθυνση του καίριου πλήγματος», αλλά και τη δυνατότητα μετάθεσης των πλέον καταρτισμένων, ικανών και πεπειραμένων διπλωματών από τη μια χώρα στην άλλη, σύμφωνα με τις ανάγκες.

Οι πολιτικοί και οι διπλωμάτες της αυτοκρατορίας, όπως φαίνεται από τα προαναφερθέντα, ήταν υποχρεωμένοι να λαμβάνουν υπόψη τις τεκταινόμενες αλλαγές. Αλλά η σταθερότητα στις παραδοσιακές αντιλήψεις που επικρατούσε στο Βυζάντιο ήταν αρκετά αρτηριοσκληρωτική. Αυτό εκδηλωνόταν με την αμετάβλητη προσπάθεια να διατηρηθεί το πάλαι ποτέ μεγαλείο της αυτοκρατορίας των Ρωμαίων, γεγονός που τους απομάκρυνε από την πραγματικότητα.

Το διπλωματικό σύστημα του Βυζαντίου είχε γνωρίσματα θετικά, αλλά και αρνητικά. Η αυστηρή οργάνωση του διπλωματικού σώματος, η οποία είχε εκπονηθεί στη βάση πολυετούς πείρας, παρείχε κατά τους 7ο-11ο αιώνες σημαντικά πλεονεκτήματα, σε σύγκριση με την ακόμα μη αναπτυγμένη διπλωματία της πλειονότητας των μεσαιωνικών κρατών. Ταυτόχρονα, όμως, η διαρκώς αυξανόμενη κυριαρχία μιας περίπλοκης τελετουργίας, το πομπώδες

των παραδοσιακών τελετών και τα ρητορικά στερεότυπα περιόριζαν την πρωτοβουλία των Βυζαντινών πρέσβεων και πολιτικών, στερώντας τους συχνά την ελευθερία δράσης. Όλα αυτά προκάλεσαν δριμεία κριτική εκ μέρους κρατικών αξιωματούχων άλλων χωρών, οι οποίες στις αρχές του 12ου αιώνα είχαν ήδη κάνει ένα μεγάλο βήμα προς τη συγκρότηση του δικού τους διπλωματικού συστήματος. Παρ' όλα αυτά έχουμε κάθε λόγο να συνάγουμε το εξής συμπέρασμα: η βυζαντινή διπλωματία από τον 4ο αιώνα και τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 13ου παρέμενε η πλέον ανεπτυγμένη, δικτυωμένη και συγκροτημένη στη μεσαιωνική Ευρώπη και την Εγγύς Ανατολή.

III

Η Διπλωματία του Ύστερου Βυζαντίου (13ος έως 15ος Αιώνας)

Γ. Λιτάβριν, Ι. Μεντβέντιεφ

Η συσχέτιση διπλωματικών και στρατιωτικών λειτουργιών ως μέσων επίτευξης στόχων της εξωτερικής πολιτικής του ύστερου Βυζαντίου εξαρτιόταν συνολικά από τους ίδιους παράγοντες, οι οποίοι, όπως και κατά το παρελθόν, καθόριζαν τη ζωή του κάθε κράτους και τους δεσμούς του με τον περίγυρό του. Όσο εξασθένιζε η αυτοκρατορία, τόσο αναβαθμιζόταν ο ρόλος της διπλωματίας, σε σύγκριση με τις στρατιωτικές μεθόδους άσκησης της εξωτερικής πολιτικής.

Σύμφωνα με τους παράγοντες που προαναφέραμε, θα ήταν σκόπιμο να εξετάσουμε τις ιδιαιτερότητες της διπλωματικής τέχνης του ύστερου Βυζαντίου διαδοχικά, στα πλαίσια τριών διαφορετικών περιόδων: (α) από την άλωση της Πόλης, το 1204, μέχρι την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1261· (β) τις εννέα δεκαετίες που μεσολάβησαν μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα και (γ) την τελευταία εκατονταετία ύπαρξης της αυτοκρατορίας.

Η χρονολογία του 1261 ως όριο μεταξύ των δύο πρώτων περιόδων φαίνεται φυσιολογική. Ωστόσο δεν μπορεί να γίνεται λόγος περί βυζαντινής διπλωματίας ως μέσου άσκησης πολιτικής ενός ενιαίου κράτους μέχρι την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους, δεδομένου ότι μέχρι το 1261 δεν υπήρχε τέτοιο

κράτος. Είναι απαραίτητη συνεπώς η εξιστόριση της διπλωματίας τριών ξεχωριστών κρατών: των αυτοκρατοριών της Νίκαιας και της Τραπεζούντας και του δεσποτάτου της Ηπείρου.

Φυσικά η χρονολογία του 1261 αυτή καθ' εαυτή είναι σε ορισμένο βαθμό συμβατική. Κατ' αρχήν η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης δεν σήμαινε και πλήρη αποκατάσταση της αυτοκρατορίας. Ο αγώνας για την επανένωση των πρώην βυζαντινών γαιών υπό ενιαία εξουσία δεν σταμάτησε. Η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας αποδείχθηκε μακροβιότερη της Βυζαντινής, από την οποία, μέχρι την πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453, τηρούσε πλήρη ανεξαρτησία. Επιπλέον, από το 1214 η Τραπεζούντα δε λάμβανε καθόλου μέρος στον αγώνα για τη βυζαντινή κληρονομιά[1]. Το δεσποτάτο της Ηπείρου, το οποίο κατά τη δεκαετία του '20 του 13ου αιώνα αποδείχθηκε επικίνδυνος ανταγωνιστής της Νίκαιας, εξακολούθησε να υπάρχει και μετά το 1261. Καταλύθηκε τελειωτικά («επανενώθηκε» υπό την εξουσία της Κωνσταντινούπολης) μόνο το 1337. Όσον αφορά δε τις κτήσεις της αυτοκρατορίας στην Πελοπόννησο, επί Μιχαήλ Η' του Παλαιολόγου, οπότε (πριν από το 1261) αποκτήθηκαν τα δικαιώματα επί αυτών των κτήσεων, αλλά και αργότερα, μέχρι την πτώση της Κωνσταντινούπολης, βρίσκονταν εκ των πραγμάτων σε κατάσταση ημιαυτόνομων, είτε ακόμα και αυτόνομων δεσποτάτων, κάθε άλλο παρά πλήρως υποτελών στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας.

Κατά δεύτερο λόγο, όλα αυτά τα κράτη —τα θραύσματα της πρώην Βυζαντινής αυτοκρατορίας— παρέμεναν (βέβαια το καθένα σε διαφορετικό βαθμό και με το δικό του τρόπο) κληρονόμοι και φύλακες των κοινών τους αυτοκρατορικών παραδόσεων, συμπεριλαμβανομένης και της διπλωματικής τέχνης. Μ' άλλα λόγια, είναι σε ορισμένο βαθμό νόμιμο να αποκαλείται «βυζαντινή» η διπλωματία όλων των προαναφερθέντων ελληνικών κρατών.

Αποφασιστικής σημασίας ωστόσο είναι, κατά τη γνώμη μας, το γεγονός ότι αυτή η κοινής γενετικά προέλευσης διπλωματία ήταν ένα από τα μέσα άσκησης εξωτερικής πολιτικής διαφορετικών και

εχθρικών μεταξύ τους κρατών. Η διπλωματία τους για να αποκτήσουν επιπλέον ευκαιρίες για επιτυχία έπρεπε να εμπλουτίζεται γρήγορα και δραστήρια, αξιοποιώντας τις τοπικές κοινωνικο-πολιτικές παραδόσεις και την πείρα των γειτόνων. Ο εμπλουτισμός του διπλωματικού τομέα (λόγω του αποκλειστικά πρακτικού προορισμού της διπλωματικής τέχνης) θα έπρεπε να πραγματοποιείται με εντατικότερους ρυθμούς απ' ό,τι στους άλλους τομείς του πολιτισμού.

Μ' άλλα λόγια θα ήταν από μεθοδολογικής σκοπιάς ορθότερη η εξέταση της διπλωματίας του καθενός από τα κράτη-κληρονόμους του Βυζαντίου ξεχωριστά, από την αρχή μέχρι το τέλος της πολιτικής τους ιστορίας, δηλαδή από το 1204 μέχρι την κατάκτησή τους από τους Οθωμανούς. Ωστόσο, στο κείμενο αυτό δεν τίθεται το ζήτημα της συστηματικής επισκόπησης της ιστορίας της βυζαντινής διπλωματίας κατά τους 12ο-15ο αιώνες. Εδώ σκοπεύουμε να επισημάνουμε τις πλέον χαρακτηριστικές ιδιαιτερότητες της διπλωματίας της υστεροβυζαντινής περιόδου σε σύγκριση με την προηγούμενη εποχή. Γι' αυτό και δε θα σταθούμε ειδικά και διεξοδικά στην εξέταση της διπλωματικής τέχνης της Νίκαιας (μέχρι το 1261), της Ηπείρου (μέχρι το 1337) και της Τραπεζούντας (μέχρι το 1461), ξεχωριστά, αλλά θα περιορισθούμε σε έναν αθροιστικό χαρακτηρισμό, επικεντρώνοντας την προσοχή μας κυρίως στη διπλωματία της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης κατά το διάστημα 1261-1453.

Κοινή κατεύθυνση της πολιτικής όλων των προαναφερθέντων κρατών κατά την αρχική περίοδο, μετά το 1204, ήταν η εδραίωση της εξουσίας τους σε κατά το δυνατό ευρύτερη έκταση στα όρια των πρώην αυτοκρατορικών γαιών και η οργάνωση ένοπλου αγώνα εναντίον των Λατίνων (με σκοπό την εκδίωξή τους), αλλά και των πρώην συμπατριωτών τους (με σκοπό την κατάργηση της πολιτικής ανεξαρτησίας τους). Η πολιτική και η διπλωματία και των τριών «ελληνικών» κρατών υποτασσόταν τότε στην ιδέα της αναγέννησης της αυτοκρατορίας. Ένα από τα σημαντικότερα καθή-

κοντα των διπλωματικών υπηρεσιών της περιόδου, κατά την επικοινωνία τους με αλλοδαπούς, ήταν η τεκμηρίωση των νομικών δικαιωμάτων της δυναστείας τους να υποτάξουν υπό την εξουσία τους όλα τα εδάφη της διαλυμένης αυτοκρατορίας. Ιδιαίτερη σημασία απέδιδαν μάλιστα στους δεσμούς συγγένειας: ο ιδρυτής του δεσποτάτου της Ηπείρου ήταν συγγενής με τον Ισαάκιο Β′ και τον Αλέξιο Γ′, Άγγελο, οι ιδρυτές της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, με τους Κομνηνούς. Όταν ο Θεόδωρος Α′ Λάσκαρης εδραιώθηκε στη Νίκαια, θεμελίωνε τα δικαιώματά του στο γεγονός ότι πριν ακόμα από το 1261 ήταν σύζυγος της κόρης του Αλεξίου Γ′ Αγγέλου. Είναι η διπλωματία του Θεοδώρου που κατάφερε να αναβαθμίσει την Εκκλησία της Νίκαιας σε πατριαρχείο, ως άμεση κληρονόμο της Εκκλησίας της Κωνσταντινούπολης, υψώνοντας συνάμα και το γόητρο της χώρας του. Αλλά οι διπλωμάτες της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας μετά το 1214 και του δεσποτάτου της Ηπείρου μετά το 1230 δεν έθεταν πλέον ως στόχο την αποκατάσταση του Βυζαντίου. Η όλη δραστηριότητά τους κατευθυνόταν βασικά στη διατήρηση των κτήσεών τους και της κρατικής ανεξαρτησίας τους. Φορέας της αυτοκρατορικής ιδέας και συνεπής μαχητής για την υλοποίησή της ήταν μόνο η αυτοκρατορία της Νίκαιας. Γι' αυτό και κάθε άλλο παρά τυχαίο είναι το γεγονός ότι η διπλωματία της παρουσιάζει τα περισσότερα γνωρίσματα ομοιότητας και συνέχειας με την «παλαιά» βυζαντινή διπλωματία. Όσο οι πολιτικοί και οι διπλωμάτες της Νίκαιας προσπαθούσαν να προωθήσουν αυτή την ιδέα, τόσο προσέκρουαν στην αντίδραση όχι των Τραπεζούντιων και των Ηπειρωτών, αλλά κυρίως των Λατίνων και των Βουλγάρων.

Κατ' αυτό τον τρόπο μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι θεωρητικές βάσεις της διπλωματίας της αυτοκρατορίας της Νίκαιας ήταν καθεαυτό βυζαντινές πριν, αλλά και μετά το 1261. Μέχρι τη δεκαετία του '40 του 14ου αιώνα η διπλωματία της παλινορθούμενης Βυζαντινής αυτοκρατορίας ανέπτυσσε σταθερά τη δραστηριότητά της στο πνεύμα της πολιτικής που αποσκοπούσε στην επιστροφή

(τουλάχιστον στα Βαλκάνια) των γαιών που κάποτε ανήκαν στην αυτοκρατορία και στην ανάκτηση της προηγούμενης ισχύος της. Από την αρχή των εμφύλιων πολέμων το 1341-1347 και ιδιαίτερα στα μέσα στης δεκαετίας του 1350, όταν τα στίφη των Οθωμανών άρχισαν να εγκαθίστανται στα Βαλκάνια, παρατηρούνται ουσιαστικές αλλαγές στους στόχους της βυζαντινής διπλωματίας. Προβάλλει στο προσκήνιο ως βέλτιστος στόχος η διατήρηση της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων, ενώ ως ελάχιστο καθήκον προτάσσεται η διασφάλιση της ίδιας της ύπαρξης του κράτους, έστω και με τίμημα υλικές απώλειες και μείωση του γοήτρου του[2].

Η διπλωματική πρακτική, που από περίοδο σε περίοδο γινόταν όλο και πιο έντονη και πολύμορφη, ήταν πολύ πιο ευκίνητη και ευμετάβλητη από τη θεωρία. Και μάλιστα σημαντικές ομοιότητες παρατηρούνται στις μεθόδους και τις αρχές της διπλωματίας των Βαλκανικών κρατών (ελληνικών και μη) μετά το 1204, ομοιότητες που δεν παρατηρούνται κατά το παρελθόν. Η ασταθής κατάσταση των συγκροτούμενων στα ερείπια του Βυζαντίου κρατών, οι δυσκολίες που συναντούσαν, επιδιώκοντας την ανεξαρτησία τους, τα φιλόδοξα σχέδια των κυβερνητών τους, η άμεση ανάμιξη του παπισμού και των δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων στις υποθέσεις των Βαλκανίων και της Νίκαιας, οι ενδοδυναστικές έριδες στην καθεμία από τις ανταγωνιζόμενες χώρες ήταν οι παράγοντες μιας παρατεινόμενης επί δεκαετίες έντασης. Όλα αυτά συνέθεταν τη συχνά μεταβαλλόμενη κατάσταση, μια ατμόσφαιρα αβεβαιότητας, εξάρσεις ανεκπλήρωτων ελπίδων και την τάση των κυβερνώντων για απερίσκεπτες ενέργειες με πρόσκαιρες ανατάσεις και πτώσεις. Έτσι, στο προσκήνιο εναλλάσσονταν διαδοχικά: κατά τη δεκαετία του '20 του 13ου αιώνα υπερτερούσε το δεσποτάτο της Ηπείρου, κατά τη δεκαετία του '30 η Βουλγαρία, του '40 η αυτοκρατορία της Νίκαιας κ.λπ. Καθεμιά από τις εχθρικές αυτές χώρες έσπευδε να προβεί πολιτικά και διπλωματικά σε ειρήνευση και να συγκροτήσει συμμαχία εναντίον της δύναμης εκείνης, η οποία με προφανείς επιτυχίες γινόταν επικίνδυνη για τις υπόλοι-

πες[3]. Η Βουλγαρία και η Νίκαια συμφώνησαν να προβούν σε κοινές ενέργειες εναντίον της Ηπείρου, οι κτήσεις της οποίας διευρύνονταν με ταχείς ρυθμούς προς την Κωνσταντινούπολη. Η αυτοκρατορία των Λατίνων και η Βουλγαρία συγκρότησαν συμμαχία κατά της Νίκαιας, όταν ο δούκας Ιωάννης Γ' Βατάτζης εδραίωσε την εξουσία του στη Θράκη και κατέλαβε τη Θεσσαλονίκη. Όρκοι, συμφωνίες, δυναστικοί δεσμοί αποδεικνύονταν άχρηστοι και ανεπαρκείς. Η επιτυχία με κάθε τίμημα ήταν η κύρια αρχή που καθοδηγούσε τη διπλωματία όλων των ανταγωνιστικών χωρών.

Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι η ομοιότητα των μεθόδων της διπλωματίας των ελληνικών κρατών μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα εκδηλώθηκε κατά κάποιο τρόπο με την αθέτηση, εκ μέρους των διπλωματών όλων αυτών των χωρών, των προηγούμενων παραδοσιακών αρχών της διπλωματικής τέχνης. Η δόλια παραβίαση συμφωνιών, η απροκάλυπτη απάτη, η πονηρία και η υποκρισία κατά τις διπλωματικές διαπραγματεύσεις πολιτογραφήθηκαν στο οπλοστάσιο των μέσων όλων των διπλωματικών σωμάτων. Ο μεγάλος Βυζαντινός συγγραφέας, ιστορικός και πολιτικός Νικήτας Χωνιάτης (τέλη του 12ου - αρχές του 13ου αιώνα) έγραφε γι' αυτό το νέο, απογοητευτικό και επικίνδυνο φαινόμενο: για την παραβίαση των ηθικών αρχών από την ανώτατη εξουσία και το λαό της αυτοκρατορίας. Κατά το συγγραφέα, αυτή η ανάρμοστη για τον αληθινό χριστιανό δολιότητα έγινε η αιτία του γεγονότος ότι «οι Ρωμαίοι είναι μισητοί απ' όλους τους λαούς» (Νικ. Χωνιάτης, σ. σ. 642). Δεν πέρασαν ούτε 10-15 χρόνια και εξαφανίσθηκαν από τις σελίδες των κειμένων των νεότερων συγχρόνων του Νικήτα Χωνιάτη οι ηθικές εκτιμήσεις των πολιτικών ενεργειών των κυβερνώντων (δικών τους και ξένων). Όλα τα μέσα κρίνονταν ως καλά για την επίτευξη του σκοπού. Ο Γεώργιος ο Ακροπολίτης, που θεωρείται συνεχιστής των «Ιστοριών» του Νικήτα Χωνιάτη, φθάνει πλέον να εξαίρει τον Ιωάννη Γ' Βατάτζη για το γεγονός ότι άλλοτε διά της βίας, άλλοτε μέσω συμφωνιών και γάμων, άλλοτε πάλι με τη βοή-

θεια της απάτης και της εξαγοράς κατόρθωσε να κατακτήσει μεγάλες εκτάσεις (Ακροπολίτης I, σ. 105).

Αυτές οι τόσο απότομες αλλαγές στους χειρισμούς της διπλωματίας δε σημαίνουν βέβαια και ότι οι πολιτικές και διπλωματικές παραδόσεις των δυναστειών των Μακεδόνων και των Κομνηνών έχασαν κάθε αξία. Οι διπλωμάτες της αυτοκρατορίας της Νίκαιας ήταν πεπεισμένοι ότι η παραδοσιακή αυτοκρατορική τάξη και η διπλωματική δεοντολογία τηρούνταν αυστηρότατα στην αυλή του Θεοδώρου Β' Λάσκαρη. Ο Γεώργιος Ακροπολίτης —μέγας λογοθέτης, διπλωμάτης και ιστορικός— αντιπαρέθετε αυτές τις αρχές, ως ιδεώδεις, στις αρχές που επικρατούσαν στην αυλή του δεσπότη της Ηπείρου, που, στερούμενες αρμονίας, διέπονταν από αυθαιρεσία και έμοιαζαν περισσότερο βαρβαρικές («βουλγαρικές») παρά ρωμαϊκές (ό.π. I.P. 37. Ο Γεώργιος ο οποίος συνελήφθη με εντολή του δεσπότη της Ηπείρου βρέθηκε μερικούς μήνες στη φυλακή.) Ωστόσο ο Ακροπολίτης αντιφάσκει όταν αξιολογεί την πολιτική και τη διπλωματία του Ιβάν Ασάν Β', τσάρου του Δεύτερου Βουλγαρικού βασιλείου. Ο Βυζαντινός διπλωμάτης αναφέρει ότι αυτός ο Βούλγαρος κυβερνήτης έκρινε πλέον αδύνατο να βασίζεται σε όρκους και συμφωνίες με τους Βυζαντινούς και ιδιαίτερα με τον αυτοκράτορα της Θεσσαλονίκης Θεόδωρο Άγγελο. Ξεκίνησε λοιπόν να πολεμήσει μαζί του ράβοντας στο λάβαρό του το γραπτό όρκο που παραβίασε ο Θεόδωρος. Απελευθέρωνε τους απλούς Βυζαντινούς στρατιώτες που αιχμαλώτιζε, έδειχνε φιλανθρωπία στον ελληνικό πληθυσμό και «όλοι τού υποτάσσονταν, περιερχόμενοι στην εξουσία του (...) γι' αυτό και τον αγαπούσαν όχι μόνο οι Ρωμαίοι αλλά και οι άλλοι αλλόφυλοι». Ο Ιβάν Ασάν Β' διέλυσε απροσδόκητα τη συμμαχία του με τον Ιωάννη Γ' Βατάτζη, αυτοκράτορα της Νίκαιας. Ζήτησε, μάλιστα, από τον Βατάτζη συνάντηση με την κόρη, που ήταν μνηστή του διαδόχου του θρόνου της Νίκαιας, και στη συνέχεια την οδήγησε διά της βίας στο Τίρνοβο, ελπίζοντας να ενισχύσει τις θέσεις του στον αγώνα για την Κωνσταντινούπολη, σε συμμαχία με τους Λατίνους. Μετάνιωσε

όμως πικρά για τη δολιότητά του. Ο Βούλγαρος τσάρος πίστευε ειλικρινά ότι η πανώλη που έπληξε τη Βουλγαρία (από την οποία πέθανε η σύζυγός του, ο γιος του και ο πατριάρχης του Τιρνόβου) ήταν η «θεία τιμωρία» για την καταπάτηση του όρκου του. Ο Ιβάν Ασάν Β' ανανέωσε, στη συνέχεια, τη συμφωνία του με τον Βατάτζη (ό.π. Ι. Ρ. 42-43, 52-53, 57, 64). Μελετώντας τον τρόπο με τον οποίο ο Ακροπολίτης αξιολογεί την πολιτική και τη διπλωματία του Ιωάννη Βατάτζη και του Ιβάν Ασάν, πρέπει μάλλον να παραδεχθούμε ότι αυτός ο διακεκριμένος Βυζαντινός διπλωμάτης είναι οπαδός της αρχής «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα» («ο νικητής δεν κρίνεται»).

Πρέπει παρ' όλα αυτά να επισημάνουμε ότι οι Βυζαντινοί διπλωμάτες και πολιτικοί της Νίκαιας και της Ηπείρου προσπαθούσαν γενικά κατά τους διπλωματικούς ελιγμούς τους, όσο τεταμένη και αν ήταν η κατάσταση, να αποφεύγουν στρατιωτικές συμμαχίες με τους αυτοκράτορες της Λατινικής αυτοκρατορίας και με τους κυβερνήτες των υποτελών της πριγκιπάτων: έπρεπε να υπολογίζουν τις ασυμβίβαστα «αντιπαπικές διαθέσεις των υπηκόων τους. Τυχόν σύναψη τέτοιων συμμαχιών θα εξευτέλιζε την ιδέα της ανάκτησης της Κωνσταντινούπολης και θα μπορούσε να εκληφθεί ως υποχώρηση από την ορθοδοξία»[4]. Ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος, ο οποίος ανόρθωσε την αυτοκρατορία, ανέκτησε την αρχαία πρωτεύουσα, επαναφέροντας υπό το σκήπτρο του σημαντικές εκτάσεις στην Ήπειρο και στη Μακεδονία, στην Ελλάδα και στην Πελοπόννησο, έχασε όμως κάθε εμπιστοσύνη και δημοτικότητα μεταξύ των υπηκόων του, συνάπτοντας την «ένωση» στη Σύνοδο της Λυόν (1274). Το μέγιστο που επεδίωκαν οι Έλληνες κυβερνήτες στις σχέσεις τους με τους Λατίνους που εγκαταστάθηκαν στο βυζαντινό έδαφος ήταν η ειρήνευση, η κατάπαυση των εχθροπραξιών (με αμοιβαία συμφωνία) και ο προσδιορισμός των προσωρινών συνόρων μεταξύ των κτήσεων των δύο χωρών (συνθήκη του Νυμφαίου το 1214, συμφωνία του 1225, συμφωνία του Μιχαήλ Β' της Ηπείρου με τον πρίγκιπα της Αχαΐας το 1258 κ.ά.). Οι διπλω-

ματικοί ελιγμοί του Θεοδώρου Α' Λάσκαρη (ο γάμος του με την κόρη της Ιολάνδης, συζύγου του νόμιμου διαδόχου της Κωνσταντινούπολης, ο οποίος σκοτώθηκε λίγο πριν ανέλθει στο θρόνο και η προσωρινή συμφωνία του με τους Λατίνους), οι οποίοι διαδραμάτισαν συνολικά θετικό ρόλο στην ενίσχυση της αυτοκρατορίας της Νίκαιας, προκάλεσαν σάλο στους υπηκόους του και μείωσαν τη δημοτικότητά του στις άλλες ελληνικές περιοχές.

Παραδοσιακές ήταν ωστόσο οι πολιτικές συμφωνίες με τους Βενετούς και τους Γενουάτες, δεδομένου ότι δεν επιβαρύνονταν με κάποιες υπαναχωρήσεις σε ζητήματα πίστης και εφόσον οι Ιταλοί έμποροι είχαν συμφέροντα από τις συμφωνίες με τους Βυζαντινούς: για ελάχιστη στρατιωτική βοήθεια που παρείχαν με το στόλο τους έχαιραν εξαιρετικών εμπορικών προνομίων[5]. Οι δύο περίπου δεκαετίες, που πέρασαν από τη σύναψη της πρώτης συμφωνίας αυτού του τύπου μεταξύ Αλεξίου Α' Κομνηνού και Βενετών (1082), έδειξαν σαφώς πόσο επαχθή ήταν τα επακόλουθα αυτών των συμφωνιών και για την οικονομία της αυτοκρατορίας και για την πολιτική κατάσταση της πρωτεύουσάς της. Παρ' όλα αυτά όμως οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες προσέφυγαν επανειλημμένα σε συμφωνίες με τις ιταλικές εμπορικές δημοκρατίες. Ο Μιχαήλ Η' σύναψε το 1261 τη συμφωνία του Νυμφαίου με τους Γενουάτες, παρέχοντάς τους τεράστια προνόμια, με την ελπίδα ότι θα τον βοηθήσουν στην ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης[6]. Η βοήθεια των Γενουατών δε χρειάσθηκε (η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης έγινε χωρίς τη συμμετοχή τους), όμως η συμφωνία εξακολούθησε να ισχύει ως ενσάρκωση μιας από τις μεγαλύτερες αποτυχίες της διπλωματίας του Βυζαντίου, η οποία επέδρασε αρνητικά σ' όλη τη μετέπειτα ιστορία του. Η συμφωνία αυτή σηματοδοτεί την αρχή της γενουατικής κυριαρχίας όχι μόνο στον Εύξεινο Πόντο αλλά και στην αγορά της ίδιας της Κωνσταντινούπολης.

Κατά τους 13ο-15ο αιώνες ο εθνικός παράγοντας άρχισε να λαμβάνεται υπόψη, περισσότερο από ποτέ, στη διπλωματική και πολιτική διαπάλη των Βαλκανίων. Συγκροτούνται οι μεσαιωνικές

λαότητες, διαμορφώνεται η εθνική αυτοσυνείδηση των Βουλγάρων, των Σέρβων και των ίδιων των Ελλήνων. Και στις περισσότερες περιπτώσεις, όταν ο συσχετισμός δυνάμεων ήταν προβληματικός και οι πολεμικές επιχειρήσεις στην περιοχή αναπόφευκτες, ο τοπικός πληθυσμός περνούσε οικειοθελώς, κατά κανόνα, με το μέρος της εξουσίας που πρέσβευε ομοφύλους: οι Έλληνες ακολουθούσαν τους Βυζαντινούς ηγέτες, οι Βούλγαροι τους Βούλγαρους[7]. «Οι κάτοικοι που ήταν Βούλγαροι –γράφει ο Γεώργιος Ακροπολίτης αναφερόμενος στην κατάσταση της πεδιάδας του Έβρου – περνούσαν με το μέρος των ομοφύλων τους και απαλλάσσονταν από το ζυγό των αλλογλώσσων» (Ακροπ. Ι. Ρ. 107). Ακόμα σαφέστερα εκφράζει την κατάσταση ο Γεώργιος Παχυμέρης: «Θα ήταν παράλογο εάν ο Ρωμαίος ήταν υπήκοος Βούλγαρου» (Παχυμέρης, Ιστορία. σ. 119).

Ένα από τα αδρά παραδείγματα χρησιμοποίησης από τους διπλωμάτες των ανταγωνιστικών κρατών του εθνοπολιτικού παράγοντα ως μέσου προσεταιρισμού του πολυπαθούς από τους ακατάπαυστους πολέμους πληθυσμού της Βαλκανικής χερσονήσου είναι η ιστορία της υποταγής της πόλης Μελένικο (Μελνίκ) της Βορειοανατολικής Μακεδονίας στον αυτοκράτορα της Νίκαιας το 1246. Οι απεσταλμένοι της Νίκαιας δε χρησιμοποίησαν εδώ μόνο τον εθνικό παράγοντα αλλά και το αυτοκρατορικό προνόμιο της νομιμότητας της εξουσίας των Ρωμαίων βασιλέων στα Βαλκάνια. Πρόκειται για το δίλημμα αν η ενλόγω πόλη, με το μικτό σλαβο-ελληνικό (είτε σλαβο-βουλγαρικό) πληθυσμό, θα παρέμενε υπό την εξουσία του Βούλγαρου τσάρου Καλιμάνου Α' είτε θα υποτασσόταν στον αυτοκράτορα της Νίκαιας Ιωάννη Γ' Βατάτζη. Ο τοποτηρητής του Καλιμάνου στο Μελένικο Δραγώτας «ως Βούλγαρος έτρεφε μίσος προς τους Ρωμαίους», αλλά ήταν έτοιμος να παραδώσει την πόλη, λόγω των υποσχέσεων του αυτοκράτορα. Στο ίδιο πνεύμα δρούσε και ο επικεφαλής της ελληνικής αριστοκρατίας (φυσικά Έλληνας) Νικόλαος Μαγκλαβίτης. Αυτός έλεγε στους συμπολίτες του ότι ο βασιλεύς «έχει προ πολλού δικαίωμα πάνω

μας: διότι η περιοχή μας ανήκει στο κράτος των Ρωμαίων. Οι δε Βούλγαροι ασυνείδητα χρησιμοποίησαν τις συνθήκες και βρέθηκαν κύριοι του Μελένικου. Όμως όλοι εμείς, προερχόμενοι από τη Φιλιππούπολη, είμαστε ως προς το γένος καθαροί Ρωμαίοι. Αλλά ο αυτοκράτορας (Ιωάννης Γ' Βατάτζης) έχει επιπλέον δικαίωμα πάνω μας, ακόμα κι αν ανήκαμε στους Βούλγαρους, διότι ο γιος του και βασιλεύς Θεόδωρος (Β' Λάσκαρης) είναι συγγενής του βασιλέα των Βουλγάρων Ασάν· τώρα η κόρη του βασιλέα (Ασάν) και αποκαλείται και είναι γνήσια αυτοκράτειρα των Ρωμαίων». Η πόλη περιήλθε στον αυτοκράτορα της Νίκαιας, αν και ο Δραγώτας, δυσαρεστημένος από το ποσό του τιμήματος για την προδοσία του, συγκέντρωσε Βούλγαρους από το Μελένικο και τα περίχωρα και προσπάθησε να το ανακαταλάβει. Αλλά η αριστοκρατία της πόλης πιθανόν να έμεινε ικανοποιημένη από τα προνόμια που της παραχώρησε ο αυτοκράτορας και υποτάχθηκε στην εξουσία του[8].

Τα επιχειρήματα του Νικόλαου Μαγκλαβίτη που παραθέσαμε παραπάνω είναι μια απόπειρα συμβιβασμού δύο διαφορετικών αρχών: της εθνικής (οι Ρωμαίοι οφείλουν υποταγή στον αυτοκράτορα των Ρωμαίων) και της αυτοκρατορικής (ακόμα και αν οι κάτοικοι του Μελένικου είναι Βούλγαροι, ο αυτοκράτορας ούτως ή άλλως έχει πάνω τους δικαιώματα). Ο Μαγκλαβίτης επικαλείται τους δεσμούς συγγένειας μεταξύ των δυναστειών των δύο χωρών ως νομική επικύρωση των αξιώσεων επί των εδαφών του συγγενούς ηγεμόνα. Όπως γνωρίζουμε και ο ίδιος ο Ιβάν Ασάν Β', με την προϋπόθεση ότι το 1237 θα κατόρθωνε να δώσει την κόρη του Άννα ως σύζυγο στο νεαρό αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, υπολόγιζε μέσω αυτού του γάμου να ενισχύσει την εξουσία του στην αρχαία πρωτεύουσα του Βυζαντίου. Οι συλλογισμοί του Νικόλαου Μαγκλαβίτη ακολουθούν την ίδια αρχή. Λησμονεί όμως ο Ακροπολίτης ότι και οι οπαδοί του τσάρου των Βουλγάρων μπορούσαν να παραθέσουν το ίδιο επιχείρημα, προβάλλοντας αξιώσεις για πόλεις που βρίσκονταν υπό την εξουσία του αυτοκράτορα της Νίκαιας.

Η προετοιμασία των νομικών προϋποθέσεων για τις μετέπειτα επεκτατικές ενέργειες με τη βοήθεια δυναστικών γάμων, όπως άλλωστε και η εκ των υστέρων νομική δικαιολόγηση επιθέσεων με την επίκληση δεσμών συγγένειας και συνδεόμενων με αυτούς δικαιωμάτων, είναι μια πρακτική κοινή για τις διεθνείς σχέσεις της Ευρώπης του Μεσαίωνα. Μια πρακτική δοκιμασμένη από τη βυζαντινή διπλωματία, ήδη από τους 11ο-12ο αιώνες. (Ο Βασίλειος Β′ Βουλγαροκτόνος, για παράδειγμα, δίνοντας ως σύζυγο του δόγη της Βενετίας την αδελφή ενός έπαρχου, θεωρούσε ότι υπέταξε τους Βενετούς) (Σκυλ. Ρ. 343.76-79). Αλλά κατά τους 12ο-14ο αιώνες άρχισαν ιδιαίτερα συχνά να καταφεύγουν σε αυτό το μέσο διπλωματίας και εξωτερικής πολιτικής. Όλες πρακτικά οι άρχουσες δυναστείες των Βαλκανίων κατά τους 13ο-14ο αιώνες βρέθηκαν συνδεδεμένες με δεσμούς συγγένειας, που δεν αποτελούσαν και τόσο τρόπους ειρήνευσης ή ενίσχυσης συμμαχικών σχέσεων, όσο μέσο νομικής δικαιολόγησης — υπό ευνοϊκές συνθήκες — εδαφικών και λοιπών πολιτικών αξιώσεων. Όλα εξαρτιόταν από τον πραγματικό συσχετισμό δυνάμεων.

Είναι προ πολλού παραδεκτό στην επιστήμη ότι η βυζαντινή διπλωματία, ιδιαίτερα μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1261, μετατόπισε το κέντρο βάρους της δραστηριότητάς της στα Βαλκάνια και εξασθένισε (αδικαιολόγητα) την προσοχή της προς τους ανατολικούς γείτονες (την πολιτική αυτή εγκαινίασε ο Μιχαήλ Η′ Παλαιολόγος)[9]. Αυτό δε σημαίνει, ωστόσο, ότι οι κυβερνήτες της Νίκαιας και στη συνέχεια της Κωνσταντινούπολης αγνοούσαν παντελώς τον προερχόμενο από την Ανατολή κίνδυνο. Ωστόσο, ο κίνδυνος αυτός μέχρι τη δεκαετία του '60 του 13ου αιώνα δεν ήταν ο κύριος. Αυτό το κατανοούσαν καλά και στη Νίκαια και στο Ικόνιο. Ήταν μάλιστα προς το συμφέρον των Σελτζούκων Τούρκων η ύπαρξη ενός σταθερού φράγματος (της αυτοκρατορίας της Νίκαιας), που τους διαχώριζε από τους Λατίνους, τους οποίους από την εποχή των τριών πρώτων σταυροφοριών θεωρούσαν ως κύριο εχθρό τους[10].

Ήδη ο Θεόδωρος Α' Λάσκαρης επιδίωκε την ειρήνη με το Ικόνιο όσο βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τους Λατίνους. Και το σουλτανάτο παραχώρησε πρόθυμα αυτή την ειρήνη στη Νίκαια, πόσο μάλλον αφού ήταν δεδομένη η βοήθεια που παρείχε στους Λατίνους ο μισητός στους μουσουλμάνους παπισμός, που ανακήρυξε τον αυτοκράτορα της Νίκαιας «εχθρό του Θεού και της εκκλησίας»[11]. Η παράδοση αυτή της διατήρησης της ειρήνης στα ανατολικά σύνορα διατηρήθηκε και επί Ιωάννη Γ' Βατάτζη και επί Θεοδώρου Β' Λάσκαρη. Η κατάσταση άλλαξε όταν ο Μιχαήλ Η' εξασθένισε τα ανατολικά σύνορα, καταργώντας τα παραδοσιακά προνόμια των μεθοριακών στρατευμάτων της Ανατολής (των ακριτών). Αποδείχθηκε, τότε, ότι οι Σελτζούκοι και στη συνέχεια οι Οθωμανοί σέβονταν τα σύνορα της αυτοκρατορίας στο βαθμό που φρουρούνταν καλά. Αυτή την (κοινή για τα ήθη της εποχής) αρχή ακολουθούσε και ο ίδιος ο Μιχαήλ Η': χωρίς χρονοτριβή έσπευδε να αξιοποιήσει τα δεινά και την όποια εξασθένιση των δυνάμεων των ανατολικών γειτόνων, παρά τις συμφωνίες ειρήνης που είχε κλείσει μαζί τους[12]. Ο αυτοκράτορας διαβεβαίωσε το σουλτάνο του Ικονίου ότι σε περίπτωση που θα διατρέξει σοβαρό κίνδυνο λόγω των Μογγόλων θα παράσχει στον ίδιο και στην οικογένειά του άσυλο στη Νίκαια και, στη συνέχεια, θα τον βοηθήσει να επιστρέψει στην πατρίδα του απρόσκοπτα. Μια τέτοια ανάγκη προέκυψε, αλλά ο Μιχαήλ Η' κρατούσε για πολύ το σουλτάνο στη Νίκαια ως αιχμάλωτο, εξαναγκάζοντάς τον σε πολιτικές υπαναχωρήσεις (Παχυμέρης Ιστ. σ. 131-132).

Από τους προηγούμενους ήδη αιώνες είχαν γίνει παράδοση ορισμένα μέσα διπλωματίας που συναντούμε και στους 13ο και 14ο αιώνες, όπως η επιτηδευμένη επισημότητα και ο πλούτος των υποδοχών, η συνειδητή επιλογή κακοτράχαλων και κυκλικών οδών, από τις οποίες οδηγούσαν τους πρέσβεις στην πρωτεύουσα (όπως έκαναν π.χ. με τους πρέσβεις των Τατάρων που επισκέφθηκαν τη Νίκαια επί Θεοδώρου Β' Λάσκαρη[13]), οι αποστολές κατασκόπων σε εχθρικές χώρες, οι μυστικές πρεσβείες και οι μυστικές

συμφωνίες. Η μυστική διπλωματία ανθούσε ιδιαίτερα κατά το 14ο αιώνα.

Από τα μέσα του 14ου αι., όπως προαναφέραμε, οι στόχοι της διπλωματίας της αυτοκρατορίας έγιναν και πάλι αποκλειστικά αμυντικοί. Η ιστορία της αυτοκρατορίας περνούσε στην τελευταία φάση της. Αρχίζει πλέον ένας απεγνωσμένος αγώνας για την επιβίωσή της. Από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1450 ούτε ένας πολιτικός, στην ίδια την αυτοκρατορία και στις αυλές των ευρωπαϊκών χωρών, δεν αμφέβαλε για το ότι η κύρια και θανάσιμη απειλή για το Βυζάντιο είναι οι Οθωμανοί[14].

Η ορμητική εδαφική επέκταση του νεαρού, ισχυρού και αρπακτικού τουρκικού κράτους, στο οποίο η ιστορία επεφύλασσε το ρόλο του νεκροθάφτη της γηραιάς αυτοκρατορίας, συνοδευόταν από την καταστροφική συρρίκνωση του Βυζαντίου[15]. Κατά το 15ο αιώνα τα εδάφη της αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια περιορίζονταν μόνο στην περιοχή από τον Βόσπορο μέχρι τη Σηλυμβρία και τους Δέρκους, στη Μεσημβρία, την Αγχίαλο στον Εύξεινο Πόντο, στην περιοχή του Αγίου Όρους και της πόλης της Θεσσαλονίκης, σε μερικά νησιά του Αιγαίου πελάγους και στον Μοριά[16]. Ουσιαστικά η Κωνσταντινούπολη βρέθηκε ως κρατίδιο στο κέντρο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, διαχωρίζοντας τις ασιατικές κτήσεις των Τούρκων από τις ευρωπαϊκές. Κύριος στόχος των σουλτάνων ήταν η κατάργηση αυτού του «ξένου σώματος» και η μετατροπή της Κωνσταντινούπολης σε ασφαλές κρατικό κέντρο της ανερχόμενης Οθωμανικής αυτοκρατορίας[17].

Το εδαφικό ζήτημα συνδεόταν στενά με το πρόβλημα της πολιτικής ανεξαρτησίας. Μετά την περίφημη μάχη της Μαρίτσας (26 Σεπτεμβρίου 1371) ήλθε το τέλος της ανεξαρτησίας του Βυζαντίου, το οποίο υποβαθμίστηκε στο ρόλο ενός υποτελούς κράτους που κατέβαλλε φόρους στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Με τη συμφωνία του 1379, ο Μανουήλ Β′ Παλαιολόγος (προφανώς όντας ακόμα συμβασιλέας με τον Ιωάννη Ε′) όφειλε κάθε χρόνο να παρουσιάζεται ενώπιον του σουλτάνου με φόρο 30 χιλιάδων

χρυσών νομισμάτων και βοηθητικά στρατεύματα 12 χιλιάδων ανδρών[18]. Η αλήθεια είναι ότι μετά την ενθρόνιση του Μουράτ Β' (1422) το ποσό του φόρου περιορίσθηκε στις 300 χιλιάδες άσπρα, ποσό που ισοδυναμεί με το 62,5% του αρχικού φόρου[19]. Η καταβολή του φόρου στο σουλτάνο από τον αυτοκράτορα, η εγκατάσταση τουρκικών φρουρών στο έδαφος του Βυζαντίου, η ύπαρξη σε αυτές καδήδων (δικαστών) και η κατεδάφιση οχυρών της πόλης συνιστούσαν σοβαρούς περιορισμούς της εδαφικής κυριαρχίας του βυζαντινού κράτους. Εννοείται ότι το μοναδικό μέσο αποτροπής του τελειωτικού χτυπήματος για την αυτοκρατορία υπό αυτές τις συνθήκες ήταν η βυζαντινή διπλωματία με την ένδοξη τέχνη της και τη μακραίωνη παράδοσή της.

Η διπλωματική δραστηριότητα του Βυζαντίου κατά την περίοδο που εξετάζουμε ήταν εκ πρώτης όψεως εξαιρετικά πλούσια. Συνδεόταν με όλα τα μεγάλα διεθνή κέντρα της εποχής από την Πορτογαλία μέχρι τη Συρία κι από το Λονδίνο μέχρι τη Μόσχα και το Κάιρο.

Στα έγγραφα και τα αρχεία της Ρώμης, της Βενετίας, της Νεάπολης, του Παρισιού, της Φλωρεντίας, του Ντουμπρόβνικ, της Μοδένας, στις βυζαντινές και δυτικοευρωπαϊκές χρονογραφίες και στα ρωσικά χρονικά διατηρήθηκαν τα ονόματα πολλών Βυζαντινών διπλωματών: των Μανουήλ και Γεωργίου Φιλανθρωπηνών, των Θεοδώρου και Μανουήλ Καντακουζηνών, του Αλεξίου Βρανά, του Κωνσταντίνου Ράλλη, των Δισυπάτων (Αλεξίου, Μανουήλ, Γεωργίου και Ιωάννη), του Ιωάννη Μοσχόπουλου, των Μανουήλ και Ιωάννη Χρυσολωράδων, των Νικολάου και Ανδρόνικου Εβδομοϊωάννων, του Παύλου Σοφιανού, του Δημητρίου Λάσκαρη του Λεοντάρη, του Γεωργίου Σφραντζή, του Ανδρόνικου Βρυέννιου Λεοντάρη, των Ανδρόνικου και Μάρκου Γιαγκάρηδων, του Νικολάου Φραγκόπουλου, του Μακαρίου του Μακρή ή Ασπρόφρυος, του Δημητρίου Αγγέλου Κλειδά, του Δημητρίου Παλαιολόγου Μετοχίτη κ.ά. Στις πηγές αναφέρονται ολόκληρες δυναστείες (μεταξύ των οποίων και οι Δισύπατοι, οι Φιλανθρωπηνοί, οι Χρυ-

σολωράδες, οι Γιαγκάρηδες κ.ά.), οι γιοι των οποίων άρχιζαν από νωρίς τη μύηση στην τέχνη διεξαγωγής διαπραγματεύσεων, λαμβάνοντας μέρος σε διπλωματικές αποστολές μαζί με τους πατέρες τους (αν κρίνουμε π.χ. από τη σύνθεση της Συνόδου της Κωνσταντίας το 1416) (Dölger. Reg. N 3355).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μαρτυρία του Νικηφόρου Γρηγορά, ο οποίος περιγράφει λεπτομερώς σε επιστολή του προς τον Ανδρόνικο Ζαρίδα τις περιπέτειες της πρεσβείας προς το Σέρβο βασιλέα Στέφανο Γ' Ούρεση Ντετσάνσκι το 1325-1326. Υπογραμμίζει λοιπόν ο Γρηγοράς ότι οι πρέσβεις (ο «ευγενής Τορνίκης», και ο «μεγαλοπρεπής Κασσανδρινός») είναι «άνθρωποι προ πολλού πλέον επιφορτισμένοι με πληρεξουσιότητες και ηλικιωμένοι» (Γρηγοράς Επ. II σ. 105, P. 116, 1.20-30), αν και στην απαρίθμηση των ιδιοτήτων, οι οποίες πρέπει να χαρακτηρίζουν τον πρέσβη κατά την επίσημη οδηγία (τιμιότητα, ευσέβεια, αδιάφθορο, ετοιμότητα για αυτοθυσία χάριν των συμφερόντων της αυτοκρατορίας) δεν περιλαμβάνεται η ηλικία (HGM. Vol. I.P. 7). Δημιουργείται, έτσι, η εντύπωση ότι στη δεδομένη περίπτωση πρόκειται πλέον για επαγγελματίες πρέσβεις[20].

Όλοι οι προαναφερθέντες διπλωμάτες ανήκαν κατά κανόνα στη μεγάλη φεουδαρχική αριστοκρατία και κατείχαν υψηλά αξιώματα στην αυλική ιεραρχία (πρωτοβεστιάριοι, μεγάλοι στρατοπεδάρχες, αυτοκρατορικοί γραμματικοί, μεγάλοι πρωτοσύγκελοι κ.λπ.). Βασική λειτουργία τους ήταν η εκπροσώπηση της βυζαντινής κυβέρνησης στο εξωτερικό, δηλαδή η διεκπεραίωση διπλωματικών αποστολών και λειτουργιών. Παραμένει όμως αδιευκρίνιστο αν ήταν επαγγελματίες με τη σύγχρονη έννοια του όρου. Οι ιστορικοί πίστευαν ότι νωρίτερα οι Βυζαντινοί συνήθιζαν να αποστέλλουν ως πρέσβεις μορφωμένους προπαντός ανθρώπους και όχι απλώς επαγγελματίες διπλωμάτες[21]. Εδώ πρέπει να προσθέσουμε ότι στο βυζαντινό κρατικό σύστημα η υπηρεσία του λογοθέτη του δρόμου δεν έγινε τελικά το μοναδικό κεντρικό όργανο, το οποίο ως προς τις λειτουργίες του θα ήταν αντίστοιχο των σύγχρο-

νων υπουργείων εξωτερικών. Η αποστολή πρέσβεων στο εξωτερικό και η υποδοχή ξένων ομολόγων τους πραγματοποιούνταν και από άλλες υπηρεσίες της πρωτεύουσας. Επιπλέον κατά το 14ο αιώνα η αποστολή πρέσβεων στο εξωτερικό άρχισε να εμπίπτει στη δικαιοδοσία όχι του λογοθέτη του δρόμου, αλλά του μεγάλου λογοθέτη[22].

Κατά τα φαινόμενα, το Βυζάντιο δεν απέκτησε μόνιμες αντιπροσωπείες στο εξωτερικό, αν και εκείνη την εποχή ήταν ήδη γνωστή η έννοια του «πρόσεδρου (λατ. residens, residentis – σ.τ.μ.), υπουργού - πρέσβη», όπως βλέπουμε μεταξύ άλλων και στους Βενετούς «βάιλους»[23]. Όλοι οι Βυζαντινοί πρέσβεις επιφορτίζονταν με τη διεκπεραίωση ορισμένων αποστολών και για αυστηρά προκαθορισμένο διάστημα. Έτσι, ο Ιωάννης Η' Παλαιολόγος τιμώρησε πρέσβεις του επειδή καθυστέρησαν κατά την εκτέλεση της αποστολής τους και έφθασαν στην πρωτεύουσα αργότερα από την προβλεπόμενη προθεσμία. Ο Μανουήλ Β' Παλαιολόγος, όταν έστειλε πρεσβεία στο βασιλέα Φερδινάνδο Α' τον Δίκαιο της Αραγωνίας, τον παρακαλούσε να ακροασθεί τον πρέσβη και να τον στείλει πίσω το συντομότερο[24]. Παρ' όλα αυτά κατά την προετοιμασία μιας τέτοιας πρεσβείας (η οποία κατά κανόνα αποτελείται από τρεις ανθρώπους, αλλά υπήρχαν και αποστολές ενός, δύο, ή περισσότερων προσώπων[25]) μπορούμε να παρατηρήσουμε πλέον όλα τα συστατικά στοιχεία των σύγχρονων διαπιστευτηρίων: ο πρέσβης παραλαμβάνει εμπιστευτικές επιστολές (Litterae credulitatis), στις οποίες αναγραφόταν ο στόχος της αποστολής, το όνομα και οι επίσημοι τίτλοι του αποστελλόμενου προσώπου καθώς και πληρεξουσιότητές του (plenum procuratorium seu mandatum)[26]. Μάλιστα η επιφόρτιση ενός πρέσβη με παρόμοιες πληρεξουσιότητες είχε ως επακόλουθο την αυτόματη κατάργηση των πληρεξουσιοτήτων που είχαν δοθεί προηγουμένως σε άλλον πρέσβη. Έτσι, ο διορισμός του Μανουήλ Χρυσολωρά ως πληρεξούσιου εκπροσώπου του αυτοκράτορα στη Δύση ήρε τις πληρεξουσιότητες που είχαν δοθεί προηγουμένως στους Κωνστα-

ντίνο Ράλλη και Αλέξιο Δισύπατο[27]. Εκτός από τα προαναφερθέντα επίσημα έγγραφα, έδιναν στους πρέσβεις λεπτομερείς οδηγίες με υποδείξεις για τους χειρισμούς στους οποίους έπρεπε να προβούν σε κάθε περίπτωση. Προφανώς ο πρέσβης δεν είχε το δικαίωμα να υπερβεί τα προκαθορισμένα όρια, αλλά όφειλε μόνο «να διευκρινίζει καλύτερα το γεγραμμένο», όπως αναφέρεται σε αυτοκρατορικό έγγραφο του Ιωάννη Η'[28].

Μάλλον συνηθισμένο φαινόμενο ήταν η συμμετοχή κληρικών στις πρεσβείες κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο. Ο ρόλος της Εκκλησίας αυξανόταν σταδιακά στην πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή της αυτοκρατορίας. Πρόκειται για μια νομοτελειακή διαδικασία, η οποία τροφοδοτείται από τη βαθμιαία εξασθένιση της κοσμικής εξουσίας στο εσωτερικό της χώρας και από την αναβάθμιση της σημασίας του ζητήματος της ένωσης των Εκκλησιών (Ούνια). Ήδη επί Μιχαήλ Η' στην πρεσβεία η οποία μετέφερε τη νεαρή κόρη του αυτοκράτορα, Άννα, μνηστή του γιου του βασιλέα Στέφανου Ούρεση Β' Μιλιούτιν στη Σερβία, εκτός από τους κοσμικούς αξιωματούχους συμμετείχαν και ο πατριάρχης, ο χαρτοφύλακας της Αγίας Σοφίας και ο επίσκοπος της Τραϊανούπολης (Παχυμέρης, Ι. σ. 350-351). Στην πρεσβεία της Άννας της Σαβοΐας στον Στέφανο Δουσάν με την αξίωση να της παραδοθεί ο Ιωάννης Καντακουζηνός για να εξοντωθεί, επικεφαλής ήταν ο αξιωματούχος της αυλής Γεώργιος Λουκάς και ο μητροπολίτης Μακάριος (Κανταχ. τ.ΙΙ., Ρ. 305.23-307.11).

Και οι δύο πρέσβεις της περίφημης αποστολής στη Ρωσία το 1393 —ο αρχιεπίσκοπος της Βηθλεέμ Μιχαήλ και ο αυλικός αξιωματούχος του αυτοκράτορα Μανουήλ Β' Παλαιολόγου Αλέξιος Ααρών— είχαν επιλεγεί από κοινού από τον αυτοκράτορα και τον πατριάρχη, οι οποίοι έδωσαν προφορικές οδηγίες στους πρέσβεις, και «για μεγαλύτερη σιγουριά» τούς εφοδίασαν με γραπτή «εντολή». Σ' αυτό το εξαιρετικού ενδιαφέροντος ντοκουμέντο αναφέρονται τα εξής: «Σας λέμε και σας διατάζουμε προπαντός να έχετε πνευματική ενότητα και συναίνεση, όπως εμείς σας ενώσαμε,

και να τηρείτε ειρήνη και αγάπη μεταξύ σας, όπως σας διατάξαμε συχνά. Διότι εσύ, αρχιεπίσκοπε, ποτέ δεν πρέπει να λες ότι έχεις επιλεγεί από εμέ τον πατριάρχη, είτε ότι έχεις από εμένα ειδικό γράμμα, είτε απλώς κάποιο λόγο, που δεν γνωρίζει ο Ααρών· ούτε εσύ, Ααρών, δεν πρέπει να λες ότι έχεις επιλεγεί και αποσταλεί από τον ανώτατο και ιερό μου αυτοκράτορα, ότι έχεις κάποια ειδική οδηγία του, την οποία αγνοεί ο αρχιεπίσκοπος της Βηθλεέμ· εμείς, ο ιερός αυτοκράτορας και εγώ (ο πατριάρχης), μαζί σάς επιλέξαμε και ό,τι έχουμε να πούμε μέσω γραμμάτων είτε προφορικά το ανακοινώσαμε και στους δυο σας, έτσι ώστε κανείς από εσάς δεν έχει τίποτε το ειδικό και κρυφό αλλά όλα έχουν γίνει για σας κοινά και φανερά. Και εφόσον έχετε έτσι συνενωθεί από εμάς και δεν έχετε κανένα λόγο για διχόνοια, πρέπει να τελείτε εν συναινέσει και ειρήνη μεταξύ σας, προπαντός προς δόξαν του Θεού και δική μας, που σας επιλέξαμε γι' αυτό το έργο και κατόπιν για την τιμή σας». Οι πρέσβεις όφειλαν, όπως προβλεπόταν, να έχουν μαζί τους όλα τα γράμματα (εννοείται εδώ η περίφημη επιστολή του πατριάρχη Αντωνίου προς το μεγάλο δούκα της Μόσχας Βασίλειο Α' Ντμίτριεβιτς, γράμμα προς το μητροπολίτη Κιέβου και πασών των Ρωσιών Κυπριανό, προς τον επίσκοπο του Νόβγκοροντ Ιωάννη και προς τον κλήρο του Νόβγκοροντ, προς τον αρχιεπίσκοπο του Σούζνταλ Ευφρόσυνο) και με την άφιξή τους στη Μόσχα να τα δώσουν «στην αγιότητά του το μητροπολίτη Κιέβου και πασών των Ρωσιών και στον ευγενέστατο μεγάλο δούκα πασών των Ρωσιών». Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης και οι συγκεκριμένες οδηγίες για τη συμπεριφορά των πρεσβευτών κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων στη Μόσχα. Αναφέρει λοιπόν η οδηγία: «Κάθε φορά που θα τους βλέπετε (δηλ. το μητροπολίτη και το μεγάλο δούκα), είτε πρόκειται για τις υπηρεσιακές υποθέσεις της αποστολής σας, είτε απλώς για συζήτηση, ως φίλοι και αποκρισάριοι (βασιλικοί απεσταλμένοι - σ.τ.μ.), είτε με τη δική σας επιθυμία είτε όταν θα σας καλέσουν, είτε είναι και οι δύο μαζί, ο μητροπολίτης και ο μεγάλος δούκας, είτε ο καθένας τους χω-

ριστά, να συζητάτε μαζί τους και οι δύο· κανείς σας όμως χωριστά με καμία πρόφαση να μη συναντάται ούτε με το μέγα δούκα, ούτε με το μητροπολίτη»[29]. Είναι προφανές λοιπόν ότι η ετερογένεια παρόμοιων συνενωμένων «κοσμικών - πνευματικών» πρεσβειών, ήταν κάτι το οποίο συνειδητοποιούσαν οι ίδιοι οι Βυζαντινοί, δεδομένου ότι στην περίπτωσή μας ο πατριάρχης στρέφει την προσοχή του ειδικά σ' αυτό και προλαμβάνει τυχόν διαφωνίες των αποκρισαρίων.

Θα ήταν ωστόσο μάλλον λάθος αν πιστεύαμε ότι η υπακοή των πρεσβευτών ήταν απόλυτη σ' όλες τις εποχές: είναι γνωστές οι ανοικτές και έντονες διαφωνίες τους κατά τη διάρκεια της Συνόδου για την υπογραφή της Ένωσης (Ούνια) στη Φλωρεντία το 1439. Είναι γνωστό επίσης ότι 165 χρόνια πριν από αυτήν και παρά την οργή του αυτοκράτορα, ο μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μουζάλων αρνήθηκε επίμονα να λάβει μέρος στην πρεσβεία που θα έπρεπε να υπογράψει για την Ένωση των Εκκλησιών στη Σύνοδο της Λυόν (Παχυμ. Ιστ. ΙΙ σ. 15, Γρηγ. Επ. σ. 21, 49).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός ότι στις ιστορικές πηγές της εποχής εκείνης δεν αναφέρονται οι διερμηνείς και μεταφραστές που λάμβαναν μέρος στις πρεσβείες, αν και κατά την υπογραφή της βενετο-βυζαντινής και της γενουατο-βυζαντινής συμφωνίας στην Κωνσταντινούπολη σχεδόν πάντοτε παραβρισκόταν ο «μεγάλος διερμηνέας» (μέγας διερμηνευτής, magnus interpres), στις υποχρεώσεις του οποίου περιλαμβανόταν κατά κύριο λόγο η πρακτική διατύπωση και διαμόρφωση του εγγράφου της συμφωνίας στη δίγλωσση εκδοχή του[30]. Είναι γνωστό ότι κατά την πρώιμη περίοδο της βυζαντινής ιστορίας, όταν η γνώση μερικών γλωσσών ήταν κάτι το αυτονόητο, οι λέξεις «διπλωμάτης» και «διερμηνέας» ήταν συνώνυμες[31]· αργότερα εμφανίσθηκε η ειδικότητα του διερμηνέα και κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο οι υπηρεσίες του διερμηνέα άρχισαν, κατά τα φαινόμενα, να είναι και πάλι περιττές.

Παρά την πληθώρα διπλωματικών σχέσεων που είχε η βυζαντι-

νή διπλωματία κατά την περίοδο που εξετάζουμε, ο κύκλος των ζητημάτων που προωθούσε ήταν αρκετά περιορισμένος. Από τις 245 ενέργειες εξωτερικής πολιτικής της βυζαντινής κυβέρνησης κατά την περίοδο από τον Μανουήλ Β′ Παλαιολόγο μέχρι τον Κωνσταντίνο ΙΑ′ (όπως αναφέρονται άμεσα ή έμμεσα στις πηγές και επισημαίνονται στις μαρτυρίες ιστορικών και χρονικογράφων περί διαφόρων πρεσβειών, καθώς και σε αυθεντικά έγγραφα επίσημου χαρακτήρα που εκδίδονταν από την αυτοκρατορική γραμματεία), τουλάχιστον 80 είχαν ως άμεσο στόχο την πολυποίκιλη βοήθεια από διάφορα κράτη για την αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής. Αν σε αυτό προστεθούν και οι 50 ενέργειες εξωτερικής πολιτικής που αφορούν τη σύγκληση συνόδου για την Ένωση των Εκκλησιών, τελικός σκοπός των οποίων ήταν, από πλευράς των Ελλήνων, επίσης η βοήθεια από τη Λατινική Δύση κατά των Τούρκων, και οι 35 αναφορές σε πρεσβείες προς τον Τούρκο σουλτάνο για τη διευθέτηση των σχέσεών τους, διαπιστώνουμε ότι επιβεβαιώνεται για άλλη μια φορά το γεγονός ότι το τουρκικό ζήτημα καθόριζε το σύνολο της διπλωματικής δραστηριότητας του βυζαντινού κράτους κατά την ενλόγω περίοδο. Η μορφή και το ύψος της βοήθειας που ζητούσαν οι Βυζαντινοί εξαρτώνταν από το κράτος στο οποίο απευθύνονταν.

Θα 'λεγε κανείς ότι οι πλέον φυσικοί σύμμαχοι του Βυζαντίου έπρεπε να είναι οι χώρες του κόσμου της ορθοδοξίας. Και στις πηγές μπορούμε πράγματι να ανακαλύψουμε ότι το βυζαντινό Πατριαρχείο στα μέσα του 14ου αιώνα απεργαζόταν σχέδια αν όχι περί «ορθόδοξου τόξου», στη βάση της επέκτασης του κινήματος του ησυχασμού[32], τουλάχιστον περί μιας εκτεταμένης συμμαχίας. Ωστόσο οι καιροί άλλαξαν. Επικράτησε τελικά μια νηφάλια, ρεαλιστική αντίληψη για την αυτοκρατορία: το πολιτικό της κύρος είχε πέσει. Κατά τη γνώμη του Ομπολένσκι, η «βυζαντινή κοινότητα κρατών» μετά το 1282 διατηρούνταν μόνο ως θρησκευτική (ορθόδοξη) ενότητα[33]. Ακριβώς ο Μιχαήλ Η′ ο παλινορθωτής της αυτοκρατορίας, που έκανε τόσα πολλά για τη διεύρυνση και τη σωτη-

ρία της, είναι ο πρώτος που κατέφυγε σε τρεις νέες διπλωματικές πράξεις, οι οποίες υπονόμευσαν το κύρος του μεταξύ των υπηκόων του, αλλά και τη σημασία του Βυζαντίου ως προμαχώνα της ορθοδοξίας μεταξύ των ομόδοξων χωρών. Οι πράξεις αυτές ήταν οι εξής: η υπογραφή της Ένωσης των Εκκλησιών το 1274, η στήριξη σε μισθοφορικά στρατεύματα ταταροφώνων, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν εναντίον των χριστιανών, και το γεγονός ότι έδωσε ως σύζυγο στο χάνο των Τατάρων Νογάι την ίδια του (αν και εξώγαμη) κόρη. Ο ησυχαστής οικουμενικός πατριάρχης Φιλόθεος Κόκκινος κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες για την εσωτερική συσπείρωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και για την ενίσχυση της αφοσίωσης των βαλκανικών λαών και των λαών της Ρωσίας, της Συρίας και της Αιγύπτου στα ιδεώδη της ορθοδοξίας. Παρ' όλα αυτά όμως η όλη τροπή των γεγονότων στον Βόσπορο έδειξε πόσο ανεδαφικές ήταν οι ελπίδες που βασίζονταν στον «πολιτικό ησυχασμό» ως ενοποιητική και συσπειρωτική αρχή και στον πολιτικό τομέα. Παρά τη θρησκευτική ενότητά του, ο κόσμος της ορθοδοξίας, λόγω της απουσίας σταθερών οικονομικών δεσμών, δεν μπόρεσε να ενωθεί πολιτικά και να προασπίσει την Κωνσταντινούπολη. Την τελευταία στιγμή την προασπίσθηκαν (και μάλιστα καλά και με αυταπάρνηση!) οι τόσο μισητοί στους Βυζαντινούς σχισματικοί Λατίνοι, διότι, υπεραμυνόμενοι της βυζαντινής πρωτεύουσας, υπερασπίζονταν ταυτόχρονα και τα εμπορικά τους προνόμια.

Επειδή το κατανοούσαν αυτό οι Βυζαντινοί, όπως αναφέρεται σχετικά σε πατριαρχικό έγγραφο με παραλήπτες το μητροπολίτη Κιέβου, το μεγάλο δούκα πασών των Ρωσών και τους υπόλοιπους δούκες, ήλπιζαν περισσότερο στη βοήθεια της χριστιανικής Ευρώπης (Μ.Μ. II. Ρ. 360). Από τους Ρώσους το μόνο που περίμεναν ήταν «ελεημοσύνην». Ως ελεημοσύνη κάθε φορά εννοούσαν τη χρηματική υποστήριξη, τη μοναδική, δηλ., βοήθεια που εισέπραττε το Βυζάντιο από τη μακρινή Μόσχα. Η απουσία σταθερών δεσμών μεταξύ Βυζαντίου και Ρωσίας σε διακρατικό επίπεδο δεν οφείλεται μόνο σε παράγοντες εξωτερικής πολιτικής, οι οποίοι

οδήγησαν στην επί εκατονταετία (από τα μέσα του 13ου μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα) σχεδόν πλήρη διακοπή κάθε είδους σχέσεων. Οφείλεται επίσης και στο γεγονός ότι οι Ρώσοι δούκες, κατά τους 11ο-12ο αιώνες, δε συνδέονταν ιδιαίτερα στενά με τους «επτά ηγεμόνες», οι οποίοι συνωστίζονταν γύρω από το Βυζαντινό αυτοκράτορα ως κεφαλή της χριστιανικής οικουμένης. Αυτό αφορά περισσότερο τους 14ο και 15ο αιώνες, κατά τους οποίους η μετατόπιση του κέντρου βάρους της οικονομικής και πολιτικής ζωής προς Βορρά είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας ζώνης εμπορικής, οικονομικής, πολιτικής και στρατιωτικής αποξένωσης μεταξύ των γεωγραφικών χώρων, οι οποίοι έσφυζαν από την πολιτική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή των δύο κρατών[34]. Όσον αφορά όμως τις διεκκλησιαστικές σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Ρωσίας κατά το 14ο αιώνα, λόγω των ησυχαστικών ερίδων που ξέσπασαν στο Βυζάντιο και λόγω της επικράτησης των ησυχαστών, η πολιτική της βυζαντινής Εκκλησίας έναντι των διαφόρων ρωσικών δουκάτων διαφοροποιήθηκε, με αποτέλεσμα να ενισχυθούν μάλλον, αυτές οι σχέσεις.

Εννοείται ότι οι Παλαιολόγοι αποτείνονταν διαρκώς, με παρακλήσεις για οικονομική βοήθεια είτε για βοήθεια σε τρόφιμα, και προς τις δυτικές δυνάμεις της Ευρώπης. Ωστόσο, έμφαση έδιναν κυρίως στη διπλωματία καθ' εαυτή. Συχνά οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες συγκροτούσαν τοπικές συμμαχίες κατά των Τούρκων, όπως ήταν: η μυστική συμφωνία εναντίον του Βαγιαζίτ Α' (1389-1402), η οποία συμφωνήθηκε μεταξύ του Μανουήλ Β' και του Σέρβου δεσπότη Στέφανου Λαζάρεβιτς και επισφραγίσθηκε με το γάμο του Μανουήλ Β' με την κόρη του Κωνσταντίνου Δραγάτζη· τα σχέδια περί μυστικού αντιτουρκικού συμφώνου στο οποίο οι Βυζαντινοί διπλωμάτες προσπαθούσαν επίμονα να εντάξουν τη Βενετία· η απόπειρα δημιουργίας αρκετά διευρυμένης συμμαχίας, αποτελούμενης «όχι μόνο από χριστιανούς δούκες και λαούς, αλλά και από τον Καραμάν, ηγεμόνα της Ανατολικής Ανατολίας, καθώς επίσης και από τους γιους του Καραμανίδες (ή Καραμάνογλου)», όπως

αναφέρεται στην επιστολή του Ιωάννη Η′ Παλαιολόγου προς το βασιλέα της Πολωνίας και της Ουγγαρίας, στις 30 Ιουλίου του 1444[35] κ.λπ. Αλλά ο κύριος στόχος της βυζαντινής διπλωματίας ήταν να εγείρει ολόκληρη την καθολική Δύση σε «ιερό πόλεμο», σε σταυροφορία, εναντίον της μουσουλμανικής Ανατολής. Στις εκκλήσεις του (προς το Βατικανό, τη Βενετία, τη Γένουα, την Ουγγαρία, τον Αλφόνσο Ε′ της Αραγώνας, τον Φρειδερίκο Γ′) ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ΙΑ′ επεσήμανε, επίμονα, τον κίνδυνο που εγκυμονούσε για όλο το χριστιανικό κόσμο με την ενδεχόμενη κατάκτηση από τους Τούρκους της Κωνσταντινούπολης, αυτού του «προμαχώνα και προπύργιου της χριστιανοσύνης στη Δύση»[36]. Οι Βυζαντινοί πρότειναν να αναλάβουν διαμεσολαβητικό ρόλο για τη διευθέτηση των διαφορών μεταξύ της Βενετίας και της Γένουας, καθώς επίσης και της Βενετίας και του Ούγγρου βασιλέα Σιγισμούνδου, ώστε να τους ξεσηκώσουν «ως αγαθούς χριστιανούς και από κοινού να έλθουν να βοηθήσουν τον αυτοκράτορα εναντίον των Τούρκων»[37]. Μοιράζοντας γενναιόδωρα στους βασιλείς και στην έδρα του πάπα τα δώρα εκείνα που μπορούσε ακόμα να παρέχει το Βυζάντιο (πολυάριθμα και διάφορα λείψανα αγίων, πλούσια διακοσμημένα χειρόγραφα), προσπαθούσαν μ' όλες τις δυνάμεις τους να κινήσουν το ενδιαφέρον της Δύσης για τα τεκταινόμενα στον Βόσπορο.

Ένα από τα βασικά μέσα της βυζαντινής διπλωματίας με ευρεία χρήση έγινε και η «γαμήλια» πολιτική: η διά γάμου δηλ. σύναψη συγγένειας (και ενδεχομένως συμμαχιών) μεταξύ αυτοκρατόρων (και άλλων μελών των αυτοκρατορικών οικογενειών) και αλλοδαπών πριγκιπισσών. Η πολιτική αυτή, την οποία καταδίκαζε κατηγορηματικά στην εποχή του ο Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος, θεσπίσθηκε επί Κομνηνών, έγινε δε συνηθισμένο φαινόμενο κατά την τελευταία περίοδο της βυζαντινής ιστορίας. Και παρά το γεγονός ότι η δυναστεία των Παλαιολόγων συνδεόταν ήδη με δυναστικούς γάμους με τους ηγεμονικούς οίκους όλων των ορθόδοξων χωρών (π.χ. ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β′ είχε σύζυγό του

τη Σερβίδα πριγκίπισσα Ελένη Δραγάτζη, ο Ανδρόνικος Δ' την εγγονή του Ιβάν Αλεξάνδρου της Βουλγαρίας Μαρία, ο μέλλον αυτοκράτορας Ιωάννης Η' την πριγκίπισα της Μόσχας Άννα Βασίλιεβνα[38]), η προσοχή εκείνη την εποχή ήταν στραμμένη κυρίως στη σύναψη γάμων με δυναστείες χωρών της Δύσης, καθώς επίσης και με γένη Λατίνων που είχαν εγκατασταθεί στην Ανατολή. Το παράδειγμα έδωσε ο αδελφός του Μανουήλ Β', δεσπότης του Μοριά Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος, ο οποίος παντρεύθηκε το 1388 την κόρη του Νέριο Ατσαγιόλι (Acciajuoli) Βαρθολομαία «την ωραιότερη γυναίκα της εποχής της». Όσον αφορά τα παιδιά του Μανουήλ Β', ο Ιωάννης Η' (στο δεύτερο γάμο του, μετά το θάνατο της Άννας Βασίλιεβνας, και συγκεκριμένα το 1421) πήρε τη Σοφία τη Μομφερρατική (η οποία κατά τη μαρτυρία του Δούκα ήταν *«από μπροστά νηστεία και από πίσω Πάσχα»*), ο Θεόδωρος Β' την Κλεώπα Μαλατέστα (το 1421), γυναίκα, κατά τη μαρτυρία του Πλήθωνα εξαιρετικού κάλλους και υψηλών ηθικών αρχών, η οποία εγκατέλειψε τον καθολικισμό και ως ορθόδοξη τηρούσε με ζήλο τα τελετουργικά της ελληνικής πίστης[39], ο Θωμάς παντρεύθηκε την Κατερίνα Ζαχαρία (κόρη του Κεντυρίωνα Ζαχαρία – σ.τ.μ.), ο Κωνσταντίνος αρχικά τη Θεοδώρα Τόκκο (1428) και στη συνέχεια την Κατερίνα Γατελούζιο (Gattilusio) κ.λπ. Τελικά, οι Παλαιολόγοι κατόρθωσαν να συνενώσουν υπό την εξουσία τους το σύνολο του Μοριά, ο οποίος και έγινε στις παραμονές της τελειωτικής καταστροφής ο προμαχώνας του κράτους, παρατείνοντας για κάποιο διάστημα την ύπαρξή του.

Μερικές φορές πολιτικές σκοπιμότητες των δυναστικών γάμων επέβαλλαν την αναγκαιότητα διαζυγίου του ήδη νυμφευμένου ηγεμόνα με το σκοπό να συγγενέψει με τον αυτοκράτορα. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι διπλωμάτες της αυτοκρατορίας απαιτούσαν η τέως σύζυγος να παραδοθεί στους Βυζαντινούς και να διαμένει στην αυτοκρατορία υπό αυστηρή επιτήρηση, δεδομένου ότι στην πατρίδα της θα μπορούσε να υποκινήσει αντιπολιτευτικές στάσεις, εναντίον του τέως συζύγου της και να θέσει σε απειλή το

νέο του γάμο (Παχυμέρης Ιστ. ΙΙ σ. 284-286. Γρηγ. Επ. σ. 61, 203-204).

Για πρώτη φορά πραγματοποιούνται ακραίου χαρακτήρα για την εποχή διπλωματικές ενέργειες, όπως η επίσκεψη Βυζαντινών αυτοκρατόρων σε δυτικά ανάκτορα. Ο αυτοκράτορας βγαίνει από τα σύνορα της χώρας του επικεφαλής όχι των στρατευμάτων του, αλλά διπλωματικής αποστολής, με σκοπό την απόσπαση βοήθειας. Οι ενέργειες αυτές αποσκοπούσαν στην άρση του εγωκεντρισμού της Δύσης, η οποία, ενώ ασχολούνταν με τις «οικογενειακές της υποθέσεις», σπαρασσόταν από εσωτερικές έριδες και θρησκευτικές διαφωνίες. Η πρώτη αυτοκρατορική διπλωματική αποστολή έγινε το χειμώνα του 1365/66, όταν ο Ιωάννης Ε′ Παλαιολόγος μαζί με τους Μιχαήλ και Μανουήλ ταξίδεψε στην Ουγγαρία, όπου συναντήθηκε με το βασιλέα της χώρας Λάιο τον Μέγα (κατά τη μαρτυρία του Ιωάννη της Ραβέννας ο Λάιος υποδέχθηκε τον αυτοκράτορα ασκεπής, έχοντας αφιππεύσει, ενώ ο αυτοκράτορας παρέμεινε έφιππος, με τη σκέπη στο κεφάλι του, και απευθυνόταν υπεροπτικά στον τιμητικά όρθιο Λάιο τον Μέγα)[40]. Για τους ίδιους λόγους ο Ιωάννης Ε′ Παλαιολόγος επισκέφθηκε το 1369-1371 τη Ρώμη και τη Βενετία[41], ο Ιωάννης Ζ′ το 1391 τη Γένουα[42], ενώ στα 1399-1403 ο Μανουήλ Β′ πραγματοποίησε το περίφημο ταξίδι του στη Δυτική Ευρώπη, επισκεπτόμενος πολλές πόλεις της Ιταλίας (Πάδουα, Βενετία, Μιλάνο, Γένουα, Φλωρεντία), της Γαλλίας (Παρίσι), της Αγγλίας (Λονδίνο). Στο ταξίδι αυτό συνάντησε και διαπραγματεύτηκε με τους μεγαλύτερους πολιτικούς παράγοντες της εποχής (με τους βασιλείς της Γαλλίας Κάρολο ΣΤ′, της Αγγλίας Ερρίκο Δ′ κ.ά.). Παντού προκαλούσε ζωηρότατο ενδιαφέρον και οίκτο για τη βαρύτατη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η αρχαία αυτοκρατορία. Πρέπει να επισημάνουμε ότι είχε προηγηθεί ενεργός διπλωματική προετοιμασία αυτού του ταξιδιού από Βυζαντινούς διπλωμάτες, όπως ο Νικόλαος Νοταράς, ο θείος του Μανουήλ Β′ Θεόδωρος Καντακουζηνός και ο γαμπρός του αυτοκράτορα Ιλαρίων Ντόρια (Doria)[43]. Την ίδια πρακτική της

εκτός συνόρων δραστηριότητας υιοθέτησε τελικά και ο Ιωάννης Η', ο οποίος στα 1423/4 επισκέφθηκε την Ιταλία, τη Γαλλία και την Ουγγαρία (σύμφωνα με μαρτυρία του Έμπερχαρντ Βίντεκε, ο αυτοκράτορας παρέμεινε στα ανάκτορα του Σιγισμούνδου επί οκτώ εβδομάδες), ενώ στα 1437-1438 ήταν επικεφαλής της βυζαντινής αντιπροσωπείας στη σύνοδο της Φερράρας - Φλωρεντίας. Το γεγονός ότι αυτές οι εξαιρετικές πράξεις της βυζαντινής διπλωματίας δεν οδήγησαν στο επιθυμητό αποτέλεσμα δεν οφείλεται στην τελευταία αλλά μάλλον στη δυσμενή συγκυρία που είχε διαμορφωθεί. Η γενική εντύπωση από αυτές τις αποστολές εκφράζεται κατά τη γνώμη μας εύστοχα από τον Άγγλο χρονογράφο Άνταμ Ουσκ (15ος αιώνας), ο οποίος γράφει για την επίσκεψη του Μανουήλ Β' στην Αγγλία: «Σκέφτηκα: πόσο οδυνηρό είναι που αυτός ο μεγάλος και μακρινός ηγεμόνας των ανατολικών χριστιανών, λόγω της βίας των απίστων, εξαναγκάσθηκε να επισκεφθεί τα μακρινά δυτικά νησιά, ζητώντας βοήθεια εναντίον τους. Ω Θεέ! Τι σου συμβαίνει, πού είναι η προηγούμενη ρωμαϊκή δόξα; Τα μεγάλα έργα της αυτοκρατορίας σου έχουν τώρα συντριβεί· θα σου ταίριαζαν τα λόγια από τον Ιερεμία (Θρήν. Α', 1): *Πῶς ἐκάθισε μόνη ἡ πόλις ἡ πεπληθυμμένη λαῶν; Κατέστη ὡς χήρα. Ἡ πεπληθυμμένη ἐν ἔθνεσιν, ἡ ἄρχουσα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἔγινεν ὑποτελής!* Ποιος θα μπορούσε να διανοηθεί ότι εσύ που καθόσουν συνήθως στο θρόνο του μεγαλείου, ο κοσμοκράτορας, θα υποστείς τέτοια ταπείνωση, ότι δεν θα είσαι σε θέση να παράσχεις την παραμικρή βοήθεια στη χριστιανική πίστη!»[44].

Παρ' όλα αυτά η πολιτιστική σημασία αυτών των διπλωματικών ενεργειών κάθε άλλο παρά αμελητέα ήταν. Συντέλεσαν σε σημαντικό βαθμό στην εντατικοποίηση των πολιτιστικών ανταλλαγών, των επαφών της Δύσης με την Ανατολή και στην αναζωπύρωση ενός έντονου ενδιαφέροντος των ανθρώπων της Δύσης για την πνευματική κληρονομιά του ελληνικού κόσμου.

Τέλος, ας αναφερθούμε στις μεθόδους της βυζαντινής διπλωματίας και τις σχέσεις της με τον ίδιο τον επιδρομέα: τον Τούρκο

σουλτάνο. Οι σχέσεις του τελευταίου με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα ως κάποιο σημείο ήταν οι σχέσεις ενός ισχυρού τοπικού γαιοκτήμονα προς το νόμιμο ηγεμόνα[45]. Από την άποψη του βυζαντινού κρατικού δικαίου οι κατεχόμενες από τους Τούρκους γαίες, οι οποίες πρακτικά αποτέλεσαν την εδαφική βάση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ήταν υπό την αιώνια και αναπαλλοτρίωτη κυριότητα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, ενώ οι ίδιοι οι Τούρκοι ήταν βάρβαροι, όμοιοι με τους Πατζινάκες, τους Αλανούς και τους Αβάρους, που μπορούσαν να χαλιναγωγηθούν με διπλωματικά μέσα και των οποίων η πολεμική ισχύς μπορούσε να χρησιμοποιείται προς όφελος της αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τα παραπάνω διευθετούνταν και οι σχέσεις μεταξύ Βυζαντινού αυτοκράτορα και Τούρκου σουλτάνου. Ήδη, ο Ιωάννης Καντακουζηνός (1347-1354), ο οποίος χρησιμοποίησε τους Τούρκους ως αντίβαρο εναντίον των Γενουατών, για την εδραίωση της θέσης του στο εσωτερικό της χώρας, και σύναψε συμμαχία με τους Τούρκους, υποστηρίζοντας τη βασική αρχή της διπλωματίας του, έγραφε ότι ο Τούρκος εμίρης από φίλος του έγινε υπηρέτης του (Καντ. II. Ρ. 398). Αυτό το παραδέχονταν και οι πολέμιοι του Καντακουζηνού. Κατά τον Νικηφόρο Γρηγορά, ο εμίρης συνδεόταν με βαθύτατη φιλία με τον Καντακουζηνό και οικειοθελώς του υποσχέθηκε ότι «καθ' όλη την διάρκεια της ζωής του θα τον υπηρετεί και θα διατηρεί τη φιλία του προς τον ίδιο και προς τα παιδιά - διαδόχους του» (Γρηγ. επ. II σ. 597).

Δεν πρέπει βέβαια να παραβλέπουμε ότι οι διπλωματικές επιτυχίες του Καντακουζηνού στις σχέσεις του με τους Τούρκους ήταν πύρρειες νίκες. Πρόκειται για τον αυτοκράτορα ο οποίος, κατά τους εμφύλιους πολέμους, επιδιώκοντας την απόκτηση του θρόνου της αυτοκρατορίας με τη βοήθεια των Τούρκων, συντέλεσε στην εδραίωση των Οθωμανών στα Βαλκάνια. Η φαυλότητα της πολιτικής του σφετεριστή έγινε πασιφανής. Η Κωνσταντινούπολη εξεγέρθηκε και ο Καντακουζηνός εκθρονίστηκε. Τίποτε, ωστόσο, δεν μπορούσε να αναστρέψει τα γεγονότα: οι Οθωμανοί

εδραίωσαν την κυριαρχία τους στη Θράκη και η πρωτεύουσα είχε αποκοπεί από τις επαρχίες της[46].

Η διπλωματία της αυτοκρατορίας χρειάσθηκε να διπλασιάσει τις προσπάθειές της για να επιβραδύνει τον επεκτατισμό των Τούρκων. Για ορισμένο, μάλιστα, χρονικό διάστημα κατόρθωσε να αποσπάσει την προσοχή τους από την Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, ήδη από την εποχή του σουλτάνου Βαγιαζίτ Α', οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες προσέκρουσαν για πρώτη φορά σε έναν ηγεμόνα, ο οποίος δεν αρκούνταν στην εκ των πραγμάτων κατοχή του στα Βαλκάνια, αλλά εντελώς απροκάλυπτα, κατά τη διατύπωση ενός ιστορικού, «άπλωσε το χέρι του στο βυζαντινό αυτοκρατορικό στέμμα»[47]. Εντούτοις η βαθιά μεταμόρφωση που επήλθε στην Ανατολική Μεσόγειο μετά τη μάχη της Άγκυρας (28 Ιουλίου του 1402) έδωσε και πάλι στους Βυζαντινούς αυτοκράτορες τη δυνατότητα να επιδίδονται μέσω της διπλωματίας τους στην «εξημέρωση» των Τούρκων ηγεμόνων[48]. Κατά τον Δούκα, ο Τούρκος σουλτάνος Σουλεϊμάν, μετά τη μάχη της Άγκυρας, πήγε στην Κωνσταντινούπολη, έπεσε στα πόδια του αυτοκράτορα και άρχισε να τον εκλιπαρεί: «Εγώ θα είμαι γιος σου, γίνου και συ λοιπόν πατέρας μου. Να μη βλαστήσει μεταξύ μας στο εξής το χόρτο της διχόνοιας και ας πάψουν οι συνωμοσίες. Ανακήρυξέ με μόνο κυβερνήτη της Θράκης» (Δούκας, XVIII 2). Με τη συμφωνία του 1403 επιστράφηκαν στον αυτοκράτορα οι πόλεις των ακτών της Μαύρης θάλασσας και του Μαρμαρά, η Θεσσαλονίκη και οι γειτονικές περιοχές. Το Βυζάντιο έπαψε να καταβάλλει φόρο στον Τούρκο σουλτάνο[49].

Μετά τον εμφύλιο που ξέσπασε μεταξύ των διαδόχων του Βαγιαζίτ και το θάνατο του Σουλειμάν σ' αυτό τον πόλεμο (1411), η βυζαντινή κυβέρνηση, βλέποντας την «ανειρήνευτη εχθρότητα» προς την αυτοκρατορία του ενός από τους γιους του Βαγιαζίτ (του Μουσά Τσελεμπί), έστειλε στον αδελφό του, Μωάμεθ Α', πρεσβεία με τη διαβεβαίωση ότι στην περίπτωση που θα ηττηθεί από τον Μουσά, ο αυτοκράτορας θα τον δεχθεί στην πρωτεύουσά του.

Στην περίπτωση δε που θα νικήσει στον πόλεμο, ο αυτοκράτορας τού λέει ότι «εμείς επιθυμούμε να γίνεις ηγεμόνας και γιος δικός μου»[50]. Αργότερα, όταν πλέον ο Μωάμεθ Α′ έγινε σουλτάνος, απευθυνόταν στον αυτοκράτορα Μανουήλ με τα λόγια «άγιε πατέρα» (Δούκας XIX 12). Όταν ο αυτοκράτορας Μανουήλ Β′ πληροφορήθηκε την ενθρόνιση του Μωάμεθ τού έστειλε (μετά την 5η Ιουλίου του 1413) πρεσβεία, αποτελούμενη από τους «πλέον εξέχοντες άρχοντες», η οποία του υπενθύμισε να τηρήσει τις υποσχέσεις που είχε δώσει κατά την παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη[51]. Αφού υποδέχθηκε «με χαρά» τους πρεσβευτές, ο Μωάμεθ Α′ έδωσε «όρκο συμμαχίας» και παρέδωσε στον αυτοκράτορα όλες τις πόλεις των ακτών της Θράκης στη Μαύρη θάλασσα, τις πόλεις και τα χωριά της Θεσσαλίας και τις πόλεις της Προποντίδας. Χαρακτηριστικότατα είναι τα λόγια με τα οποία, αν πιστέψουμε τον Δούκα, ο σουλτάνος ξεπροβάδισε τους απεσταλμένους του αυτοκράτορα: «Στο εξής είμαι και θα είμαι υποτελής του (αυτοκράτορα), όπως είναι ο γιος με τον πατέρα» (Δούκας, XX1).

Εννοείται ότι οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες κάθε άλλο παρά εξιδανίκευαν τις σχέσεις τους με τους Τούρκους σουλτάνους. Οι διπλωμάτες τους παρακολουθούσαν σχολαστικά τις εξελίξεις στην τουρκική ζώνη των ανατολικών επαρχιών, ιδιαίτερα στη ζώνη του διαμορφούμενου οθωμανικού κράτους. Επισκέπτονταν δε τακτικά τα ανάκτορα του σουλτάνου, συνάπτοντας χρήσιμες διασυνδέσεις. Πολλές φορές, μάλιστα, έναντι χρηματισμού, έσπερναν την έχθρα μεταξύ των πολυάριθμων διεκδικητών του τουρκικού θρόνου. Οι πρέσβεις του Μανουήλ Β′, που έφθασαν στα τέλη του 1409 στη Βενετία, ανέφεραν ότι «παρουσιάσθηκε η δυνατότητα, υποδαυλίζοντας την έχθρα μεταξύ των δύο σουλτάνων (Σουλεϊμάν και Μωάμεθ), να σώσουν την αυτοκρατορία». Γι’ αυτόν το λόγο παρακαλούσαν να τους παραχωρήσουν οκτώ γαλέρες, οι οποίες, από κοινού με δύο ελληνικά πλοία, θα απέκοβαν το πορθμείο μεταξύ Ευρώπης και Ασίας[52]. Στην από Φεβρουαρίου - Μαρτίου 1430 επιστολή του αυτοκράτορα Ιωάννη Η′ στη Βενετία αναφέρεται ότι

«το καλύτερο μέσο άμυνας απέναντι στους Οθωμανούς είναι η πρόκληση διχόνοιας μεταξύ τους»[53]. Αυτόν το στόχο προωθούσε διαρκώς η βυζαντινή διπλωματία. Είναι γνωστό π.χ. ότι εν όψει της αναχώρησης του Μανουήλ Β' στις δυτικές χώρες Βυζαντινοί διπλωμάτες είχαν σταλεί στον Ταμερλάνο (Τιμούρ Λενκ), για να τον στρέψουν εναντίον του Βαγιαζίτ Α'[54]. Γι' αυτόν το λόγο οι αυτοκράτορες δέχονταν πρόθυμα τους αποτυχημένους διεκδικητές του θρόνου, τους εξορισθέντες Τούρκους πρίγκιπες. Ένας μάλιστα από αυτούς, ο νεότερος γιος του Βαγιαζίτ Α' Γιουσούφ, βρίσκοντας άσυλο στην αυλή του Βυζαντινού αυτοκράτορα, έφθασε να ασπασθεί το χριστιανισμό και βαπτίσθηκε με το όνομα Δημήτριος[55]. Αυτές οι κινήσεις σκόπευαν στην προώθηση, την κατάλληλη στιγμή, οικείου και ακίνδυνου υποψηφίου για το χηρεύσαντα τουρκικό θρόνο, παρά κάποιου επικίνδυνου ανταγωνιστή της αυτοκρατορίας. Το φθινόπωρο του 1416 είχε σταλεί επιστολή στο σουλτάνο Μωάμεθ Α', με την οποία ο αυτοκράτορας αρνούνταν να του παραδώσει τον αδελφό του Μουσταφά και την ακολουθία του, που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη. «Όπως καλά γνωρίζεις – γράφει ο αυτοκράτορας – εγώ υποσχέθηκα ότι θα είμαι πατέρας σου και συ γιος μου. Και αν είμαστε και οι δύο πιστοί στις υποσχέσεις μας, αυτό θα είναι μετά φόβου Θεού και με τήρηση των εντολών του. Αν όμως παρεκκλίνουμε από αυτές τότε και ο πατέρας θα αποβεί προδότης του γιου και ο γιος θα αποκαλείται πατροκτόνος. Εγώ, λοιπόν, θα τηρώ τον όρκο, ενώ εσύ δεν το επιθυμείς αυτό. Ας είναι ο Θεός, ο τιμωρός του άδικου, δίκαιος κριτής. Όσον αφορά δε τους φυγάδες δεν πρέπει ούτε να μιλά κανείς, ούτε να ακούει με τα αυτιά του περί παράδοσής τους στα χέρια σου, διότι αυτό δεν είναι έργο βασιλικό, αλλά τυραννικό» (Δούκας, XXII5).

Ευρέως διαδεδομένο, εξάλλου, ήταν το φαινόμενο να διαπαιδαγωγούνται γιοι σουλτάνων στην αυλή της Κωνσταντινούπολης. Εξυπακούεται ότι οι Βυζαντινοί έκαναν το παν ώστε να τους διαπαιδαγωγήσουν στο πνεύμα της αφοσίωσης στην αυτοκρατορία

και ταυτόχρονα να τους χρησιμοποιούν ως ομήρους. Και η πρώτη απόπειρα του νέου σουλτάνου Μουράτ Β′ (1421-1451) να καταργήσει αυτόν το θεσμό προκάλεσε έντονη διπλωματική σύγκρουση. Περίπου τον Ιούνιο του 1421 οι Βυζαντινοί έστειλαν στην Προύσα πρεσβεία προς τον Μουράτ Β′, αποτελούμενη από τους Παλαιολόγο Λαχανά και Θεολόγο Κόρακα, για να εξευμενίσει το σουλτάνο μετά το θάνατο του πατέρα του, να τον συγχαρεί για την ενθρόνισή του και να αξιώσει ώστε ο σουλτάνος να στείλει τα νεότερα παιδιά του Μωάμεθ στον αυτοκράτορα, τον οποίο ο Μωάμεθ είχε ορίσει στη διαθήκη του κηδεμόνα. «Στην περίπτωση δε που δεν τα δώσει και αρνηθεί να ακολουθήσει τον αρχαίο νόμο που θέσπισαν οι πρόγονοι, ο αυτοκράτορας έχει στη διάθεσή του ανταγωνιστή, τον οποίο θα χρίσει ηγεμόνα της Μακεδονίας, της Χερσονήσου και όλης της Θράκης και στη συνέχεια και όλης της υπόλοιπης Ασίας». Ενδεικτική είναι η απάντηση που διαβίβασε ο σουλτάνος μέσω του βεζίρη Βαγιαζιτ: «Δεν είναι καλό και αντιβαίνει στις γραφές του προφήτη τα παιδιά μουσουλμάνων να διαπαιδαγωγούνται και να εκπαιδεύονται στους άπιστους (γκιαούρ). Αν όμως ο αυτοκράτορας το επιθυμεί, ας έχει την αγάπη μας και ας παραμένει κατά τις προηγούμενες συμφωνίες φίλος και πατέρας αυτών των ορφανών, εξαιρουμένων της αρμοδιότητας της κηδεμονίας. Είναι αδύνατο να συμφωνήσουμε με την αξίωση να κρατά στην αυλή του και να διαπαιδαγωγεί τα παιδιά» (Δούκας, XXIII4).

Μετά την ενθρόνιση του Μουράτ Β′, βαθιές αλλαγές επήλθαν στις σχέσεις μεταξύ του Βυζαντινού αυτοκράτορα και του Τούρκου σουλτάνου. Αποκαθιστώντας το κράτος των Τούρκων, ο νέος σουλτάνος επανήλθε στην επιθετική πολιτική του Βαγιαζίτ. Έτσι, με την πολιορκία και επίθεση στην Κωνσταντινούπολη το 1422, άρχισε η τελευταία περίοδος της αγωνίας της Βυζαντινής αυτοκρατορίας[56].

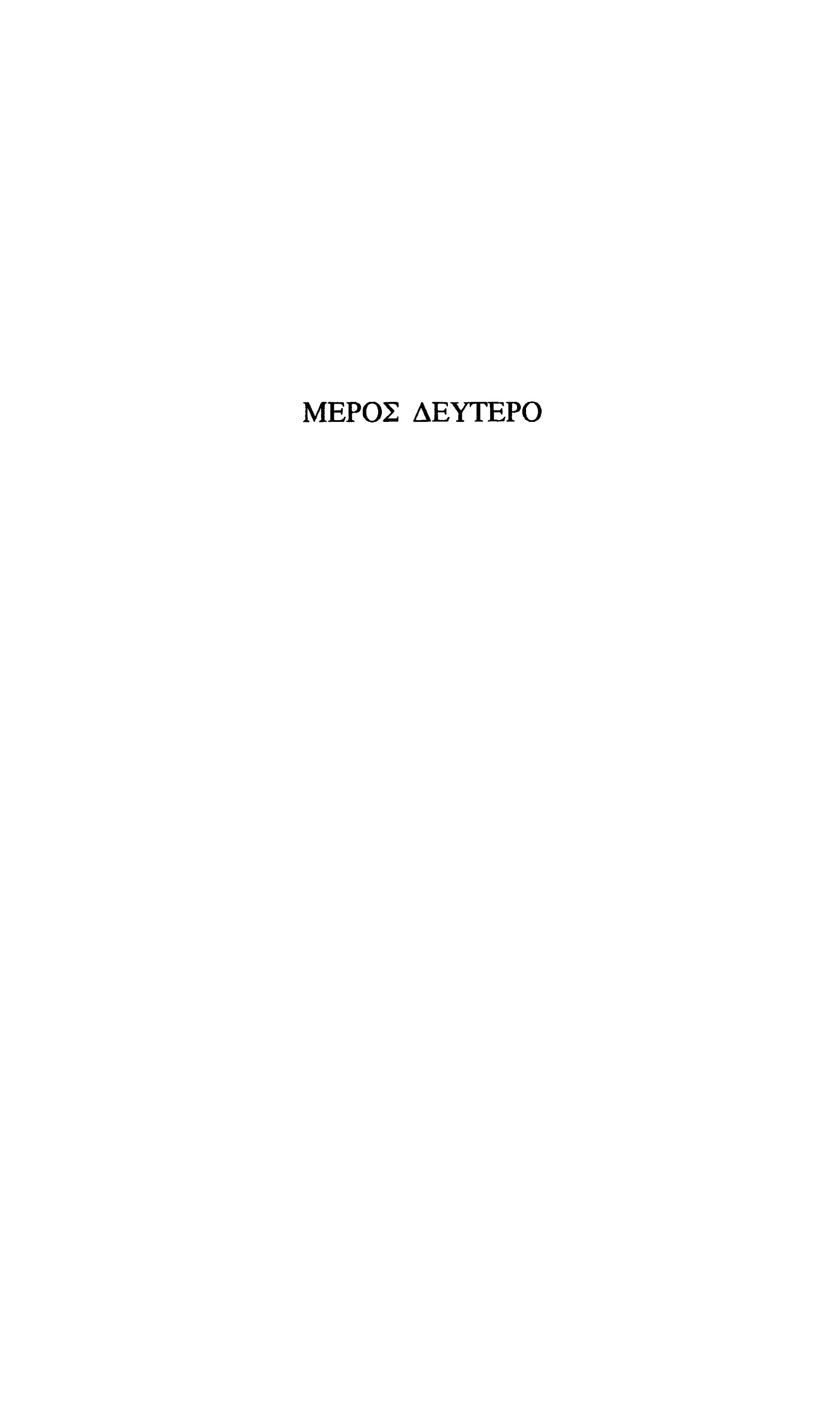
Χαρακτηριστική είναι η σχεδόν παντελής απουσία εγγράφων επίσημου χαρακτήρα από τις επαφές του Βυζαντίου με το σουλτα-

νάτο. Οι πληροφορίες που αντλούμε γι' αυτές τις σχέσεις προέρχονται από ιστορικούς και χρονογράφους. Θεωρούμε ότι δεν πρόκειται για τυχαίο γεγονός. Υπό το ισχύον τότε νομικό καθεστώς, στα πλαίσια του οποίου εξελίσσονταν οι σχέσεις μεταξύ του Βυζαντινού αυτοκράτορα και του Τούρκου σουλτάνου (νόμιμος ηγεμόνας αφενός και άρχοντας-κάτοχος γαιών αφετέρου, «πατέρας» και «γιος»), δεν μπορούσαν να διευθετηθούν επακριβώς με τη βοήθεια αυστηρά διατυπωμένων συμφωνητικών πράξεων, όπως ήταν, π.χ., οι περίφημες συμφωνίες του Βυζαντίου με τη Βενετία και τη Γένουα. (Ωστόσο, παρά την ενίσχυση των στοιχείων αμοιβαιότητας και του διμερούς χαρακτήρα τους, η ετεροβαρής ευμένεια του ενός προς τον άλλο δεν εξαλείφεται πλήρως: το έγγραφο συντάσσεται εξ ονόματος του αυτοκράτορα, διακρίνεται σαφώς η προσπάθεια να παρουσιασθούν τα άρθρα της συμφωνίας ως αγαθοεργία προς τον «παραλήπτη», το πρωτότυπο υπογράφεται από τον αυτοκράτορα με πορφυρές μελάνες και χρυσόβουλο κ.λπ.). Οι σχέσεις μεταξύ αυτοκράτορα και σουλτάνου διευθετούνταν κατά τα φαινόμενα μάλλον εθιμικά παρά στα πλαίσια κάποιου δικαίου των συμφωνιών. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και σύμφωνα με τις μαρτυρίες χρονογράφων και ιστορικών, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι με την ενθρόνιση του Μουράτ Β' επήλθε ποιοτική αλλαγή στις σχέσεις μεταξύ αυτοκράτορα και σουλτάνου. Το γεγονός ότι για τη νομιμοποίηση του νέου Βυζαντινού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ' (1449-1453) χρειάσθηκε η έγκριση του σουλτάνου (την 6η Δεκεμβρίου του 1443 επισκέφθηκε τον Μουράτ Β' ο Γεώργιος ο χαρτοφύλαξ επιφορτισμένος με το καθήκον να παρακαλέσει το σουλτάνο να αναγνωρίσει τον Κωνσταντίνο ως αυτοκράτορα), αποτελεί άλλη μια μαρτυρία της δραματικής κατάπτωσης της πάλαι ποτέ πνευματικής ανωτερότητας του Βυζαντινού αυτοκράτορα[57].

Εντούτοις η ιδέα της αυτοκρατορίας και του οικουμενικού αυτοκράτορα, από την οποία εκπορευόταν μέχρι τέλους η βυζαντινή διπλωματία, επιβίωσε στη συνείδηση των Βυζαντινών μέχρι την

έσχατη ώρα. Το κύκνειο άσμα της δε υπήρξε η τραγική απάντηση του Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου στο τελεσίγραφο του Μωάμεθ Β' του Πορθητή, το Μάιο του 1453. «Ο αυτοκράτορας είναι έτοιμος να ζήσει εν ειρήνη με το σουλτάνο και να του παραχωρήσει τις πόλεις και τα εδάφη που κατέκτησε· η πόλη θα του καταβάλει οποιονδήποτε φόρο υποτέλειας απαιτήσει ο σουλτάνος, στο βαθμό που θα μπορεί· μόνο την ίδια την πόλη δεν μπορεί να του παραδώσει ο αυτοκράτορας. Καλύτερα να πεθάνει»[58].

Η διπλωματία του Βυζαντίου έκανε ό,τι ήταν εφικτό και ανέφικτο, ώστε, βασιζόμενη στη χιλιετή εμπειρία της, να παρατείνει το βίο της αυτοκρατορίας. Ενμέρει το κατόρθωσε. Και κανείς δεν μπορεί να μεμφθεί τους Βυζαντινούς διπλωμάτες, επειδή, σε τελευταία ανάλυση, έπρεπε να διαδραματίσουν αποφασιστικό ρόλο όχι οι περίτεχνοι λόγοι των πρέσβεων και των πολιτικών, αλλά ο κρότος των κανονιών που γκρέμισαν τα τείχη της Κωνσταντινούπολης.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η Σύνθεση της Πρεσβείας της Όλγας στην Κωνσταντινούπολη και τα «Δώρα» του Αυτοκράτορα

Γ. Λιτάβριν

Είναι πασίγνωστες οι δυσκολίες που αφορούν τη διακρίβωση έγκυρων γεγονότων από την πρώιμη ιστορία του αρχαίου ρώσικου κράτους. Κυριολεκτικά η κάθε λέξη των ολιγάριθμων γραπτών πηγών, αρχίζοντας από τις ρωσικές χρονογραφίες και τελειώνοντας στις αναφορές ξένων συγγραφέων, έχει υποβληθεί σε πλήθος αναλύσεων και ερμηνειών. Παρ' όλα αυτά είμαστε πεπεισμένοι ότι μέχρι στιγμής, κάθε άλλο παρά όλες οι μαρτυρίες, ακόμα και των σημαντικότερων μνημείων που παρέχουν πληροφορίες για την αρχαία Ρωσία, έχουν εξαντληθεί από την άποψη της δέουσας εκτίμησης και της πειστικής ερμηνείας. Στη δεδομένη περίπτωση το ίδιο αφορά και την ακριβή περιγραφή των υποδοχών της πριγκίπισσας Όλγας κατά το πρωτόκολλο, στην Κωνσταντινούπολη από τον Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο.

Πριν περάσουμε στην εξέταση του κεντρικού προβλήματος που συνδέεται μ' αυτή την πηγή (σκοποί και αποτελέσματα της πρεσβείας της Όλγας, τόπος και χρόνος βάπτισής της), είναι απαραίτητο να λύσουμε μια σειρά επιμέρους, αν και αρκετά ουσιωδών, ζητημάτων. Έχοντας προσδιορίσει τη θέση που καταλαμβάνει η περιγραφή του Κωνσταντίνου μεταξύ των υπόλοιπων μαρτυριών για το ενλόγω γεγονός[1], και εφόσον επιχειρήσαμε να τεκμηριώσουμε μια νέα χρονολόγηση της επίσκεψης της Όλγας στο Βυζάντιο (846)[2], στο παρόν κείμενο θα διερευνήσουμε τη μικροδομή

της ακολουθίας της Όλγας ως δείγμα της κοινωνικο-πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας του Κιέβου στα μέσα του 10ου αιώνα και θα αναλύσουμε το χαρακτήρα των χρηματικών δώρων εκ μέρους του αυτοκράτορα προς τον κάθε Ρώσο, ο οποίος είχε την τιμή να γίνει δεκτός στα ανάκτορα της Κωνσταντινούπολης.

Δυστυχώς στη διαθέσιμη βιβλιογραφία είναι εξαιρετικά σπάνιες οι απόλυτα ορθές εκθέσεις του κειμένου του ίδιου του Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου. Ακόμα και στη μετάφραση του Ε. Γκολουμπίνσκι, η οποία παραμένει η πιστότερη στο πρωτότυπο, υπάρχουν παραλείψεις, οι οποίες αφορούν επίσης και τα χωρία της αφήγησης του Κωνσταντίνου, που πρόκειται να εξετάσουμε στο παρόν κείμενο[3]. Παραλείψεις και παραποιήσεις αριθμών παρατηρούνται και στο άρθρο του Ντ. Β. Αϊνάλοφ[4] και στο αντίστοιχο μέρος που παραθέτει ο Μ. Β. Λεφτσένκο[5]. Το ενλόγω χωρίο του Κωνσταντίνου αποδίδεται ορθά μόνο σε άλλη, μεταγενέστερη, εργασία του Ντ. Β. Αϊνάλοφ, ωστόσο επ' ουδενί λόγω δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε με την ερμηνεία που δίνει στις μαρτυρίες του χωρίου[6].

Κατ' αυτό τον τρόπο, ας αρχίσουμε από την πρώτη υποδοχή που περιγράφει ο Κωνσταντίνος, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου του 846. Ο συγγραφέας απαριθμεί διάφορες κατηγορίες Ρώσων προσκεκλημένων στο επίσημο γεύμα του αυτοκράτορα και αναφέρει τα χρηματικά ποσά που απονεμήθηκαν στον καθένα τους μετά την ολοκλήρωση του συμποσίου.

Στην Όλγα	- 500 μιλιαρήσια* σε χρυσό κρατήρα, διακοσμημένο με πολύτιμους λίθους.
στον ανιψιό της (ανεψίω)	- 30 μιλιαρήσια
στους 8 «ανθρώπους της»	- από 20 μιλιαρήσια

* Βυζαντινό αργυρό νόμισμα ίσο προς το «12 του υπέρπυρου» (σόλιδου). Το μιλιαρήσιο υποδιαιρείτο σε 24 χάλκινες «φόλλες» (σ.τ.μ.).

στις 6 «γυναίκες της»	- από 20 μιλιαρήσια
στο διερμηνέα της	- 15 μιλιαρήσια
στους 20 πρεσβευτές	- από 12 μιλιαρήσια
στους 43 εμπόρους	- από 12 μιλιαρήσια
σε 2 διερμηνείς	- από 12 μιλιαρήσια
στον ιερέα Γρηγόριο	- 8 μιλιαρήσια
στις 18 «εκλεκτές υπηρέτριες» της Όλγας	- από 8 μιλιαρήσια
στους «ανθρώπους του Σβιατοσλάβ»	- από 5 μιλιαρήσια
στους 6 «ανθρώπους των πρεσβευτών»	- από 5 μιλιαρήσια[7].

Κατ' αρχήν χρειάζονται μερικές διακριβώσεις. Στην απαρίθμηση που παραθέσαμε υπάρχει μια προφανής παράλειψη (αβλεψία του συγγραφέα, είτε σφάλμα του γραφέα): δεν αναφέρεται ο αριθμός των «ανθρώπων του Σβιατοσλάβ». Θα επιχειρήσουμε να αποκαταστήσουμε αυτό τον αριθμό που λείπει. Η αποκατάσταση αυτή βασίζεται σε δύο εντελώς αδιαμφισβήτητα γεγονότα: κατ' αρχήν, σύμφωνα με το Κλητορολόγιο του Φιλόθεου, κατά τη διοργάνωση επίσημων εορταστικών συμποσίων στα ανάκτορα (συμπεριλαμβανομένων και των συμποσίων προς τιμήν αλλοδαπών πρεσβευτών) ο αριθμός των προσκεκλημένων ήταν απολύτως προσδιορισμένος (συμπεριλαμβανομένων και των μελών της ακολουθίας του πρεσβευτή)· κατά δεύτερο λόγο, προσδιοριζόταν με ακρίβεια το συνολικό άθροισμα των νομισμάτων που προορίζονταν για διανομή στους συνδαιτημόνες, όπως και το ακριβές χρηματικό ποσό (κατά κανόνα σε μιλιαρήσια) για τον εκπρόσωπο του κάθε αξιώματος και της κάθε κατηγορίας Βυζαντινών και μελών της ακολουθίας του πρεσβευτή. Ο αρχιτρίκλινος συνέτασσε εκ των προτέρων καταλόγους προσκεκλημένων, στους οποίους αναφέρονταν όλα αυτά[8].

Όπως θα διαπιστώσουμε, αργότερα, μετά το δεύτερο συμπόσιο δόθηκαν στους Ρώσους ακριβώς τα προκαθορισμένα ποσά σε νομίσματα. Συνεπώς είχε προκαθορισθεί συνολικά και το ποσό που διανεμήθηκε μετά το πρώτο συμπόσιο. Το άθροισμα αυτό έπρεπε κατ' αυτό τον τρόπο να είναι πολλαπλάσιο του 12, εφόσον το νόμισμα περιλάμβανε 12 μιλιαρήσια. Χωρίς να υπολογίζονται οι «άνθρωποι του Σβιατοσλάβ», οι Ρώσοι έλαβαν συνολικά κατά το πρώτο συμπόσιο 1.775 μιλιαρήσια. Εάν προστεθεί κάποιο ποσό για τους «ανθρώπους του Σβιατοσλάβ» μόνο δύο αριθμοί, πολλαπλάσιοι του 12, μπορούν να ευσταθούν: ή 1.800 ή 1.860 μιλιαρήσια. Στην πρώτη περίπτωση οι άνθρωποι του Σβιατοσλάβ θα είχαν να λάβουν 25 μιλιαρήσια και στη δεύτερη 85 μιλιαρήσια, δηλαδή οι άνθρωποι του νεαρού δούκα θα ανέρχονταν είτε σε 5, είτε σε 17 άτομα (εφόσον ο καθένας τους έλαβε από 5 μιλιαρήσια). Φαίνεται ότι προφανώς θα πρέπει να ισχύει ο πρώτος αριθμός, διότι η ίδια η Όλγα είχε ως «δικούς της ανθρώπους» μόνο 8 άτομα.

Η δεύτερη διακρίβωση είναι ο σαφής προσδιορισμός της κατηγορίας μερικών από τους Ρώσους προσκεκλημένους του συμποσίου. Έξι γυναίκες αποκαλούνται στην παραπάνω απαρίθμιση με τον όρο «ίδιαι», παραπάνω όμως ορίζονται δύο φορές ως «αρχόντισσες-συγγενείς της»[9] και μια φορά ως «αρχόντισσες»[10]. Στην αρχή της αφήγησης του Κωνσταντίνου αναφέρονται ακριβέστερα και 18 «υπηρέτριες» (θεραπαινίδες) της Όλγας, οι οποίες έλαβαν από 8 μιλιαρήσια: αυτές αναφέρονται ως «προκρειττότεραι»[11].

Κατ' αυτό τον τρόπο στο πρώτο επίσημο γεύμα στα αυτοκρατορικά ανάκτορα παρευρίσκονταν, μαζί με την Όλγα, 24 γυναίκες της συνοδείας της και 87 άνδρες, συνολικά 112 άτομα. Σε όλους τους Ρώσους, συμπεριλαμβανομένης και της Όλγας, μοιράσθηκαν 1.800 μιλιαρήσια, δηλ. 150 νομίσματα.

Είναι απαραίτητο να υπογραμμίσουμε κατηγορηματικά ότι στην απαρίθμηση που προαναφέραμε δεν υπάρχει ούτε ένας Βυζαντινός αυλικός, είτε αξιωματούχος. Οι απόπειρες που υπάρχουν στην ιστοριογραφία να θεωρηθούν οι δύο διερμηνείς ως υπάλλη-

λοι της υπηρεσίας του λογοθέτη εξωτερικών σχέσεων, και ο Γρηγόριος ως εκπρόσωπος του πατριαρχικού κλήρου[12] είναι εντελώς αστήρικτες και αντιφάσκουν στο ίδιο το πνεύμα της αφήγησης του Κωνσταντίνου.

Το δεύτερο (και, κατά τα φαινόμενα, τελευταίο) επίσημο συμπόσιο έγινε την Κυριακή 18 Οκτωβρίου. Η σύνθεση των Ρώσων σ' αυτό το συμπόσιο διέφερε ουσιαστικά από αυτήν του πρώτου επίσημου γεύματος. Άλλαξαν και τα μεγέθη των ποσών που τους διανεμήθηκαν. Παραμένει δε αδιευκρίνιστο αν είχαν προηγηθεί της συνεστίασης, όπως και την πρώτη φορά, επισκέψεις της Όλγας στον αυτοκράτορα και την αυτοκράτειρα, ή αν οι Ρώσοι ήταν προσκεκλημένοι μόνο στο συμπόσιο.

Μετά το τέλος του γεύματος δόθηκαν

στην Όλγα	-	200 μιλιαρήσια
στον ανιψιό της	-	20 μιλιαρήσια
στις 16 «γυναίκες της»	- από	12 μιλιαρήσια
στους 22 πρεσβευτές	- από	12 μιλιαρήσια
στους 2 διερμηνείς	- από	12 μιλιαρήσια[13]
στον ιερέα Γρηγόριο	-	8 μιλιαρήσια
στους 44 έμπορους	- από	6 μιλιαρήσια
στις 18 «δούλες της»	- από	6 μιλιαρήσια

Κατ' αυτό τον τρόπο στο γεύμα παραβρέθηκαν εκ μέρους των Ρώσων 35 γυναίκες (συμπεριλαμβανομένης της Όλγας) και 70 άνδρες. Συνολικά τούς διανεμήθηκαν 1.080 μιλιαρήσια, δηλ. 90 νομίσματα.

Κατ' αρχήν είναι πασιφανές ότι η διοργάνωση αυτού του γεύματος συνολικά ήταν λιτότερη από του πρώτου. Όπως και την πρώτη φορά γυναίκες και άνδρες συνεστιάζονταν χωριστά: η ηγεμονίδα με το γυναικείο μέρος της ακολουθίας ήταν προσκεκλημένη της αυτοκράτειρας και της νύφης της, ενώ το ανδρικό μέρος της αποστολής γευμάτισε μαζί με τον αυτοκράτορα. Δυστυχώς, η αφή-

γηση για το συμπόσιο της 18ης Οκτωβρίου είναι ιδιαίτερα συνοπτική. Δεν αναφέρεται η θέση που καταλάμβανε αυτή τη φορά η Όλγα στο τραπέζι, το αν πέρασε στο τέλος του συμποσίου στον κύκλο της οικογένειας του αυτοκράτορα που ενώθηκε για το επιδόρπιο, το αν υπήρχε και τη δεύτερη φορά κατά την απονομή των χρημάτων ο πολύτιμος κρατήρας.

Ταυτόχρονα προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι ο κύκλος των προσκεκλημένων της αυτοκράτειρας είχε διευρυνθεί, σε σύγκριση με την υποδοχή της 9ης Σεπτεμβρίου, περίπου κατά 1/3: στη θέση των 24 Ρωσίδων γυναικών του πρώτου γεύματος αυτή τη φορά η Όλγα συνοδευόταν από 34 γυναίκες. Επιπλέον, κατά τη γνώμη μας, η σύνθεση του γυναικείου μέρους της ακολουθίας της Όλγας είχε ανανεωθεί πλήρως. Το ίδιο το κείμενο της πηγής δεν οδηγεί προφανώς σε αυτό το συμπέρασμα, παρέχει όμως ορισμένα επιχειρήματα υπέρ μιας τέτοιας ερμηνείας. Κατ' αρχήν μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι «αρχόντισσες-συγγενείς» (6 κυρίες των τιμών) δε βρίσκονταν στο ανάκτορο την 18η Οκτωβρίου, όπως δεν παρευρίσκονταν και οι ομόλογοί τους ως προς το αξίωμα 8 «άνθρωποι της Όλγας» από το ανδρικό μέρος της αποστολής. Δηλαδή 16 από τις «γυναίκες της» ήταν στο γεύμα της 18ης Οκτωβρίου, όπως υποθέτουμε, επίσης «βογιάρες» και ίσως μάλιστα «αρχόντισσες», αλλά λίγο κατώτερου βαθμού απ' ό,τι οι 6 «αρχόντισσες-συγγενείς», που συνόδευαν την Όλγα την 9η Σεπτεμβρίου.

Κατά δεύτερο λόγο, αντί για 18 «θεραπαινίδες» ή «προκρειττότερες» του πρώτου γεύματος, εδώ γίνεται λόγος για 18 «δούλες». Αλλάζει και η ίδια η ορολογία της πηγής. Στο δεύτερο συμπόσιο η Όλγα περιβαλλόταν από γυναίκες δύο κατηγοριών, το αξίωμα των οποίων ήταν κατώτερο εκείνου των δύο κατηγοριών γυναικών που τη συνόδευαν την 9η Σεπτεμβρίου.

Ουσιώδεις αλλαγές παρατηρούνται και στη σύνθεση του ανδρικού μέρους της αποστολής. Αν το γυναικείο μέρος της συνοδείας της Όλγας ήταν κατώτερο ως προς το κοινωνικό αξίωμα πλην όμως πολυαριθμότερο, ο αριθμός των ανδρών περιορίζεται αι-

σθητά στο συμπόσιο της 18ης Οκτωβρίου: τώρα είναι 70 έναντι 87. Από το συμπόσιο απουσίαζαν οι 8 άνθρωποι της Όλγας, οι 5 άνθρωποι του Σβιατοσλάβ, οι 6 άνθρωποι των πρεσβευτών και ο προσωπικός διερμηνέας της Όλγας. Στη θέση δε των 20 πρεσβευτών και των 43 εμπόρων του πρώτου γεύματος, τη 18η Οκτωβρίου παρευρίσκονταν 22 πρεσβευτές και 44 έμποροι.

Πρόκειται αδιαμφισβήτητα για αλλαγές όχι τυχαίες. Όσον αφορά τους δύο «επιπλέον» πρεσβευτές και τον έναν έμπορο, υπάρχουν ορισμένοι λόγοι που μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι πρόκειται για άτομα που έφθασαν με καθυστέριση στην Κωνσταντινούπολη, μετά το πρώτο γεύμα. Η υπόθεση για τυχόν ασθένεια είτε άλλο τυχαίο περιστατικό που τους εμπόδισε να παρευρίσκονται στο γεύμα της 9ης Σεπτεμβρίου μάλλον δεν ευσταθεί, δεδομένου ότι σ' αυτή την περίπτωση τα χρήματα εξ ονόματος του αυτοκράτορα θα τους είχαν επίσης διαβιβασθεί, εφόσον οι κατηγορίες που εκπροσωπούσαν (πρεσβευτές και έμποροι συνολικά) είχαν προσκληθεί στα ανάκτορα και θα αναφέρονταν στην απαρίθμιση των χρηματικών δώρων που εξετάσαμε. Την 9η Αυγούστου του 946, όταν ο αυτοκράτορας παρέθεσε γεύμα προς τιμή των πρεσβευτών της Ταρσού με προσκεκλημένους 40 αιχμάλωτους Ταρσίτες πρεσβευτές, διέταξε να σταλούν χρήματα και στους αιχμαλώτους συμπατριώτες των πρεσβευτών οι οποίοι δεν παρευρίσκονταν στο γεύμα[14].

Πιο δύσκολο είναι να διευκρινίσουμε τους λόγους που επέβαλαν τον περιορισμό της σύνθεσης των προσκεκλημένων στο συμπόσιο της 18ης Οκτωβρίου. Ωστόσο, πριν περάσουμε σ' αυτό το ζήτημα, ας εξετάσουμε προσεκτικότερα τη σύνθεση της ρωσικής αντιπροσωπείας στο γεύμα της 9ης Σεπτεμβρίου.

Ο σημαντικός αριθμός των γυναικών στη σύνθεση της ρωσικής πρεσβείας είναι φαινόμενο εξαιρετικό, ίσως μάλιστα και μοναδικό για την εποχή εκείνη. Φυσικά το γεγονός ότι επικεφαλής της πρεσβείας ήταν γυναίκα —η εκ των πραγμάτων ηγεμονίδα του κράτους— εξηγεί πολλά. Παρ' όλα αυτά, όμως, είναι αδύνατο να απο-

δοθούν οι κύριοι λόγοι της παρουσίας στην πρεσβεία τουλάχιστον 34 γυναικών, μόνο στην αναγκαιότητα εξασφάλισης της δέουσας άνεσης στην αρχόντισσα κατά τη διάρκεια του ταξιδιού της. Η συμμετοχή στην πρεσβεία τουλάχιστον 16 βογιαρισσών και αρχοντισσών (ίσως επιπλέον των 6 αρχοντισσών-συγγενών της Όλγας) οφειλόταν μάλλον στην ίδια τη σύνθεση της πρεσβείας, η οποία είχε συμφωνηθεί λεπτομερώς κατά τις διπλωματικές επαφές μεταξύ των δύο πρωτευουσών κατά τη διάρκεια του έτους που μεσολάβησε από την κατάληψη του Ισκοροστέν* από την Όλγα, δηλαδή από το τέλος του καλοκαιριού του 945, μέχρι τις αρχές του καλοκαιριού του 946.

Για τη διπλωματική πρακτική της αυτοκρατορίας η υποδοχή μιας τόσο ασυνήθιστης πρεσβείας ήταν κάτι το πρωτόγνωρο. Παρ' όλα αυτά το τελετουργικό της υποδοχής έπρεπε να εναρμονίζεται κατά κάποιο τρόπο με τις βασικές αρχές της βυζαντινής διπλωματικής εθιμοτυπίας. Δεδομένου ότι κατά την υποδοχή διακεκριμένων γυναικών στα αυτοκρατορικά ανάκτορα ήταν απαραίτητη η συμμετοχή της αυτοκράτειρας με τις κυρίες της αυλής, η προσκεκλημένη ηγεμονίδα έπρεπε να περιβάλλεται από τις εγγύτερες γυναίκες της ακολουθίας της. Αυτοί οι κανόνες της εθιμοτυπίας μπορεί να εναρμονίζονταν και με τις επιθυμίες της ίδιας της Όλγας. Ο σημαντικός αριθμός κυριών και υπηρετριών είτε δούλων στην ακολουθία της ηγεμονίδας ανταποκρινόταν στις περί γοήτρου αντιλήψεις της εποχής. Ίσως μάλιστα η επαφή των Ρωσίδων αρχοντισσών με τη μεγαλοπρέπεια της πρωτεύουσας του χριστιανικού κόσμου να συνδεόταν και με σοβαρότερα σχέδια της ηγεμονίδας.

Σύμφωνα με την περιγραφή του Κωνσταντίνου, στα γεύματα που παρέθεταν ο αυτοκράτορας και η αυτοκράτειρα προς τιμή αλλοδαπών πρεσβευτών παρευρίσκονταν εκείνοι οι αλλοδαποί προσκεκλημένοι, οι οποίοι, κατά κανόνα, την ίδια ημέρα συμμετείχαν

* Μια από τις αρχαιότερες ρωσικές πόλεις που βρίσκεται στην περιοχή Ζιτομίρ της σημερινής Ουκρανίας (σ.τ.μ.).

στην επίσημη εορταστική ακρόαση του βασιλέα[15]. Συνεπώς τα δεδομένα της αφήγησης περί των ακροάσεων μπορούν να θεωρούνται ως συμπληρωματικά των δεδομένων περί των συμποσίων.

Ανάλογα με την περίσταση και με τη βούληση του αυτοκράτορα, στην ακρόαση (και στο συμπόσιο) συμμετείχε διαφορετικός αριθμός προσκεκλημένων, Βυζαντινών, αλλοδαπών και εκπροσώπων διαφόρων κατηγοριών του βυζαντινού πίνακα αξιωμάτων[16]. Κρίνοντας από την αφήγηση για την ακρόαση του γυναικείου μέρους της αποστολής από την αυτοκράτειρα Ελένη, οι κυρίες της αυλής που συμμετείχαν είχαν υποδιαιρεθεί σε επτά «βίλες» (κατηγορίες). Οι κατηγορίες αυτές, αρχίζοντας από την ανώτερη και τελειώνοντας στην κατώτερη, ήταν οι εξής: 1. Ζωστές (τον καιρό εκείνο ήταν δύο, εφόσον ο συγκυβερνήτης-διάδοχος ήταν μυστευμένος και η μνηστή του ήταν επίσης ζωστή), 2. Μαγίστρισσες, 3. Πατρικίες, 4. Πρωτοσπαθάρισσες officiorum (δηλ. σύζυγοι πρωτοσπαθαρίων, οι οποίοι κατείχαν επίσημο αξίωμα), 5. Απλές Πρωτοσπαθάρισσες (δηλ. σύζυγοι τιτουλαρίων πρωτοσπαθαρίων, οι οποίοι δεν κατείχαν αξιώματα), 6. Σύζυγοι υποψηφίων σπαθαρίων, 7. Σπαθάρισσες, στρατόρισσες και κανάτισσες (αυτές οι τρεις κατώτερες βαθμίδες εδώ έχουν συνενωθεί σε μια ενιαία κατηγορία)[17].

Μπορούμε ακόμη να συμπεράνουμε ανεπιφύλακτα ότι κατά την ακρόαση στον αυτοκράτορα που πραγματοποιήθηκε την 9η Σεπτεμβρίου πριν από την ακρόαση της αυτοκράτειρας, παρευρέθησαν επίσης 7 κατηγορίες Βυζαντινών ανδρών-ευγενών. Ο Κωνσταντίνος αναφέρεται στη διαδοχική είσοδό τους, αρχίζοντας από την ανώτερη και τελειώνοντας στην κατώτερη, χωρίς όμως να τις απαριθμεί λεπτομερώς[18]. Μόνο που παραμένει αδιευκρίνιστο, ποιος ανδρικός τίτλος αντιστοιχούσε στον τίτλο της πατρικίας ζωστής κατά την ακρόαση του αυτοκράτορα (βασιλοπάτορας, επιφανέστατος*, κουροπαλάτης;).

* Nobilissimus (νοβελίσιμος) (σ.τ.μ.).

Εξαιρετικά σημαντικό είναι ωστόσο το γεγονός ότι και οι αλλοδαποί προσκεκλημένοι στις ακροάσεις και στα συμπόσια υποδιαιρούνταν επίσης κατά κατηγορίες, οι οποίες αντιστοιχούσαν περίπου στις βυζαντινές βαθμίδες-κατηγορίες[19]. Εννοείται ότι η υποδιαίρεση αυτή ήταν πρόσκαιρη, και μόνο για την υποδοχή, έπρεπε όμως συνολικά να αντιστοιχεί στις κοινωνικές διαβαθμίσεις, στους τίτλους και τα αξιώματα της ίδιας της ομάδας των αλλοδαπών προσκεκλημένων. Κατά την τελετή της υποδοχής αλλά και για τη διάταξη των θέσεων στο τραπέζι του γεύματος η καθεμιά από τις ενλόγω κατηγορίες όπως και το κάθε μέλος της είχε αυστηρά προκαθορισμένη θέση. Ο αρχιτρίκλινος, ως διοργανωτής του συμποσίου, είχε γι' αυτόν το λόγο εκ των προτέρων προετοιμασμένο κατάλογο όλων των προσκεκλημένων, με το όνομα και την ένδειξη της βαθμίδας και των τίτλων τιμής τους[20].

Οι κατάλογοι των μελών της πρεσβείας των αλλοδαπών καταρτίζονταν προφανώς με τη βοήθεια των αλλοδαπών προπομπών. Έτσι καταρτίσθηκε (στο πνεύμα της συμφωνίας των Ρώσων με τους Έλληνες του 944) και ο κατάλογος των Ρώσων πρεσβευτών και εμπόρων που έφθασαν στην Κωνσταντινούπολη[21]. Ο προσδιορισμός της κοινωνικής κατηγορίας του κάθε μέλους της πρεσβείας ήταν προπαντός υπόθεση των ίδιων των αλλοδαπών. Τυχόν σφάλμα σε μια τόσο λεπτή υπόθεση θα μπορούσε να προκαλέσει διπλωματικές επιπλοκές. Συνεπώς εάν όντως είχε επιτευχθεί ο προσδιορισμός των κοινωνικών και υπηρεσιακών διαβαθμίσεων αυτού του είδους στη σύνθεση της ακολουθίας της Όλγας, αυτό θα μπορούσε να μας βοηθήσει στο να κρίνουμε το αξίωμα της κάθε ομάδας στο εσωτερικό της πρεσβείας, σύμφωνα με τις αντιλήψεις των ίδιων των Ρώσων.

Και οι κοινωνικές διαβαθμίσεις στο εσωτερικό της ακολουθίας της Όλγας έρχονται σε άμεση συνάφεια, κατά τη γνώμη μας, με το ύψος των ποσών που έλαβαν οι Ρώσοι, δεδομένου ότι, κατά κανόνα, στα αυτοκρατορικά συμπόσια, τα χρηματικά ποσά που διανέμονταν ήταν ευθέως ανάλογα με το βαθμό του παραλήπτη[22]. Εξαιρετικά ση-

μαντικό είναι το γεγονός ότι και μεταξύ των Ρώσων υπήρχαν, σύμφωνα με το προαναφερθέν κριτήριο, 7 διαβαθμίσεις. Η Όλγα ως ηγεμονίδα κράτους, όπως άλλωστε ο αυτοκράτορας και η αυτοκράτειρα, θεωρούνταν εκτός αυτής της ιεραρχίας, δηλ. εκτός βιλών.

Οι διαβαθμίσεις των Ρώσων φαίνονται από τα ποσά που τους καταβλήθηκαν κατά το πρώτο συμπόσιο: 30, 20, 15, 12, 8, 5 και 3 μιλιαρήσια. Σύμφωνα με αυτά τα ποσά 111 άτομα είχαν χωριστεί σε 7 διαβαθμίσεις, ως εξής: 1. Οι ανιψιοί της Όλγας, 2. Οι 8 «άνθρωποι» της ηγεμονίδας και οι 6 συγγενείς της, 3. Ο προσωπικός διερμηνέας της Όλγας, 4. Οι 20 πρεσβευτές, οι 43 έμποροι και οι 2 διερμηνείς, 5. Ο ιερέας Γρηγόριος και οι 18 «προκρειττότερες» θεραπαινίδες της Όλγας, 6. Οι 5 άνθρωποι του Σβιατοσλάβ, 7. Οι 6 άνθρωποι των πρεσβευτών.

Ας εξετάσουμε, τώρα, εν συντομία, όλες αυτές τις διαβαθμίσεις ξεχωριστά. Υπό τον όρο «ανιψιός» εννοούσαν εκείνη την εποχή στο Βυζάντιο τις περισσότερες φορές το γιο αδελφής είτε αδελφού, και μερικές φορές τον εξάδελφο. Όπως είναι γνωστό, στη συμφωνία του 944 μεταξύ των επιφανέστερων προσώπων των Ρως αναφέρονται δύο ανιψιοί του Ιγκόρ: ο Ίγκορ και ο Ακούν[23]. Δεδομένου ότι ο ανιψιός του συζύγου μπορούσε να θεωρείται ανιψιός και της συζύγου του, μπορούμε να υποθέσουμε ότι στη δεδομένη περίπτωση γίνεται λόγος για ένα από τα δύο πραναφερθέντα πρόσωπα. Αλλά ο όρος «ανιψιός» σήμαινε δεσμό αίματος, ο οποίος δεν υπήρχε με την Όλγα ούτε για τον Ιγκόρ, ούτε για τον Ακούν. Συνεπώς θα ήταν λογικό να υποθέσουμε ότι η Όλγα είχε έναν τουλάχιστον αδελφό, είτε αδελφή. Ο ανιψιός της Όλγας ήταν το δεύτερο, μετά από αυτήν, πρόσωπο της αποστολής και κατά τα φαινόμενα εκτελούσε προπαντός χρέη στρατιωτικού προπομπού-οδηγού κατά τη διαδρομή, ως υπεύθυνος για την ασφάλεια της αποστολής από τυχόν επιθέσεις εχθρών.

Οι οκτώ «άνθρωποι» της ηγεμονίδας ήταν αδιαμφισβήτητα εκπρόσωποι της ανώτατης αριστοκρατίας του Κιέβου, από τον άμεσο περίγυρο της ηγεμονίδας. Ήταν έμπιστοί της άνθρωποι που

αποτελούσαν μαζί με τον ανιψιό της το συμβούλιό της κατά τη διάρκεια του ταξιδιού και της παραμονής της στην Κωνσταντινούπολη. Είναι πολύ πιθανό οι άνθρωποι αυτοί να κατείχαν και στο Κίεβο υψηλά αξιώματα στην κεντρική διοίκηση είτε στο στράτευμα.

Ως ομόλογές τους, φυσικά μετά από άμεση υπόδειξη της ηγεμονίδας, είχαν συγκαταλεχθεί έξι συγγενείς της, σύζυγοι Ρώσων αρχόντων, που είχαν δεσμούς συγγένειας με την άρχουσα δυναστεία του Κιέβου και εκπροσωπούσαν τα έξι μεγαλύτερα κέντρα της καθ' εαυτού «Ρωσικής γης», της Μέσης Παραδνειπερίας, η οποία συνιστούσε τον πυρήνα του Αρχαίου ρωσικού κράτους[24]. Ως μερική επιβεβαίωση αυτής της υπόθεσης θεωρούμε το γεγονός ότι και οι έξι πρεσβευτές έχαιραν της πλέον προνομιακής μεταχείρισης έναντι των υπολοίπων: τους είχε επιτραπεί να πάρουν μαζί τους κατά την υποδοχή στα ανάκτορα (κατά πάσα πιθανότητα από έναν ο καθένας) δικούς τους «ανθρώπους». Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι και ο Κωνσταντίνος Πορφυρογένητος στο έργο του «De administrando imperio» απαριθμεί έξι ρωσικές πόλεις: Κίεβο, Νόβγκοροντ, Σμολένσκ, Τελιούτσα (Λιουμπέτς;), Τσέρνιγκοφ, Βίσγκοροντ[25]. Αν το Νόβγκοροντ και το Σμολένσκ συγκαταλέγονται δύσκολα στις πόλεις που, κατά τον Α.Ν. Νασόνοφ[26], περιλαμβάνονται σ' εκείνες της καθ' εαυτό «Ρωσικής γης», υπό την στενή έννοια της λέξης, στις τελευταίες ανήκαν αδιαμφισβήτητα το Περεγιασλάβλ (που αναφέρεται στη συμφωνία του 944[27]), το Μπέλγκοροντ[28], και το Ροστόβ, που αναφέρονται μεταξύ των έξι πόλεων της «συμφωνίας του 907»[29]. Κατά πάσα πιθανότητα οι σύζυγοι αυτών των έξι αρχοντισσών θα πρέπει να αναζητηθούν μεταξύ των πρώτων ονομάτων της συμφωνίας του 944, η οποία είχε συναφθεί μόλις δύο χρόνια πριν από την επίσκεψη της Όλγας στην Κωνσταντινούπολη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η υψηλή κοινωνική θέση που είχε στα ανάκτορα των ηγεμόνων του Κιέβου ο προσωπικός διερμηνέας της Όλγας. Κατείχε την ειδικά διακεκριμένη γι' αυτόν

τρίτη θέση (μόνος του) στον ιεραρχικό πίνακα των επτά διαβαθμίσεων. Αυτός ο ο διερμηνέας ως προς τη θέση του υπερτερούσε και των δύο άλλων από την ακολουθία της ηγεμονίδας. Είχε αδιαμφισβήτητα ελληνική και σλαβονική μόρφωση, ανήκε δε στο άμεσο περιβάλλον της αρχόντισσας, χωρίς όμως να συγκαταλέγεται στους προαναφερθέντες κύκλους της αριστοκρατορίας. Στη συμφωνία του 911 αναφέρεται ότι αυτή έχει συνταχθεί «με τη γραφή του Ιβάν»[30]. Κάποιοι ιστορικοί θεωρούν αυτή την έκφραση ως ένδειξη του γραφέα-μεταφραστή της συμφωνίας στη σλαβονική[31]. Άλλοι ιστορικοί κρίνουν ότι εδώ υπάρχει φθορά του κειμένου, προτείνοντας αντί για «του Ιβάν» (nbahobeim) να διαβάζεται «knhobapebsin» (δηλ. του κινναβάρεως)[32]. Ίσως αυτό το έμπιστο πρόσωπο να παρευρισκόταν στην ακολουθία της Όλγας για το ενδεχόμενο γραπτής διατύπωσης των αποτελεσμάτων των διαπραγματεύσεων σε συμφωνητικό έγγραφο, ώστε να διασφαλίσει την αυθεντικότητα των κειμένων και στις δύο γλώσσες. Δεν είναι διόλου απαραίτητο να θεωρείται αυτός ο διερμηνέας οπωσδήποτε αλλοδαπός, που παρείχε τις υπηρεσίες του στα ανάκτορα του Κιέβου. Κατά πάσα πιθανότητα ο άνθρωπος αυτός ήταν χριστιανός και έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στην εξοικείωση της Όλγας με διάφορες πλευρές του βυζαντινού πολιτισμού και με θεσμούς της αυτοκρατορικής διοίκησης και δικονομίας.

Η επόμενη, ως προς την κοινωνική σημασία της, κατηγορία της ρωσικής πρεσβείας είναι οι 22 πρεσβευτές και οι 44 έμποροι (έχουμε ήδη αναφερθεί παραπάνω στις πιθανές αιτίες απόκλισης των αριθμών αυτών των προσώπων κατά την πρώτη και δεύτερη υποδοχή). Το γεγονός ότι συγκαταλέγονται στην ίδια βαθμίδα της ιεραρχίας οφείλεται μάλλον σε ελιγμό της Όλγας, η οποία προφανώς προσπαθούσε, κατά τη διάρκεια της παραμονής της στην Κωνσταντινούπολη, να εξυψώσει στα μάτια των Βυζαντινών τη θέση των Ρώσων εμπόρων. Αλλά ήδη από τη συμφωνία του 944 ήταν προφανές ότι στην αυτοκρατορία γνώριζαν άριστα ότι η θέση των εμπόρων ήταν υποδεέστερη αυτής των πρεσβευτών στη

Ρωσία. Οι σφραγίδες, οι οποίες πιστοποιούσαν τα δικαιώματα και τις πληρεξουσιότητες που τους παρείχε ο ηγεμόνας, ήταν των μεν πρεσβευτών χρυσές, των δε εμπόρων αργυρές. Οι πρεσβευτές έπαιρναν στην αυτοκρατορία αποζημίωση (την αποκαλούμενη «πρεσβευτική»), η οποία ήταν φυσικά υψηλότερη της μηνιαίας που παρεχόταν στους εμπόρους. Η διαφορά του κοινωνικού status μεταξύ πρεσβευτών και εμπόρων φαινόταν και στα έγγραφα των τίτλων, που λίγο πριν το 944 άρχισε να απονέμει ο ηγεμόνας του Κιέβου στους πρεσβευτές και στους εμπόρους της Ρωσίας, στη θέση των σφραγίδων που υπήρχαν προηγουμένως[33]. Κατά τη διάρκεια δε της δεύτερης υποδοχής (τη 18η Οκτωβρίου) το status των εμπόρων είχε μειωθεί σε σύγκριση με αυτό των πρεσβευτών, αν κρίνουμε από τα ποσά που τους χορηγήθηκαν τις δύο φορές.

Στις συμφωνίες του 911 και του 944 οι πρεσβευτές και οι έμποροι αναφέρονται κατά τρόπο που υποδηλώνει ότι κάθε φορά με το ίδιο καραβάνι έφθασαν στην Κωνσταντινούπολη ταυτόχρονα εκπρόσωποι και των δύο κατηγοριών των Ρώσων. Όλα αυτά οδηγούν στη σκέψη ότι ο κάθε πρεσβευτής ήταν ιδιότυπος προπορευόμενος ορισμένου (του «δικού» του) μέρους της νηοπομπής, και, μολονότι ενεργούσε υπό την αιγίδα του ηγεμόνα του Κιέβου, ανέπτυσσε τη δραστηριότητά του εξ ονόματος του προσώπου που τον έστελλε στην αυτοκρατορία, προωθούσε τα συμφέροντά του και ήταν ταυτόχρονα άμεσα προϊστάμενος των «δικών» του εμπόρων. Κατά τα φαινόμενα οι λειτουργίες του πρεσβευτή ανάγονταν αφενός μεν στην εξασφάλιση της τήρησης των περιεχόμενων στις συμφωνίες δικαιωμάτων των Ρώσων στην αυτοκρατορία, αφετέρου δε στον έλεγχο της δραστηριότητας των εμπόρων.

Φυσικά υπάρχει κάποια σκοπιμότητα στο γεγονός ότι στη συμφωνία του 944 αναφέρονται συγκεκριμένα τα πρόσωπα που εκπροσωπούν οι πρεσβευτές (και όχι οι έμποροι). Μεταξύ αυτών των προσώπων, που διέθεταν τους πρεσβευτές και τους εμπόρους τους, δικά τους πλοία, φορτία, ανθρώπους, υπηρέτες, σκλάβους, φορτοεκφορτωτές, πολεμιστές, κωπηλάτες, σε κάθε εμπορικό κα-

ραβάνι (ή νηοπομπή) υπήρχαν και δούκες (δηλ. εκπρόσωποι της άρχουσας δυναστείας του Κιέβου) και βογιάροι (δηλ. ανώτερη αριστοκρατία). Μέρος αυτών των σημαντικών προσώπων πιθανόν να ζούσε στο ίδιο το Κίεβο, παρέχοντας τις υπηρεσίες του στα ανάκτορα του Κιέβου. Η πλειονότητά τους όμως εκπροσωπούσε κατά τόπους την κεντρική εξουσία, διοικώντας ξεχωριστές περιοχές και διαθέτοντας καταλύματα στις υπόλοιπες πόλεις της Ρωσίας. Ίσως να υπήρχαν δούκες στις έξι(;) πόλεις της «Ρωσικής γης» υπό τη στενή έννοια της λέξης, ενώ βογιάροι υπήρχαν σ' όλες τις υπόλοιπες πόλεις της (στα μεγαλύτερα κέντρα) υπό την ευρεία έννοια της λέξης.

Αξοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο αριθμός των πρεσβευτών της ακολουθίας της Όλγας (22 πρεσβευτές) είναι ακριβώς ο μισός του αριθμού των εμπόρων. Θα ήταν λοιπόν κάθ' όλα βάσιμο να θεωρήσουμε ότι το 946, στην πορεία των σχέσεων με την αυτοκρατορία, είχε τεθεί σε εφαρμογή κανόνας, κατά τον οποίο σε κάθε πρεσβευτή που είχε δικαίωμα αποζημίωσης αντιστοιχούσαν από δύο έμποροι που έπαιρναν μηνιαία αμοιβή σε τρόφιμα και ενδυμασία.

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι ο αριθμός των πρεσβευτών που αναφέρονται στη συμφωνία του 944 συμπίπτει ουσιαστικά με τον αριθμό των πρεσβευτών που κατέφθασαν το 946 στην Κωνσταντινούπολη με την Όλγα. Πράγματι στη συμφωνία αναφέρονται ονομαστικά 25 πρεσβευτές, από τους οποίους διακρίνεται ιδιαίτερα ο πρώτος πρεσβευτής (του πρίγκιπα Ιγκόρ), ενώ όλοι οι υπόλοιποι επισημαίνονται ως «γενικοί πρεσβευτές». Μεταξύ των τελευταίων, αμέσως μετά τον πρεσβευτή του Ιγκόρ, έπονται οι πρεσβευτές του Σβιατοσλάβ και της Όλγας. Δεδομένων δε ότι δε ζούσε πλέον ο Ιγκόρ, ότι η Όλγα εκπροσωπούσε τον εαυτό της και ότι τα συμφέροντα του νεαρού Σβιατοσλάβ μπορούσε να προασπίζεται η μητέρα του και οι «άνθρωποί» του, ο κατάλογος των πρεσβευτών είχε περιορισθεί κατά τρία άτομα. Δεν είναι διόλου απίθανο οι 22 πρεσβευτές της συμφωνίας του 944, που

απαριθμούνταν μετά τον πρεσβευτή της Όλγας, να ήταν οι ίδιοι (τουλάχιστον στην πλειονότητά τους) που συνόδευαν την Όλγα το 946 και να εκπροσωπούσαν τα ίδια πρόσωπα. Δε θα μπορούσαμε σε συνδυασμό με αυτό να υποθέσουμε ότι εκείνη την εποχή υπήρχαν στη Ρωσία 22-23 αστικά και ταυτόχρονα μεγάλα διοικητικά κέντρα; Τόσο στη συμφωνία του 944 όσο και στην αφήγηση του Κωνσταντίνου εννοείται αναμφισβήτητα ότι δεν αναφέρονται μόνο οι πρεσβευτές και οι έμποροι της Μέσης Παραδνειπερίας, αλλά «ολόκληρου του δουκάτου»[34], δηλ. ολόκληρου του Αρχαίου Ρωσικού κράτους[35].

Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι, κατά τον Κωνσταντίνο, τη 18η Οκτωβρίου, οι Ρώσοι πρεσβευτές και έμποροι βρίσκονταν ακόμα στην Κωνσταντινούπολη. Αυτό το γεγονός πρέπει να αντιπαραβληθεί με το άρθρο της συμφωνίας του 944, που απαγόρευε στους Ρώσους «να χειμάζουν στις εκβολές του Δνείπερου» (όφειλαν να επιστρέφουν στη Ρωσία «με τον ερχομό του φθινοπώρου»[36]) και με το άρθρο που δεν τους επέτρεπε επίσης να χειμάζουν στα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης, στον Άγιο Μάμαντα[37]. Συνεπώς, οι καιρικές συνθήκες του Οκτωβρίου κάθε άλλο παρά ήταν εμπόδιο για την επάνοδο των Ρώσων στο Κίεβο. Πιθανόν να μην ήταν εμπόδιο για την πλοήγηση στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας και οι συνθήκες που επικρατούσαν στα τέλη Απριλίου - αρχές Μαΐου, δεδομένου ότι «οι αμοιβές των πρεσβευτών και των εμπόρων» για τους πρεσβευτές και η «μηνιαία» για τους εμπόρους της Ρωσίας ορίζονταν επίσημα με τη συμφωνία για 6 μήνες[38] και ίσως συμπεριλάμβαναν τα έξοδα του ταξιδιού της επιστροφής, τα οποία ήταν υποχρεωμένη να καταβάλει η βυζαντινή πλευρά.

Το γεγονός ότι τα ονόματα των εμπόρων υπήρχαν στη συμφωνία του 944 υποδηλώνει το σημαντικό κοινωνικό ρόλο που διαδραμάτιζαν στους Ρως της εποχής. Η αλήθεια είναι ότι εδώ δεν παρατίθενται 44 αλλά μόνο 29 ονόματα[39]. Μήπως θα έπρεπε γι' αυτόν το λόγο να θεωρήσουμε ότι οι άρχοντες μερικών αστικών

κέντρων απέκτησαν το δικαίωμα να έχουν από δύο εμπόρους για κάθε πρεσβευτή μόνο επί ηγεμονίας της Όλγας; Εν πάση περιπτώσει είναι σαφές ότι οι έμποροι της Ρωσίας, αυτή την περίοδο, είναι προπαντός εκπρόσωποι των συμφερόντων της κορυφής της κυρίαρχης τάξης, συνδέονται στενά με αυτήν και εξαρτώνται από αυτήν, και ότι η ονοματολογία των εμπορευμάτων που εισήγαγαν στην αυτοκρατορία καθοριζόταν ακόμα κατ' εξοχήν από τις φυσικές μορφές της συγκεντροποιημένης προσόδου, από τους φόρους σε είδος, από υποχρεωτικές συνεισφορές και από τα πολεμικά λάφυρα των Ρώσων πριγκίπων και των φρουρών τους.

Ως ομόλογοι των πρεσβευτών και (όπως έπεται από την περιγραφή του δεύτερου συμποσίου) ανώτεροι των εμπόρων ως προς την κοινωνική τους τάξη, αναγνωρίζονταν οι δύο διερμηνείς, οι οποίοι προφανώς υπηρετούσαν στα ανάκτορα του Κιέβου. Η εξυπηρέτηση στις υποδοχές τόσο σημαντικού αριθμού αλλοδαπών προϋπέθετε φυσικά και τη συμμετοχή διερμηνέων από την πλευρά της αυτοκρατορίας. Εν πάση περιπτώσει, διερμηνείς-ευνούχοι παρευρίσκονταν κατά την υποδοχή και στα συμπόσια της Όλγας στον αυτοκρατορικό γυναικωνίτη, στον οποίο απαγορευόταν η είσοδος των ανδρών. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, να υπήρχαν μεταξύ των Ρώσων πρεσβευτών και εμπόρων, αλλά και μεταξύ των Βυζαντινών υπαλλήλων, άνθρωποι που μιλούσαν και τις δύο γλώσσες. Παρ' όλα αυτά οι δύο διερμηνείς των Ρώσων συμμετείχαν και στην πρώτη και στη δεύτερη υποδοχή και τα προνόμια που απέρρεαν από το αξίωμά τους, όπως και αυτά των πρεσβευτών, παρέμεναν αμετάβλητα. Όλα αυτά μάς επιτρέπουν να εικάζουμε ότι η Όλγα είχε λόγους να επιθυμεί κατά τις συναντήσεις με τους Βυζαντινούς να παρευρίσκονται έμπιστοί της άνθρωποι, οι οποίοι κατανοούσαν καλά την ελληνική γλώσσα. Η απουσία του προσωπικού της διερμηνέα από το συμπόσιο της 18ης Οκτωβρίου μπορεί πιθανόν να εξηγηθεί λόγω του ότι, εκτός του συμποσίου, την ίδια ημέρα δεν υπήρχε επίσημη ακρόαση στον αυτοκράτορα, ενώ στο γεύμα με την αυτοκράτειρα, ούτως ή άλλως, δε θα του επιτρεπό-

ταν η είσοδος. Κατά τα φαινόμενα και οι δύο διερμηνείς ήταν χριστιανοί, όπως άλλωστε και πολλοί άλλοι στα ανάκτορα του Κιέβου, από την περίοδο της διοίκησης του Ιγκόρ.

Στην πέμπτη βαθμίδα συγκαταλέγονται οι 18 «προκρειττότερες» των θεραπαινίδων της Όλγας και ο ιερέας Γρηγόριος. Όπως προαναφέραμε, οι γυναίκες αυτές πρέπει να διακρίνονταν από τις υπόλοιπες 18 που αποκαλούνταν «δούλες» και συμμετείχαν στο συμπόσιο της 18ης Οκτωβρίου. Θα ήταν, κατά τη γνώμη μας, αφελές να θεωρούνται οι «θεραπαινίδες» άτομα από το συνηθισμένο προσωπικό των οικιακών βοηθών της ηγεμονίδας. Αυτές προφανώς ανήκαν στο διοικητικό και οικονομικό μηχανισμό της Όλγας, με αρμοδιότητες στο τιμάριο και στις ανακτορικές υπηρεσίες του ίδιου του Κιέβου. Ακριβώς αυτός είναι ο λόγος που τις διέκρινε (ως «προκρειττότερες») από το πολυάριθμο προσωπικό που διασφάλιζε την ευημερία των οικονομικών του δουκάτου και τη συντήρηση των ίδιων των ανακτόρων.

Εξαιρετικής σημασίας γεγονός είναι ότι ο ιερέας Γρηγόριος (φυσικά με εντολή της Όλγας) ως προς τη βαθμίδα του συγκαταλέγεται στην ίδια κατηγορία με τις «προκρειττότερες των θεραπαινίδων». Έχουν αναφερθεί πολλά στη βιβλιογραφία αναφορικά με την προσωπικότητα του Γρηγορίου. Θεωρήθηκε προσωπικός πνευματικός της Όλγας[40] και εκπρόσωπος του πατριαρχικού κλήρου[41]. Η εικασία, ωστόσο, κατά την οποία ο Γρηγόριος ήταν τοπικός πρεσβύτερος της Κωνσταντινούπολης θεωρείται εντελώς αστήρικτη. Ο Κωνσταντίνος τον αναφέρει στην απαρίθμηση των εκπροσώπων της ρωσικής πλευράς. Έτσι, δε θα μπορούσε να είναι και πνευματικός της Όλγας, γιατί, κατ' αρχήν, δεν υπάρχει κανένα στοιχείο που να επιβεβαιώνει το ενδεχόμενο να είχε βαπτισθεί η Όλγα πριν από το ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη. Το ταξίδι αυτό, το οποίο έχει περιγραφεί από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, πραγματοποιήθηκε το 946 και όχι το 957. Κατά δεύτερο λόγο, είναι εξαιρετικά χαμηλό το κοινωνικό αξίωμα του πνευματικού προσώπου στην ακολουθία της Όλγας, ώστε να κα-

τέχει τόσο τιμητικό ρόλο. Είναι γνωστό επίσης ότι τότε υπήρχαν πολλοί χριστιανοί μεταξύ των Ρώσων αριστοκρατών, και στην πολυάριθμη αντιπροσωπεία της Όλγας αδιαμφισβήτητα θα υπήρχαν μερικές δεκάδες (τουλάχιστον). Σ' αυτή την περίπτωση η παρουσία του ιερέα μεταξύ των ομοθρήσκων του, που ξεκινούσαν για μακροχρόνιο και επικίνδυνο ταξίδι, είναι καθ' όλα εύλογη. Οι υπηρεσίες του θα μπορούσαν να χρειασθούν οποιαδήποτε στιγμή. Επιπλέον, ο Γρηγόριος ήταν κατά πάσα πιθανότητα Έλληνας, γεγονός που πιθανόν να έπαιξε κάποιο ρόλο για την ένταξή του στη σύνθεση της αποστολής. Ίσως η Όλγα να κινούνταν και βάσει σημαντικότερων σκοπιμοτήτων: να επιθυμούσε να καταστήσει σαφές στα αυτοκρατορικά ανάκτορα ότι στη Ρωσία δεν υπήρχαν μόνο αρκετοί χριστιανοί αλλά ότι τελούνταν ήδη κανονικά εκκλησιαστικές λειτουργίες κατά το ανατολικό τελετουργικό. Πιθανόν ο Γρηγόριος να ήταν εκπρόσωπος του κλήρου του ναού του Αγίου Ηλία στο Κίεβο, είτε κάποιας άλλης από τις εκκλησίες της ρωσικής πρωτεύουσας. Η χαμηλή του θέση, όμως, είναι καθ' όλα δικαιολογημένη, καθώς ο χριστιανισμός δεν ήταν η επίσημη θρησκεία στη Ρωσία· οι αριστοκράτες χριστιανοί ασκούσαν μεγάλη επίδραση, ωστόσο τυχόν εξύψωση της κοινωνικής θέσης ιερέα ξένου (και μόνο ανεκτού) θρησκεύματος θα μπορούσε να εκληφθεί ως πρόκληση προς την πλειονότητα της κυρίαρχης τάξης, πόσο μάλλον που ο Γρηγόριος, κατά πάσα πιθανότητα, δεν ήταν Σλάβος ή Νορμανδός ως προς την εθνική του προέλευση.

Ιδιαίτερη σημασία έχει, κατά τη γνώμη μας, η θέση που καταλαμβάνουν στον κατάλογο των επτά διαβαθμίσεων οι «άνθρωποι του Σβιατοσλάβ», του νεαρού γιου του Ιγκόρ και της Όλγας, νόμιμου διάδοχου του θρόνου του Κιέβου. Η θέση τους είναι απροσδόκητα χαμηλή: οι εκπρόσωποι του Σβιατοσλάβ έχουν τοποθετηθεί τέσσερις βαθμίδες χαμηλότερα από τους ανθρώπους της Όλγας, με λιγότερα αντίστοιχα χρηματικά ποσά ως δώρο κατά το γεύμα. Η κοινωνική τους θέση είναι κατώτερη ακόμα και από αυτήν των «προκρειττότερων θεραπαινίδων» και του ιερέα Γρηγορίου.

Αυτό κάθε άλλο παρά μπορεί να θεωρείται απλώς τυχαίο γεγονός είτε αυθαιρεσία εκ μέρους των Βυζαντινών. Στη συμφωνία του 944 το όνομα του Σβιατοσλάβ προηγείται του ονόματος της Όλγας, ο πρεσβευτής του δε αναφέρεται αμέσως μετά τον πρεσβευτή του πατέρα του Ιγκόρ[42]. Θα ήταν μάλλον αδύνατο να υποθέσουμε ότι αυτό εκφράζει επιθυμία του Κωνσταντίνου Ζ′ και των αξιωματούχων του (να μειώσουν δηλ. τη θέση του Σβιατοσλάβ), δεδομένου ότι στην ίδια την αυτοκρατορία ο διάδοχος του αυτοκράτορα, ο συγκυβερνήτης του, όσο μικρός κι αν ήταν, θεωρούνταν ιερό πρόσωπο και κανένας αυλικός δεν μπορούσε όχι μόνο να υπερτερεί αλλά ούτε καν να συγκρίνεται με αυτόν ως προς τη θέση. Και οι Βυζαντινοί θα είχαν εκπλαγεί μάλλον από τη βαθμίδα στην οποία κατέταξε τους ανθρώπους του Σβιατοσλάβ η μητέρα του Όλγα.

Σε συνδυασμό με τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι το σύνολο των πληρεξουσιοτήτων της Όλγας, όσο ο Σβιατοσλάβ ήταν ανήλικος, δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως απλή αντιβασιλεία, αλλά ως απόλυτη, πλήρης εξουσία, κατά την οποία το περιβάλλον του νεαρού διαδόχου καταλάμβανε τριτεύουσα θέση στην ιεραχία των ανακτόρων του Κιέβου. Ίσως αυτή η κατάσταση να άλλαξε βαθμιαία, αλλά κατά τα φαινόμενα έτσι είχαν τα πράγματα τα πρώτα χρόνια μετά το θάνατο του Ιγκόρ. Ίσως, πάλι, η κατάσταση στη Ρωσία να υπαγόρευε στην Όλγα αυτή τη συμπεριφορά. Τυχόν εξομοίωση της θέσης του Σβιατοσλάβ με τη δική της είτε προσέγγιση της βαθμίδας του διαδόχου με τη δική της θα είχε ως επακόλουθο περιπλοκές στην εσωτερική πολιτική ζωή του κράτους. Ο Σβιατοσλάβ θα μπορούσε να γίνει σύμβολο και πόλος συσπείρωσης των αντιπολιτευτικών δυνάμεων. Φυσικά, η ερμηνεία αυτή δεν κρίνουμε ότι έχει απόλυτη ισχύ, αλλά το γεγονός που επισημάναμε (η προτελευταία θέση στην ιεραρχία των μελών της πρεσβείας της Όλγας) απαιτεί ικανοποιητική εξήγηση. Κατά τη γνώμη μας, η περαιτέρω εξέλιξη των γεγονότων και των σχέσεων στην ηγεμονική οικογένεια συνηγορεί υπέρ της υπόθεσής μας: στα πλαίσια της ανώτερης αριστοκρατίας

των Ρως διεξαγόταν υπόγεια και διαρκής πάλη για τον προσεταιρισμό του Σβιατοσλάβ, στην οποία η Όλγα ηττήθηκε. Ο νεαρός δούκας βρέθηκε έξω από την επιρροή της μητέρας του και του χριστιανικού περίγυρού της.

Ας περάσουμε, τέλος, στην έβδομη και τελευταία βαθμίδα: στους έξι ανθρώπους των πρεσβευτών. Υποθέτουμε ότι εκπροσωπούσαν τους έξι πρεσβευτές, οι οποίοι αντιπροσώπευαν τους έξι ηγεμόνες της «Ρωσικής γης». Το δικαίωμα της συμμετοχής τους στην ακρόαση ήταν αδιαμφισβήτητο προνόμιο. Στην αυτοκρατορία της εποχής εκείνης υπήρχαν ειδικοί τελετάρχες, οι οποίοι υπεδείκνυαν πόσους ανθρώπους μπορούσε να έχει μαζί του ο κάθε πρεσβευτής στο συμπόσιο την κάθε ημέρα και σε κάθε εορτή. Κατ' αυτό τον τρόπο ο Βούλγαρος πρεσβευτής μπορούσε να έχει μαζί του 18 συμπατριώτες του[43]. Ο πρεσβευτής του Όθωνα Α', Λιουτπράνδος της Κρεμόνας, είχε εξοργισθεί όταν στο τιμητικό γεύμα δεν του επέτρεψαν να φέρει ούτε έναν άνθρωπό του[44].

Η εικόνα άλλαξε ουσιαστικά κατά το δεύτερο συμπόσιο: ο ιεραρχικός κατάλογος των Ρώσων προσκεκλημένων στο συμπόσιο περιορίσθηκε. Αντίστοιχα, μειώθηκε και ο κύκλος των Βυζαντινών αυλικών συνδαιτημόνων τους. Σε σύγκριση με το πρώτο γεύμα, στο δεύτερο δεν παρευρίσκονταν ολόκληρες κατηγορίες των Ρώσων, στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω. Συγκεκριμένα απουσίαζαν οι 8 άνθρωποι της Όλγας, οι 6 αρχόντισσες συγγενείς της ηγεμονίδας, ο προσωπικός διερμηνέας της, οι 5 άνθρωποι του Σβιατοσλάβ, οι 6 άνθρωποι των πρεσβευτών, οι 18 «προκρειττότερες» θεραπαινίδες (η απουσία των 6 αρχοντισσών και των 18 θεραπαινίδων δε διευκρινίζεται από το κείμενο αλλά συνάγεται από ανάλυση των στοιχείων του Κωνσταντίνου).

Από τους Ρώσους που συμμετείχαν στο πρώτο γεύμα, στο δεύτερο, εκτός της Όλγας, παραβρέθηκαν: οι πρεσβευτές, οι έμποροι, οι δύο διερμηνείς, ο ανιψιός της και ο ιερέας Γρηγόριος. Και μάλιστα τώρα οι πρεσβευτές δεν ήταν 20 αλλά 22, και οι έμποροι δεν ήταν 43 αλλά 44. Όσον αφορά στις 16 «γυναίκες» του δεύτε-

ρου γεύματος, τις θεωρούμε νέα ομάδα προσκεκλημένων, οι οποίες για πρώτη φορά προσκαλούνται σε γεύμα. Κατά τη γνώμη μας ήταν «βογιάρες», ίσως σύζυγοι των διοικητών των 16 διοικητικών κέντρων της Ρωσίας που βρίσκονταν πέρα από τα όρια της υπό στενή έννοια «Ρωσικής γης». Μαζί με τις 6 «αρχόντισσες» του πρώτου γεύματος, το σύνολο των (ευγενών) γυναικών της Όλγας ήταν κατά τη γνώμη μας 22, δηλ. τόσες όσοι και οι πρεσβευτές που εκπροσωπούσαν τα σημαντικότερα αστικά κέντρα του Αρχαίου ρωσικού κράτους. Παρόμοια κατανόηση του κειμένου ενισχύεται τουλάχιστον από το γεγονός ότι, ως προς τη βαθμίδα τους, αυτές οι 16 γυναίκες είχαν εξισωθεί με τους πρεσβευτές, ενώ οι 6 πρώτες υπερτερούσαν βαθμολογικά της θέσης των πρεσβευτών.

Για πρώτη φορά, κατά τη γνώμη μας, παραβρέθηκαν στα ανάκτορα τη 18η Οκτωβρίου και οι 18 «δούλες» της Όλγας, οι οποίες πιθανόν να ήταν πράγματι ανελεύθερες, από το περιβάλλον της αρχόντισσας, και να αποτελούσαν το επιτελείο του οικειακού υπηρετικού προσωπικού της. Θα ήταν περιττό να παραθέσουμε παραδείγματα που επιβεβαιώνουν τη συνήθεια των ανθρώπων της αριστοκρατίας να περιβάλλονται από πλήθος δούλων κατά τις δημόσιες εμφανίσεις τους. Ήταν συνήθεια ευρέως διαδεδομένη και στο Βυζάντιο και ανταποκρινόταν στις αντιλήψεις της εποχής περί γοήτρου, εξουσίας και πλούτου. Κατ' αυτό τον τρόπο η παρουσία των ανελεύθερων γυναικών της Όλγας στο γεύμα δε θεωρείται απίθανη, πόσο μάλλον που και στα αυτοκρατορικά ανάκτορα υπήρχαν πολλοί δούλοι που ανήκαν ακόμα και στους διακεκριμένους ευνούχους της αυλής, μερικοί από τους οποίους έφθαναν σε υψηλά αξιώματα.

Σύμφωνα με τα ποσά που δωρήθηκαν κατά το δεύτερο συμπόσιο (20, 12, 8, 6 μιλιαρήσια), οι Ρώσοι είχαν μοιρασθεί αυτή τη φορά μόνο σε τέσσερις βαθμίδες: 1. Ανιψιός, 2. 16 «γυναίκες» της Όλγας, 22 πρεσβευτές και δύο διερμηνείς, 3. ο ιερέας Γρηγόριος, 4. οι 44 έμποροι και οι 18 δούλες της Όλγας.

Αμετάβλητη σε σύγκριση με το πρώτο γεύμα παρέμεινε η θέση

των πρεσβευτών, τα δικαιώματα των οποίων προάσπιζαν οι συμφωνίες, των δύο διερμηνέων, οι οποίοι δούλεψαν όπως φαίνεται και στο δεύτερο γεύμα με «πλήρη φόρτο εργασίας», και του ιερέα Γρηγορίου, τη βαθμίδα του οποίου δεν αποφάσισε να μειώσει και ο χριστιανός αυτοκράτορας, φοβούμενος ίσως δυσμενή σχόλια των ειδωλολατρών.

Μειώθηκε, ωστόσο, σχετικά η θέση του ανιψιού της Όλγας και ιδιαίτερα των εμπόρων, οι οποίοι έλαβαν το μισό ποσό από αυτό που έλαβαν οι πρεσβευτές και το ίδιο με τις δούλες της Όλγας. Στο δεύτερο γεύμα, μάλιστα, δεν αποτελούσαν πλέον ενιαία κατηγορία με τους πρεσβευτές. Η πραγματική κοινωνική τους θέση εκφράζεται ορθότερα στο δεύτερο μάλλον παρά στο πρώτο γεύμα. Γιατί, όσο μπορούσε να γίνεται λόγος περί εμπορικών προνομίων των Ρώσων στην αυτοκρατορία και όσο οι έμποροι που έφθασαν με την Όλγα εμπορεύονταν ακόμα στις αγορές της Κωνσταντινούπολης, η ηγεμονίδα «εξύψωνε» τη θέση τους και οι πρεσβευτές συμβιβάζονταν προσωρινά με αυτή την παραβίαση της αντίληψής τους περί γοήτρου. Τώρα, όμως, που τελείωσαν οι εμπορικές πράξεις καταδεικνύεται η πραγματική θέση των εμπόρων σε σχέση με εκείνη των πρεσβευτών.

Ανακύπτει, όμως, το ερώτημα: γιατί απουσίαζαν από το δεύτερο γεύμα τα αριστοκρατικότερα μέλη της ακολουθίας της ηγεμονίδας, μετά την ίδια και τον ανιψιό της; Ποιο ρόλο έπαιξε σε αυτό η Όλγα; Άραγε όλα εξαρτώνταν από τη βούλησή της; Ποιος καθόρισε τον κύκλο των προσκεκλημένων στο δεύτερο συμπόσιο; Αν η Όλγα γνώριζε το συνολικό ποσό των χρηματικών δώρων που θα διανέμονταν στο γεύμα (και αν κρίνουμε από το Κλητορολόγιο του Φιλόθεου, οι Βυζαντινοί προφανώς δεν κρατούσαν μυστικό αυτό το ποσό) και το συνολικό αριθμό των προσώπων που προβλεπόταν από τους διοργανωτές του συμποσίου, θα μπορούσε να επιλέξει μόνη της τον κύκλο των συνοδών της στα ανάκτορα, λαμβάνοντας υπόψη τη σύσταση των υπαλλήλων των ανακτόρων και μεριμνώντας ώστε να μείνει αμετάβλητη η θέση των πρεσβευτών, των δύο διερμηνέων και

του Γρηγορίου. Σ' αυτή την περίπτωση θα ήταν από ανθρώπινης πλευράς κατανοητή και η επιθυμία της να συμπεριλάβει στον κατάλογο του αρχιτρίκλινου τις 16 βογιάρες και τις 18 δούλες, οι οποίες δεν είχαν δει ακόμα τη μεγαλοπρέπεια του ανακτόρου. Δε θα ήταν όμως απλούστερο να υποθέσουμε ότι τη 18η Οκτωβρίου δε βρισκόταν πλέον στην Κωνσταντινούπολη σημαντικό μέρος της νηοπομπής της ηγεμονίδας; Κατά το δεύτερο μισό του Οκτωβρίου κάθε μέρα επιδεινώνονταν οι συνθήκες για τη θαλασσοπορία. Ίσως να χρειαζόταν να προετοιμασθούν όλα τα απαραίτητα για την ανάπαυση της ίδιας της ηγεμονίδας, εν όψει της αναχώρησής της για το ταξίδι της επιστροφής. Ίσως μέρος της νηοπομπής να είχε σπεύσει να επιστρέψει μετά από εντολή της Όλγας, που ανησύχησε μαθαίνοντας κάποια νέα από την πατρίδα. Με δυο λόγια δε μας φαίνεται διόλου απίθανο τη 18η Οκτωβρίου οι 8 άνθρωποι της Όλγας, οι 5 άνθρωποι του Σβιατοσλάβ και οι 6 αρχόντισσες-συγγενείς μαζί με τις 18 «προκρειττότερες» θεραπαινίδες της Όλγας να είχαν ήδη εγκαταλείψει την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας.

Η συνοδεία της Όλγας ήταν φυσικά τεράστια. Μόνο οι γυναίκες ήταν, κατά τους υπολογισμούς μας, τουλάχιστον 100. Εκτός από τις 22 κυρίες της αριστοκρατίας και τις 367 εκπροσώπους του υπηρετικού προσωπικού της ηγεμονίδας, οπωσδήποτε οι αρχόντισσες και οι βογιάρες είχαν επίσης τις υπηρέτριες και τις δούλες τους. Σύμφωνα με τις συμφωνίες των Ρώσων με τους Έλληνες και οι πρεσβευτές και οι έμποροι είχαν μαζί τους δούλους, όχι μόνο για να τους πουλήσουν στις αγορές της αυτοκρατορίας. Οι δούλοι αυτοί δραπέτευαν κάποτε από τους κυρίους τους και οι Έλληνες ήταν υποχρεωμένοι να βοηθούν στην αναζήτησή τους είτε να καταβάλλουν αποζημίωση για τις απώλειες[45]. Εξαιρετικά πολλά ήταν αυτή τη φορά τα πρόσωπα της αριστοκρατίας που συμμετείχαν στην αποστολή. Ο καθένας τους είχε υπηρέτες και ακολουθία. Φυσικά οι έμποροι είχαν μαζί τους αχθοφόρους. Εδώ θα πρέπει να προστεθεί το πολυάριθμο απόσπασμα των κωπηλατών και των πολεμιστών, οι οποίοι αποτελούσαν το στρατιωτικό μέρος της αποστολής.

Κατ' αυτό τον τρόπο, αν υπολογίσαμε (στα δύο γεύματα) μόλις 149 Ρώσους που τιμήθηκαν με πρόσκληση στα ανάκτορα (112 άτομα κατά το πρώτο και 37 πρόσωπα που παρευρίσκονταν στο δεύτερο, ενώ απουσίαζαν από το πρώτο γεύμα), ο συνολικός αριθμός των ανθρώπων της ρώσικης αποστολής του 946 ήταν τουλάχιστον χίλια πεντακόσια άτομα. Είναι φυσικό, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι, με τον ερχομό του ύστερου φθινοπώρου, μέρος αυτού του τεράστιου στόλου αναχώρησε για να επιστρέψει στην πατρίδα πριν απ' τους υπολοίπους. Πόσο μάλλον που για σημαντικό μέρος αυτών των ανθρώπων η παραμονή στην Κωνσταντινούπολη μετά την 9η Σεπτεμβρίου ήταν άνευ περιεχομένου, ιδιαίτερα εφόσον τα αποτελέσματα της πρεσβείας έγιναν αρκετά σαφή, τα εμπορεύματα είχαν πουληθεί και οι απαραίτητες αγορές είχαν πραγματοποιηθεί.

Τώρα θα σταθούμε λίγο στο χαρακτήρα των ποσών που διανεμήθηκαν εξ ονόματος του αυτοκράτορα στα μέλη της πρεσβείας της Όλγας κατά τα δύο γεύματα. Στη διαθέσιμη βιβλιογραφία υπάρχουν απόπειρες ερμηνείας αυτών των ποσών με διάφορους τρόπους: ως δώρων[46], ως ρόγες[47], ως αποζημιώσεων πρεσβευτών και ως μηνιαίων[48]. Αλλά οι παροχές αυτές δεν ταυτίζονται με τίποτε από τα παραπάνω. Η βαθμίδα της υποδοχής της Όλγας, όπως υποδεικνύει ευθέως ο Κωνσταντίνος, προϋπέθετε ότι η ηγεμονίδα θα έφερε δώρα στον αυτοκράτορα, τουλάχιστον κατά το πρώτο γεύμα[49]. Δώρα στον αυτοκράτορα έφερναν οι αλλοδαποί και πριν από τα επίσημα γεύματα[50]. Οι υπάλληλοι της υπηρεσίας της αυτοκρατορικής περιουσίας και εξωτερικών σχέσεων πραγματοποιούσαν σχολαστική εκτίμηση των δώρων, ώστε τα ανταποδοτικά δώρα του αυτοκράτορα να μην υστερούν ως προς την αξία τους[51]. Το «Ρωσικό Χρονικό» είναι αδιαμφισβήτητα αξιόπιστο ως προς το μέρος εκείνο, στο οποίο αναφέρεται στα πλούσια δώρα του αυτοκράτορα προς την ηγεμονίδα Όλγα[52].

Κατά την παραμονή τους στην Κωνσταντινούπολη, θεωρείται βέβαιο ότι τα μέλη της αποστολής της Όλγας δεν εισέπρατταν μόνο την τακτική αποζημίωσή τους ως πρεσβευτές και έμποροι αλλά

και κάποια επιπλέον, που συνδεόταν με την άφιξη της ίδιας της ηγεμονίδας της Ρωσίας. Και μάλιστα η αποζημίωση αυτή, σύμφωνα με τα στοιχεία του βιβλίου «De cerimoniis...», παρεχόταν στην πρεσβεία σε χρήμα και σε είδος από τη στιγμή που οι αλλοδαποί περνούσαν τα σύνορα της αυτοκρατορίας – όχι στα γεύματα του αυτοκράτορα, αλλά μέσω υπαλλήλων του[53].

Οι πληρωμές που εισέπραξαν οι Ρώσοι μετά τα συμπόσια αποτελούσαν συνηθισμένες για τα ανακτορικά επίσημα γεύματα παροχές προς τους φιλοξενούμενους εκ μέρους του αυτοκράτορα, ως ένδειξη «φιλοτιμίας», ή «ευσέβειας». Οι παροχές αυτές δίνονταν ανεξάρτητα από το αν παρευρίσκονταν κατά το συμπόσιο οι αλλοδαποί πρεσβευτές και τα μέλη της ακολουθίας τους. Το ύψος των παροχών εξαρτιόταν από τη βούληση του αυτοκράτορα και από τη σπουδαιότητα της εορτής, η οποία αποτελούσε την αφορμή του συμποσίου. Μερικές φορές το συμπόσιο οριζόταν όχι για την ίδια την ημέρα της εορτής αλλά για την επόμενη, υπήρχαν δε λεπτομερείς διατιμήσεις όπου αναφερόταν το ποσό που αντιστοιχούσε σε κάθε βαθμίδα (και σε σύγκριση με τις ανώτερες βαθμίδες) και μάλιστα συνήθως σε μιλιαρήσια. Για τους Βυζαντινούς, η παράδοση αυτή εθεωρείτο «ιερή»[54] και ετηρείτο αυστηρά.

Την παραμονή του γεύματος της 9ης Σεπτεμβρίου ήταν εκκλησιαστική εορτή (της γεννήσεως της Θεοτόκου) και οι τελετές ολοκληρώνονταν συνήθως με συμπόσιο του αυτοκράτορα, όπου προσκεκλημένα ήταν όλα τα μέλη της συγκλήτου[55]. Η Όλγα όμως τιμήθηκε με τιμές αντίστοιχες της τελετής του Πάσχα[56]. Προφανώς και το ύψος των ποσών που διανεμήθηκαν αντιστοιχούσε σ' εκείνο του Πάσχα, τουλάχιστον για τα μέλη της ακολουθίας της. Η 18η Οκτωβρίου ήταν μια συνηθισμένη Κυριακή: πιθανόν η περικοπή των χρηματικών ποσών που δόθηκαν ως δώρα του αυτοκράτορα να συνδέεται με αυτό το γεγονός.

Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι έτσι έχουν τα πράγματα αν η περικοπή των χρηματικών δώρων αφορούσε σ' όλες τις διαβαθμίσεις των Ρώσων συνδαιτημόνων. Στην πραγματικότητα όμως

τα πράγματα ήταν πιο περίπλοκα. Ας αφήσουμε κατά μέρος τις 16 βογιάρες και τις 18 δούλες, που για πρώτη φορά συμμετείχαν σε γεύμα του αυτοκράτορα. Ας αγνοήσουμε και τη μείωση των αποδοχών των εμπόρων σε σχέση με τους πρέσβεις (για την οποία υπήρχαν λόγοι όπως προαναφέραμε). Εάν μειώνονταν κατά τον ίδιο τρόπο και τα ποσά που αντιστοιχούσαν στους πρεσβευτές, στους δύο διερμηνείς και στον ιερέα Γρηγόριο, τότε δε θα ήταν τόσο εξώφθαλμη η διαφορά μεταξύ των ποσών που προορίζονταν για την Όλγα και τον ανιψιό της κατά το πρώτο και κατά το δεύτερο γεύμα. Αυτό μάλλον δεν μπορεί να ερμηνευθεί από τη σεμνότητα της ίδιας της ημερολογιακής επετείου κατά το εορτολόγιο. Η Όλγα είχε μεν τη δυνατότητα να επηρεάσει στον καθορισμό του ύψους των ποσών που θα λάμβαναν τα μέλη της ακολουθίας της, αλλά δεν μπορούσε να καθορίσει το απόλυτο μέγεθος του συνόλου αυτών των ποσών.

Κατά το δεύτερο γεύμα η μεγαλύτερη περικοπή αυτού του συμβόλου «φιλοτιμίας» του αυτοκράτορα αφορούσε στο μερίδιο της Όλγας: αυτή τη φορά εισέπραξε μόλις 200 μιλιαρήσια έναντι 500, δηλ. 2,5 φορές λιγότερα. Το ποσό του ανιψιού της μειώθηκε κατά το 1/3. Και μάλιστα τη δεύτερη φορά δε γίνεται λόγος ούτε για το χρυσό κρατήρα που ήταν διακοσμημένος με πολύτιμους λίθους[57]. Η τέτοια αλλαγή στην αντιμετώπιση, κατά το δεύτερο γεύμα, της επικεφαλής της αποστολής και του δεύτερου μετά από αυτήν προσώπου δεν μπορεί να θεωρηθεί ως τυχαίο περιστατικό.

Οι δύο πρεσβευτές της ίδιας βαθμίδας έλαβαν και κατά το πρώτο και κατά το δεύτερο συμπόσιο σε χρυσά σκεύη διακοσμημένα με πολύτιμους λίθους από 500 μιλιαρήσια[58]. Ακόμα και οι προσκεκλημένοι από το πραιτώριο (φυλακή) αιχμάλωτοι έλαβαν στο συμπόσιο με τους Ταρσίτες από 25 μιλιαρήσια, δηλ. περισσότερα από όσα έλαβε ο ανιψιός της Όλγας κατά το δεύτερο συμπόσιο[59], ενώ τα συμπόσια με τους Άραβες προηγήθηκαν κατά τι χρονικά από αυτά που οργανώθηκαν προς τιμή της Όλγας (πραγματοποιήθηκαν την 31η Μαΐου και την 9η Αυγούστου).

Στη βιβλιογραφία επισημαίνεται επανειλημμένα και ορθά ότι τα ποσά που δόθηκαν στην Όλγα είναι λόγος για τη συναγωγή κάποιων σοβαρών συμπερασμάτων: τα ποσά ήταν καθ' όλα παραδοσιακά και συνηθισμένα γι' αυτές τις περιπτώσεις[60]. Φυσικά τα δώρα και η αποζημίωση των πρεσβευτών ήταν υπερπολλαπλάσια των συνηθισμένων. Κατά τη συμφωνία του 944 ένας Ρώσος έμπορος είχε το δικαίωμα να αγοράσει στην Κωνσταντινούπολη μεταξωτά υφάσματα αξίας 50 νομισμάτων[61], δηλ. 600 μιλιαρησίων, ενώ το σύνολο του κύκλου εργασιών ενός εμπόρου ξεπερνούσε αδιαμφισβήτητα αυτό το ποσό μερικές φορές. Τα «υπολειπόμενα» 300 μιλιαρήσια της Όλγας (25 νομίσματα) ήταν μάλλον αμελητέο ποσό, τόσο για την ίδια όσο και για το αυτοκρατορικό ταμείο. Είναι όμως σημαντική η διαφορά του ποσού που απονεμήθηκε κατά την πρώτη συνάντηση από το ποσό που δόθηκε κατά το αποχαιρετιστήριο γεύμα. Σε παρόμοιες περιπτώσεις τέτοια διαφορά αποτελούσε ένδειξη δυσαρέσκειας του αυτοκράτορα και διάψευση των ελπίδων που έτρεφε για την προσωπική συνάντησή του με τη Ρωσίδα ηγεμονίδα.

Ωστόσο αυτό το σημαντικό πρόβλημα χρειάζεται ειδική διαπραγμάτευση. Με το θέμα αυτό θα ασχοληθούμε στο εγγύς μέλλον.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ - ΠΗΓΕΣ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Η Διπλωματία της Πρώιμης Βυζαντινής Περιόδου, σύμφωνα με τις Πηγές της Εποχής

1. Ensslin W. Maximus und sein Begleiter, der Historiker Priskos.-BNgJb, 1926, 5, S. 1-9.
2. Priscus, fr. 7-8.
3. Ibid., fr. 8.
4. Priscus, fr. 8.
5. Ibid., fr. 3, 4, 6-15.
6. Iordan. Getica, 182.
7. Priscus, fr. 8.
8. Priscus, fr. 8.
9. Iordan, Getica, 182-183· Iordan. O Proishordenie i dejaniah getof. M., 1960, s. 306, primech. 513.
10. Priscus, fr. 8.
11. Priscus, fr. 8.
12. Ibid. fr. 1.
13. Ibid. fr. 8.
14. Ibid.
15. Ibid., fr. 10, 14.
16. Ibid., fr. 11.
17. Ibid., fr. 8.
18. Dobhofer E. Byzantinische Diplomaten und östliche Barbaren. Graz, 1955.
19. Procop. B.G., 1, 3.
20. Ibid.
21. Procop. B.G., 1, 6.
22. Procop. H.a., XVI
23. Menandr. Excerpt de legat. Rom., fr. 11, 13.
24. Cassiod. Var., X, 19; cp.X, 22, 24.
25. Procop. B.G., 1, 3.

26. Menandr. Excerpt. de legat. gent., p. 133.
27. Joann Lyd. De Magistratibus, 11, 15.
28. Ibid., II, 16.
29. Menandr. Excerpt. de legat. gent., p. 133.
30. Procop. B.G., I, 6.
31. Ibid.
32. Menandr. Excerpt. de sent., p. 355-357.
33. Kobisanof J.M. Severo-Vostochnaja Afrika f rannesrednevekovom mire (VI-seredina VII v.). M. 1980, s. 57-62.
34. Pigulefskavia N.V. Arabi u granich Vizantii i Irana v IV-VI vv., M.Λ., 1964, s. 159-160· Lundin A.G. Juznaja Aravia v VI v. – PS, 1961, vip. 8(71), s. 56-59· Kawar J. Byzantium und Kinda – BZ, 1960, 53, s. 63. Polnuju svodkou nauchnih raznoglasii po povodu datirovki posolstva Nonnosa SM.: Kobisanof J.M. Ukaz. soch., s. 58-59.
35. Kobisanof J.M. Ukaz soch., s. 60.
36. Tam ze, s. 59, 61-62.
37. Tam ze, s. 62.
38. Malal., p. 457, 458. Theoph., p. 244-245.
39. Theoph., p. 245.
40. Theoph., Byz., fr. 3. Henning R. Die Einführung des Seiten-raupenzucht ins Byzantinerreich - B.Z., 1933, 33 s. 295-312.
41. SM.: Udalrova Z.V. Ideino-Politicheskaja borba v ranei vizantii M., 1974, s. 261 sf.
42. Menandr. Excerpt. de legat. Rom., fr. 3.
43. Ibid.
44. Menandr. Excerpt. de legat. gent., fr. 18-20.
45. Ibid.
46. Menandr. Excerpt. de legat. Rom., fr. 8.
47. Ibid.
48. Ibid., fr. 21-22.
49. Ibid., fr. 10, 11, 30, 46.
50. Ibid., fr. 11.
51. Menandr. Excerpt. de sent., fr. 20.
52. Ibid., fr. 10.
53. Ibid., fr. 59.
54. Ibid., fr. 11.
55. Ibid., fr. 10.
56. Ibid., fr. 36.
57. Menandr. Excerpt. de legat. gent., fr. 37.

58. Ibid., fr. 41.
59. Ibid.
60. Ibid., fr. 13.
61. Menandr. Excerpt. de legat. Rom., fr. 11, 49.
62. Menandr. Excerpt. de sent., fr. 30. cp. fr. 63.

Η Διπλωματία από τον 7ο έως το 13ο Αιώνα

1. Obolensky D. The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy / Actes du XIIe Congrès International d' Etudes Byzantines. Beograd, 1963. T.1. P. 45-61. Guillou A. La civilisation byzantine. P., 1974. P. 157-164. Schreiner P. Byzanz. München, 1986. S. 63-67, 133-139.
2. Juzbasian K.N. Armianskie gosudarstva epohi Bagratidof i Vizantia X-XI vv. M., 1988. s. 93-116.
3. Sokolov I. V. Moneti i pechati vizantiiskovo Hersona, L., 1983. s. 107-118.
4. Istorii na Blgaria. T.2. Perba Blgarska derzava. T., 1981. s. 120-161· 213-228, 278-296, 389-422· Litavrin G.G. Formirovanie i razvitie Bolgarskolo XI v.) II Pannefeodalnie gosudarstva na Balkanah. M., 1985. s. 132-183. Bibliogr. s. 183-188· Duccelier A. Byzance et le Monde orthodoxe. P., 1986. p. 223-295. Bibliogr. P. 474-483· Angelof P. Blgarskasia srednovekonva diplomatia. s., 1988. s. 82-140.
5. Obolensky D. The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453. L., 1947, P. 225-263. Litavrin G.G. Kazdan A. P. Udalchova Z.V. Otnoschenia Drevnei Rusi i Vizantia v XI - Pervai Polovine XIII v. II. Proceedings of the XIIIth Intern. Congress of Byzantine Studies. L., 1967. Litavrin G.G. Kak zili virantiichi. M. 1974, s. 163-164· Pasuto V.I. Vnesniaja politika Drevnei Rusi M., 1968 s. 73-76· Vodoff V.P. Naissanse de la chrétienté russe. Condesur l'escaut, 1988, p. 63-107. Kurbatov G.L. Frolof E.D. Frosanof I. J. Hriastianstvo: antichrost, Visantia i Drevnija Rus. L., 1988, s. 172-177, 219.
6. Litavrin G.G. Bolgaria i vizantia v XI-XII vv. M., 1960, s. 254-255, 377· Angelof P. Ukaz. Soch. s. 82-140.
7. Vasilief A.A. Bizantia i Arabi. SP 6., 1900-1902. T. 1-2· Canard M. Byzanze et les musulmans du Proch. Orient. L., 1973. Musset C., Les invasions: le second assaut contre l'Europe chrétienne (XI siècles). P., 1965. Savvidis A.G.G. Byzantium in the Near East: Its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols. Thessaloniki, 1981.

8. Falkenhausen V. Untersuchungen uber die byzantinische Herrschaft in Suditalien vom. 9. sis ins 11. Jh. Wiesbaden, 1967; Niederau K. Veneto-byzantinische Analecten zum byzantinisch-normanischen Krieg, 1147-1158. Aachen 1982; Euga gnollo v. Bisanzio e l' Oriente a Venezia, Trieste, 1974. Lounghis T.C. Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux croisades (407-1096). Athènes, 1980, p. 141-237.
9. Ostrogorsky G. The Byzantine Emperor and the Hierarchical World. Order / Slavonik and East European Review. 1956. Vol. 35, N. 84, P.1-14 Elre R. Papste - Kaiser - Konige und die mittelalterliche Herrschaftssymbolik L., 1982.
10. Ostrogorsky G. Die Byzantinische Staatenhierarchie / SK. 1936. T. 8, S. 43-44. Idem, Zur byzantinischen Geschichte. Ausgewählte Kleine Schriften. Darmstadt, 1973.
11. Obolensky D. The byzantine commonwealth P. 291-308. Predication et propagande au Moyen Age. Islam, Occident. P., 1983. Dujcev I. Religiosi come ambasciatori nell' Alto Medievo: contributo allo studio della spiritualità byzantinoslava / Bisanzio e l' Italia: Racolta di studi in memoria di Agostino Pertusi, Milano, 1982. p. 42-55.
12. Istoria na Bulgaria t. 2. s. 213-234· Litavrin G. G. Vvedenie hristianstva v Bolgarii // Priniatie hristianstva narodami Chentralnoi i Jugo-Vostoch-nai Evropi i kresenie Drevnei Rusi, 1988. s. 42-44.
13. Guillou A. Op. cit. P. 161.14.
14. Litavrin G.E. Kak rifi visantiichi..., s. 161-162. Guillou A. Op. Cit. p. 160-161.
15. Geanakopoulos D.J. Byzantium Church, Society and civilisation seen through contemporary eyes. Chicago, 1984.
16. Haussing H.W. Byzantine Civilisation L., 1971. p. 206, 268.
17. Ostrogorsky G. Die byzantinische Staatenhierarchie. S. 42-48.
18. Caharof A.N. Diplomatia Drevnei Rusi M. 1980. s. 130.
19. Lounghis T.C. Op. cit. P. 143-254.
20. Laurent J. L'Armenie entre Byzance et l'Islam depuis la conquete arabe jusqu'en 886. Lisbonne, 1980.
21. Lordkipanidre M.D. Istorii visantiisko-gruzinskix vzaimootrnosenii (70-e gosi XI v.) II VV. 1979. T. 40, s. 93-95.
22. Guillou A. Op. cit. p. 162. Academik Vengerskoi Akademii nauk Derd Sekei restavriroval etu koronu i napical onei statiu (v pechati).
23. Lounghis T.C. Op. cit. p. 163-176, 179-211.
24. Guillou A. Op. cit. p. 162-163. Lounghis T.C. Op. cit. p. 215-237.

25. Βιβλιογραφία για τη βασιλεία των Κομνηνών, δες Άννα Κομνηνή σ. 633-649· Kazdan A.P. Zagadka Komninof: Opit istoriografii II vv. 1964. T. 25, s. 53-98.
26. Guillou A. Op. cit. p. 158-159.
27. Lounghis T.C. Op. cit. p. 346-356.
28. Ibid. p. 357-369.
29. Dogler F., Karayannopoulos J. Byzantinische Urkundenlehre. München 1986 S. 95.
30. Pasuto V.T. Ukaz. soch. s. 62 i sled· Kastanof S.M. O prochedure zakliuchenia dogovorof Mezdu Visantiei i Pusiu v X. // Feodalnaja Rossia vo vsemirnoistoricheskom prochesse. M., 1972. s. 209-215· Saharof A.N. Diplomatia Drevnei Rusi. s. 104-260·
31. Όσον αφορά στη διπλωματική αποστολή της πριγκίπισσας Όλγας στην Κωνσταντινούπολη, υπάρχουν διαφορετικές απόψεις στην επιστήμη το τελευταίο διάστημα. Ο Γ.Γ. Λιτάβριν πρότεινε να χρονολογηθεί η περιγραφόμενη άφιξη της Όλγας στην Κωνσταντινούπολη όχι το 957, αλλά το 946. Θεωρεί πιθανόν ότι η Όλγα επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη για δεύτερη φορά το 954 ή το 955. (Litavrin G.G. K voprocu ob obstojatelstvax, meste i vremeni kresenia kniagini Olgi // Drevneisie gosudarstva na territorii SSSR: Material: i issfedovania, 1985 gad. M. 1986. s. 49-57. On ze. Russko-visantiiskie sviasi v seredine X // BI. 1986. No 6. s. 41-52). Vpolne verojatnoi datirovku G.G. Litavrina chitajut L. Miller i.B. Vadof.
32. Φιλονικίες για τον τόπο (και το χρόνο) βάπτισης της πριγκίπισσας, δες επίσης Spori o Meste (kak i vremeni) kreschenia kniagini SM. Takze: Obolenskii D. K. Voprocu o puteschestvii russkai kniagini Olgi v Konstantinopol v. 957 g. // Prodlemi izuchenia kulturnovo nasledia M., 1985 s. 36-46· Saharof A.N. Diplomatia kniagini Olgi // BI. 1979. No s. 25-51· On ze. Diplomatia Drevnei Rusi s. 259-298· Arinion r. P. Mezdunarodnie otnoschenia Kievskoi Pusi v ceredine Xv. i kreschenie Kniagini Olgi// vv. 1980 T.41 s. 113-124.
33. Δες Litavrin G.G. Sostav posolsťva Olgi v Konstantinopol i «dari» imperatora // BO 1982 s. 71-92.
34. Pasuto v. T. Ukar. soch. s. 67. Alpatof M.A. Russkaja istoricheskaja Misl i Zapadnaja Evropa XII-XVII vv. M. 1973 s. 64-72.
35. Litavrin G.G. Puteschestvie russkoi kniagini Olgi v Konstantinopol: Problema istoshnikof // BB. 1981 T. 42 s. 35-48.
36. Saharof A.N. Diplomatia Drevnei Rusi. s. 287-288· Ostrogorskii G. Ykaz coch. s. 1462-1463, 1469-1473.

37. Saharof A.H. Diplomatia Drevnei Rusi. s. 288 i cled.
38. Litavrin G.G. Sostav pocolstva Olgi s. 86-92.
39. Cp.: Arrignon J.P. Les relations diplomatiques entre Byzance et la Russie de 860 à 1043. Revue des études slaves. 1983. N55. P. 129-137. Sherard J. Some Problems of Russo-Byzantine Relations. C. 860-1050. The Slavonic and East European Review. 1974. Vol. 52, N. 126. P. 10-13. Levchenko M.B. Ocherki po istorii russko-vizantiiskih otnoshenii M., 1950. s. 340-428.
40. Obolensky D. The Baptism of Princess Olga of Kiev: The Problem of the Sources. Philadelphie et autres études. Ed. H. Ahrweiler (Byzantina sorsonensis 4). P., 1984. P. 159-176. Obolenskii D. Ukaz. Soch. s. 3647· Arrignon J.P. Les relations internationales de la Russie Kievienne au millieu du Xème siècle et le baptême de la princesse Olga, Occident et Orient au Xème siècle, Dijon, 1979. Saharof A.N. Diplomatia kniagini Olgi. s. 25-51.
41. Pasuto V.T. Ykar coch. s. 69
42. Saharof A.N. Diplomatia sviatoslava. M., 1982 s. 183-203.
43. Zakynthinos D. Byzance et les peuples de l'Europe du sud-est. Actes du I. Congr. Intern. des études balkaniques et sud-est européennes. Sofia, 1966. Vol. 3 P. 9-26. Litavrin G.G. Bolgaria i Bizantia v XI-XII v. M. 1960. Litavrin G.G. Formirovanie i raazrvitie Bolgarskovo rannefeodalnovo gosudarstva (Konech VII - nach. XIV) s. 132-188· Litavrin G.G., Haumof E.P. Mezetnicheskie sviasi i Mezgosudarstvenie otnoschenia na Balkanah v VI-XII vv. // tam re s. 285-313.
44. Cahen Cl. Turcobyzantina et Oriens christianus L., 1974. Felix W. Byzanz und die islamische Welt im fruheren 11. Jh. Wien, 1981. CM. pey. na 754 kn. Forsuth J.H. / Speculum 1983. Vol. 58, N2 P. 458-460.
45. Vasilievskii V.G. Visantia i pechenegi (1048-1094) // Vasilievskii V.G. Trudi SP 6 1909 T.I. s. 1-175.
46. Chalandon F. Les Comnene P., 1900-1912. T. 1-2. Holweg A. Beiträge zur verwaltungsgeschichte des Ostromischen Reiches unter den Kommenen. München, 1965.
47. Zaborof M.A. Krestonostsi na Bostoke. M., 1980. Runciman S.A. History of the Crusades, 1954. Vol. 1-2. Idem. The first Crusade. Cambridge 1980. Erbsoller M. Die Kreuzzuge. Eine kulturgeschichte. Leipzig 1980.
48. Rowe J.G. Paschal II Bohemund of Antioch and the Byzantine Empire. Bulletin of the John Ryland's Library. 1966. Vol. 49. P. 165-202.
49. Liubarskii J.N., Freidenberg M.M. Devolskii dogovor 1108 g. Mezdu Alekceem Konninom u Boemundom // B.B. 1962 T.21. s. 260-274. Cahen

CL. Orient et Occident au temps des croisades. P., 1983. Richard J. Orient et Occident au Moyen Age: Contacts et relations (XIIe-XVes) L., 1976. Lilie R.J. Byzanz und die kreuzfahrenstaaten. Studien zur Politik des byzantinischen Reiches gegenuber den staaten der kreuzfahren Syrien und Palastina bis zum vierten kreuzzug (1096-1204). München, 1981.
50. O Ioann Kinnam (cinn. II. 17 P. 82-83) δίνει εντελώς διαφορετικές πληροφορίες για την υποδοχή αυτή. Αυτός διηγείται ότι ο αυτοκράτορας κάθισε στο θρόνο του, ενώ ο Λουδοβίκος σ' ένα μικρό σκαμνάκι, υπογραμμίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ότι ο Γάλλος βασιλιάς είναι κατώτερος στο βαθμό.
51. Zaborof M.A. Ukaz soch. s. 158-163.
52. Vryonis Sp. Byzantium: its internal history and relations with the Muslim World. L., 1971. Idem. The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the XIth through the XVth century. Berkeley. Los Angeles, 1971. Kedar B.Z. Crusade and mission: European approaches towards the Muslims. Princeton, 1984.
53. Moravcsik Gy. Byzantium and the Magyars. Budapest, 1970. Makk F. Relations hungaro-byzantines entre 1156 et 1162/Homonoja, 1983, T.5 P. 161-217.
54. Ohnsorge W. Abendland und Byzanz. Darmstadt, 1979. Lamma P. Commeni estaufer, Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l' Occidente nel. sec. XII. Roma, 1955-1957. Vol. 1-2. Angold M. The Byzantine Empire, 1025-1204. N.Y., 1984. Bibliogr. P. 297-310.
55. Dolger F. Byzanze und die europäische Staatenwelt. Darmstadt, 1964. Eickhoff E. Macht und Sendung: Byzantinische Weltpolitik, Stuttgart, 1981.
56. Hecht. W. Die byzantinische Ausenpolitik zur Zeit der ferten kommenenkaiser (1180-1185). Wurzburg, 1967. Brand Ch. Byzantium Confronts the West, 1180-1204. Cambridge (Mass.), 1968. Richard J. Op. Sit.

Η Διπλωματία του Ύστερου Βυζαντίου (13ος-15ος Αιώνας)

1. Karpof S.P. Trapezundskaja imperia i zapadnoevropeiskie gosudarstva v XII-XV vv. M., 1981.
2. Obolensky D. The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy // Actes du XIIe Congrès international d' études byzantines. Beograd, 1963, T. 1., P. 45-61.
3. Istoria Vizantii. M., 1967, T.3. 5. 59

4. Ducellier A. Byzance et le monde orthodoxe, P., 1986, p. 223-295.
5. Richard J. Orient et Occident au Moyen Age: contacts et relations (XIIe-XVe s). L., 1976.
6. Balard M. La Romanie génoise (XIIe - début du XIVe siècle). Rome; Genova, 1978. T. I-II.
7. Litavrin G.G. Etnicheskoe samosoznanie naselenia pogranichnoi zoni mezdu Vizantiei i Bolgariei v. X-XIV vv // Etnicheskie prochessi Chentralnoi i Jugo-Vostochnoi Evrope. M., 1988 s. 76.
8. Acrop. I.P. 74-77; Litavrin G.G. όπ.π. s. 77. Cp.: Asdracha C. La région des Phodopes aux XIIIe et XIVe siècles: Etude de géographie historique. Athènes, 1976. p. 54-55. Ann. 7.
9. Istoria Vizantii. T. 3. c. 76.
10. Vryonis Sp. Ir. The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the XIth through the XVth Century. Berkeley; Los Angeles, 1971. Savvidis A.G.C. Byzantium in the Near East; its Relations with Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols. Thessaloniki, 1981.
11. Istoria Vizantii T. 3. C. 60.
12. Nicol D.M. The Last Centuries of Byzantium 1261-1453. L., 1972; Geanakopoulos D.J. Roman East and Latin West. L., 1976; Laiou A. Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II. 1282-1328. Cambridge (Mass.), 1972.
13. Andreeva M. Priom tatarskih poslof pri nikeiskom dvore // sb. statei, posvechonnii pamiati N.P. Kondokova. Praga, 1926, s. 187-200.
14. Inalcik H. The Ottoman Empire and The Classical Age, 1300-1600. L., 1973.
15. Babinger F. Mehmed der Eroberer und seine Zeit: Weltenstürmer einer Zeitenwende. München, 1953; Werner E. Die Geburt einer Grossmacht - die Osmanen (1300-1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus. Weimar, 1985.
16. Zoukof K.A. Egeiskie emirati v XIV-XV bb. M., 1988; Bakalopoulos A. Les limites de l'empire byzantine depuis la fin du XIVe siècle jusqu'à sa chute (1453) BZ. 1962. Bd. 55. p. 56-65.
17. Ostrogorsky G. Geschichte des byzantinischen Stadtes. München, 1965. s. 497.
18. Ostrogorsky G. Byzance, Etat tributaire de l' Empire turc, 3 PB . 1958. T. 5. p. 51-52.
19. Iliescu O. Le montant du tribut payé par Byzance à l' Empire Ottoman en 1379 et 1424 RESEE. 1971. T. 9. p. 427-432.

20. Σύγκρινε: Rayband L.-P. Le gouvernement et l'administration centrale de l'Empire Byzantine sous les premiers Paléologues (1258-1354). p., 1968. p. 222.
21. Κύρρις Κ.Π. Αἱ γλῶσσαι τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας ἀπό τῶν ἀρχῶν μέχρι Δ' Σταυροφορίας, Στασινός. 1963. τ. 1. σ. 107.
22. Müller D. A. The Logothete of the Drome in Middle Byzantine Period, Byz. 1966. T. 36. p. 438-470; Guilland R. Les Logothetes, REB. 1971. T. 29. p. 37-38.
23. Queller D. E. The Office of Ambassader in the Middle Ages. Princeton; New Jersey, 1967.
24. Dölger. Red. N. 3470, 3357; Burih I Sumrak Vizantije Ioann VIII Paleolog Beograd, 1984.
25. Rayband L.-P. op. cit. P. 215, 222, 225.
26. Dölgrer F., Karayannopoulos J. Byzantinische Urkundenlehre. Erster Abschnitt: Die Kaiserurkunden. München, 1968, S. 105-107.
27. Dölger. Red. N 3317, 3319.
28. Ibid. N 3406.
29. Medvedef I.P. Revizia vizantiiskix dokumentof na Rusi v konche XIV v. // VID 1976 T.7 s. 290-291.
30. Dölger. Reg. N 2891, 3373, 3408, 3433, 3516; Medvedef I.P. Dogovor Vizantii i Genui of 6 maja 1352 g. // B.B. 1977 T.38 s. 165.
31. Κύρρις Κ.Π. Op. cit. Σ. 112.
32. Nastase D. Le mont Athos et la politique du patriarcat de Constantinople, de 1355 à 1375, Σύμμεικτα. 1979. T. 3. Σ. 121-170.
33. Obolensky D. The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453, 2-e ed. L., 1982. P. 45.
34. Lilienteld F. Russland und Byzanz im 14. und 15. Jahrhundert, Thirteenth International Congress of Byzantine Studies: Supplementary Papers. Summaries. Oxford, 1966. P. 25.
35. Dölger. Reg. N 3507. βλ.: Tsvetkova G. Pamiatniki bitka na norodite. s. 1974.
36. Guilland R. Les appels de Constantin XI Paléologue à Rome et à Venise pour sauver Constantinople (1452-1453), BS. 1953. T. 14. p. 226-245.
37. Dölger. Reg. N. 3315.
38. Medvedef I.P. Vnuchka Dmitria Donskovo na vizantiiskom frone? // TODRA 1976 T. 30. s. 255-262.
39. Georgios Gemistos Plethon. Politik, Philosophie und Rhetorik im spätbyzantinischen Reich (1355-1452), Übersetzt und erläutert von W. Blum. Stuttgart, 1988, s. 97-103.

40. Moravchik D. Vizantiiskie imperatori i ih posli v g. Buda // AASH 1961. T. 8 s. 243-244.
41. Vasiliev a.A. Il viaggio dell' imperatore bizantino Giovanni Paleologo in Italia (1369-1371) e l' unione di Roma del 1369, SBNE. 1931. T. 3. p. 153-191.
42. Barker J. W. John VII in Genoa: A Problem in late Byzantine Source Confusion, OCRP. 1962. t. 28. p. 213-238.
43. Vasilief A.A. Putesesfvie viazantiiskovo imperatora Manuila II Paleologa po Zapadnoi Evrope. SPb., 1912.
44. Στο ίδιο, C. 52.
45. Silberschmidt M. Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des türkischen Reiches nach venezianischen Quellen. Leipzig; B., 1923, S. 68.
46. Weiss G. Joannes Kantakuzenos – Aristokrat., Staatsmann, Kaiser und Mönch in der Gessellschaftsentwicklung von Byzanz im 14. Jahrhundert. Wiesbaden, 1969.
47. Silbershmidt M. op. cit. s. 68.
48. Matschke K.-P. Die Schlacht bei Ankara und das Schicksal von Byzanz Studien zur spät-byzantinischen Geschichte zwischen 1402 und 1422. Weimar, 1981.
49. Dennis G. T. The Byzantine-Turkish Treaty of 1403, OCh p. 1967. T. 33. p. 72-88.
50. Dölger. Reg. N 3331.
51. Ibid. N 3334.
52. Ibid. N 3327.
53. Ibid. N 3426.
54. Ibid. N 3278.
55. Zukof K.A. όπ.π. s. 152. Υποσημ. 93.
56. Ostrogorsky G. Geschichte des byzantinischen Staates. München, 1965. S. 482; Vasiliev A.A. History of the Byzantine Empire. Madison, 1952. P. 640.
57. Dölger. Reg. N 3519.
58. Ibid. N 3554.

Η Σύνθεση της Πρεσβείας της Όλγας στην Κωνσταντινούπολη και τα «Δώρα» του Αυτοκράτορα

1. G.G. Litavrin. Putesestvie russkoi kniagini Olgi v Konstantinopol: Problema istochnikof - BB, 1981, t. 42, ψ. 35-48.
2. G.G. Litavrin. O datirofke posolstva kniagini Olgi v Konstantinopols Istoria CCCP, 1981, No 5, s. 173-183.

3. Golubinski E. Istoria russkoi pravoslavnoi cherkvi. M., 1901, τ. I. Period pervii, Kiefskii, ili Domongolskii. Pervaja polovina toma, s. 101-102.
4. Ainalof D.V., Kniagina S.V. Olga v Chargrade. - Vkn.: Trudi Dvenadchatovo arheologicheskovo siezda v Harkove. 1902 g. M., 1905, τ. III, c. 17,19.
5. Letchenko M.V. Ocherki po istorii russko-vizantiiskih otnochenii. M., 1956, s. 221.
6. Ainalof D.V. Ocherki i zametki po istorii drevnerusskovo iskustva - 10RJC, 1908, τ. XIII, kn. 2, s. 298-299.
7. Constantini Porphyrogeniti De ceremoniis aulae byzantinae libri duo. Bonnae, 1829 (στο εξής - De cerim.), I, p. 597. 10-598.2.
8. Oikonomides N. Les listes des préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Paris., 1972, p. 69, 161.27-28, 169.1-16, 203.1-15, 223.1-3, 225.10-23.
9. De cerim., I, p. 594.19, 596.7-8.
10. Ibid., I., p. 597.2.
11. Ibid., I., p. 594.19-20.
12. Βλ. π.χ.: Ainalof D.V. Ocherki..., s. 299-300; Φείδας Β. 'Η ἡγεμονίς τοῦ Κιέβου Ὄλγα – 'Ελένη (945-864) μεταξύ 'Ανατολῆς καί Δύσεως. - ΕΕΒΣ, 1972/3, τ. 39/40, σ. 637.
13. De cerim., I, p. 598.2-12.
14. De cerim., I., p. 592.12-13.
15. Βλ.: Ibid., I., p. 584-585, 594-598.
16. Βλ. σχετικά επίσης το Κλητορολόγιο Φιλοθέου: Oikonomides N. Op. cit., p. 29, 67, 71, 167, 169, 185, 203, 209, 227 sq., 231, 233.
17. De cerim., I, p. 595.23-596.5.
18. Ibid., I, p. 568.8-13, 569.21-23, 577.20-578.3, 595.5.
19. Oikonomides N. Op. cit., p. 29, 143, 161, 163.
20. Ibid., p. 67, 69, 135, 225.
21. Pamiatniki prava Kiefskovo gosudarsfva X-XII vv. M., 1952, s. 32.
22. Oikonomides N. Op. cit., p. 227-233.
23. Pamiatniki prava s. 30.
24. Nasonof A.N. «Russkaja zemlia»; i obrazovanie territorii drevnerusskovo gosudarstva M., 1951, s. 28 sled
25. Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio. Ed. Gy. Moravsik, r. 1. H. Jenkins. Bp., 1949, p. 56.4-8.
26. Nasonof A.N. όπ.π., s. 30-33.
27. Pamiatniki prava s. 32.
28. Βλ. Tihomirof M.N. Drevnerusskie goroda, M., 1946, s. 101, 106.
29. Pamiatniki prava s. 64.
30. Στο ίδιο, σελ. 9.

31. Povest vremennih let. Chast pervaja. Text i perevod/Podgot. texta D.S. Lihachova; D.S. Lihachova i B.A. Romanova. M., L., 1950, s. 225; Chast ftoraja/Statii i Komment. D.S. Lihachova.; L., 1950, s. 494.
32. Pamiatniki prava s. 24.
33. Στο ίδιο, σ. 31, 32, 64, 65.
34. Στο ίδιο, σ. 31.
35. Povest vremennih let. II, s. 246, 290 sled.
36. Pamiatniki prava s. 32.
37. Στο ίδιο, σ. 32.
38. Στο ίδιο, σ. 64.
39. Στο ίδιο, σ. 30-31.
40. Βλ. π.χ. Golubinskii E. *όπ.π.*, s. 77· Povest vremennih let, II, s. 307-491· Ostrogorskii G. Vizantia i kiefskaja kniaginia Olga. - στο βιβλ.: To Honor of Roman Jakobson. The Hague; Paris, 1967, v. II, p. 1463.
41. Ainalof D.V. Ocherki, s. 299.
42. Pamiatniki prava s. 30.
43. Oikonomides N. Op. cit., p. 209.9.
44. Liutprand von Cremona. Die Werke/Hrsg. v. J. Becker. Hannover; Leipzig, 1915, S. 181.
45. Pamiatniki prava, s. 9, 32.
46. Βλ., π.χ. Lefchenko M.V. όπ.π., s. 221-222, 231.
47. Ainalof D.V. Ocherki, s. 290-299.
48. Pachumo V.T. Vnechnaja politika Drevnei Rusi. M., 1968, s. 67.
49. De cerim, I, p. 569.5-9.
50. Oikonomides N. Op. cit., p. 207.32-33, 209.1-2.
51. De cerim, I, p. 404.9-13, 407.6-13.
52. Povest vremmennih let, I, c. 44.
53. De cerim, I, p. 400.2-401.20.
54. Oikonomides N. Op. cit., p. 67, 69, 185, 189, 209, 223, 225, 227.
55. Ibid., p. 223.8-15.
56. De cerim, I, p. 580.6-9, 585.7, 591.17, 594.16-17.
57. Ο κρατήρας που προσφέρθηκε στην Όλγα την 9η Σεπτεμβρίου αποτελεί και το μοναδικό αυθεντικό δώρο του αυτοκράτορα προς τη δούκισσα που αναφέρεται στην περιγραφή του. Όμως και αυτό το δώρο περιλαμβανόταν στο συνηθισμένο εθιμοτυπικό: τα χρήματα που εισέπραττε ο προσκεκλημένος από τα χέρια του αυτοκράτορα προσφέρονταν σε κρατήρα, και ο κρατήρας αυτός, ανεξάρτητα από την αξία του, δεν επιστρεφόταν πλέον στο βασιλικό βεστιάριο (βλ.: Pseuddo - Kodinos. Traité des offices. Introd., texte et trad. Ed. J. Verpeaux. Paris, 1966, p. 217.1220). Ο

κρατήρας αυτός φυσικά δεν είχε τίποτε το κοινό με το μεγάλο ιερατικό σκεύος, το οποίο, κατά τη μαρτυρία του Αντώνιου από το Νόβγκοροντ, δώρισε η Όλγα στο ναό της Αγίας Σοφίας (βλ.: Ainalof D.V. Dar sv. Kniagini Olgi v riznichu sv. Sofii v Chargrade. - Trudi Dvenadchatovo arheologicheskovo siezda v Harkove M., 1905, τ. III, s. 1-4).

58. De cerim, I, p. 585.17-18, 592.9-10.
59. Ibid., p. 592.11-12.
60. Lefchenko M.V. όπ.π., s. 231-232.
61. Pamiatniki prava, s. 32.

ΠΗΓΕΣ

Κεφάλαιο II

1. Άννα Κομνηνή – Anne Komnéne, Alexiade [régne de l' empereur Alexis I Comnene (1081-1118)], Ed. B. Leis P., 1937-1945 T. 1-3.
2. Άννα Κομνηνή – Anne Komnina, Aleccaaga/Bstup st., per. komment. J.N. Liubarscovo, M., 1965.
3. Konst. Gagr. – Konstantin Bagrianorodnii. Ob upravlenii imperiei/Per. G.G. Litavrina//Razvitie etnicheskovo samosaznania slavianskih narodof v epohu rannevo srednevekovia. M., 1982.
4. Νικ. Χων. – Nikiti Moniata istoria so vremeni tsarstvovania Ioanna Komnina. T. I-II//Visantiiskie istoriki, perevedionnie s grecheskovo pri S. – Peterburgskoi duhovnoi akademii. Spb., 1860-1862, T. 4, 8.
5. Bpy. – Nicephore Bryenios Histoire/Introd., texte, trad et notes par P. Gautier. Bruxelles, 1975.
6. NTAI – Constantine Porphyrogenitus. De administrado imperio / Greek text edited by G. Moravcsik. English Translation by R. Jenkins. Budapest, 1949; Constantinus Porphyrogenitus. De Administrado imperio / Ed. R. Jenkins. 1962, T. 2.
7. De cer. – Constantini Porphyrogeniti imperatoris De cerimoniis aulae byzantinae listi duo graece et latine / Ex rec. I.I. Reiskii. Bonnae, 1830. Vol. 2. (CSHB N 7).
8. Λιουτ. Liutprandus von Cremona, Die Werke/Hrsg. von J. Becker. Hannower; Leipzig, 1915.
9. Odo de Deuil – Odo de Deuil. De profectione Ludovici VII in Orientem/ Ed. by V.G. Berry. N.Y., 1948.
10. Προκόπ. B.P. – Procopii Caesariensis. De Bello Persico // Procopii Caesariensis Opera omnina/Rec. J. Haury, G. Wirth. Lipsiae, 1962. Vol. 1.
11. Σκυλ. – Ioannis Scylitzae synopsis historiarum/Rec. I. Thurn. B., N.Y., 1973.
12. Θεοφ. – Theophanus Chronographia / Ex rec. C. de Boor. Lipsiae, 1883-1885. Vol. I-II.

Κεφάλαιο III

1. Ακροπ. – Georgii Acropolitae Opera/Rec. A. Heisenberg. Lipsiae, 1903. Vol. 1-2.
2. Καντ. – Joannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum listi IV/Cura L. Schopeni, Bonnae, 1828-1832. Vol. 1-3.
3. Δούκας – Ducas. Istoria turco-bizantina (1341-1462)/Ed. critica de V. Green. Bucurest, 1958 (scriptores byzantini; T. 1).
4. Γρηγ. – Nikephorus Gregoras. Byzantina historia graece et latinae/Cura L. Schopeni. Bonnae, 1829-1830. T. I-II.
5. Γρηγ. Ε. – Nicephori Graegorae Epistulae / Ed. P.A. M. Leone. Matino, 1982-1983. T. I-II.
6. H.G.M. – Historici graeci minores / Ed. L.A. Dindorf. Lipsiae, 1870-1871. Vol. I-II.
7. Λάσκ. Ε. – Theodori Ducae Lascaris Epistulae cccxvii/Nunc primure ed. N. Festa. Firenze, 1898.
8. Λασκ. Κοσμ. Del – Θεοδώρου Β' Λασκάρεως Κοσμική Δήλωσις /Ed N. Festa//Giornale della societa asiatica italiana. 1897-1899. T. II, p. 1; T. 12, p. 2-4.
9. Μαν. Παλαιολ. – The letters of Manuel II Palaeologus / Text, transl. and notes by G.T. Dennis. Wash. (D.C.), 1977.
10. MB – Bibliotheca graeca mediiaevi / Ed. C.N. Sathas. Venetia; P., 1872-1876. T. I-V.
11. Μιχ. Κων. – Μιχαήλ Ακομινάτου τα σωζόμενα / Εκδ. Σπ. Λάμπρος, Αθήναι, 1879. T. II.
12. M.M. – Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana / Ed. F. Miklosich, J. Müller. Vindobonae, 1860-1890. T. 1-6.
13. Νικ. Χων. Hist. – Nicetae Choniatae Historia / Rec. I.A. van Dieten. B.; N.Y., 1975.
14. Νικ. Χων. Oper. – Nicetae Choniatae Orationes et Epistulae/Rec. I.A. van Dieten. B., 1977.
15. Παχυμ. – Georges Pachymeres Relations historiques / Ed. par. A. Failler; Trad. par. V. Laurent. P., 1984. T. I-II.
16. Παχυμ. Ιστ. – Georgii Pachymeris de Michaele et Andronico Palaeologis listi tredecim / Rec. I. Bekkerus. Bonnae, 1835. T. I-II.
17. Παναρ. – Μιχαήλ του Παναρέτου περί των Μεγάλων Κομνηνών / εκδ. Ο. Λαμψίδης. Αθήναι, 1958.
18. Π.Γ. Patrologiae Cursus Completus. Series graeca / Ed. J. P. Migne.
19. Σκουτ. – Theodori Scutariotae Additamentia // Georgii Acropolitae Opera, Lipsiae, 1903. Vol. I.

20. Σκυλ. - Joannis Scylitzae Synopsis historiarum / Rec. I. Thurn. B.; N.Y., 1973.
21. Σφρ. - Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477. In anexa: Pseudo - Phrantzes, Macariae Melissenos Cronica (1258-1481) / Ed. critica de V. Green. Bucuresti, 1966 (Scriptores byzantini; T. 5).
22. X. Γκ. M. (H.G.M) - Historici graeci minores / Ed. L.A. Dindorf. Lipsiae, 1870-1871, Vol. I-II.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κεφάλαιο I

Artamonof M.I. Istoria harar. L., 1962
Barischin F. Prisk kao irvor ra naistariju istorisu Jurnix slobena. – ZRBi, 1952, XXI, kn. 1, s. 52-63.
Bernshctam E.N. Ocherk istorii gunnof. L., 1951
Bierbach K. Die fetzten Jahre Attilas. Diss. B., 1906.
Crusins O. Romische Sprichwörter und Sprichwörter-klärungen bei Joannes Laurentius Lydus. Philologus, 1898, 57.
Destunis G.S. Skazania Priska Paniiski. Ych. zap. vtorovo otd. imp. Akademii nauk, 1861, kn. VII, bip.1.
Ensslin W. Maximus und sein Begleiter, der Historiker Priskos. BNgJ6, 1926, 5, 19.
Grecu V. Menander Protiktor und die persische cesandschaftsberichte von Petros Patrikios. Akademie Roumaine. Bulletin de la section historique, 1941, 22.
Guidi. La lettera di Simeone Vescovo di Beth-Arsam sopra i martiri omeriti. Memorie della classe di scienze morali, istoriche e filologiche, ser. 3e Roma, 1881, v. vii, p.1-32.
Harmatta J. The Dissolution of the Hun Empire, 1. Hun Society in the Age of Attila. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum, Hungarica, 1952, 2, p. 277-305.
Hennig R. Die Einführung der Seidenraupenzucht ins Byzantinerreich. B.Z., 1933, XXX, III, 5, 295-312.
Kawat J. Byzantium und Kinda. B.Z. 1960, LIII.
Kobischanof J.M. Severo-Vostochnaia Afrika v rannesregnevekovom mure (vi-seredina VII v.). M., 1980
Kuranz J. Akcija dyplomatyczna Bizancijum i jego sasiadow w fetach 433-568. Towarzystwo naukowe katol. Univ. Lubelskjego Roczniki humanistyczne, 1964, 12,3.
Kuranz J. De Prisco Panita rerum scriptore quaestiones selectae. Lublin, 1958.
Lundin A.G. Jiurnaja Aravia v viv. – P.S., 1961, vip. 8 (71).

Manquart J. Östeuropäishe und östasiatische Steifruge. Leipzig, 1903.
Moberg A. The Book of Himyarites. Lund, 1924.
Moravcsik Gy. Attilas Tod in Geschichte und Sage. Korosi Csoma-Archivium (Zeitschrift der korosi Csoma - Gesellschaft), 1962, 2, S. 83-116.
Tanasoca N.S.J. Lydos et la Fabula latina. - RESEE, 1969, 7, p. 231-237.
Thierty A. Histoire d' Attila et de ses successeurs. P. 1865, I.II.
Thomson E.A. A History of Attila and the Huns. Oxford, 1948.
Ticeloiu J. Uber die Nationalität und Zahl der vom Kaiser Theodosius dem Hunnenkhan Attila ausgelieferten Euchtlinge. B.Z. 1924, XXIV, S.84-87.
Trispanlis C.N. John Lydos on the Imperial Administration. Byz., 1974, 44, Fasc. 2.
Vamos F. Attilas Hauptlager und Holzpalaste. Seminarium Kondakovianum, 1932, S. 131-148.
Varady L. Das fertze Jahrhundert Pannoniens (376-479). Budapest, 1969.
Wolfram H. Geschichte der Goten. München, 1979.

Κεφάλαιο II

Alpatof M.A. Russkaja istoricheskaja misl i zapadnaja Evropα XII-XVII vv. M., 1973.
Angelof P. Blgarkaja sregnovekovna diplomatia s., 1988
Arinion Z.P. Merdunarodnie otnosenia Kievskou Pusi v seredine Xv. i kreschenie knjagini Olgi // vv. 1980 T. 41.
Arrignan J.P. Les relations diplomatiques entre Byzance et la Russie de 860 à 1043/ Revue des études slaves 1983, N. 55.
Arrignan J.P. Les relations internationales de la Russie Kievienne au millieu du Xe siècle et le baptême de la princesse Olga / Occident et Orient au Xe siècle. Dijon, 1979.
Browning R. Byzantium and Bulgaria. C., 1975.
Canard M. Byzance et les musulmanes du Proch Orient. L., 1973.
Duicev I. Religiosi come ambasciatori nell' Alto Medioevo: contributo allo studio della spiritualità bizantino-slava / Bizanzio e l' Italia: Raccolta di studi in memoria di Agostino Pertusi. Milano, 1982.
Eickhoff E. Macht und Sendung: Byzantinische Weltpolitik. Stuttgart, 1981.
Falkenhausen V. Untersuchungen uber die byzantinische Herrschaff in Suditalien vom. 9 bis ins 11 Jh. Wiesbaden, 1967.
Felix W. Byzanze und die islamische Welt im fruheren 11 Jh. Wien, 1981.
Fugagnollo V. Bisanzio e l' Oriente a Venezia. Trieste, 1974.

Hecht W. Die byzantinische Ausenpolitik zur Zeit der letzten kommenenkaiser (1180-1185). Wurzburg, 1967.

Jusbaschian K.N. Armianskie gosudarstva epoxi Bagratidof i Vizantia IX-XIVV M. 1988.

Kazdan A.P. Ragadka Komninof: opit istoriografii vv. 1964 T.25.

Kastanof S.M. O prochedure zakliuchenia dogovorov mezdu vizantiei i Pusiu v X v // Feodalnaja Rossia vo vsemirno-istoricheskom prochesse M., 1972.

Kedar B.Z. Crusade and mission: European approaches towards the Muslims. Princeton, 1984.

Lamma P. Commeni e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l' Occidente nel sec. XII. Roma, 1955-1957. Vol. 1-2.

Laurent J. L' Armenie entre Byzance et l' Islam depuis la conquete arabe jusqu' en 886. Lisbonne, 1980.

Levchenko M.V. Ocherki po istorii russko-bizantiiskix otnoschenii. M., 1956

Lillie R.J. Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten: Studien zur Politik des byzantinischen Reiches gegenuber den Staaten der kreuzfaher in Syrien und Palastina bis zum vierten Kreuzzung (1096-1204). München, 1981.

Litavrin G.G. Formirovanie u razvitie Bolgarskovo rannefeodalnovo gosudarstva (konets-nacholo XIv) // Rannefeodalnie gosudarstva na Balkanax v VI-XII vv. M., 1985

Litavrin G.G. K. voprosy ob obstojatelstvax, meste i vremeni kreschenia kniagini Olgi // Drevneischie gosudarstva na territorii SSSR: Materiali i issledovania, 1985 god M., 1986

Litavrin G.G. Kazdan A.P., udalchova Z.V. Otonschenia Drevnei Pusi i Visantia v XI-pervou popovine XIII v. // Proceedings of the XIIth Intern. Congress of Byzantine Studies L., 1967.

Litavrin G.G. Russko-vizantiiskie sviasi v ceredine Xv. // VI 9186 No 6

Litavrin G.G. Puteschestvie russkoi kniagini Olgi v Konstanipol: problema istochnikof // vv. 1981 T. 42.

Litavrin G.G. Vredenie hristianstva v Bolgarii // Priniatie hristianstva narodami chentraoinp i Jugovostochnoi Evropi i kreschenie Drevnei Rusi. M., 1988

Litavrin G.G., Naumof E.P. Mezetnicheskie sviasi i Mezgocudarctvennie otnoschenia na Balkanax v VI-XII vv. II. Rannefeodalnie gosudarstva na Balkanax v VI-XII vv. M., 1985.

Liubarskii J. N. Freidaiberg M.M. Ntevolskii dogovor 1108 g. Mezdu Alekceem Komninom i Boemundom // vv. 1962 t. 21.

Lordkipanidze M.D. Iz istorii vizantiisko-grusinskix vzaimootnoschenii (70-e godi XIV) // VV 1979 T. 40).

Lounghis T.C. Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu' aux croisades (407-1096). Athènes, 1980.

Makk F. Relations hungaro-byzantines entre 1156 et 1162 / Hemonoja, 1983. T.S.

Moravsik Gy. Byzantium and the Magyars. Budapest, 1970.

Muller L. Die Taufe Russlands. München, 1987.

Musset L. Les invasions: le second assaut contre l' Europe chrétienne (VII-XI siècles). P. 1965.

Naumof E.P. Stanovlenie i rarvitie serbskoci rannefeodalnie gosudarstva na Balkanah v VI-XII vv. M., 1985.

Niederau K. Veneto-byzantinische Analecten zum byzantinisch-normannischen Krieg 1147-1158. Aachen, 1982.

Obolenskii D. K. Vopkosy o puteschestvii russkoi kniagini Olgi v Konstantinopol v 1957 g. // Problemi iruchenia kulturnovo nasledia. M., 1985

Obolensky D. Byzantine Frontier Zones and Cultural Exchanges / XIVe Congrès international des études byzantines: Raports. Bucarest, 1971. T. 2.

Obolensky D. Byzantium and the Slavs. Collected studies. L. 1971.

Obolensky D. The Baptism of Princess Olga of Kiev: the Problem of the sources / Philadelphie et autres études (Byzantina sorbonensia, 4) / Ed. H. Ahrweiler. P. 1984.

Obolensky D. The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy / Actes du XIIe Congrès International d' études byzantines. Beograd. 1963. T. 1.

Ostrogorsky G. The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order/ Slavonic and East European Review. 1956. Vol. 35. N. 84.

Ostrogorski G. Vizantia i Kievskaja Kniagina Olga // To Honor Roman Jakobson. The Hague· P., 1967 vol. 2

Paschuto V.T. Vneschnaja politika Drevnei Rusi M., 1968.

Richard J. Orient et Occident au Moyen Age: Contacts et relations (XIIe-XVe siècle), L. 1976.

Rowe J.G. Paschal II., Bohemund of Antiach and the Byzantine Empire/ Bulletin of the John Rylands Literary 1966. Vol. 49.

Runciman S. The first crusade. Cambridge, 1980.

Saharof A.N. Diplomatia Kniagini Olgi // VI 1979 No 10.

Saharof A.N. Diplomatia Sviatoslava M., 1982

Saharof A.N. Diplomatia Drevnei Rusii M. 1980

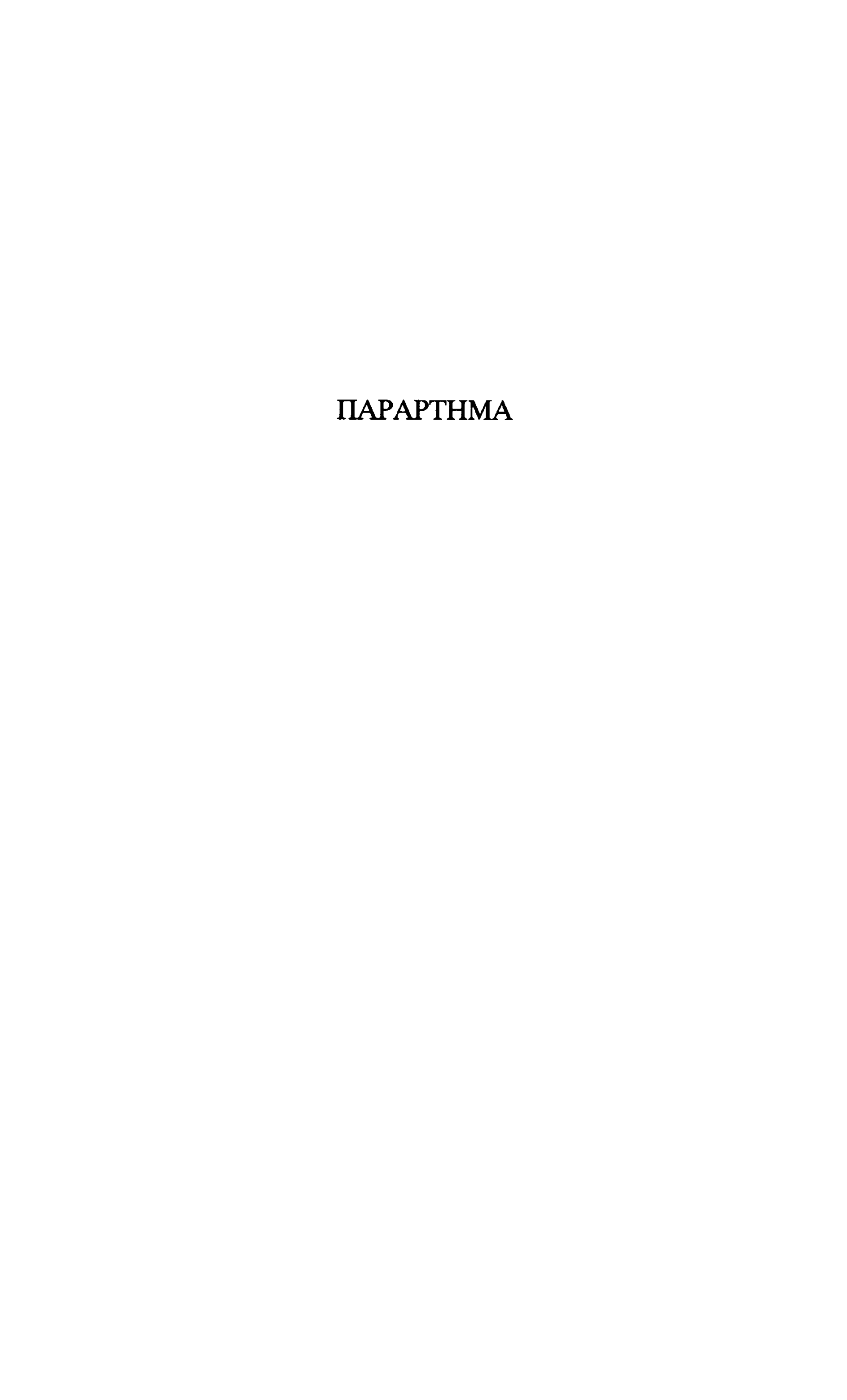
Savvidis A.G.G. Byzantium in the Near East: its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor, the Armenians of Cilicia and the Mongols. Thessaloniki, 1981.

Shepard J. Some Problems of Russo-Byzantine Relations, C. 860-1050. The

Slavonik and East European Review. 1974. Vol. 52. N. 126.
Vasilevski V.G. Vizantia i pezenegi (1048-1094) // V.G. Vasilevski. Trudi SPb., 1900 T.1.
Vasiliev A.A. Vizantia i Arabi SPB, 1900-1902 T. 1-2
Vodoff V. Naissance de la chrétienté russe. Conde sur l' Escaut, 1988.
Zaborov M.A. Krestonoschi na vostoke. M., 1980.
Zakynthinos D. Byzance et les peuples de l' Europe du sudest / Actes du I Congr. Intern. des études balkaniques et sud-est européennes. Sofia, 1966. V.3.

Κεφάλαιο III

Barker J.W. Manuel II Paleologus (1391-1425): A study in late byzantine statesmanship. New Brunswick (N.J.), 1969.
Geanakopoulos D. Emperor Michael Paleologue and the West, 1258-1282: A Study in Byzantine-Latin relations. Cambridge, 1959.
Gill J. Byzantium and the Papacy, 1198-1400. New Brunswick (N.J.), 1979.
Inalcik H. The Ottoman Empire: The classical age 1300-1600: History of civilisation. C. 1973.
Kyrris C. John Cantacuzenus and the Genoese, 1321-1348 // Miscellanea Storika Ligure. Milano. 1963. vol. 3.
Kyrris C. John Cantacuzenus, the Genoese, the Venetians and the Catalans (1348-1354) // Byzantina. 1972. T. 4.
Laiou A. Constantinople and the Latins: The foreign policy of Andronicus II Palaeologus, 1282-1328. Cambridge (Mass.), 1972.
Lemerle P. L' émirat d' Audin Byzance et l' Occident: Recherches sur la Geste d' Umir Pacha P., 1957.
Meyendorff J. Byzantium and the rise of Russia: A study of Byzantine-Russian relations in the XIVth century. Cambridge, 1981.
Obolensky D. The Byzantine commonwealth: Eastern Europe, 500-1453. L., 1971.
Vryonis Sp. (Jr.). The decline of medieval hellenism in Asia Minor and the process of islamization from the XIth through the XVth century.
Werner E. Die Geburt einer Grossmacht-die Osmanen des türkischen Feudalismus. Weimar, 1985.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πρίσκου Ρήτορος και Σοφιστού Ιστορίας Βυζαντιακής Εκλογαί περί Πρέσβεων Εθνών προς Ρωμαίους

... μόλις βρεθήκαμε στην είσοδο, βρήκαμε τον Αττήλα να κάθεται πάνω σε ξύλινο κάθισμα. Αφού σταθήκαμε σε μικρή απόσταση από το θρόνο, πλησίασε ο Μαξιμίνος, ασπάστηκε το βάρβαρο και δίνοντας τις επιστολές του αυτοκράτορα του είπε ότι ο βασιλιάς εύχεται να έχει υγεία και αυτός και οι γύρω απ' αυτόν. Και αυτός απαντούσε να είναι οι Ρωμαίοι όπως αυτοί θέλουν. Και αμέσως αλλάζει τη συζήτηση για τον Βιγίλα, αποκαλώντας τον αναιδές θηρίο, για χάρη του οποίου θέλησε να έρθει κοντά του, επειδή γνώριζε καλά τις απόψεις του γι' αυτόν και την Ανατολή σχετικά με την ειρήνη. Με την ιδέα ότι είχε πει να μην έρθουν σ' αυτόν πρέσβεις πρωτύτερα, (πριν) όλοι οι φυγάδες εκδοθούν απ' τους βαρβάρους, και όταν αυτός ισχυρίστηκε ότι δεν είναι φυγάς Σκυθικής καταγωγής στους Ρωμαίους (γιατί όσοι ήταν είχαν εκδοθεί), αφού οργίστηκε περισσότερο, πάρα πολύ τον επέπληξε. Με θόρυβο έλεγε ότι θα τον έριχνε για τροφή στα όρνια αφού τον κάρφωνε σε πάσσαλο, αν δεν φαινόταν ότι έβλαπτε το θεσμό της πρεσβείας, και ότι θα τον τιμωρήσει για την αναίδεια και την ιταμότητα των λόγων. Γιατί υπάρχουν πολλοί φυγάδες του δικού του έθνους στους Ρωμαίους, των οποίων τα ονόματα, που ήταν γραμμένα στον πάπυρο, παρακαλούσε τους γραμματικούς να διαβάσουν. Όταν λοιπόν τους ανέφεραν λεπτομερώς όλους γενικά, πρόσταξε να αποχωρήσουν· και να στείλουν μαζί μ' αυτόν (δηλ. τον Βιγίλα) και τον Ήσλα για να πει στους Ρωμαίους να στείλουν σ' αυτόν όλους τους βαρβάρους που ήταν σε αυτούς απ' τα χρόνια του Καρπιλέονα, ο οποίος ήταν όμηρός του, γιατί ήταν παιδί του Αέτιου του στρατηγού των Ρωμαίων στη δύση. Μάλιστα είπε ότι δεν θα επιτρέψει στους δικούς του ακόλουθους να πολεμήσουν αντίθετα προς τη θέλησή του, μολονότι δεν μπορούν να ωφελούν αυτούς που επέτρεψαν τη φυλάκισή τους στη δική τους γη. Γιατί ποια πόλη ή ποιο φρούριο έχει σωθεί, έλεγε, από εκείνους, το οποίο ακριβώς ο ίδιος όρμησε για να το κατακτήσει; Και αφού

ανήγγειλε αυτά που είχε αυτός αποφασίσει, στη συνέχεια επανήλθε φανερώνοντας ποιο απ' τα δύο θέλουν, αυτούς να εκδώσουν ή να αναλάβουν πόλεμο γι' αυτούς. Αφού συμβούλευσε να παραμείνει και ο Μαξιμίνος, για να απαντήσει στο βασιλιά μέσω αυτού στις επιστολές, δέχτηκε τα δώρα. Αφού τα δώσαμε και επανήλθαμε στη σκηνή, αναπτύσσουμε τις απόψεις μας για όσα είχαν ειπωθεί. Επειδή ο Βιγίλας απορούσε, λόγω του ότι με δυσκολία τον μεμφόταν παλιά, όταν ήταν πρέσβης, αν και τότε είχε θεωρηθεί και ήπιος και πράος, έλεγε μήπως κάποτε κάποιοι βάρβαροι που φιλοξενούνταν στη Σερδική μαζί μας τον συκοφάντησαν στον Αττήλα, λέγοντας ότι θεωρούσε Θεό το βασιλιά των Ρωμαίων, αλλά τον Αττήλα άνθρωπο.

Αυτά τα λόγια ο Μαξιμίνος τα αποδεχόταν, επειδή ήταν αμέτοχος στη συνωμοσία, που ο ευνούχος έκανε κατά του βαρβάρου. Ο Βιγίλας όμως αμφέβαλε και εμένα μου φαινόταν ότι βρισκόταν σε αμηχανία, λόγω της πρόφασης, για την οποία ο Αττήλας τον κατηγορούσε. Γιατί ούτε τα γεγονότα στη Σερδική, όπως μας διηγούνταν ύστερα, ούτε τα σχετικά με την προδοσία νόμιζε ότι είχαν ειπωθεί στον Αττήλα, επειδή κανείς άλλος από το πλήθος, εξαιτίας του φόβου που επικρατούσε σε όλους, δεν είχε το θάρρος να τον κατηγορήσει. Ο Εδέκων δε σώπασε και εξαιτίας των όρκων και εξαιτίας της αβεβαιότητας της υπόθεσης, μήπως και ο ίδιος, κάποτε ως συνεργός τέτοιου είδους λόγων θεωρηθεί ικανός και τιμωρηθεί με θάνατο. Επειδή λοιπόν ο Εδέκων γνώριζε ότι αμφιβάλλουν, και τον Βιγίλα οδηγώντας μακριά απ' τη δική μας σύναξη, αφού προσποιήθηκε ότι λέει την αλήθεια εξαιτίας των όσων είχαν σχεδιαστεί απ' αυτούς και αφού συμβούλευσε να δεχτούν το χρυσάφι, που θα δοθεί σ' αυτούς που θα 'ρθουν μαζί μ' αυτόν για την πράξη, έφυγε. Απασχολημένος όμως με το ζήτημα ποια απ' τα λόγια του Εδέκωνα γι' αυτόν ήταν ψέματα, έσπευδε ο ίδιος να εξαπατήσει και αφού την πραγματική αιτία απέκρυψε, ισχυρίστηκε ότι ο ίδιος ο Εδέκων είχε πει ότι ο Αττήλας ορκιζόταν μ' αυτόν για τους φυγάδες.

Ήταν λοιπόν ανάγκη ή όλοι να επιστρέψουν ή να καταφθάσουν προς τον ίδιο πρεσβευτές απ' την πιο μεγάλη εξουσία. Συζητώντας αυτά κάποιοι που ήταν κοντά στον Αττήλα έλεγαν, ούτε ο Βιγίλας ούτε εμείς να εξαγοράσουμε Ρωμαίο αιχμάλωτο ή βάρβαρο δούλο ή άλογα ή οτιδήπο-

τε άλλο εκτός από τρόφιμα, μέχρι να τακτοποιηθούν οι εκκρεμότητες μεταξύ Ρωμαίων και Ούννων. Με επιδεξιότητα δε και με τέχνη έγιναν αυτά απ' το βάρβαρο, ώστε τον μεν Βιγίλα εύκολα να συλλάβει, χωρίς αιτία, για τις πράξεις εναντίον του, για τις οποίες ακριβώς φέρνει το χρυσάφι, εμείς δε ν' αποδεχτούμε, με την πρόφαση της απάντησης που είχε δοθεί, να μεταφέρει ο Ονηγήσιος τα δώρα, τα οποία ακριβώς κι εμείς θέλουμε να δώσουμε και ο βασιλιάς είχε αποστείλει. Έτυχε δηλαδή ο ίδιος μαζί με το μεγαλύτερο από τα παιδιά του Αττήλα να έχουν σταλεί στο έθνος των Ακατζίρων, το οποίο είναι Σκυθικό έθνος και που για τους παραπάνω λόγους συμπαραστάθηκε στον Αττήλα. Ο Θεοδόσιος, ο βασιλιάς, στέλνει δώρα σε πολλούς άρχοντες των γενών και των φυλών του έθνους, με σκοπό με τη δική του ενότητα να διαλύσουν τη συμμαχία του Αττήλα και να ασπαστούν τη συμμαχία με τους Ρωμαίους.

Αυτός όμως, μεταφέροντας τα δώρα, δεν τα δίνει σύμφωνα με τη σειρά του καθενός απ' τους βασιλείς του έθνους, με αποτέλεσμα ο Κουρίδαχος, μολονότι ήταν ο μεγαλύτερος στην εξουσία, να δεχτεί δεύτερος τα δώρα· και επειδή ακριβώς υποτιμήθηκε και στερήθηκε τα δικά του βραβεία, ζήτησε τη βοήθεια του Αττήλα εναντίον των συμβασιλέων, και τους μεν ν' ανακαλέσει, στους δε να συμπαρασταθεί, να καλέσει δε τον Κουρίδαχο, που δεν επρόκειτο να στείλει πολλή δύναμη, να συμμετάσχει στα επινίκια. Και να πει σ' αυτόν που υποψιάστηκε την προδοσία ότι είναι δύσκολο σε άνθρωπο να δει τον Θεό. Γιατί εάν ούτε δυνατό είναι να δει (κανείς) τον ήλιο έντονα, πώς θα μπορούσε να δει το μεγαλύτερο απ' τους Θεούς χωρίς να πάθει κάτι; Έτσι λοιπόν ο Κουρίδαχος έμεινε πιστός στα δικά του και διαφύλαξε την εξουσία του στο εξής σε ολόκληρο το κράτος των Ακατζίρων, το οποίο θα προσχωρούσε στη συμμαχία του Αττήλα. Σ' αυτό το έθνος επειδή ακριβώς ήθελε να εγκαταστήσει βασιλιά το μεγαλύτερο απ' τα παιδιά του, στέλνει τον Ονηγήσιο γι' αυτόν το σκοπό. Γι' αυτόν κι εμάς λοιπόν, όπως λέγεται, αφού παρακίνησε να επιμείνουμε, άφησε τον Βιγίλα με τη συνοδεία του Ήσλα να πάει στη χώρα των Ρωμαίων με την πρόφαση του ζητήματος των φυγάδων, ενώ στην πραγματικότητα θα μετέφερε το χρυσάφι στον Εδέκωνα. Όταν έφυγε ο Βιγίλας, αφού περιμέναμε μια μέρα από την αναχώρησή του, την επομένη μαζί με τον Αττήλα προχωρήσαμε προς τα βορειότερα σημεία της χώρας.

Και αφού προχωρήσαμε μαζί με το βάρβαρο μέχρι ενός σημείου, αλ-

λάξαμε πορεία, επειδή οι Σκύθες οδηγοί μας μάς συμβούλεψαν να κάνουμε αυτό γιατί ο Αττήλας θα βρίσκεται σε κάποιο χωριό στο οποίο ήθελε να παντρευτεί την κόρη τού Εσκάμ. Αν και είχε πάρα πολλές γυναίκες, πήγαινε να παντρευτεί αυτή αντίθετα προς το Σκυθικό νόμο. Από εδώ πορευτήκαμε σε ομαλό δρόμο, που βρισκόταν σε πεδιάδα, και διασχίσαμε πλωτά ποτάμια, απ' τα οποία τα μεγαλύτερα μετά τον Ίστρο ήταν και ο ονομαζόμενος Δρήκων και ο Τίγας και ο Τιφήσας. Αυτά τα περάσαμε με μονόξυλα πλοία, το μόνο τρόπο που χρησιμοποιούν αυτοί που ζουν κοντά στα ποτάμια. Τα υπόλοιπα όμως ποτάμια τα περάσαμε με σχεδίες, τις οποίες έχουν πάνω σε άμαξες οι βάρβαροι για τα έλη. Στα χωριά μάς πρόσφεραν τρόφιμα, αντί για σιτάρι, κέγχρο και αντί για κρασί μέδο, όπως λεγόταν τοπικά. Και οι υπηρέτες που μας ακολουθούσαν μετέφεραν κέγχρο και ποτό που βγαίνει απ' το κριθάρι, που οι βάρβαροι το ονομάζουν «κάμο». Αφού διανύσαμε μεγάλη απόσταση, όταν βράδιασε κατασκηνώσαμε κοντά σε κάποια λίμνη, που είχε πόσιμο νερό απ' το οποίο έπαιρναν νερό οι κάτοικοι του διπλανού χωριού.

Και επειδή οι βάρβαροι που ήταν μαζί μας απάντησαν ότι έχουμε ταλαιπωρηθεί εξαιτίας του χειμώνα, μας υποδέχτηκαν καλώντας μας. Και αυτοί ζεσταίνονταν καίγοντας πολλά καλάμια. Η γυναίκα δε που εξουσίαζε το χωριό (που ήταν μια απ' τις γυναίκες του Βλήδα) μας έστειλε τρόφιμα και ωραίες γυναίκες για συνεύρεση (αυτή ήταν Σκυθική τιμή). Αφού προσφέραμε κάποια απ' τα ευρισκόμενα φαγητά στις γυναίκες, σταματήσαμε να μιλάμε σ' αυτές.

(...) Κι αφού διασχίσαμε κάποια ποτάμια, φτάνουμε στο μεγαλύτερο χωριό, στο οποίο λεγόταν ότι οι κατοικίες του Αττήλα είναι οι πιο ξεχωριστές απ' όλες τις άλλες γενικά, φτιαγμένες με ξύλα και σανίδες πολύ καλά κατεργασμένες, και περικυκλωμένες με ξύλινο περίβολο, που συντελούσε όχι στην ασφάλεια, αλλά στην ομορφιά. Και μετά τα οικήματα του βασιλιά, διαπρεπή ήταν αυτά του Ονηγησίου και μολονότι είχαν και αυτά ξύλινο περίβολο, όχι όμοιο όμως, όπως ακριβώς διακοσμούνταν ο περίβολος του Αττήλα με πύργους. Και μπάνιο υπήρχε μακριά απ' τον περίβολο, το οποίο ο Ονηγήσιος, ο οποίος εξουσιάζει μετά τον Αττήλα τους Σκύθες, έχτισε πάρα πολύ μεγάλο, μεταφέροντας λίθους απ' τη χώρα των Παιόνων.

Γιατί δεν υπήρχε πέτρα, ούτε δέντρο κοντά σ' αυτό το μέρος που κατοικούσαν οι βάρβαροι, αλλά αφού εισάγουν το υλικό το χρησιμοποιούν. Και ο αρχιτέκοντας του μπάνιου αφού οδηγήθηκε αιχμάλωτος απ' το Σίρμιο, μολονότι προσδοκούσε να πάρει ως αμοιβή για την ανακάλυψη την ελευθερία του, έτυχε όμως μεγαλύτερης κούρασης απ' ό,τι όταν ήταν δούλος στους Σκύθες. Τον διόρισε δηλαδή υπηρέτη στο μπάνιο, και πρόσφερε τις υπηρεσίες του και στον ίδιο (δηλ. στον Ονηγήσιο) που έπαιρνε το μπάνιο του και στη συνοδεία του. Σ' αυτό το χωριό καθώς έμπαινε ο Αττήλας τον προϋπαντούσαν κοπέλες που προπορεύονταν κατά στοίχους κάτω από λεπτά και λευκά υφάσματα, τα οποία ήταν πάρα πολύ μακριά, με αποτέλεσμα κάτω απ' το κάθε ύφασμα το οποίο κρατούσαν στα χέρια τους γυναίκες στις πλαϊνές πλευρές, κόρες επτά ή και περισσότερες, βαδίζοντας (και ήταν πολλές σειρές τέτοιου είδους γυναικών κάτω απ' τα υφάσματα), έψελναν Σκυθικά άσματα. Κι ενώ γίνονταν αυτά κοντά στην κατοικία του Ονηγήσιου (μέσα απ' την οποία περνούσε ο δρόμος προς τα παλάτια), βγαίνοντας η σύζυγος του Ονηγήσιου, με πλήθος υπηρετών που άλλοι κρατούσαν κρέας κι άλλοι κρασί (γιατί αυτό είναι για τους Σκύθες η πιο μεγάλη τιμή), τον ασπαζόταν και είχε την αξίωση να πάρει μέρος απ' αυτά τα οποία [του] πρόσφερε, προς ικανοποίησή του. Και αυτός ικανοποιώντας τη γυναίκα ικανού άνδρα έτρωγε καθισμένος πάνω σε άλογο, ενώ οι βάρβαροι ακόλουθοί του κρατούσαν ψηλά το πιάτο (που ήταν από ασήμι).

(...) και εγώ την επομένη φτάνω στον περίβολο του Αττήλα, φέρνοντας δώρα για τη σύζυγό του. Αυτή λεγόταν Κρέκα, η οποία γέννησε τρία παιδιά, απ' τα οποία το μεγαλύτερο εξουσίαζε τους Ακατζίρες και τα υπόλοιπα έθνη που κατοικούσαν στη Σκυθία προς την πλευρά του Πόντου. Και μέσα στον περίβολο υπήρχαν πάρα πολλά οικήματα, άλλα από σανίδες λειασμένες και ταιριασμένες για ομορφιά, και άλλα από δοκάρια καθαρά και επεξεργασμένα, ώστε να είναι ευθυτενή, περιβεβλημένα με ξύλα. Οι κυκλικοί περίβολοι οι οποίοι ξεκινούσαν απ' το έδαφος έφταναν σ' ένα μέτριο ύψος. Και μου επιτράπηκε η είσοδος απ' τη γυναίκα του Αττήλα, που ζούσε εκεί. Διαμέσου βαρβάρων (που στέκονταν) κοντά στην πόρτα, τη βρήκα να είναι πάνω σε μαλακό στρώμα, το οποίο ήταν σκεπασμένο με μάλλινα καλύμματα που έφταναν ως το έδαφος, ώστε να προχωρεί μέσα σ' αυτό. Ήταν περιστοιχισμένη από μεγάλο

αριθμό δούλων [που ήταν γύρω της]. Και δούλες που κάθονταν στο έδαφος απέναντι απ' αυτή στόλιζαν υφάσματα πάνω στα οποία έβαζαν βαρβαρικά φορέματα για διακόσμηση.

Αφού λοιπόν πλησίασα κι έδωσα τα δώρα μαζί με ασπασμό, απομακρύνθηκα και προχώρησα στα άλλα οικήματα, στα οποία έμενε ο Αττήλας, περιμένοντας πότε θα βγει ο Ονηγήσιος· γιατί ήδη είχε φύγει απ' το δικό του σπίτι (ανάκτορο) και καθόταν μέσα. Στεκόμενος ανάμεσα σ' όλο το πλήθος (επειδή ήμουν γνωστός στους φρουρούς του Αττήλα και στους βαρβάρους που τον ακολουθούσαν από κανένα δεν. εμποδιζόμουν), είδα πλήθος να προχωρά και να γίνεται οχλαγωγία και θόρυβος γύρω απ' το χώρο, επειδή έβγαινε ο Αττήλας. Προχωρούσε προς την κατοικία βαδίζοντας με σοβαρότητα και κοιτάζοντας έτσι εκεί. Κι ενώ προχωρούσε μαζί με τον Ονηγήσιο σταμάτησε μπροστά απ' το ανάκτορο και πολλοί που διαφωνούσαν μεταξύ τους τον πλησίασαν και δέχονταν την απόφασή του. Στη συνέχεια επέστρεψε μέσα στο ανάκτορο και δεχόταν πρέσβεις βαρβάρους που τον πλησίαζαν.

... και επειδή ο καθένας ήθελε να πει κάτι σχετικά με τους υπάρχοντες νόμους, όταν βγήκε ο Ονηγήσιος, πήγαμε κοντά του και προσπαθήσαμε να μάθουμε σχετικά με αυτά που μας ενδιέφεραν.

Και αυτός αφού μίλησε πριν με μερικούς βαρβάρους, μου επέτρεψε να πληροφορηθώ απ' τον Μαξιμίνο ποιον άνδρα, απ' αυτούς που είχαν υπατικό αξίωμα, οι Ρωμαίοι στέλνουν ως πρέσβη στον Αττήλα. Προχωρώντας προς τη σκηνή είπα όσα ακριβώς μού είπε και μαζί με τον Μαξιμίνο σκέφτηκα τι πρέπει να πω για χάρη όσων ο βάρβαρος μάς πληροφόρησε. Επέστρεψα στον Ονηγήσιο λέγοντας ότι οι Ρωμαίοι ήθελαν αυτός (ο Ονηγήσιος) να έλθει σ' αυτούς και να συνδιαλλαγούν για τους δισταγμούς, εάν όμως αποτύχαινε να στείλει ο βασιλιάς όποιον θέλει ως πρεσβευτή. Αμέσως με διέταξε να ακολουθήσω τον Μαξιμίνο και φτάνοντας αυτός τον οδήγησε στον Αττήλα κι ύστερα από μικρό χρονικό διάστημα, βγαίνοντας ο Μαξιμίνος, έλεγε ότι θέλει να διαπραγματευθεί με το βάρβαρο Νόμο ή Ανατόλιον ή Σενάτορα, για να μη δεχθεί κανείς άλλος από αυτούς που είχαν προταθεί, και ότι μόλις αυτός απάντησε (ο Μαξιμίνος) πως δεν πρέπει ο βασιλιάς να ορίσει άνδρες για την πρεσβεία που τους

θεωρεί υπόπτους, ο Αττήλας είπε ότι εάν δεν προτιμήσουν να κάνουν όσα θέλει, με όπλα θα ξεκαθαρίσει τις διαφωνίες. Και όταν γυρίσαμε στη σκηνή έφτασε ο πατέρας του Ορέστου, λέγοντας ότι και τους δυο σας ο Αττήλας προσκαλεί στο συμπόσιο που θα γίνει κατά την όγδοη ώρα της ημέρας.

Αφού περιμέναμε και επειδή κληθήκαμε στο δείπνο, παρουσιαστήκαμε και εμείς και οι πρέσβεις απ' το Δυτικό Ρωμαϊκό κράτος και σταθήκαμε μπροστά στο κατώφλι της πόρτας. Και κρασοπότηρα μας έδωσαν οι οινοχόοι σύμφωνα με το τοπικό έθιμο για να τα γεμίσουμε και μεις μπροστά απ' την έδρα. Μόλις λοιπόν έγινε αυτό, αφού γευτήκαμε το κρασί, πήγαμε στα καθίσματα όπου έπρεπε να καθίσουμε για να δειπνήσουμε. Κοντά στους τοίχους υπήρχαν όλα τα καθίσματα σε κάθε πλευρά. Στη μέση καθόταν ο Αττήλας πάνω σε κλίνη· πίσω απ' αυτόν υπήρχε άλλη κλίνη από την οποία κάποια σκαλοπάτια οδηγούσαν στο νυφικό κρεβάτι, το οποίο ήταν καλυμμένο με υφάσματα και διάφορες κουρτίνες για στολισμό, όπως ακριβώς τα κατασκευάζουν και οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι για τους παντρεμένους. Και θεωρούσαν πρώτη σειρά αυτούς που δειπνούσαν στα δεξιά του Αττήλα, ενώ δεύτερη την αριστερή, στην οποία τυχαία βρισκόμασταν και όπου στο πρώτο κάθισμα από εμάς καθόταν ο Βέριχος απ' τη Σκυθία, που ήταν ευγενικής καταγωγής. Ο Ονηγήσιος καθόταν σε κάθισμα στα δεξιά της κλίνης του βασιλιά. Και απέναντι απ' τον Ονηγήσιο κάθονταν σε κάθισμα δύο απ' τα παιδιά του Αττήλα. Και ο μεγαλύτερος καθόταν στο δικό του κρεβάτι (του Αττήλα) όχι κοντά, αλλά στην άκρη, κοιτώντας προς τα κάτω από σεβασμό στον πατέρα του. Και απ' όλο τον κόσμο που καθόταν, προχωρώντας ο οινοχόος, έδωσε στον Αττήλα ξύλινο ποτήρι κρασιού. Αφού το δέχτηκε ασπάστηκε αυτόν που πρώτος καθόταν στη σειρά.

•

Αυτός επειδή τιμήθηκε με τον ασπασμό, σηκώθηκε όρθιος. Και υπήρχε έθιμο να μην καθίσει παρά ή αφού δοκιμάσει απ' τον οινοχόο ή και πίνοντάς το όλο επέστρεφε το ξύλινο ποτήρι. Και μόλις αυτός καθόταν, τον τιμούσαν οι παρευρισκόμενοι μ' αυτό τον τρόπο, δεχόμενοι τα κρασοπότηρα και πίνοντας μετά τον ασπασμό. Και υπήρχε για τον καθέναν ένας οινοχόος, ο οποίος έπρεπε να είναι στη σειρά, ενώ απομακρυνόταν ο οινοχόος του Αττήλα και αφού τιμήθηκε και ο δεύτερος και οι υπόλοι-

ποι. Και εμάς ο Αττήλας μάς δέχτηκε με τον ίδιο τρόπο σύμφωνα με τη σειρά των καθισμάτων. Και αφού τιμήθηκαν όλοι μ' αυτό τον ασπασμό, αποχώρησαν οι οινοχόοι και τοποθετήθηκαν τραπέζια μετά από εκείνο του Αττήλα, ανά τρεις ή τέσσερις άνδρες ή περισσότερους. Από εκεί καθένας μπορούσε να παίρνει κάτι από αυτά που ήταν τοποθετημένα στις πιατέλες, χωρίς να απομακρύνεται απ' τη σειρά των καθισμάτων. Και πρώτος μπαίνει ο υπηρέτης του Αττήλα, φέρνοντας πιατέλα γεμάτη από κρέας, κι αυτοί που εφοδίαζαν όλους με ψωμί και κρέας τα τοποθετούσαν στα τραπέζια. Αλλά στους άλλους βάρβαρους και σε μας παρέθεσε πολυτελή δείπνα, στα οποία υπήρχαν πιάτα με ασήμι γύρω γύρω. Στο ξύλινο πιάτο του Αττήλα δεν υπήρχε καθόλου κρέας. Έδειχνε λοιπόν στους άλλους γενικά εγκρατής. Γιατί ενώ στους άνδρες έδιναν κι ασημένια ποτήρια για καλή διάθεση, το δικό του ωστόσο ποτήρι ήταν ξύλινο. Και φορούσε απλό ένδυμα το οποίο δεν ήταν καθόλου καθαρό σε σχέση με τους άλλους.

Και ούτε το παρακρεμάμενο σ' αυτόν ξίφος, ούτε τα κορδόνια των βαρβαρικών υποδημάτων, ούτε το χαλινάρι του αλόγου, όπως ακριβώς των άλλων Σκυθών, διακοσμούσε με χρυσό ή με λίθους ή με κάτι άλλο πολύτιμο. Και όταν τέλειωσαν τα κρέατα που ήταν στις πρώτες πιατέλες, όλοι σηκωθήκαμε και δεν σηκώθηκε απ' το κάθισμα προτού καθένας πιει, σύμφωνα με την προηγούμενη σειρά, το κρασοπότηρο που του δινόταν για να ευχηθεί να είναι σώος ο Αττήλας. Και αφού τον τιμήσαμε μ' αυτό τον τρόπο καθίσαμε και μας δόθηκε δεύτερη πιατέλα σε κάθε τραπέζι, που είχε άλλα φαγητά. Και μόλις απ' αυτό πήραν όλοι και αφού με τον ίδιο τρόπο σηκωθήκαμε πάλι πίνοντας όλο το κρασί καθόμασταν. Και όταν το βράδυ ανάψαμε δάδες κι αφού ήρθαν δύο βάρβαροι ενώπιον του Αττήλα, τραγουδούσαν βαρβαρικά άσματα, υμνώντας τις νίκες του στον πόλεμο και τις αρετές του. Μ' αυτά απέβλεπαν στην καλή διάθεση των καλεσμένων, άλλοι ικανοποιούμενοι με τα ποιήματα και άλλοι φέρνοντας στο νου τους πολέμους. Ανυψωνόταν το ηθικό τους και άλλοι έκλαιγαν για όσους εξαιτίας του χρόνου εξασθενούσε το σώμα και κατευναζόταν το πάθος. Μετά τους ύμνους, αφού μπήκε κάποιος Σκύθης, ο οποίος ήταν τρελός, λέγοντας αλλόκοτα και παράξενα πράγματα και τίποτε το λογικό, έκανε όλους να γελάσουν... εκτός απ' τον Αττήλα.

Ο ίδιος δηλαδή έμενε αγέλαστος και ανέκφραστος στην όψη και δεν φαινόταν να είχε τίποτε ούτε να πει ούτε να γελάσει, εκτός απ' το ότι το πιο μικρό απ' τα παιδιά του (που ονομαζόταν Ηρνάς) αφού ήρθε και στάθηκε δίπλα του, τράβηξε τα μάγουλά του, βλέποντάς τον με τα γαλανά του μάτια. Όταν εγώ απόρησα πώς ήταν δυνατόν να ολιγωρεί για τ' άλλα παιδιά, και να προσέχει εκείνο, ο βάρβαρος που καθόταν δίπλα, αφού αντιλήφθηκε το λόγο των Αυσονίων και αυτά που από μένα ειπώθηκαν γι' αυτόν, διακήρυξε ότι δεν συμφωνεί. Είπε στους μάντεις να νουθετήσουν τον Αττήλα, κάνοντάς τον να πειστεί στο δικό του γένος και με το παιδί να το αναστήσει (δηλαδή το γένος)· και όταν νύχτωσε, στο συμπόσιο, φύγαμε, μη θέλοντας να επιδοθούμε στην οινοποσία για πολύ.

Εκλογαί εκ της Νόννοσου Ιστορίας

Διαβάστηκε η ιστορία του Νόννοσου· στην οποία παρουσιάζεται χωριστά η ανάληψη απ' αυτόν πρεσβείας και προς τους Αιθίοπες και τους Αμερίτες και τους Σαρακηνούς που ήταν τα ισχυρότερα από τα έθνη της εποχής, ακόμα και προς άλλα ανατολικά έθνη...

Μετά από κάποιο χρονικό διάστημα ο Νόννοσος έγινε πρεσβευτής στη δύση· τον Κάισον αν ήταν δυνατόν να οδηγήσει στο βασιλιά· και να φτάσει προς το βασιλιά των Αυξουμιτών· τότε δε κυβερνούσε το έθνος ο Ελεσβαάς· και παράλληλα να παρευρεθεί στους Αμερίτες. Η Αύξουμη είναι πάρα πολύ μεγάλη πόλη και μπορεί να είναι μητρόπολη όλης της Αιθιοπίας· βρίσκεται δε νοτιοανατολικότερα του Ρωμαϊκού κράτους. Ο Νόννοσος ωστόσο, μολονότι αντιμετώπισε πολλές εχθρικές ενέργειες και πολλές μεγαλύτερες από τα θηρία που έβρισκε στο δρόμο του και παρότι πολλές φορές έπεσε σε δυσκολίες και στερήσεις, και τις αποφάσεις εκπλήρωσε και σώος γύρισε στην πατρίδα...

Λέγεται πως απέχει η Άδουλη από την Αύξουμη δεκαπέντε μέρες και ότι φάνηκε στον Νόννοσο και στη συνοδεία του που έφυγαν για την Αύξουμη μεγάλο θέαμα γύρω από κάποιο χωριό που ονομάζεται Αύη. Βρίσκεται λοιπόν η Αύη ανάμεσα στις πόλεις των Αυξουμιτών και των Αδουλιτών. Υπήρχε μεγάλο πλήθος ελεφάντων, περίπου πέντε χιλιάδες. Οι ελέφαντες δε αυτοί βοσκούσαν σε μεγάλη πεδιάδα και δεν ήταν εύκολο σε κανέναν από τους ντόπιους να τους πλησιάζει, ούτε να τους εμποδίζει κατά τη βοσκή. Στο μεταξύ λοιπόν διάστημα παρουσιάστηκε σ' αυτούς τούτο το θέαμα.

Λέγεται ότι συνέβη στον Νόννοσο, που έπλεε από τη Φαρσάν προς το τελευταίο από τα νησιά, να έρθει αντιμέτωπος με κάτι άξιο πράγματι να το ακούσεις. Συνάντησε δηλαδή κάποιους που είχαν ανθρώπινη όψη και σκέψη και οι οποίοι ήταν πολύ κοντοί ως προς το ανάστημα και με-

λαμψοί και σ' όλο το σώμα τους δασύτριχοι. Γυναίκες παρόμοιες με τους άνδρες ακολουθούν και παιδάκια ακόμη κοντύτερα από τους άνδρες που ήταν δίπλα τους.

Όλοι γενικά ήταν γυμνοί, εκτός από ένα μικρό κομμάτι δέρμα με το οποίο οι μεγαλύτεροι σε ηλικία, άνδρες και γυναίκες, κάλυπταν τα γεννητικά τους όργανα. Και τίποτα ούτε το άγριο ούτε το απολίτιστο δεν έδειχναν. Επιπλέον είχαν και ανθρώπινη φωνή, όμως ήταν άγνωστη διάλεκτος σ' όλους τους περίοικους γενικά και πολύ περισσότερο στη συνοδεία του Νόννοσου. Τρέφονταν δε με θαλάσσια όστρακα και ψάρια που είχε η θάλασσα αποβράσει στη στεριά. Και όχι μόνο δεν είχαν καθόλου τόλμη αλλά επιπλέον, βλέποντας τον καθένα μας ξεχωριστά, οπισθοχωρούσαν από το φόβο τους, όπως ακριβώς εμείς οπισθοχωρούμε όταν βλέπουμε τα μεγαλύτερα από τα θηρία.

Εκ της Ιστορίας Μενάνδρου Προτήκτορος
Εκλογαί περί Πρέσβεων Ρωμαίων προς Έθνη

Λέγεται πως ο βασιλιάς αποφάσισε να στείλει πρεσβεία στους Τούρκους, επειδή οι Τούρκοι που ονομάζονταν την παλιά εποχή Σάκες έστειλαν πρεσβεία στον Ιουστίνο για ειρήνη. Και μάλιστα έλεγε στο Ζήμαρχο από την Κιλικία, ο οποίος εκείνο τον καιρό ήταν στρατηγός των ανατολικών επαρχιών, να προετοιμαστεί γι' αυτόν το σκοπό. Όταν λοιπόν ετοιμάσθηκαν όσα ήταν απαραίτητα για μακρύ διάστημα, προς το τέλος του τετάρτου έτους της βασιλείας του Ιουστίνου, κατά το δεύτερο χρόνο της διανυόμενης δεκαπενταετίας, στις πρώτες μέρες του μήνα Αυγούστου των Λατίνων, ο Ζήμαρχος έφυγε από το Βυζάντιο μαζί με τον ίδιο τον Μανίαχο και τη συνοδεία του.

Λέγεται ότι αφού διένυσε δρόμο πολλών ημερών η συνοδεία του Ζήμαρχου, όταν έφτασαν στη χώρα των Σογδαϊτών και την ώρα που κατέβαιναν απ' τα άλογα μερικοί από τους Τούρκους (όπως φαίνεται, συνηθισμένοι σε αυτό) προφασίσθηκαν τον αγοραστό σίδηρο για δικό τους. Και νομίζω ότι έκαναν αυτό ως κάποια ένδειξη, ότι τάχα υπάρχει σ' αυτούς μετάλλευμα σιδήρου. Λέγεται δηλαδή ότι ο σίδηρος δεν ήταν άφθονο στοιχείο στη χώρα τους. Και αυτό μπορεί να τεκμηριωθεί, επειδή υπονοώντας ότι έχουν γη με σιδηρομετάλλευμα χρησιμοποιούσαν αυτό για κομπασμό. Και κάποιοι άλλοι απ' τη φυλή διακηρύσσοντας την ιδιότητά τους – έλεγαν ότι αυτοί είναι διώκτες των φοβερών πραγμάτων – πλησίασαν τη συνοδεία του Ζήμαρχου.

Και μάλιστα όλα τα φορτία που κρατούσαν στα χέρια τα έβαλαν στη μέση. Έπειτα αφού άναψαν φωτιά με κλαδιά λιβάνου, ψιθύριζαν σε Σκυθική γλώσσα κάποια βάρβαρα λόγια, κάνοντας θόρυβο με κάποιο κουδούνι και τύμπανο. Πάνω απ' τα φορτία περιέφεραν τα καιόμενα κλαδιά του λιβάνου και την ίδια στιγμή γίνονταν μανιώδεις (έρχονταν σε έκσταση) και ορυόμενοι νόμιζαν ότι έδιωχναν μακριά τα κακά πνεύματα. Έτσι δηλαδή νόμιζαν μερικοί ότι απομάκρυναν το κακό. Και αφού

λοιπόν έδιωξαν μακριά, όπως νόμιζαν, τα κακά πνεύματα, με την ίδια φωτιά πλησίασαν τον ίδιο τον Ζήμαρχο. Με τον ίδιο τρόπο τούς φάνηκε καλό να εξαγνίσουν και τους εαυτούς τους. Αφού λοιπόν έγιναν αυτά προχωρούσαν μαζί μ' αυτούς που είχαν διαταχθεί γι' αυτόν το σκοπό, εκεί που ο ίδιος ο Χαγάνος βρισκόταν, σε κάποιο βουνό που ονομάζεται Εκτάγ, το οποίο κάποιος Έλληνας θα αποκαλούσε «Χρυσό όρος». Και αφού λοιπόν έφτασαν εκεί όπου εκείνη την περίοδο αναπαυόταν ο Διζάβουλος, σε κάποια δηλαδή κοιλάδα του ονομαζόμενου «Χρυσού όρους». Όταν λοιπόν η συνοδεία του Ζήμαρχου έφτασε εκεί, μόλις προσκλήθηκαν απ' τον Διζάβουλο αμέσως παρουσιάστηκαν ενώπιόν του. Βρισκόταν μέσα σε σκηνή, καθόταν πάνω σε δίτροχο κάθισμα, το οποίο έσερνε ένα άλογο, όποτε χρειαζόταν. Και αφού προσφώνησαν το βάρβαρο, όπως ήταν συνήθεια σ' αυτούς, του πρόσφεραν τα δώρα. Και τους φιλοξένησαν, πράγμα που έγινε με κάθε φροντίδα.

Ο Ζήμαρχος είπε τότε: «Ηγεμόνα τόσων μεγάλων εθνών, ο μεγάλος βασιλιάς μας, έχοντας εμένα ως αγγελιοφόρο, εύχεται να έχεις πάντα καλή τύχη και αίσια. Να τακτοποιείς με ευχαρίστηση τις υποθέσεις των Ρωμαίων και βέβαια απέναντι σ' εμάς να είσαι φιλικός. Και να μπορείς να επικρατείς αυτών που σε αντιστρατεύονται και να λεηλατείς τους εχθρούς. Και να απομακρύνεις ή παραμερίζεις κάθε κακολογία, σαν να είναι πάρα πολύ μακριά μας, τέτοια που μπορεί να διασπάσει τους δεσμούς της φιλίας μας. Και για μένα βέβαια να είναι χρήσιμα τα Τουρκικά φύλα και όσα έχουν υποταχθεί σ' αυτά. Και θα έχετε τη δική μας φροντίδα κι εμείς το ίδιο». Τέτοια και άλλα έλεγε ο Ζήμαρχος. Και ο ίδιος ο Διζάβουλος, απ' την άλλη, μίλησε με τον ίδιο τρόπο. Στη συνέχεια δείπνησαν, και όλη τη μέρα την πέρασαν φιλοξενούμενοι μέσα στη σκηνή. Αυτή ήταν κατασκευασμένη από μεταξωτά υφάσματα και μάλιστα άτεχνα στολισμένη με διάφορα χρώματα. Ήπιαν λοιπόν κρασί, όχι όμοιο με το δικό μας που παράγεται απ' το αμπέλι. Γιατί όχι μόνο η γη τους δεν έχει αμπέλια αλλά ούτε υπήρχε σ' αυτούς αυτό το είδος. Έφεραν όμως κρασί από κάποιο άλλο βαρβαρικό μέρος. Μετά αναχώρησαν για το κατάλυμά τους. Ύστερα, την επομένη μέρα, συνεδρίασαν σε κάποια άλλη σκηνή, η οποία ήταν κατασκευασμένη και στολισμένη με τα ίδια μεταξωτά υφάσματα. Εκεί υπήρχαν και αγάλματα που εικόνιζαν διαφορετικές μορφές. Ο Διζάβουλος καθόταν πάνω σε κρεβάτι, που ήταν ολόχρυσο.

Στο μέσο της κατοικίας υπήρχαν χρυσές κάλπες και «ραντιστήρια», ακόμη και χρυσοί πίθοι. Αφού λοιπόν πάλι δείπνησαν και όσα έπρεπε με προπόσεις είπαν και άκουσαν, αναχώρησαν. Κατόπιν πήγαν σε κάποια άλλη κατοικία, όπου υπήρχαν ξύλινοι κίονες, επενδυμένοι με χρυσό, και ίδιο κρεβάτι από χρυσό στο οποίο κρέμονταν τέσσερα χρυσά παγώνια. Και κοντά στο μπροστινό μέρος της κατοικίας για πολύ χρόνο ήταν παρατεταγμένες άμαξες πάνω στις οποίες υπήρχαν πολλά αργυρά πράγματα και δίσκοι και κανάτες. Όχι μόνο αυτά αλλά και πάρα πολλά αγαλματίδια ζώων, και αυτά πιθανόν από άργυρο, τα οποία καθόλου δεν υπολείπονταν των δικών μας. Εξαιτίας αυτού λοιπόν υπήρχε στον ηγεμόνα των Τούρκων τόση χλιδή. Και γι' αυτούς που ακόμη ήταν μαζί με τον Ζήμαρχο, φάνηκε καλό στον Διζάβουλο, απ' τη μια ο ίδιος ο Ζήμαρχος με συνοδεία είκοσι υπηρέτες και ακόλουθους να ακολουθήσει αυτόν τον ίδιο που εκστράτευε εναντίον των Περσών και απ' την άλλη οι υπόλοιποι Ρωμαίοι, που είχαν γυρίσει πίσω εναντίον της χώρας των Χολιατών, να περιμένουν την επιστροφή του Ζήμαρχου. Και μάλιστα αυτός προχώρησε και τους άφησε αφού τους ευχαρίστησε με δώρα. Και τον Ζήμαρχο τον τίμησε με κάποια αιχμάλωτη δούλα, η οποία σύμφωνα με τα λεγόμενα ήταν Χερχίδα. Και ο Ζήμαρχος προχωρούσε μαζί με τον Διζάβουλο για να πολεμήσει τους Πέρσες.

Και προχωρώντας, όταν κατέλυσαν σε κάποια χώρα που ονομάζεται Τάλας, πρεσβευτής των Περσών πηγαίνει να συναντήσει τον Διζάβουλο. Και μάλιστα προσκάλεσε τους πρέσβεις των Ρωμαίων και των Περσών να γευματίσουν μαζί του. Και όταν αυτοί συγκεντρώθηκαν, ο Διζάβουλος τίμησε με ξεχωριστό τρόπο τους Ρωμαίους και μάλιστα με το να τους βάλει να ξαπλώσουν στο πιο λαμπρό ποιοτικά στρώμα. Κατηγορούσε για πολλά τους Πέρσες, και μάλιστα επειδή ακριβώς δυστύχησε απ' αυτούς, [εξαιτίας αυτού] έρχεται για να τους πολεμήσει. Και ο πρεσβευτής των Περσών, επειδή ο Διζάβουλος εντονότατα τον κατηγόρησε, αφού περιφρόνησε το νόμο της σιωπής που ίσχυε σ' αυτούς, άρχισε γρήγορα να συνδιαλέγεται γενναία, αποκρούοντας τις κατηγορίες του Διζάβουλου· καθώς και για να απορήσουν οι παρευρισκόμενοι με την υπερβολική του οργή, επειδή τάχα αφού θέσπισε το νόμο, χωρίς λόγο για πολλούς και ακόλαστους τον χρησιμοποίησε. Και αφού μ' αυτά απαλλάχτηκαν, ο Διζάβουλος ετοιμαζόταν για την εκστρατεία εναντίον των Περσών. Γι' αυ-

τό επομένως αφού ανακάλεσε τη συνοδεία του Ζήμαρχου και αφού στερέωσε τη φιλία με τους Ρωμαίους, όσο ήταν δυνατό, άφησε πάλι να επιστρέψουν, αφού έστειλε σ' αυτούς άλλο πρεσβευτή, επειδή είχε πεθάνει ο προηγούμενος που ονομαζόταν Μανιάχ.

Από το Ταξίδι του Λουδοβίκου VII στην Ανατολή του Odo de Deuil

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Το χρονικό του Odo de Deuil γράφτηκε μάλλον το χειμώνα του 1148 και απευθυνόταν στον ηγούμενο της μονής του Saint Denis, επίσκοπο Suger, επικεφαλής του συμβουλίου των ευγενών του βασιλιά Λουδοβίκου Ζ΄. Ο Odo ήταν και αυτός, πριν την εκστρατεία, μοναχός στην ίδια μονή. Στη δεύτερη Σταυροφορία υπηρέτησε ως βασιλικός εφημέριος και μετά από αυτή επέστρεψε στο μοναστικό στάδιο. Ο σκοπός της σύνταξης του Χρονικού ήταν η καταγραφή πληροφοριών χρήσιμων στους Γάλλους σε περίπτωση νέας εκστρατείας στην Ανατολή. Το Χρονικό είναι γραμμένο με ρητορικό αλλά συνοπτικό τρόπο και διακρίνεται για το μεγάλο πλήθος πληροφοριών που παρέχει (λεπτομέρειες της εκστρατείας, περιστατικά, περιγραφή ηθών και συνηθειών των Ελλήνων κ.λπ.)· ο συγγραφέας χάρη στη στενή του σχέση με το βασιλιά Λουδοβίκο έχει παρακολουθήσει από κοντά και σε επίπεδο κορυφής την εκστρατεία, ενώ είχε πρόσβαση και σε σημαντικά διπλωματικά έγγραφα. Στα αρνητικά στοιχεία του Χρονικού συγκαταλέγεται η προκατάληψη του συγγραφέα, η οποία εκφράζεται με δύο μορφές: με άκριτο απολογιτισμό προς το βασιλιά και με προκατειλημμένη προσέγγιση ως προς τους Έλληνες. Για τον Odo οι Έλληνες είναι υπεύθυνοι για κάθε καταστροφή και συμφορά που χτύπησε το γαλλικό στρατό, τους περιγράφει δε ως φύσει υποκριτές, δειλούς και μοχθηρούς. Δεν είναι τυχαίο ότι το Χρονικό του Odo de Deuil έπαιξε σημαντικό ρόλο στην προετοιμασία του πολύ εχθρικού προς τους Έλληνες πνεύματος που κυριάρχησε στην τέταρτη Σταυροφορία, αλλά είναι χαρακτηριστικό και των τεταμένων σχέσεων μεταξύ σταυροφόρων και Ελλήνων που επικράτησε στη δεύτερη Σταυροφορία. Ιδιαίτερα σημαντικό και ενδιαφέρον στοιχείο της αφήγησης του Odo είναι το γεγονός ότι καταγράφει τις διχογνωμίες και τις διαφορές τακτικής που σημειώνονταν στο γαλλικό στράτευμα, με την παράθεση των αντίθετων επιχειρηματολογιών στο συμβούλιο των ευγενών. Τα αποσπάσματα που ακολουθούν μεταφρασμένα επιλέχθηκαν με κριτήριο τη συνάφειά τους με την έκδοση, δηλαδή τη διπλωματική πτυχή της εκστρατείας. Το Χρονικό είναι διαιρεμένο σε επτά βιβλία. Πλήρης έκδοσή του, με εισαγωγή και μετάφραση στα αγγλικά: Odo de Deuil, De profectione Ludovici VII in orientem, edited, with an English Translation by Virginia Gingerick Berry, Columbia U. P., New York 1948.

ΑΠΟ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΒΙΒΛΙΟ [Το στράτευμα του βασιλιά Λουδοβίκου Ζ' βρίσκεται στη Ράτισμπον (Ρέγκενσμπουργκ – Βαυαρία) όπου δέχεται τους απεσταλμένους του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού].

(...) Έπειτα, αφού στήθηκε το στρατόπεδο και ο βασιλιάς εξασφάλισε κατάλυμα, οι απεσταλμένοι του αυτοκράτορα συγκεντρώθηκαν και ήλθαν. Όταν χαιρέτησαν το βασιλιά και του επέδωσαν τις επιστολές τους, στάθηκαν περιμένοντας την απάντησή του, διότι δεν μπορούσαν να καθίσουν πριν δοθεί η εντολή να το πράξουν· μετά την εντολή, τακτοποίησαν τα καθίσματα που είχαν φέρει μαζί τους και κάθισαν. Είδαμε τότε αυτό που αργότερα μάθαμε ότι αποτελεί το ελληνικό έθιμο, δηλαδή ότι ολόκληρη η ακολουθία παραμένει όρθια όταν οι άρχοντες κάθονταν. Μπορεί να δει κανείς νέους άνδρες να στέκονται ακίνητοι, με το κεφάλι σκυμμένο και τα μάτια καρφωμένα έντονα και σιωπηλά στους αφέντες τους, έτοιμοι να υπακούσουν και στο παραμικρό τους νεύμα. Δεν έχουν μανδύες, αλλά οι πλούσιοι είναι ντυμένοι με μεταξωτά ενδύματα, τα οποία είναι κοντά με σφιχτά μανίκια και ραμμένα από όλες τις πλευρές, ώστε να μπορούν πάντοτε να κινούνται ανεμπόδιστα, όπως οι αθλητές[1]. Οι φτωχοί ντύνονται με ενδύματα με ίδιο κόψιμο, αλλά πιο φτηνά.

Είναι για μένα εν μέρει άπρεπο και εν μέρει αδύνατον να παρουσιάσω με πληρότητα το σύνολο αυτών των εγγράφων· το πρώτο και μεγαλύτερο τμήμα από αυτά επιχειρούν να εξασφαλίσουν την καλή μας θέληση με μια τόσο ανόητη ταπεινοφροσύνη, με λόγια θά έλεγα πολύ στοργικά για να έχουν πηγάσει από στοργή, τέτοια που θα ντρόπιαζαν όχι μόνο έναν αυτοκράτορα αλλά και έναν παλιάτσο. Και, επιπλέον, είναι ντροπή για κάποιον να ασχολείται με τέτοια θέματα όταν επείγουν άλλα.

Μου είναι επίσης αδύνατον για έναν ακόμα λόγο: γιατί οι Γάλλοι κόλακες, ακόμα κι όταν το επιθυμούν, δεν μπορούν να φτάσουν τους Έλληνες. Τώρα, παρόλο που ντρεπόταν με αυτά, ο βασιλιάς στην αρχή επέτρεψε να ειπωθούν όλα. Δεν γνώριζε, ωστόσο, από πού προέρχονται αυτά τα κομπλιμέντα. Αλλά, στο τέλος, όταν οι απεσταλμένοι τον επισκέφθηκαν κατ' επανάληψη στην Ελλάδα και άρχιζαν πάντα με μια εισαγωγή αυτού του είδους, μπο-

1. Το ένδυμα που περιγράφεται αντιστοιχεί στο βυζαντινό *σκαραμάγγειον*, έναν κοντό χιτώνιο με στενά μανίκια.

ρούσε μετά βίας να το αντέξει· και κάποτε αυτός ο ευσεβής και πνευματώδης άνδρας, ο επίσκοπος της Λανγκρ Γοδεφρείδος, λυπούμενος το βασιλιά και μην μπορώντας να αντέξει τις καθυστερήσεις που προκαλούντο από τον ομιλητή και το διερμηνέα, είπε: «Αδέρφια, μην επαναλαμβάνετε τις λέξεις "δόξα", "σοφία", "ευσέβεια" τόσο συχνά αναφορικά με το βασιλιά. Γνωρίζει τον εαυτό του και εμείς τον γνωρίζουμε καλά. Απλώς υποδείξτε τις επιθυμίες σας σύντομα και ελεύθερα». Ωστόσο, το ρητό: «*Φοβού τους Δαναούς και δώρα φέροντες*» ήταν πάντα πολύ γνωστό, ακόμα και στους ανίδεους.

Το τελευταίο τμήμα των επιστολών, που ήταν μέσα στο θέμα, περιείχε αυτές τις δύο προβλέψεις: ότι ο βασιλιάς δεν θα έπαιρνε καμία πόλη ή φρούριο στην περιοχή του αυτοκράτορα και ότι, αντιθέτως, εάν έδιωχνε τους Τούρκους από οποιοδήποτε μέρος που ανήκει στην επικράτεια του αυτοκράτορα, θα έπρεπε να του το επιστρέψει· και αυτή η συμφωνία θα έπρεπε να επικυρωθεί με όρκο εκ μέρους των ευγενών. Το πρώτο φαινόταν πολύ λογικό στο συμβούλιό μας· αλλά όσον αφορά το δεύτερο, το πρόβλημα σχετικά με την επικράτεια του αυτοκράτορα συζητήθηκε επί μακρόν. Κάποιος είπε: «Από τους Τούρκους πρέπει να προσπαθήσει να αποκτήσει την επικράτειά του είτε με αγορά, είτε με διαπραγμάτευση, είτε με τη βία· γιατί να μην προσπαθήσει να την αποκτήσει και από εμάς, εάν την πάρουμε στην κατοχή μας με κάποιον τρόπο;» Άλλοι είπαν ότι η επικράτειά του πρέπει να προσδιορισθεί, ώστε στο μέλλον να μην μπορεί να υπάρξει αντιδικία λόγω αόριστων ισχυρισμών. Εν τω μεταξύ περασαν αρκετές ημέρες και οι Έλληνες διαμαρτυρήθηκαν για τις καθυστερήσεις, φοβούμενοι, όπως είπαν, ότι ο αυτοκράτορας θα κάψει τα τρόφιμα και θα καταστρέψει τις οχυρώσεις για προληπτικούς λόγους. «Διότι μας προειδοποίησε ότι έτσι θα πράξει εάν καθυστερήσουμε», είπαν, «επειδή θα καταλάβει, από τη δική σας καθυστέρηση, ότι δεν έρχεσθε με ειρηνικό σκοπό. Εάν το κάνει, δεν θα βρείτε έπειτα αρκετή τροφοδοσία στη διάρκεια του δρόμου σας ακόμα και αν ο αυτοκράτορας ο ίδιος το επιθυμούσε».

Έτσι, εν τέλει, ορισμένοι άνδρες ορκίσθηκαν εξ ονόματος του βασιλιά για την ασφάλεια του ελληνικού βασιλείου και με παρόμοιο όρκο, εξ ονόματος του αυτοκράτορά τους, οι Έλληνες επιβεβαίωσαν την υπόσχεση για επαρκή αγορά, βολικές ανταλλαγές και άλλα προνόμια που μας φαίνονταν αναγκαία. Το δεύτερο όρο, για τον οποίο στο συμβούλιό μας δεν μπορούσαν να αποφασίσουν, τον άφησαν για μια στιγμή που και οι δύο ηγεμόνες θα ήταν παρόντες (...)

ΑΠΟ ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΒΙΒΛΙΟ [Ο Λουδοβίκος Ζ' και το στράτευμά του βρίσκονται έξω από την Κωνσταντινούπολη όπου έχουν πυκνή διπλωματική επικοινωνία με τον Μανουήλ Κομνηνό].

(...) Οποιοσδήποτε γνώρισε τους Έλληνες θα πει, αν ρωτηθεί, ότι όταν είναι φοβισμένοι γίνονται άξιοι καταφρονήσεως με τον υπερβολικό τους εξευτελισμό και όταν έχουν το πάνω χέρι είναι αλαζόνες με την άγρια βία προς τους υποτελείς τους. Ωστόσο, μόχθησαν με μεγάλο ζήλο για να συμβουλεύσουν το βασιλιά να αλλάξει το δρόμο του από την Αδριανούπολη στον Άγιο Γεώργιο του Σέστο και εκεί να διασχίσει τη θάλασσα πιο γρήγορα και με καλύτερες συνθήκες. Όμως ο βασιλιάς δεν επιθυμούσε να κάνει κάτι που ποτέ δεν είχε ακούσει να κάνουν οι Φράγκοι[2]. Έτσι, μέσα από τους ίδιους δρόμους, αλλά όχι με τους ίδιους οιωνούς, ακολούθησε τους Γερμανούς που είχαν προηγηθεί, και μετά, όταν σε απόσταση μιας ημέρας ταξιδιού από την Κωνσταντινούπολη συνάντησε τους απεσταλμένους του, αυτοί του είπαν τις ιστορίες σχετικά με τον αυτοκράτορα στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε[3]. Υπήρξαν αυτοί, οι οποίοι τότε συμβούλευσαν το βασιλιά να οπισθοχωρήσει και να καταλάβει την υπερβολικά πλούσια γη με τα κάστρα της και τις πόλεις της, και, στο μεταξύ, να γράψει στο βασιλιά Ρογήρο[4], ο οποίος τότε επιτίθετο βίαια κατά του αυτοκράτορα, με τη βοήθεια του στόλου του να επιτεθεί στην ίδια την Κωνσταντινούπολη. Όμως, δυστυχώς για μας, ή μάλλον για όλους τους υπηκόους του Αγίου Πέτρου, τα λόγια τους δεν εισακούσθηκαν! Έτσι προχωρήσαμε και όταν πλησιάσαμε στην πόλη, ιδού, όλοι οι ευγενείς και πλούσιοι κάτοικοί της, κληρικοί και λαϊκοί, ήλθαν ομαδόν για να συναντήσουν το βασιλιά και τον υποδέχθηκαν με οφειλόμενες τιμές, ζητώντας

2. Ο Λουδοβίκος πίστευε ότι ο δρόμος που ακολούθησε ήταν αυτός που είχε ακολουθήσει ο Καρλομάγνος και όλη η πρώτη Σταυροφορία.
3. Αναφέρεται σε ένα περιστατικό όπου οι Βυζαντινοί έστειλαν Πατσινάκους να εξολοθρεύσουν μια μικρή στρατιά Φράγκων, που είχε μείνει στην Κωνσταντινούπολη. Ο Κομνηνός αρνήθηκε την ευθύνη του γεγονότος, αλλά οι Φράγκοι απεσταλμένοι έμαθαν ότι αυτός είχε συνάψει συμφωνία με τους Τούρκους.
4. Πρόκειται για τον Νορμανδό βασιλιά Ρογήρο Β' της Σικελίας (1095-1154), ο οποίος τότε, έχοντας καταλάβει την Κέρκυρα, οργάνωνε επίθεση κατά της ηπειρωτικής Ελλάδας.

του ταπεινά να εμφανισθεί μπροστά στον αυτοκράτορα και να εκπληρώσει την επιθυμία του [του αυτοκράτορα] να τον δει και να μιλήσει μαζί του. Ο βασιλιάς λοιπόν, λυπούμενος το φόβο του αυτοκράτορα και υπακούοντας στο αίτημά του, εισήλθε με λίγους από τους άνδρες του και δέχθηκε αυτοκρατορική υποδοχή στη σκεπαστή είσοδο του ανακτόρου. Οι δύο άρχοντες ήταν σχεδόν όμοιοι σε ηλικία και παράστημα, διαφορετικοί όμως στο ντύσιμο και στους τρόπους. Αφού αντάλλαξαν εναγκαλισμούς και ασπασμούς, μπήκαν μέσα, όπου, όταν τοποθετήθηκαν δύο καθίσματα, κάθισαν και οι δύο[5]. Περικυκλωμένοι από τους άνδρες τους, συζήτησαν με τη βοήθεια διερμηνέων. Ο αυτοκράτορας ρώτησε για την κατάσταση του βασιλιά και για τις επιθυμίες του για το μέλλον, ευχόμενος γι' αυτά που μπορεί να δώσει ο Θεός και υποσχόμενος γι' αυτά που μπορεί να δώσει εκείνος. Θα ήταν καλό να γινόταν αυτό με τόση ειλικρίνεια όση ήταν και η ευγένεια! Εάν οι χειρονομίες του, η ζωντάνια της έκφρασής του και τα λόγια του ήταν μία αληθινή ένδειξη των ενδότερων σκέψεών του, όλοι όσοι στέκονταν δίπλα θα μπορούσαν να πιστοποιήσουν ότι τρέφει για το βασιλιά μεγάλη αγάπη. Αλλά αυτή η μαρτυρία είναι μόνο αληθοφανής και όχι πειστική απόδειξη. Στη συνέχεια έφυγαν σαν να ήταν αδέλφια και οι ευγενείς του αυτοκράτορα οδήγησαν το βασιλιά στο παλάτι που είχε υποδειχθεί ως κατάλυμά του.

(...) Οδηγημένος από τον αυτοκράτορα, ο βασιλιάς επισκέφθηκε επίσης τις λειψανοθήκες και μετά την επιστροφή, υποχωρώντας στις πιεστικές προσκλήσεις του οικοδεσπότη του, γευμάτισε μαζί του. Το συμπόσιο πρόσφερε απόλαυση στο αυτί, στο στόμα και στα μάτια, με υπέροχη λαμπρότητα, θαυμάσιες τροφές και τόσο ευχάριστες διασκεδάσεις, ενώ οι προσκεκλημένοι ήταν όλοι επιφανείς. Πολλοί από τους άνδρες του βασιλιά φοβήθηκαν γι' αυτόν, αλλά αυτός που εμπιστευόταν τη φροντίδα του εαυτού του στον Θεό, δεν φοβήθηκε τίποτα, αφού είχε πίστη και κουράγιο· κάποιος που δεν έχει τάση να βλάψει δεν μπορεί να πιστέψει ότι θα τον βλάψουν (...)

Όμως, παρόλο που οι Έλληνες δεν μας έδιναν αποδείξεις ότι είναι

5. Ο Βυζαντινός χρονογράφος Ιωάννης Κίνναμος δίνει άλλη εκδοχή αυτής της συνάντησης: ο Λουδοβίκος οδηγήθηκε στην αίθουσα όπου ο Κομνηνός καθόταν στο θρόνο, και κάθισε σε ένα μικρό κάθισμα.

δόλιοι, πιστεύω ότι δεν θα είχαν επιδείξει τέτοια δουλικότητα εάν είχαν καλές προθέσεις (...)

ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΒΙΒΛΙΟ [Οι Φράγκοι είναι έτοιμοι να αναχωρήσουν για να συνεχίσουν την εκστρατεία τους προς τους Άγιους Τόπους].

(...) Ο αυτοκράτορας ήθελε να γυρίσει ο βασιλιάς στο παλάτι· ο βασιλιάς ήθελε να γίνει η συνάντηση στη δική του πλευρά κοντά στο νερό ή πάνω στη θάλασσα, όπου θα μπορούσαν να βρίσκονται σε ισοδύναμη κατάσταση. Τελικά ο αυτοκράτορας αποκάλυψε, μέσω του απεσταλμένου, τους όρους τους οποίους είχε καθυστερήσει με πονηριά. Ζητούσε δύο πράγματα: μία συγγενή του βασιλιά από τη συνοδεία της βασίλισσας ως σύζυγο για έναν από τους ανιψιούς του και την απότιση φόρου τιμής των βαρόνων για τον εαυτό του. Σε αντάλλαγμα υποσχόταν οδηγούς και δίκαιες συναλλαγές και αγορές παντού. Όπου δεν θα είχαν αυτά τα πλεονεκτήματα, οι Φράγκοι θα μπορούσαν να λεηλατήσουν· εάν ένα κάστρο ή πόλη αρνούνταν βοήθεια αυτού του είδους, θα μπορούσε να καταληφθεί, αλλά, αφού λεηλατηθεί, θα έπρεπε να επιστραφεί ελεύθερη στον αυτοκράτορα. Στο βασιλιά, επιπλέον, πρόσφερε βασιλικά δώρα και σε κάθε βαρόνο δώρα αρμόζοντα στη θέση του.

Αφού [οι Φράγκοι] άκουσαν αυτές τις συνθήκες, ήταν πάλι αναγκαίο να αναβάλουν [τη συνάντηση] (...) διότι οι βαρόνοι διαφωνούσαν επί των αιτιάσεων του αυτοκράτορα.

(...) Εν τω μεταξύ, όταν τα αιτήματα του αυτοκράτορα άρχισαν να χρονίζουν, ο Ροβέρτος, κόμης της Perche, αδελφός του βασιλιά, απήγαγε κρυφά τη συγγενή του από την ακολουθία της βασίλισσας, απαλλάσσοντας τον εαυτό του και ορισμένους βαρόνους από το να αποδώσουν τιμές στον αυτοκράτορα, και τη συγγενή του από το να παντρευτεί τον ανιψιό του αυτοκράτορα. Έτσι, έφυγε για τη Νικομήδεια και ο βασιλιάς συζήτησε την προσφορά του αυτοκράτορα με τους επισκόπους και τους υπόλοιπους βαρόνους. Ορισμένοι –κυρίως ο επίσκοπος της Λανγκρ – είπαν: «Κοιτάχτε! αυτός ο μοχθηρός άνθρωπος αποκαλύπτει ό,τι νωρίτερα απέκρυπτε. Ζητά τιμές από εσάς, του οποίου αυτός θα έπρεπε να είναι υποτελής, υποσχόμενος κυρίως ό,τι κέρδη θα έπρεπε να αποφέρει η νίκη.

Ωστόσο, πολύ λατρευτέ, ας τοποθετήσουμε την τιμή πάνω από το βόλεμα· ας αποκτήσουμε με τη δύναμή μας τα πλεονεκτήματα που μας υπόσχεται σαν να είμαστε δειλοί και άπληστοι άνθρωποι. Τη στιγμή που έχουμε ήδη έναν τόσο ευγενή άρχοντα, είναι σίγουρα επονείδιστο να αποδίδουμε τιμές σε έναν άπιστο».

Άλλοι, ωστόσο, των οποίων ο αριθμός και τα επιχειρήματα επικράτησαν, απάντησαν μ' αυτό τον τρόπο: «Μετά το βασιλιά μπορούμε, σύμφωνα με τα έθιμά μας, να έχουμε πολλούς άρχοντες, οι οποίοι κατέχουν φέουδα, αλλά παραμένουμε νομοταγείς σε αυτόν πρώτα και κύρια. Εάν θεωρούμε αυτό το έθιμο ντροπή, ας το καταργήσουμε. Τώρα, ωστόσο, ο αυτοκράτορας φοβούμενος για τα δικά του συμφέροντα, ζητάει απόδοση τιμών από εμάς. Εάν όμως είναι ντροπή για μας να τον φοβηθούμε, εάν δεν είναι τιμητικό να κάνουμε για τον αυτοκράτορα ό,τι κάνουμε για μικρότερους άρχοντες, ας εγκαταλείψουμε την ιδέα. Εάν όμως οι φόβοι του αυτοκράτορα και οι εθιμικές μας συνήθειες ούτε βλάπτουν το βασιλιά, ούτε ντροπιάζουν εμάς, ας τηρήσουμε το έθιμό μας. Ας σκορπίσουμε τους φόβους του, ώστε να κερδίσουμε πλεονεκτήματα για μας. Όταν προνοούμε για τις ανάγκες της εκστρατείας, χρειαζόμαστε προμήθειες. Κανείς από εμάς δεν είναι εξοικειωμένος με αυτή την περιοχή· κατά συνέπεια χρειαζόμαστε έναν οδηγό. Προχωρούμε εναντίον των ειδωλολατρών. Ας έχουμε ειρήνη με τους Χριστιανούς».

Κατά τη διάρκεια αυτής της συζήτησης σχεδόν όλοι οι άνδρες που περίμενε ο βασιλιάς διέσχισαν το Ακρωτήριο (δηλ. τον Βόσπορο). Και αφού μόνο ο αυτοκράτορας προκαλούσε πλέον καθυστέρηση, ο βασιλιάς διέταξε να ξεκινήσουν (...) Μόλις το έμαθε αυτό ο αυτοκράτορας, αφού έστειλε απεσταλμένους μπροστά, να σπεύσουν στο βασιλιά, προσδιόρισε ένα ορισμένο κάστρο για τη συνάντησή τους· και εκεί προνόησε για τη δική του ασφάλεια, συγκεντρώνοντας ένα στόλο στη διπλανή θάλασσα. Τώρα ο βασιλιάς που συναγωνιζόταν τους Γερμανούς, των οποίων την καλή υπόληψη είχε την ευχαρίστηση να ακούσει[6], και αμέσως αναζήτησε μια παρόμοια υπόληψη για τον εαυτό του, δεν ήθελε να καθυστερήσει,

6. Φαίνεται ότι στα αυτιά των Φράγκων έφταναν φήμες για επιτυχίες του γερμανικού σταυροφορικού σώματος που είχε προηγηθεί. Πολλές από αυτές διέδιδαν ψευδώς οι ίδιοι οι Έλληνες.

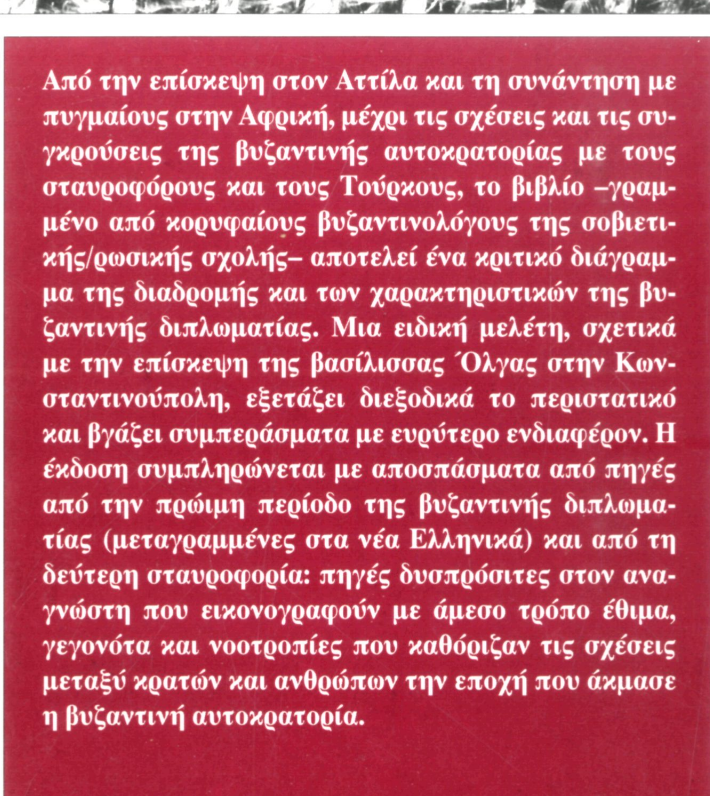
και δεν αρνήθηκε τη συνάντηση. Όμως ενώ ο στρατός προχωρούσε, εκείνος γύρισε παίρνοντας μαζί του τους κυριότερους βαρόνους και ένα στράτευμα ελαφρά οπλισμένων ιππέων. Παρόλο που μπορούσε δύσκολα να υποφέρει την απαίτηση του αυτοκράτορα για απόδοση τιμών από τους άνδρες του, πίστευε, παρ' όλα αυτά, ότι η συγκατάθεσή του σ' αυτό θα ήταν επωφελής στην υπηρεσία του Θεού. Εάν ο αυτοκράτορας ήταν χριστιανός, θα είχε την υποχρέωση να υπηρετεί τον Θεό χωρίς να προβάλει απαιτήσεις για τον εαυτό του· αλλά είπε ότι φοβόταν τους ανθρώπους μας, για τους οποίους είχε ήδη εμπειρία στην επικράτειά του και ότι αν δεν τον εξασφάλιζαν με τέτοιες εγγυήσεις τότε θα τους στερούσε όλα τα πλεονεκτήματα. Από τη στιγμή που ο βασιλιάς ήταν αποφασισμένος να κινηθούμε γρήγορα κατά των ειδωλολατρών, προτίμησε να μεταβάλει τη σταθερή του θέληση και να προσαρμοσθεί στη θέληση του αυτοκράτορα, παρά να αργοπορήσει στην υπηρεσία του Θεού με οποιονδήποτε τρόπο.

Στη συνάντηση, επομένως, έβαλαν μπρος πρώτα τις συμφωνίες, δηλαδή ότι ο βασιλιάς δεν θα πάρει από τον αυτοκράτορα καμία οχυρή θέση ή πόλη που βρίσκεται υπό τη δικαιοδοσία του. Αυτή η λογική και μετριοπαθής αίτηση ακολουθήθηκε από μία γενναιόδωρη, αλλά ψευδή υπόσχεση· για να μεγαλώσει η εύνοια, η οποία θα αποτελούσε ένα ισοδύναμο στη συμφωνία του βασιλιά για ειρήνη, ο αυτοκράτορας πρόσθεσε ότι δύο ή τρεις από τους επικεφαλής βαρόνους του θα πήγαιναν μαζί για να οδηγήσουν το βασιλιά στο σωστό δρόμο και να τον προμηθεύσουν με τις κατάλληλες αγορές παντού (...) Εκείνη τη στιγμή ο βασιλιάς Ρογήρος από την Απουλία επιτίθετο επίμονα και επιτυχώς κατά του αυτοκράτορα και καταλάμβανε πολλά μέρη. Εάν ο αυτοκράτορας μπορούσε να νικήσει το βασιλιά μας όπως ο σύμμαχός του τον Ρογήρο, θα σπαταλούσε γι' αυτόν όλη την περιουσία του θησαυροφυλακίου· αλλά από τη στιγμή που δεν μπορούσε να τον επηρεάσει, είτε με συνεχείς παρακλήσεις, είτε με μια υπόσχεση στην οποία η εμπιστοσύνη δεν μπορούσε να υπάρξει, έφτασαν σε μία συμφωνία που αφορούσε τις προμήθειες που αναφέρθηκαν παραπάνω. Τελικά, όταν οι τιμές αποδόθηκαν από τους βαρόνους, όταν ο βασιλιάς και οι βαρόνοι τιμήθηκαν με δώρα, τα οποία ήταν αυτοκρατορικά στη γενναιοδωρία τους, ο Λουδοβίκος έσπευσε πίσω στο στρατό του. Ο ασεβής αυτοκράτορας κηλιδώθηκε με μια νέα αθέτηση υποσχέσεως, αλλά ανακουφίστηκε από το φόβο: έμεινε πίσω, προμηθεύ-

οντας μόνο για λίγες μέρες τις αγορές που χρειάζονταν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και μη στέλνοντας ποτέ τους οδηγούς που είχε υποσχεθεί...

(Μεταγραφή κειμένων στα Νέα Ελληνικά
Βίκυ Λύκουρα)

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
«ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ»
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ
ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ
ΣΤΟ ΕΠΙΤΡΑΠΕΖΙΟ
ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»
ΤΑ ΦΙΛΜ ΕΓΙΝΑΝ
ΑΠΟ ΤΗΝ ARGON ΕΠΕ
ΤΗΝ ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΕΚΑΝΑΝ ΟΙ
Χ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ - Δ. ΣΙΤΑΡΑΣ -
Γ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ ΟΕ
ΤΟ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 1995
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»

Από την επίσκεψη στον Αττίλα και τη συνάντηση με πυγμαίους στην Αφρική, μέχρι τις σχέσεις και τις συγκρούσεις της βυζαντινής αυτοκρατορίας με τους σταυροφόρους και τους Τούρκους, το βιβλίο –γραμμένο από κορυφαίους βυζαντινολόγους της σοβιετικής/ρωσικής σχολής– αποτελεί ένα κριτικό διάγραμμα της διαδρομής και των χαρακτηριστικών της βυζαντινής διπλωματίας. Μια ειδική μελέτη, σχετικά με την επίσκεψη της βασίλισσας Όλγας στην Κωνσταντινούπολη, εξετάζει διεξοδικά το περιστατικό και βγάζει συμπεράσματα με ευρύτερο ενδιαφέρον. Η έκδοση συμπληρώνεται με αποσπάσματα από πηγές από την πρώιμη περίοδο της βυζαντινής διπλωματίας (μεταγραμμένες στα νέα Ελληνικά) και από τη δεύτερη σταυροφορία: πηγές δυσπρόσιτες στον αναγνώστη που εικονογραφούν με άμεσο τρόπο έθιμα, γεγονότα και νοοτροπίες που καθόριζαν τις σχέσεις μεταξύ κρατών και ανθρώπων την εποχή που άκμασε η βυζαντινή αυτοκρατορία.

9 789603 440604
ISBN 960-344-060-4